

EGE AKADEMİK BAKIŞ

Ekonomi, İşletme, Uluslararası İlişkiler
ve Siyaset Bilimi Dergisi

EGE ACADEMIC REVIEW
Journal of Economics, Business Administration,
International Relations and Political Science

Cilt 17 • Sayı 1 • Ocak 2017
Volume 17 • Number 1 • January 2017

EGE ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ ADINA SAHİBİ

THE OWNER ON BEHALF OF EGE UNIVERSITY FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Engin BERBER

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

A. Özlem ÖNDER (*Editör/ Editor*)

A. Nazif ÇATIK (*Yrd. Editör/ Assoc. Editor*)

Dilek DEMİRHAN (*Yrd. Editör/ Assoc. Editor*)

Mustafa KÜÇÜK (*Yrd. Editör/ Assoc. Editor*)

Burcu ŞENTÜRK (*Yrd. Editör/ Assoc. Editor*)

ULUSLARARASI YAYIN DANIŞMA KURULU / INTERNATIONAL EDITORIAL ADVISORY BOARD

Adrian GOURLAY	Loughborough University, UK
Aleaddin TİLEYLİOĞLU	Çankaya Üniversitesi, Turkey
Aydın ÇEVİRGEN	Akdeniz University, Turkey
A. Ayşen KAYA	Ege University, Turkey
Berna TANER	Dokuz Eylül University, Turkey
Bruce MORLEY	University of Bath, UK
Carlos E. Frickmann YOUNG	Universidade Federal do Rio de Janeiro de Economia Industrial, Brazil
Cengiz DEMİR	Katip Çelebi University, Turkey
Chris RYAN	The University of Waikato, New Zealand
Christopher MARTIN	University of Bath, UK
C. Michael HALL	University of Canterbury, New Zealand
David LAMOD	David Lamond & Associates, Australia
Erinç YELDAN	Bilkent University, Turkey
Ertuğrul DELİKTAŞ	Ege University, Turkey
Francis LOBO	Edith Cowan University, Australia
Gülçin ÖZKAN	The University of York, UK
Haiyan SONG	The Hong Kong Polytechnic University, Hong Kong
Hakan YETKİNER	İzmir Economy University, Turkey
İsmet MUCUK	İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Turkey
James KIRKBRIDE	London School of Business And Finance ,Uk
John FLETCHER	Bournemouth University, UK
Juergen GNOTH	University of Otago, New Zealand
Justus HAUCAP	University of Düsseldorf, Germany
Joyce LIDDLE	University of Nottingham, UK
Luiz MOUTINHO	University of Glasgow, UK
Lydia MAKRIDES	Creative Wellness Solutions, Canada
Mehmet CANER	Ohio State University, Usa
Michael R POWERS	Tsinghua University, Beijing, China
Mohsen Bahmani-OSKOOEE	The University of Wisconsin, USA
Nazan GÜNAY	Ege University, Turkey

Neşe KUMRAL	Ege University, Turkey
N. Oğuzhan ALTAY	Ege University, Turkey
Osman AYDOĞUŞ	Ege University, Turkey
Pan JIAHUA	Chinese Academy of Social Sciences (CASS), China
Rezan TATLIDİL	Ege University, Turkey
Slawomir MAGALA	Erasmus University Rotterdam, The Netherlands
Sumru ALTUĞ	Koç University, Turkey
Thomas N. GARAVAN	University of Limerick, Ireland
Wesley J. JOHNSTON	Georgia State University, USA
William GARTNER	University of Minnesota, USA
Yavuz ODABAŞI	Anadolu University, Turkey
Zahir IRANI	Brunel University, UK

YAYIN KOMİSYONU / ADVISORY COMMITTEE

A. Özlem ÖNDER
Ayla Özhan DEDEOĞLU
Metin KARADAĞ
Dilek DEMİRHAN

Yayınlanma Sıklığı / Frequency: Yılda dört kez / Four Times in a Year

Yayınlayan / Publisher

Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bornova 35100 İZMİR / TÜRKİYE

E-mail: ozlem.onder@ege.edu.tr ya da / or eab@mail.ege.edu.tr

Basım Yeri: Ege Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü **Basım Tarihi:** 1 Ocak 2017
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No:18679
©Telif Hakkı / Copyright

Ege Akademik Bakış

Ege Akademik Bakış Dergisi, iktisat, işletme, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi alanlarında çalışan akademisyenler, araştırmacılar ve profesyonellerin görüşlerini paylaştıkları bir forum oluşturmak amacıyla, bu alanlarda yapılmış olan uluslararası çalışmaları kapsamaktadır. Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört defa yayınlanan hakemli bir dergi olup, Türkçe veya İngilizce olarak kaleme alınmış tüm çalışmalar dergide yayınlanmak üzere gönderilebilir. Ege Akademik Bakış Dergisi aşağıdaki veri tabanlarınınca taranmaktadır:

- EconLit (<http://www.aeaweb.org/>)
- ULAKBİM, Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (<http://www.ulakbim.gov.tr/>)
- Director of Open Access Journals(<http://www.doaj.org/>)
- EBSCO Publishing (<http://www.ebscohost.com/>)
- PERO(<http://knjiznica.irb.hr/pero>)
- Scientific Commons(<http://en.scientificcommons.org>)
- WorldWideScience(<http://worldwidescience.org>)
- ProQuest(<http://www.proquest.com>)
- ASOS Index(<http://www.asosindex.com>)
- RePEc (<http://www.repec.org>)

Makaledeki görüşler yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan makaleler kaynak göstermeden kullanılamaz.

EgeAcademicReviewincludesinternationalpapersabouteconomics,businessadministration,international relations and political science with the aim of providing a forum for academicians, researchers and professionals interested in these fields. This journal is subject to a peer-review process. Ege Academic Review is published by Ege University Faculty of Economics and Administrative Sciences for four times in a year. Papers written in Turkish and English can all be sent in order to be published in the journal. The articles in Ege Academic Review are indexed/abstracted in:

- EconLit (<http://www.aeaweb.org/>)
- ULAKBİM, Social Sciences and Humanities Database (<http://www.ulakbim.gov.tr/>)
- Director of Open Access Journals(<http://www.doaj.org/>)
- EBSCO Publishing (<http://www.ebscohost.com/>)
- PERO(<http://knjiznica.irb.hr/pero>)
- Scientific Commons(<http://en.scientificcommons.org>)
- WorldWideScience(<http://worldwidescience.org>)
- ProQuest(<http://www.proquest.com>)
- ASOS Index(<http://www.asosindex.com>)
- RePEc (<http://www.repec.org>)

Authors are responsible for the content of their articles. Papers published in the journal can not be quoted without reference.

Cilt 17 • Sayı 1 • Ocak 2017

Volume 17 • Number 1 • January 2017

İçindekiler / Contents

Teşvik Politikalarının Etkinliğinin Mekansal Perspektiften Değerlendirilmesi	1-12
<i>Necmettin ÇELİK</i>	
Türkiye’de Üretim Düzeyini Etkileyen Faktörlerden Elektrik Tüketimi, İstihdam ve Sermaye Üçlüsü	13-22
<i>Gürçem ORANSAY</i>	
A SOCIAL ACCOUNTING MATRIX FOR KYRGYZSTAN FOR 2010	23-32
<i>Kamalbek KARIMŞAKOV, Metin KARADAG</i>	
Türkiye’de İlk Halka Arz Getirilerinin Değişkenliği	33-58
<i>Şenay AÇIKGÖZ, Veysel GÖKKAYA</i>	
Türkiye’de İhracatın Sektör ve Pazar Çeşitliliği Çerçevesinde Yaşadığı Yapısal Dönüşüm	59-74
<i>Hayrettin KAPLAN, Feridun TUR</i>	
Uluslararası Ticarete İnternet Kullanımının Rolü: Türkiye Örneği	75-88
<i>Ayberk ŞEKER</i>	
Türkiye Ekonomisi İçin Feldstein-Horioka Hipotezinin Geçerliliği: Eşbütünleşme ve Markov Rejim Değişim Yaklaşımı	89-104
<i>Caner DEMİR, Raif CERGİBOZAN</i>	
Sosyal Sermaye ve Bölgesel Kalkınma İlişkisi: Aksaray Örneği	105-126
<i>İlknur KARATAŞ, İsmail SEKİ</i>	
1960’lardan 2000’lere Türk Sinemasında Değişen Patron Temsilleri: Tüketim ve Yönetim Göstergeleri Üzerinden Bir Analiz	127-146
<i>Ayşe KARAÇİZMELİ, Jülide KESKEN</i>	
Terörizmin Türkiye Finansal Piyasaları Üzerine Etkisi: Ampirik Bir Çalışma	147-160
<i>Neşe ALGAN, Mehmet BALCILAR, Harun BAL, Müge MANGA</i>	

Teşvik Politikalarının Etkinliğinin Mekansal Perspektiften Değerlendirilmesi

Evaluation of the Effectiveness of Incentive Policies from Spatial Perspective

Necmettin ÇELİK¹

ÖZET

Yeni teşvik sisteminin hedeflerinden biri bölgelerin rekabet güçlerinin artırılması amacıyla özellikle büyük ölçekli yatırımların özendirilmesi ve artırılmasıdır. Fakat; teşviklerin etkinliğine yönelik farklı görüşlerin varlığı ve teşvik kanununun 2002 yılından itibaren üç kez değişikliğe uğramış olması, teşvik politikalarının etkinliğinin irdelenmesini gerektirmiştir. Bu amaçla, 2003-2011 döneminde ve Düzey 2 Bölgelerinde, imalat sanayine yönelik düzenlenen teşviklerin yatırım kararları üzerindeki etkinliği, yatırım harcamalarının bölgesel dağılımının kümelenme niteliği sergilemesi sebebiyle, mekansal bağımlılık olasılığı da dikkate alınarak analiz edilmek istenmiştir. Bu doğrultuda kurgulanan Mekansal Gecikmeli Sabit Etkiler Panel Modeli'nin bulguları, kümelenme niteliği taşıyan ciddi bir mekan etkisinin varlığına işaret etmekte ve bir bölgeye yönelik düzenlenen teşviklerin bölgedeki imalat sanayi yatırım kararları üzerinde artırıcı; ancak komşu bölgelerdeki yatırım kararları üzerinde neredeyse benzer ölçüde saptırıcı etkilerinin olduğunu göstermektedir. Bu durum, teşvik politikalarının makro düzeyde etkisiz olduğunu ve düzenlenme aşamasında, sadece bölgenin kendisinin değil; aynı zamanda komşu bölgelerinin koşullarının da dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Teşvik politikaları, yeni teşvik sistemi, yatırım kararları, mekansal bağımlılık.

ABSTRACT

The one of the objectives of new incentive system is encouraging and increasing of huge investments to improve competitive capacity of the regions. However; the presence of different ideas about the efficiency of incentives and the changes have taken place three times since 2002 require examining of the effectiveness of them. Therefore, study includes analysis of the efficiency of incentives for manufacturing sector while 2003-2011 period in Turkey's NUTs-2 regions with considering the probability of spatial dependency because of the clustering patterns of the investment expenditures at regional level. The findings of the Fixed Effects Spatial Lag Panel Model designed for this purpose indicates that there is crucial spatial effect as cluster and incentives have an positive effects on investment decisions in their regions; but they have negative impacts on investment decisions in neighbouring regions at almost the same level. It demonstrates that the incentive policies are inefficient at macro level and conditions of regions and their neighbors should be considered when decision process.

Key Words: Incentive policies, new incentive system, investment decisions, spatial dependency.

1. GİRİŞ

Ülkemizin önemli bir sorunsalı olan bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının çözümü gerek iktisadi gerekse de toplumsal refahın sağlanabilmesi için oldukça önemlidir. Bu noktada, her bölgenin kendisine has rekabetçi yönlerinin tespit edilerek ön plana çıkarılması ve bölgelerin rekabet güçlerinin artırılmasına yönelik politika araçlarının devreye sokulması gerekmektedir. Bu amaçla, özellikle geri kalmış bölgelerin rekabet güçlerinin artırılması ve gelişmişlik farklılıklarının minimize edilebilmesi

aşamasında, teşvik sisteminin önemli bir politika aracı olabileceği düşünülebilir. Nitekim, 2002 yılından itibaren üç kez değişikliğe uğrayan Teşvik Kanunu'nun amaçları arasında, bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi hedefi de yer almaktadır ve bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için özel kesim yatırımlarının geri kalmış bölgelere çekilebilmesinin önemi vurgulanmaktadır.

Devletin iktisadi yaşama müdahale etmesi gerektiği hususuna vurgu yapan yaklaşımların

bir uzantısı olarak şekillenen teşvik unsuru, belirli ekonomik faaliyetlerin diğer faaliyetlere oranla daha fazla ve daha hızlı gelişmesini sağlamak amacıyla devlet tarafından sağlanan maddi veya gayri maddi destekler ya da özendirme olarak tanımlanmaktadır (Erkan. H, 2010). KDV istisnası, gümrük vergisi muafiyeti, vergi indirimi, faiz desteği ve yatırım yeri tahsis gibi çeşitli araçlardan oluşan ve amaçlarına göre genel, bölgesel ve sektörel olarak sınıflandırılan teşviklerin iktisadi büyümenin temel unsurunu oluşturan yatırımların desteklenmesi ve ekonomik istikrarın sağlanması gibi iktisadi amaçların yanı sıra; bölgeler arası dengesizlikler, göç vb. toplumsal sorunların giderilmesi gibi sosyal amaçlar doğrultusunda da devreye sokulduğu görülmektedir. Ancak, kamu sektörü öncülüğünde geliştirilen teşvik vb. destekleme politikalarının etkinliğine yönelik teorik temelli tartışmalar, belirgin bir şekilde farklılık göstermektedir. Örneğin, ekonomide meydana gelebilecek dengesizliklerin piyasa mekanizması yardımıyla kendiliğinden giderebileceği yönündeki görüş ekseninde şekillenen Klasik Anlayış ve onun devamı niteliğindeki yaklaşımlar; her ne amaçla olursa olsun ekonomiye yönelik her türlü müdahalenin mükemmel bir şekilde işleyen piyasa mekanizmasına zarar vereceğini ve teşvik gibi uygulamaların özel sektör yatırım kararları üzerinde bir tür saptırıcı etki yarayacağını vurgulamaktadır. Öte yandan, devletin iktisadi yaşama müdahale ederek piyasada oluşabilecek aksaklıkları gidermesi gerektiği görüşü ekseninde şekillenen Keynezyen ve onun devamı niteliğindeki yaklaşımlar ise, iktisadi yaşamın düzenlenmesi ve gerekli yatırımların desteklenmesi amacıyla oluşturulan teşvik vb. kamu politikalarının uygulanması gerekliliği anlayışı ile paralellik göstermektedir. Bununla birlikte, teşvik vb. destek uygulamalarının etkinliğine yönelik ampirik çalışmaların birbirine zıt bulguları dikkat çekici düzeydedir. Bu durum, teşvik uygulamalarının etkinliğinin tartışılmasını ve ampirik olarak sorgulanmasını gerekli kılmaktadır.

2002 yılından bu yana üç kez değişikliğe uğrayan teşvik sisteminin etkinliğinin irdelenmesini amaçlayan

çalışmada, ilk etapta, 3305 sayılı ve 2012 tarihli Yeni Teşvik Sistemi'nin kapsam ve unsurlarından bahsedilecektir. Sonrasında, sanayi sektörüne yönelik düzenlenen teşviklerin Düzey 2 Bölgeleri kapsamında, özel kesim yatırım kararları üzerinde önemli bir tetikleyici unsur olup olmadığının analiz edilebilmesi amacıyla 2003-2011 yılları dahilinde kurgulanan regresyon modelinin sonuçlarına yer verilecektir. Ekonometrik analizde, bölgelerin mevduat hacmi ile güvenlik sorununu yansıtmaması amacıyla bölgelerde meydana gelen terör olayları gibi değişkenlere açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte, gerek yatırım harcamalarının gerekse de teşvik unsurlarının dağılımında kümelenme örüntüsüne rastlanması sebebiyle mekansal etkileşim olasılığı da Mekansal Hata ve Mekansal Gecikme Modelleri üzerinden sorgulanmış ve elde edilen bulgular makro düzeyde yorumlanmıştır. Çalışmanın teşvik uygulamalarının etkinliğini bölgelerarası etkileşimi esas alarak irdemesi ve yatırım-güvenlik-istikrar ilişkisini kapsayacak şekilde geniş bir perspektife sahip olması gibi özellikleriyle literatüreden farklılaştığı söylenebilir.

2. YENİ TEŞVİK SİSTEMİNİN KAPSAM VE UNSURLARI

Türkiye'de 2002 yılından itibaren dört farklı teşvik paketinin uygulamaya konulduğu ve tüm bunların amaç, unsur ve araçlar bağlamında farklılıklar taşıdığı görülmektedir. 2002 sonrası dönemde devreye sokulan teşviklerin uygulama alanlarına ve araçlarına ilişkin detaylı bilgi Tablo 1'de yer almaktadır. Görüldüğü gibi getirilen her yeni teşvik sistemi daha fazla amacı bünyesinde barındırmaktadır. Örneğin, 3305 sayılı ve 2012 tarihli Yeni Teşvik Sistemi'nin amacı, "...tasarrufların katma değeri yüksek yatırımlara yönlendirilmesi, üretim ve istihdamın artırılması, uluslararası rekabet gücünü artıracak ve ar-ge içeriği yüksek bölgesel ve büyük ölçekli yatırımlar ile stratejik yatırımların özendirilmesi, uluslararası doğrudan yatırımların artırılması, bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması, kümelenme ve çevre korumaya yönelik yatırımlar ile ar-ge faaliyetlerinin desteklenmesi..." şeklinde belirtilmiştir.

Tablo 1: 2002-2012 Yılları Arasında Uygulanan Teşvik Paketleri

TEŞVİK SİSTEMİ	TEŞVİK UYGULAMALARI	TEŞVİK ARAÇLARI
2002/4367 Sayılı Karar		Gümrük Vergisi ve Toplu Konut İstisnası Yatırım İndirimi KDV İstisnası Vergi, Resim ve Harç İstisnası Kredi İstisnası
2004/5084 Sayılı Kanun	<i>Kişi Başına Düşen Gelirin 1500\$'dan Daha Düşük Olduğu İllerde</i>	Gelir Vergisi Stopajı Teşviki Sigorta Primi İşveren Paylarında Teşvik Bedelsiz Yatırım Yeri Tahsisi Enerji Desteği
2009/15199 Sayılı Karar	<i>A. Genel Teşvik Uygulamaları</i>	KDV İstisnası Gümrük Vergisi Muafiyeti
	<i>B. Bölgesel Teşvik Uygulamaları</i>	KDV İstisnası Gümrük Vergisi Muafiyeti Vergi İndirimi Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği Yatırım Yeri Tahsisi Faiz Desteği
	<i>C. Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki</i>	KDV İstisnası Gümrük Vergisi Muafiyeti Vergi İndirimi Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği Yatırım Yeri Tahsisi
2012/3305 Sayılı Karar	<i>A. Genel Teşvik Uygulamaları</i>	KDV İstisnası Gümrük Vergisi Muafiyeti
	<i>B. Bölgesel Teşvik Uygulamaları</i>	KDV İstisnası Gümrük Vergisi Muafiyeti Vergi İndirimi Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği Yatırım Yeri Tahsisi Faiz Desteği
	<i>C. Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki</i>	KDV İstisnası Gümrük Vergisi Muafiyeti Vergi İndirimi Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği Yatırım Yeri Tahsisi
	<i>D. Stratejik Yatırımların Teşviki</i>	KDV İstisnası Gümrük Vergisi Muafiyeti Vergi İndirimi Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği Yatırım Yeri Tahsisi Stratejik Yatırımların Teşviki

Kaynak: Çeşitli kaynaklardan derlenmiştir

*<http://www.verginet.net>, Erişim Tarihi: 10 Aralık 2014

* <http://www.tbbm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 10 Aralık 2014

* Ekonomi Bakanlığı, Yeni Teşvik Sistemi-Yatırımlarda Devlet Yardımları, Nisan 2012

Yeni Teşvik Sistemi'nde öne çıkan farklılıklardan ilki, bölge ayırımında göze çarpmaktadır. Yeni sistemde, ülke altı farklı bölgeye ayrılmaktadır. Geleneksel coğrafi bölge ayırımının çok ötesinde olan bu yeni bölge tanımı ile sosyo-ekonomik yönden oldukça geri kalmış 15 il altıncı bölgeye alınmış ve uygulanacak teşviklerde bu bölgeye yönelik çeşitli istisnalar getirilmiştir.¹

Bununla birlikte, stratejik yatırımların teşvikine yönelik bir girişimin olması da yeni teşvik sisteminde öne çıkan bir diğer farklılıktır. Bu uygulamayla birlikte, ithalat bağımlılığı yüksek olan aramalı ve ürünlerin üretimine yönelik yatırımların desteklenmesi öngörülmekte; böylece 2010 yılında rekor seviyeye ulaşan, şimdilerde ise azalma eğilimine giren cari açığa mücadele edilmek istenmektedir. Türkiye'nin uzunca süre üstü örtülmek istenen cari açık sorunu ile mücadelede özellikle imalat sanayinin ithalat bağımlılığının kırılmasının hedeflenmesi, yerinde bir karar olarak görülebilir. Son olarak, yeni teşvik sisteminde önceliklere nazaran daha fazla teşvik aracının devreye sokulduğu da görülmektedir.

3. LİTERATÜR ÖZETİ

Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde, teşvik uygulamaları ya da yapısal fonlar gibi kamu kesimi öncülüğünde uygulanan politikaların yatırım kararları, iktisadi büyüme, istihdam ve bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi gibi unsurlar üzerindeki etkinliğine yönelik çok sayıda çalışmanın varlığı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, literatürdeki çalışmaların birbirlerine zıt bulguları, kamu öncülüğünde girilen bu politikaların etkinliği hususundaki teorik temelli farklılığın ampirik eksende de varlığını koruduğunu göstermektedir. Ayrıca, uluslararası literatür incelendiğinde, teşvik benzeri uygulamaları dikkate alan çalışmaların daha ziyade Avrupa Birliği Yapısal Fonları üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Örneğin, Çelik ve Altay (2016), AB-25 ülkelerine yönelik düzenlenen yapısal fonların özel kesim sabit sermaye yatırımları üzerindeki etkilerini Mekansal Gecikmeli Sabit Etkiler Panel Modeli üzerinden analiz ettikleri çalışmalarında, dikkate değer ölçüde olmasa da fonların negatif yönlü saptırıcı etkilerinin olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Camaioni, B. vd. (2013) ise, AB Kırsal Kalkınma Politikası Fonlarının AB Düzey 3 Bölgeleri dahilindeki dağılımının temel belirleyicilerini Mekansal Durbin

Modeli üzerinden tahminledikleri çalışmalarında, fonların dağılımında ciddi bir mekan etkisinin varlığını tespit etmişlerdir.

Mohl, P. ve Hagen, T. (2010), AB yapısal fonlarının ülkelerin iktisadi büyüme dinamikleri üzerindeki etkinliğini analiz edebilmek adına farklı dönemler altında 126 bölgeyi dikkate alarak çeşitli panel veri modelleri tahminlemiştir. Her alt dönem için bölgelere kanallı edilen fonların tamamını dikkate aldıklarında, fonların AB bölgelerinin büyüme oranları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir etkisini saptayamamışlardır. Ayrıca, mekansal bağımlılık olasılığını dikkate alarak uyguladıkları Mekansal Gecikmeli Sabit Etkiler Panel Modeli'nin sonuçları da kümelenme niteliği taşıyan ciddi bir mekan etkisine işaret etmekle birlikte, toplam fonların bölgelerin büyüme performansları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir etkisinin olmadığını göstermektedir.

Becker vd. (2008), AB yapısal fonlarının bölgelerin büyüme ve istihdam artışı gibi iktisadi performansları üzerindeki etkilerini analiz etmek amacıyla farklı alt dönemleri ve alt bölgeleri analiz etmişlerdir. Fonların iktisadi büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkilerini saptamalarına karşın; fonların istihdam artışı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir etkisini saptayamamışlardır.

Dall'Erba ve Gallo (2008), 1989 - 1999 döneminde devreye sokulan yapısal fonların 145 Avrupa Bölgesi'nin yakınsama süreci üzerindeki etkilerini analiz edebilmek adına; mekansal bağımlılık olasılığını dikkate alarak kurguladıkları Mekansal Gecikme Modeli neticesinde, anlamlı bir yakınsamanın söz konusu olduğunu; fakat bu süreçte yapısal fonların herhangi bir etkisinin olmadığını tespit etmişlerdir.

Penalver (2007), 1989 - 2000 yıllarını kapsayan iki farklı program döneminde, Avrupa Hedef 1 Bölgelerine yönelik uygulanan yapısal fonların bölgelerin büyüme dinamikleri üzerindeki etkisini panel model üzerinden test etmeye çalışmıştır. 1989 - 1993 yıllarını kapsayan birinci program sürecinde daha etkili olmakla birlikte yapısal fonların Hedef 1 Bölgelerinin büyümesi üzerinde pozitif etkilerinin olduğunu saptamıştır.

Avrupa Hedef 1 Bölgelerine yönelik uygulanan yapısal fonların bölgesel kalkınmadaki etkilerini analiz eden Pose ve Fratesi (2004), fiziki altyapı

¹Detaylı bilgi için: www.ekonomi.gov.tr

yatırımlarına tahsis edilen fonların bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasındaki etkilerinin istatistiksel olarak anlamsız; eğitim ve beşeri sermayenin geliştirilmesine yönelik tahsis edilen yapısal fonların ise pozitif etkilere sahip olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Bondonio ve Greenbaum (2006), AB Hedef 2 Bölgelerine yönelik düzenlenen teşviklerin etkinliğini inceledikleri çalışmalarında, teşviklerin hedef-üretim kapsamında daha etkin olmak üzere hedef-bölgeler kapsamında da istihdam artışı üzerinde pozitif etkileri olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Goss ve Phillips (1999) ise, ABD'nin Nebraska eyaletinin 93 ilçesini 1987-1995 dönemi kapsamında dikkate aldıkları çalışmalarında, teşviklerin düşük istihdama sahip ilçelerin büyüme performansları üzerinde pozitif yönlü etkisi olmakla birlikte yüksek istihdama sahip ilçelerin büyüme performansları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir etkisinin olmadığı bulgusuna ulaşmışlardır.

Bondonio ve Greenbaum (2007), 1982-1992 dönemi olmak üzere ABD'nin 10 eyaletini ve farklı teşvik programlarını dikkate aldıkları çalışmalarında, teşvik programlarının istihdam, satış ve sermaye harcamaları ekseninde var olan işletmeler üzerinde daha küçük çaplı olmakla birlikte yeni işletmeler üzerinde pozitif etkiler sergilediği bulgusuna ulaşmışlardır.

Ulusal literatüre bakıldığında, Aydın (2016), 2002-2015 döneminde Düzey-2 bölgelerinin birbirlerinin ithalat hacimleri üzerinde etkilerinin olup olmadığını analiz edebilmek adına Sabit Etkili Mekansal Hata Modelini uyguladığı çalışmada, teşvik uygulamalarının etkinliğini de incelemiştir. Elde ettiği bulgular, teşvik belgeli yatırımların bölgelerin ithalat hacimleri üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkiler sergilediği yönündedir.

Taşdoğan (2013), yeni teşvik programının etkinliğini il düzeyinde ve stokastik sınır analizi kapsamında incelediği çalışmada, teşvik uygulamalarının illerin katma değerleri üzerinde istatistiksel olarak herhangi bir etkisinin olmadığı bulgusuna ulaşmıştır.

Yavan (2012), teşviklerin bölgesel belirleyicilerini saptamak istediği çalışmada, 2000 yılına ait yatay-kesit veri seti üzerinden uyguladığı EKK Yöntemi neticesinde, ekonomik büyüklük ve ekonomik yapı (sanayileşme) gibi iktisadi faktörlerin yanı sıra

birtakım küresel, politik ve kurumsal faktörlerin de illere yönelik uygulanan teşvik politikaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkilerinin olduğunu tespit etmiştir.

Bir başka çalışmada Yavan (2011), teşvik uygulamalarının illerin gayri safi yurtiçi hasılları üzerindeki etkilerini analiz edebilmek adına, Türkiye'deki 81 ile ait 2000 yılı yatay-kesit verilerini EKK Yöntemi ile tahminlemiştir. Analiz neticesinde, teşviklerin illerin gelir düzeyi üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkilerinin olduğuna yönelik bulgular tespit etmiştir.

Gürler-Hazman (2010), teşviklerin yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisini analiz edebilmek adına 1980-2007 dönemine ait veriler üzerinden Toda - Yamamoto VAR Modelini uygulamış ve %5 anlamlılık düzeyinde çift yönlü herhangi bir nedenselliğe rastlayamamıştır.

Gülmez ve Yalman (2010), Sivas ili kapsamında 38 KOBİ yöneticisiyle gerçekleştirdikleri yüz yüze anket neticesinde elde ettikleri veriler yardımıyla teşviklerin şirketler üzerindeki etkilerini incelemek istemişlerdir. Çeşitli istatistiksel hesaplamalar neticesinde, teşviklerin araştırmaya katılan her dört firmadan üçüne olumlu yansıdığı; yarıyından fazlasına karlılık artışı olarak yansıdığı; ancak yatırımlar ve istihdam unsurları dahilinde yeterli olmadığı gibi bulgulara ulaşmışlardır.

Akan ve Arslan (2008), yatırım teşvikleri ile istihdam düzeyi arasındaki iktisadi ilişkinin boyutlarını saptayabilmek adına kurguladıkları ve 1980 - 2006 yılları arasında Doğu Anadolu Bölgesi'nde sanayi sektörüne yönelik uygulanan yatırım teşviki ve istihdam verilerini kullandıkları çalışmalarında, yatırım teşviklerinin istihdam düzeyi üzerinde oldukça yüksek ve istatistiksel olarak anlamlı katkılarının olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kar ve Tatlısöz (2008), 1980-2003 döneminde Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını belirleyen itici ve çekici faktörlerin neler olduğu belirlemek istemişlerdir. Çekici faktörlerden biri olarak dikkate aldıkları yatırım teşviklerinin yabancı sermaye yatırımları üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkilerini tespit etmişlerdir.

Yıldırım (2005), kamu yatırım harcamaları ve yatırım teşvikleri gibi bölgesel politikaların iktisadi yakınsama üzerindeki etkinliğini incelediği çalışmada, gelenek regresyon analizinin yanı sıra mekansal etkileşimi dikkate alan Mekansal Gecikme

Modelini tahmin etmiştir. Her ne kadar örneklem dahilinde yakınsamanın varlığına dair bulgular elde etmişse de teşvik ve kamu yatırımlarının bu yakınsama süreci üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Ay (2005), 1980-2003 yılları arasındaki verileri kullanarak Türkiye için toplam sabit sermaye yatırımları ile yatırım teşvikleri arasındaki ilişkiyi ulusal düzeyde analiz etmiş ve her iki iktisadi unsur arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkinin varlığına yönelik bulgular tespit etmiştir.

1991 - 2000 döneminde Düzey 1 Bölgesi'nde uygulanan kamu yatırımları, teşvikler ve krediler olmak üzere üç farklı kamu destekleme politikasının özel sektör yatırımları üzerindeki etkilerini analiz etmek isteyen Erden ve Çakmak (2004) ise, tahminledikleri iki farklı Sabit Etkiler Panel Modeli neticesinde, kredi destek uygulamalarının özel sektör sanayi yatırımları üzerinde olumlu etkileri olduğu sonucuna ulaşmış olsalar da teşvik uygulamalarının istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir etkisini saptayamamışlardır.

4. YÖNTEM VE ANALİZ

4.1. Veri Seti ve Değişkenler

Düzey 2 Bölgeleri'nde imalat sanayi yatırımlarına yönelik düzenlenen teşvik belgelerinin etkinliğinin

mekansal bağımlılık ihtimali altında saptanmak istendiği çalışmada, bağımlı değişken olarak imalat sanayi fiyat endeksine oranlanarak reel hale getirilmiş sanayi sektörü brüt yatırım tutarı dikkate alınmıştır. Açıklayıcı değişken olarak ise, bölgelerin reel mevduat hacmi, imalat sanayine yönelik uygulanan teşvik belgeleri ve yatırım kararları üzerinde caydırıcı bir unsur olabilecek terör olaylarının varlığı dikkate alınmıştır. Bununla birlikte, bir bölgenin komşularına yönelik düzenlenen ortalama teşvik belgesinin de bölgedeki yatırım kararları üzerinde etkili olabileceği ihtimaline karşın teşvik belge sayısı değişkeni 26×26 boyutundaki vezir sınır komşuluğuna² dayalı komşuluk matrisi ile ağırlıklandırılarak yeni bir açıklayıcı değişken olarak modele eklenmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin verilerin elde edildiği kaynaklar ve bu değişkenlere yönelik teorik öngörüler Tablo 2'de yer almaktadır. Yatırım kararlarının en temel belirleyici olan faiz oranları, kesit düzeyinde sabit bir değişken olduğundan bu değişkeni temsil etmesi adına 26 bölgenin sahip olduğu mevduat hacmi değişkeni dikkate alınmıştır. Bir bölgenin mevduat ya da kredi hacminin yüksek olmasının bölgedeki yatırım kararlarının finansmanı üzerinde kolaylık sağlayacağı, dolayısıyla bu değişkenin pozitif bir katsayıya sahip olacağı öngörülebilir.

Tablo 2: Analizde Kullanılan Değişkenlerin Karakteristik Bilgileri

Değişkenler (2003-2011)	Kısaltma	Açıklama	Tahmini Etki	Kaynak
İmalat Sanayi Yatırımları (B'lı Değişken)	$\ln(YAT/\dot{I}\dot{U}FE^*)_{it}$	İmalat Sanayi Üretici Fiyat Endeksi ile Reelleştirilmiş İmalat Sanayi Brüt Yatırım Tutarı (Bin TL)		TÜİK
Teşvik Belge Sayısı	$\ln TES_{it}$	İmalat Sanayine Yönelik Düzenlenen Teşvik Belgelerinin Sayısı	+/-	Ekonomi Bakanlığı
	$\ln W^*TES_{it}$	Komşu Bölgelere Düzenlenen Ortalama Teşvik Belge Sayısı (Vezir Sınır Komşuluğu)	+/-	Satır Standart. Ağırlık Matrisi
Mevduat Hacmi	$\ln(MEV/\dot{I}\dot{U}FE)_{it}$	Fiyat Endeksi ile Reelleştirilmiş Mevduat Hacmi (Bin TL)	+	Türkiye Bankalar Birliği
Terör Olayları	$\ln TER_{it}$	PKK ve TAK terör örgütleri tarafından düzenlenen terör olayları sayısı	-	GTD**

*İÜFE: İmalat Sanayi Üretici Fiyat Endeksi

**GTD: Global Terrorism Database

(TCMB)

²Vezir Komşuluk Kriteri, bir bölgeye sınırı olan tüm bölgeleri o bölgenin komşusu olarak kabul etmektedir.

Bununla birlikte, bölgelere yönelik düzenlenen teşvik belgelerinin imalat sanayi yatırımları üzerindeki etkilerinin tamamlayıcı ya da dışlayıcı şekilde gelişebileceği, yani söz konusu değişkenin pozitif ya da negatif bir katsayı alabileceği düşünülebilir. Benzer bir şekilde, komşu bölgelerin ortalama teşvik belge sayısını ifade eden ve teşvik değişkeninin 26*26 boyutundaki vezir sınır komşuluğuna dayalı komşuluk matrisiyle ağırlıklandırılması sonucu elde edilen değişkenin de pozitif ya da negatif bir

katsayı alabileceğine dikkat edilmelidir. Son olarak; terör faaliyetlerin sıklık derecesinin yüksek olduğu bölgelerde yatırım risklerinin de yüksek olacağı göz önünde bulundurulursa, bu değişkenin negatif bir değer alacağı öngörülebilir.

Değişkenlere ilişkin betimsel istatistikler ve korelasyon matrisi Tablo 3'de yer almaktadır. Yüksek dereceden bir korelasyonel ilişkinin olmaması, açıklayıcı değişkenler arasında çoklu doğrusallık sorunu olma olasılığını ortadan kaldırmaktadır.

Tablo 3: Betimsel İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

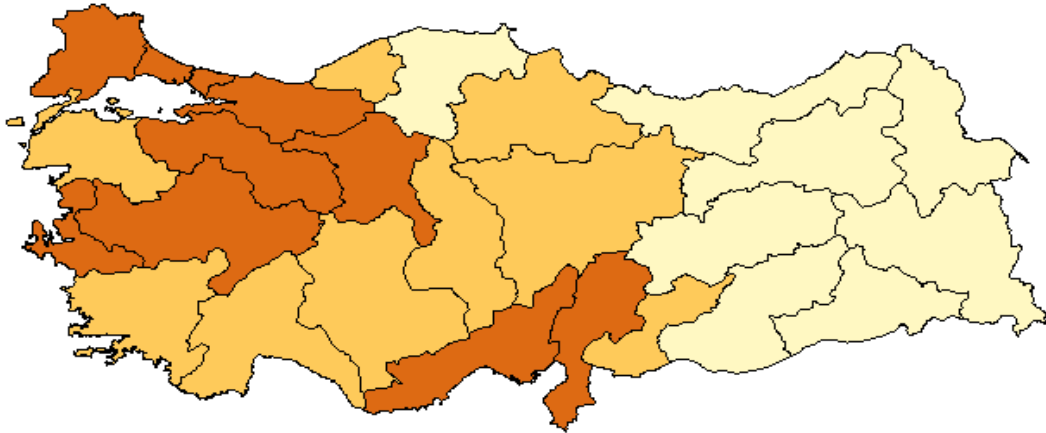
	<i>Ortalama</i>	<i>Medyan</i>	<i>St. Hata</i>	<i>St Sapma</i>	<i>Gözlem Sayısı</i>
<i>ln YAT</i>	0.09546	0.04263	0.00981	0.15013	234
<i>ln TES</i>	1.34787	1.41497	0.02494	0.38162	234
<i>ln W*TES</i>	2.07691	2.11226	0.02001	0.30622	234
<i>ln MEV</i>	0.94540	0.30271	0.14973	2.29055	234
<i>ln TER</i>	5.27350	0	1.45493	22.2562	234

<i>Korelasyon Katsayıları</i>					
	<i>ln TES</i>	<i>ln W*TES</i>	<i>ln MEV</i>	<i>ln TER</i>	
<i>ln TES</i>	1				
<i>ln W*TES</i>	0.60	1			
<i>ln MEV</i>	0.39	0.14	1		
<i>ln TER</i>	0.001	-0.07	0.27	1	

4.2. Ekonometrik Model ve Analiz

Düzy 2 Bölgelerindeki imalat sanayine yönelik düzenlenen teşvik belgelerinin imalat sanayi yatırım kararları üzerindeki etkisinin ve yatırım kararlarının bölgesel belirleyicilerinin saptanmak

istendiği bu çalışmada, Şekil 1'de³ de net bir şekilde gözlemlenebileceği gibi imalat sanayi yatırımları bir tür kümelenme niteliği sergilemektedir. Bu durum, değişkenler arasında mekansal bağımlılık ilişkisinin olabileceğine işaret etmektedir.

Şekil 1: İmalat Sanayi Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı (2003 -2011)

³TÜİK verileri üzerinden GeoDa Programı yardımıyla oluşturulmuştur.

Mekansal bağımlılık ilişkisi, bağımlı değişken üzerinde ya da hata terimleri üzerinde gözlemlenebilmektedir. Mekan etkisinin bağımlı değişken üzerinde gözlemlenmesi halinde, Mekansal Gecikmeli Model'in; hata terimlerinde gözlemlenmesi halinde ise, Mekansal Hata Modeli'nin dikkate alınması gerekmektedir.

Mekansal Gecikme Modeli aşağıdaki gibi formüle edilebilir (Anselin ve Rey, 1991):

$$y = pW^*y + X\beta + u \quad \varepsilon \sim N(0, \sigma^2 I_N)$$

Mekansal Hata Modeli ise, şu şekilde gösterilebilir:

$$y = X\beta + u \quad u = \lambda W u + \varepsilon$$

$$\varepsilon \sim N(0, \sigma^2 I_N)$$

Bu denklemlerdeki W , $N \times N$ boyutunda satır standartlaştırılmış mekansal ağırlık matrisini; p ve λ ise, mekansal otokorelasyon katsayılarını temsil etmektedir.

Analiz edilecek değişkenler arasında mekan etkisinin (mekansal – uzamsal bağımlılık) söz konusu olması, ancak bu etkinin modellenmemesi ya da mekan etkisi taşıyan serilerin mekan etkisinden arındırılmamaları halinde, En Küçük Kareler (EKK) Tahminlemesi bir takım sorunlar içerecektir. Örneğin, mekansal hatanın varlığı halinde, EKK tahmincileri halen sapmasızlık ve tutarlılık özelliklerini korumakla birlikte etkinlik sorunu taşıyacaklardır. Öte yandan, mekansal gecikmeli bağımlı değişkenin modele eklenmemesi halinde, EKK tahmincileri sapmasızlık ve tutarlılık özelliklerini yitireceklerdir (Anselin, 1998). Bu sebeple, değişkenler arası ilişkiyi açıklamaya yönelik kurgulanacak modelde, ilk etapta mekansal bağımlılık ilişkisinin olup olmadığının incelenmesi adına, mekansal bağımlılığın varlığına ilişkin geliştirilmiş olan tanı testlerinden (Mekansal Hata Lagrange Çarpanı ve Mekansal Gecikme Lagrange Çarpanı) yararlanılmıştır. Nitekim; mekansal bağımlılığın varlığına ilişkin tanı testlerinin sonuçlarının yer aldığı Tablo 4, değişkenler arasında

bağımlı değişken üzerinden bir mekan etkisinin ağır bastığını göstermektedir. Söz konusu tanı testlerinin her ikisinin de mekan etkisinin varlığına işaret etmesi sebebiyle bu testlerin dirençli formlarına bakılmış ve mekan etkisinin bağımlı değişken üzerindeki varlığının daha güçlü olduğu görülmüştür. Bu sebeple, tahminlenmesi gereken model Mekansal Gecikmeli Model'dir.

Tablo 4: Mekansal Bağımlılık Tanımlama Testleri

	Değer	Prob.
LM_{LAG}	54.2066	0.000
LM_{LAG^*}	14.6028	0.000
LM_{ERR}	39.9888	0.000
LM_{ERR^*}	0.3850	0.535

Not: * ifadesi LM Testinin Dirençli Formunu İfade Etmektedir.
LM: Lagrange Çarpanı

Mekan etkisinin tespit edilmesinden sonra, analizde kullanılan değişkenler arası ilişkiyi Havuzlanmış Panel Modeli, Sabit Etkiler Panel Modeli ve Rassal Etkiler Panel Modeli'nden hangisinin daha iyi yansıttığına karar verilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, Kısıtlandırılmış F Test ve Hausman Test istatistikleri uygulanmış ve elde edilen bulgular, analiz dahilinde kullanılan değişkenler arası ilişkiyi en iyi yansıtan modelin Rassal Etkiler Panel Modeli olduğunu göstermiştir. Fakat; Hausman sınavına rağmen, Johnston ve Dinardo'nun (1997) her iki model arasında yapılacak seçimin basit bir kuralı olmadığına yönelik uyarılarını da dikkate alarak tüm modellerin sonuçları Tablo 5'te verilmiştir. Her ne kadar Hausman Test sonuçları Rassal Etkiler Panel Modeli'nin geçerli olduğunu söylese de analizdeki kesitlerin (bölgeler) belli karakteristik özelliklere sahip alt bölgeler olduğu ve büyük bir örneklemeden rastsal bir şekilde seçilmediği göz önüne alınırsa, geçerli modelin Mekansal Gecikmeli Sabit Etkiler Panel Modeli olacağı söylenebilir. Bu modelin fonksiyonel formu aşağıdaki gibidir:

$$\ln YAT_{it} = \alpha_i + p(W * \ln YAT_{it}) + \beta_1 * (\ln TES_{it}) + \beta_2 * (W * \ln TES_{it}) + \beta_3 * (\ln MEV_{it}) + \beta_4 * (\ln TER_{it}) + u_{it}$$

Bu denklemdeki W , vezir komşuluk kriterine göre oluşturulmuş ve 26×26 boyutundaki mekansal ağırlık

matrisini; p , mekansal otokorelasyon katsayısını temsil etmektedir. Öte yandan; i , 26 bölgeden oluşan kesit

boyutunu; t, 2003 - 2011 yılları olmak üzere zaman boyutunu yansıttığından örneklem hacmimiz 234'tür. Bununla birlikte, teşvik değişkeninin yanı sıra teşvik değişkeninin komşuluk matrisiyle ağırlıklandırılmış değerlerinin de açıklayıcı değişken olarak yer alması, kurgulanan modelin Mekansal Durbin Modeli'nin özel bir formu olarak yorumlanmasına da imkan tanımaktadır.

Tüm değişkenlere ilişkin öngörülerimizle paralellik gösteren Mekansal Gecikmeli Sabit Etkiler Panel Modeli'nin bulguları 0,26'lık pozitif yönlü bir mekan etkisinin varlığına dikkat çekmektedir. Bu durum, komşu bölgelerdeki ortalama imalat sanayi yatırımlarının bölgenin kendisinin imalat sanayi yatırım kararları üzerinde pozitif bir kümelenme etkisi yarattığı anlamına gelmektedir.

Tablo 5: Yatırım Kararları Mekansal Modelleme Sonuçları

N*T = 234	OLS	Lag-SE	Lag-RE	Err-SE	Err-RE
<i>W*lnYAT</i>		0.26***	0.34***		
<i>C</i>	-2.20		-0.46		-1.28
<i>lnMEV</i>	0.70***	0.31*	0.58***	0.38*	0.76***
<i>lnTES</i>	0.54***	0.31***	0.33***	0.28***	0.30***
<i>W*lnTES</i>	0.17	-0.28**	-0.31***	-0.18	-0.10
<i>lnTER</i>	-0.002***	-0.001*	-0.001**	-0.002***	-0.002
<i>Spat.aut. (λ)</i>				0.29***	0.36***
<i>R²</i>	0.67	0.87	0.85	0.86	0.85

Kısıtlandırılmış F Test (Mekansal Gecikme Modeli)	174.2302 [0.0000]
Hausman Test (Mekansal Gecikme Modeli)	-7.5391 [0.1835]

Not: *, **, *** ifadeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini; [] içindeki değerler olasılık değerlerini ifade etmektedir.

OLS : En Küçük Kareler Yöntemi
Lag-SE : Mekansal Gecikmeli Sabit Etkiler Panel Modeli
Lag-RE : Mekansal Gecikmeli Rassal Etkiler Panel Modeli
Err-SE : Mekansal Hata Sabit Etkiler Panel Modeli
Err-RE : Mekansal Hata Rassal Etkiler Panel Modeli

Öte yandan, Mekansal Gecikmeli Model'de β parametreleri marjinal etkileri ifade etmediğinden model bulgularının yorumlanabilmesi için doğrudan ve dolaylı etkilerin elde edilmesi gerekmektedir.⁴ Bu etkiler Tablo 6'da gösterilmiştir. Tüm değişkenlerin doğrudan ve toplam etkilerine yönelik bulgular istatistiki olarak anlamlı olmasına karşın teşvik değişkeni dışındaki tüm değişkenlerin dolaylı etkilerinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Bu durum, bir bölgenin komşularına ait mevduat hacmi ve terör olayları gibi unsurların

kendisine ait özel kesim sabit sermaye yatırımları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, istatistiksel olarak anlamlı olan doğrudan etkiler incelendiğinde, bölgelerin kendi sınırları dahilindeki imalat sanayi yatırımları üzerinde kendilerinin sahip olduğu mevduat hacmi ve kendilerine yönelik düzenlenen teşvik belgelerinin pozitif; bölgelerde meydana gelen terör saldırılarının ise negatif ve istatistiksel olarak anlamlı etkiler sergilediği görülmektedir.

⁴Doğrudan etkiler, bir bölgeye ait bağımsız değişkenlerin bölgenin kendisine ait bağımlı değişken üzerindeki etkilerini; dolaylı etkilerse, bir bölgenin komşularına ait bağımsız değişkenlerin bölgenin kendisine ait bağımlı değişken üzerindeki etkilerini ifade etmektedir.

Tablo 6: Mekansal Gecikmeli Sabit Etkiler Panel Modeli Doğrudan ve Dolaylı Etkiler

<i>Doğrudan Etkiler</i>	
InMEV	0.31*
InTES	0.31***
W*InTES	-0.29**
InTER	-0.001*
<i>Dolaylı Etkiler</i>	
InMEV	0.10
InTES	0.11*
W*InTES	-0.10
InTER	-0.0004
<i>Toplam Etkiler</i>	
InMEV	0.41*
InTES	0.42**
W*InTES	-0.40*
InTER	-0.001*

Not: *, **, *** ifadeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Daha somut bir şekilde ifade etmek gerekirse, teşvik belge sayısındaki %1'lik artış, bölgedeki imalat sanayi yatırımları üzerinde % 0,31'lik bir artışa sağlarken komşu bölgelerdeki imalat sanayi yatırımları üzerinde % 0,29'luk bir azalışa sebep olmaktadır. Bu durum, teşvik politikalarının bölgeler arası etkileşim ekseninde ve makro düzeyde etkisiz olduğunu göstermekte ve bölgelere yönelik teşvik kararları alınırken bölgelerin kendilerinden ziyade bir bütün olarak komşularının da dikkate alınması zorunluluğunu gündeme getirmektedir. Aksi halde, teşvik uygulamaları ile istenilen sonuçlara ulaşılamayacağı görülmektedir. Ayrıca, bir bölgenin mevduat hacmindeki % 1'lik genişlemenin yatırım kararlarını %0,31 oranında arttırdığı; terör olaylarındaki % 1'lik artışın ise yatırım kararlarını % 0,001 oranında azalttığı öne çıkan bulgular arasındadır. Bu durum, terör vb. şiddet olaylarının, analiz dönemi dahilinde, yatırım kararları üzerinde herhangi bir caydırıcı ya da saptırıcı bir etki yaratmadığını ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ

2002 yılından itibaren üç kez değişikliğe uğrayan teşvik uygulamalarının öne çıkan amaçları arasında büyük ölçekli yatırımların özendirilmesi olsa da teorik düzlemde teşviklerin etkinliği hususu oldukça tartışmalıdır. Nitekim 2003-2011 dönemi ve Düzey 2 Bölgelerinin dikkate alınmasıyla oluşturulan Mekansal Gecikmeli Sabit Etkiler Panel Modeli'nin bulguları,

teşvik belgelerinin düzenledikleri bölgelerin imalat sanayi yatırım kararları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve arttırıcı etkilerini ortaya koymakla birlikte, düzenledikleri bölgelerin komşularının imalat sanayi yatırım kararları üzerinde bir tür rekabet etkisi yaratarak saptırıcı konumda olduğunu da göstermektedir. Ayrıca, bu çalışmanın öne çıkan bulgularından biri, teşviklerin ve yatırımların Türkiye örneğinde bir tür kümelenme niteliği taşıyan mekan etkisi sergilemesidir. Bu durum, uygulanacak teşvik politikalarının bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Nitekim; bir bölgeye yönelik düzenlenen teşvik uygulamalarının o bölgenin komşularını olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, teşvik sisteminin bölgeler arasında negatif yönlü bir rekabet etkisine sebep olduğu ve bu durumun teşvik uygulamalarının etkinliğini olumsuz yönde etkilediği ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla, herhangi bir bölgeye yönelik teşvik politikaları oluşturulurken bu gibi negatif yönlü yayılma etkilerinin olabildiğince minimize edilmesini sağlayacak alternatif uygulamaların da eş anlı devreye sokulması, izlenen politikaların etkinliğinin arttırılabilmesi noktasında oldukça önemlidir.

Bununla birlikte, bölgelerin sosyo-ekonomik koşullarındaki farklılıkların yatırım kararlarını direkt olarak etkilediği göz önüne alındığında, geri kalmış bölgelere yönelik destek uygulamalarının daha çeşitli ve cazip hale getirilmesi önemle üzerinde durulması gereken bir diğer noktadır. Fakat; tüm bu destek uygulamalarının kalıcı çözümler üretmeyeceği ve bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesinde teşvik politikalarının etkinliğinin sınırlı olduğu açıktır. Teşvik politikaları, her bir bölgenin sosyo-ekonomik koşullarına ve sektörel - bölgesel önceliklerine göre belirlenseler dahi her bir bölgenin rekabet edebilirlik düzeyini arttırmayan destekler kalıcı çözüm üretmeyecektir. Bu sebeple, özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri'nde yaşanan yoksulluk, işsizlik, göç ve hatta terör sorunlarıyla mücadele edebilmek için bölgelerin rekabet gücünün artırılmasına yönelik politikaların devreye sokulması gerekmektedir. Bunun için her bir bölgenin çevre bölgelerle rekabet edebileceği alanlar belirlenmeli ve bu alanların teşvik edilmesi yoluna gidilmelidir. Ayrıca; devreye sokulacak teşvik politikalarının etkin bir şekilde denetlenmesi, sınır ticaretinin geliştirilmesi, eğitimsizlikle mücadelenin ön planda tutulması gibi girişimlerin de bölgelerin rekabet güçlerinin arttırılmasında önemli bir etkiye sahip olacağı açıktır.

KAYNAKLAR

- Acar, O. ve Çağlar, E. (2012) "Yeni Teşvik Paketi Üzerine Bir Değerlendirme", Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.
- Akan, Y. ve Arslan İ. (2008) "Türkiye'de Sektörel Yatırım Teşvik Belgeleri ile İstihdam Analizi: Doğu Anadolu Bölgesi Üzerine Bir Uygulama (1980-2006)", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2008(1): 107-119.
- Anselin, L. ve Rey, S. (1991) "Properties of Tests for Spatial Dependence in Linear Regression Models", *Geographical Analysis*, 23(2): 112-131.
- Anselin, L. (1998) *Spatial Econometrics: Methods and Models* Kluwer, Boston London, Academic Publishers.
- Anselin, L. ve Bera A.K. (1998) "Spatial Dependence in Linear Regression Models with an Introduction to Spatial Econometrics" *Library of Congress Cataloging in Public Data*, 237-289.
- Ay, H. M. (2005) "Yatırım Teşviklerinin Sabit Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi", *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(2): 176-184.
- Aydiner, M. (2016) "İthalatta Mekansal Etki: Türkiye Üzerine Bir Mekansal Panel Veri Analizi", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12: 43-52.
- Becker, S.O., Egger, P.H. Ve Fenge, R. (2008) "Going NUTS: The Effect of EU Structural Funds on Regional Performance", *CESifo Working Paper* No: 2495.
- Bondonio, D. ve Greenbaum, R. T. (2006) "Do Business Investment Incentives Promote Employment in Declining Areas? Evidence from EU Objective 2 Regions", *European Urban and Regional Studies*, 13(3): 225-244.
- Bondonio, D. ve Greenbaum, R. T. (2007) "Do Local Tax Incentives Affect Economic Growth? What Mean Impacts Miss in The Analysis of Enterprise Zone Policies", *Regional Science and Urban Economics*, 37(2007): 121-136.
- Camioni, B., Esposti, R., Lobianco, A., Pagliacci, F. ve Sotte, F. (2013) "How Does Space Affect the Distribution of the EU RDP Funds? An Econometric Assessment" *Associazione Italiana Di Economia Agraria Applicata*.
- Çağlar, E. (2012) "Yeni Teşvik Paketi ve Öteki Türkiye" Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.
- Çelik, N. ve Altay, N. O. (2016) "Avrupa Birliği Yapısal Fonlarının Yatırım Kararları Üzerindeki Etkisi: AB-25 İçin SAR Panel Veri Modeli", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 15(1): 73-84.
- Dall'erba, S. ve Gallo, J. L. (2008) "Regional Convergence and the Impact of European Structural Funds over 1989 – 1999: A Spatial Econometric Analysis", *Regional Science*, 87(2): 219-245.
- Doğruel, F. (2012) "Bölgesel Kalkınma ve Kalkınma Ajansları" *TÜRKONFED*, İstanbul.
- Elhorst, J.P. (2003) "Specification and Estimation of Spatial Panel Data Models" *International Regional Science Review*, 26(3): 244-268.
- Elhorst, J.P. (2010) "Applied Spatial Econometrics: Raising the Bar", *Spatial Economic Analysis*, 5(1): 9-28.
- Eser, E. (2011) "Türkiye'de Uygulanan Yatırım Teşvik Sistemleri ve Mevcut Sistemin Yapısına Yönelik Öneriler", Uzmanlık Tezi, DPT.
- Ekonomi Bakanlığı (2012) "Yeni Teşvik Sistemi Yatırımlarda Devlet Yardımları". Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü.
- Erkan, H. (2010) *Ekonomi Politikasının Temelleri*, Yenilenmiş 4.Baskı, İlkem Ofset Yayınları.
- Goss, E.P. ve Phillips, J. M. (1999) "Do Business Tax Incentives Contribute to A Divergence in Economic Growth", *Economic Development Quarterly*, 13(3): 217-228.
- Gujarati, D.N. ve Porter, D.C. (2012) *Temel Ekonometri*, (Çev: Şenesen, Ü. ve Şenesen, G.G.) İstanbul, Literatür Yayıncılık.
- Gülmez, M. ve Yalman, İ.N. (2010) "Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Kalkınmaya Etkileri: Sivas İli Örneği", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2): 235-257.
- Gürler-Hazman, G. (2010) "Türkiye'de Mali Nitelikteki Teşviklerin Doğrudan Yabancı Sermaye Üzerindeki Etkisi: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Maliye Dergisi*, 158: 262-277.
- Hazine Müsteşarlığı (2010) "Yeni Yatırım Teşvik Sistemi I.Yıl Uygulama Sonuçları", Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü.
- Johnston, J. ve Dinardo, J. (1997) *Econometric Methods*, New York, McGraw-Hill.
- Kar, M. ve Tatlısöz, F. (2008), Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi", *KMU İİBF Dergisi*, 10(14): 1-23.
- LeSage, J. ve Peace R. K. (2009) *Introduction to Spatial Econometrics*, New York, CRC Press.

Loh, E. S. (1995) "The Effects of Jobs-targeted Development Incentive Programs", *Growth and Change*, 24(3): 365-383.

Mohl, P. ve Hagen, T. (2010) "Do EU Structural Funds Promote Regional Growth? Evidence From Various Panel Data Approaches", *Regional Science and Urban Economics*, 40(5): 353-365.

Mohl, P. ve Hagen, T. (2011) "Do EU Structural Funds Promote Regional Employment? Evidence From Dynamic Panel Data Models", *European Central Bank Workin Paper Series No:1403*.

Penalver, M.C.P. (2007) "The Impact of Structural Funds Policy on European Regions' Growth: A Theoretical and Empirical Approach", *The European Journal of Comparative Economics*, 4(2): 179-208.

Polat, Ç. (2004) "Türkiye'de Uygulanan Yatırım Teşvik Politikaları" *Yaklaşım Dergisi*, 140: 505-524.

Pose, A.R. ve Fratesit, U. (2007) "Between Development and Social Policies: The Impact of European Structural

Funds in Objective 1 Regions", *Regional Studies*, 38(1): 97-113.

Taşdoğan, C. (2013) "Yeni Teşvik Programı: Stokastik Sınır Analizi ile Bir Değerlendirme", *Ekonomik Yaklaşım*, 24(89): 1-23.

Yavan, N. (2012) "Türkiye'de Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Belirleyicileri: Mekansal ve İstatistiksel Bir Analiz" *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 10(1): 9-37.

Yavan, N. (2011) "Teşviklerin Bölgesel Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Analiz", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 22(81): 65-104.

Yıldırım, J. (2005) "Regional Policy and Economic Convergence in Turkey: A Spatial Data Analysis, 18th European Advanced Studies Institute in Regional Science, 01 July -10 July 2004, Lodz-Krakow-Poland.

<http://www.verginet.net> (15.12.2014).

<http://www.tbmm.gov.tr> (15.12.204).

Türkiye’de Üretim Düzeyini Etkileyen Faktörlerden Elektrik Tüketimi, İstihdam ve Sermaye Üçlüsü

The Trio of Production Level: Electricity Consumption, Employment and Capital in Turkey

Gürçem ORANSAY¹

ÖZET

Üretim süreci için önemli girdilerden biri haline gelen elektrik enerjisi, küreselleşme ile birlikte önemini daha da arttırmaktadır. Bu nedenle sermaye, istihdam ve elektrik tüketiminin üretim artışına etkisi incelenmesi gereken bir konu haline gelmektedir. Bu amaçla çalışmada; Türkiye'nin 1986-2011 arası dönemi için uzun dönemli ilişki Vektör Hata Düzeltme Modeli ve Varyans Ayrışması ile analiz edilmeye çalışılmıştır. Analiz sonucunda, sanayi sektöründeki elektrik tüketimi, sermaye ve istihdamın sanayi sektörü üretim miktarı üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda, Türkiye'nin elektrik tüketimini arttırabilmesi için bu alanda yapacağı yatırımların, sanayi sektörü üretim düzeyini arttırmada olumlu sonuçlar yaratabileceği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Elektrik Tüketimi, Sanayi Sektörü, Vektör Hata Düzeltme Modeli.

ABSTRACT

Use of electricity energy, which is one of the most important inputs of production process, its importance increases significantly as a result of globalization. Therefore the effect of capital, employment and electricity consumption on production level must be investigated. Accordingly, this study is aimed to shed light upon relationships between Turkey's industrial production, capital, employment and electricity consumption, by Vector Error Correction Model and Variance Decomposition for the period 1986-2011. As a result, the effect of electricity consumption, capital and employment on industrial sector production was founded positively. Considering that Turkey is expected to have more investment which will require more electricity consumption, a positive effect on production level.

Keywords: Electricity Consumption, Industry Sector, Vector Error Correction Model.

1. GİRİŞ

Enerji; ekonominin temel girdilerinden biri olup, enerji kaynakları üretimin her aşamasında ara mal veya nihai mal olarak kullanılabilir. Dolayısıyla sağlıklı bir kalkınma için ucuz, yeterli, kaliteli ve güvenilir enerji kaynaklarına sahip olmak, ülke ekonomileri açısından gerekli bir unsurdur. Sanayi sektörünün artan önemi ve teknolojik gelişmeler ile birlikte, enerji tüketimi de artış göstermekte; ancak artan enerji tüketiminin ekonomik büyümeye etkisi ve etkinin derecesinin ne yönde olduğu konusunda bir uzlaşıya varılamamaktadır.

Bu nedenle çalışmanın amacı; sanayi sektöründeki enerji tüketiminin, istihdamın ve sermayenin sanayi sektörü üretim miktarına etkisinin incelenmesidir. Bu incelemede söz konusu enerji tüketiminde

elektrik enerjisinin ele alınmış olmasının nedeni ise; elektrik enerjisinin kullanım kolaylığı, çevre kirliliğine sebebiyet vermemesi ve başka enerji türleri yerine kolayca ikame olabilmesi gibi özellikleri ile en yaygın kullanılan enerji türlerinden biri olmasıdır.

Çalışmada öncelikle sanayi sektöründeki reel çıktı miktarı ile elektrik tüketimi, sermaye ve istihdamdan oluşan girdi miktarları arasındaki ilişki, basit üretim fonksiyonu ile modellenmeye çalışılmış ve benzer çalışmalardan oluşan literatür özetine yer verilmiştir. Daha sonrasında ise Türkiye'deki sanayi sektörü ve elektrik enerjisinin gelişiminden bahsedilmiştir. Son olarak mevcut literatür çerçevesinde, Türkiye için 1986-2011 yılları arasında sanayi sektöründe üretim düzeyi, elektrik tüketimi, sermaye ve istihdam arasındaki ilişki ampirik olarak incelenmiştir.

2. Teorik Çerçeve ve Literatür

2.1. Teorik Çerçeve

Büyüme en basit şekliyle; mal ve hizmetleri üretebilme kapasitesinin artırılması şeklinde tanımlamak mümkündür. Peterson (1976)'a göre büyüme; kaynakların nicelik ve niteliğinin ve teknolojik düzeye bağlı olan üretim kapasitesinin genişletilmesi ve geliştirilmesi sürecidir. Üretim sonunda sağlanan çıktı, geniş bir sınıflandırmayla sermaye, işgücü ve toprak olan üretim faktörlerinin mal ve hizmete dönüştürülmesi şeklinde tanımlanabilmektedir. Bunun yanı sıra teknoloji de, ayrı bir üretim faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır (Salvatore, 1986). Söz konusu üretim faktörlerinden sermaye; fiziki sermaye stokuna belirli bir dönem içinde yapılan eklemeler yani yatırımlar olup; makinelerin, araç ve gereçlerin, tesislerin, hammaddelerin ve diğer dayanıklı üretim faktörlerinin birikmiş stokunu kapsar. Diğer bir üretim faktörü olan işgücü ise nüfusun belirli bir kısmının işgücü arzına katılımıdır ve üretime katılan bu söz konusu girdilerdeki artış, büyüme arttıracaktır. Teknoloji ise ekonomik büyümenin merkezinde yer alan bir diğer unsur olarak kabul görmektedir. Bilindiği üzere enerji; teknolojinin pratikte kullanımına imkân tanıyan bir unsurdur. Üretim düzeyini arttırmada ve üretim sürecini daha etkin şekilde gerçekleştirmede kullanılan ileri teknoloji için, enerjiye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda düşük maliyetle temin edilen ve üretim sürecinde verimli biçimde kullanılabilen enerji faktörü, teknoloji unsuru üzerinden ulusal çıktı düzeyinin artmasını sağlayacaktır (Mucuk ve Uysal, 2009). Benzer bir yaklaşımla Ghali ve El-Sakka (2004) da, kullanılan enerji miktarının artması ile üretim miktarının ve dolayısıyla hâsılanın artacağı varsayıldığında, sermaye, işgücü ve enerjinin ayrı birer girdi olarak tanımlanabileceğini belirtmiştir.

Üretim fonksiyonunun ölçeğe göre azalan getiriye sahip olduğu ve teknolojinin dışsal bir değişken varsayıldığı Neo-Klasik Büyüme Modelinde, büyümenin nihayetinde durağan bir seyir izleyeceği ileri sürülmüştür. Büyümenin anlaşılmasında yetersiz kalan bu model, yerini ölçeğe göre artan getirileri ve teknolojinin içsel bir değişken olduğunu varsayan İçsel Büyüme Modellerine bırakmıştır. Bu içsel büyüme modellerinde teknoloji; Ar-Ge ve beşeri sermaye kanalıyla içselleştirilmiş ve ilk kez Romer (1990) tarafından ortaya atılmıştır (Jones, 1998). Daha sonra bu yaklaşım Grossman ve Helpman (1991) ve Aghion ve Howitt (1992) tarafından geliştirilmiş ve

böylece Ar-Ge harcamalarının inovasyon, verimlilik ve özellikle de ekonomik büyüme üzerinde önemli bir rol oynadığı yönünde geniş bir literatür oluşmuştur. Ar-Ge bazlı modellerin ilki olan Romer (1990), teknoloji yoluyla artan marjinal getiri oranının, azalan getiri oranına çözüm olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle ekonomik büyüme için teknoloji şarttır.

Romer'in içsel büyüme modeli için; üretim fonksiyonunun esas alınarak, standart varsayımlarında değişiklikler yapıldığı ve teknolojik gelişmenin ekonomik büyüme için önemini formel modellerle kanıtlanmaya çalışıldığı söylenebilir (Yardımcı, 2006). Bilgi ve teknolojinin içselleştirildiği bu modele göre, ekonomik faaliyetlerden biri imalat sektöründe tüketim ve yatırım malları, diğeri ise Ar-Ge sektöründe büyümenin devamını sağlayan teknolojiler üretilmesidir. Girişimciler bir yandan yeni teknoloji üretmeye çalışmakta, diğeri yandan bu yenilikleri üretim süreçlerinde içselleştirmektedirler. Buna bir de, yeni bilgi ve teknolojilerden doğan pozitif dışsallıklar eklenince, durgun durum ortaya çıkmamaktadır (Demir 2002). Romer'in modelinde, toplam üretim fonksiyonu şu şekilde gösterilmektedir (Gbadebo ve Okonkwo, 2009):

$$Y = f(A, K, L) \quad (1)$$

Eşitlikte belirtilen Y ; toplam reel çıktı düzeyini, A ; teknolojiyi, K ; toplam reel sermaye stokunu ve L ; toplam işgücünü temsil etmektedir. Her bir üretim faktörünün maliyetinin, her bir faktör için ayrı ayrı üretkenlik gücünü gösteren çıktı esnekliğine eşit olduğu noktada denge durumunda iken, piyasa üretim fonksiyonunu sermaye, işgücü ve enerjinin çalıştırdığını varsayar (Stresing vd., 2008). Bu çalışmada da, sanayi sektörü için incelenecek üretim fonksiyonunun bu tip bir büyüme modeli kalıbında olması beklenmektedir.

2.2 Literatür Özeti

Artan elektrik tüketiminin ulusal çıktı düzeyi üzerindeki etkisi giderek önem kazandığından, son dönemlerde literatürde Türkiye de dahil olmak üzere birçok ülke ekonomisi için, bu konuya daha geniş yer verilmekte ve ekonomik büyüklüklerin enerji politikalarındaki değişikliklere karşı hassasiyetinin anlaşılması açısından, ekonomik büyüme ve elektrik tüketimi arasındaki ilişkiyi farklı yöntemler ile inceleyen birçok çalışma olduğu görülmektedir. Bu yöntemlerden ilki üretim fonksiyonu temelli çalışmalardır. Berndt ve Wood (1979) ve Apostolakis (1990) çalışmalarında enerji ve sermaye değişkenleri

arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Stern (1993) ise çalışmasında ABD için enerji tüketimi ve büyüme arasındaki ilişkiyi enerji, işgücü, sermaye ve GSYİH değişkenlerini kullanarak incelemiş ve enerji tüketiminin büyümeyi pozitif yönde etkilediğini tespit etmiştir. Ghali ve El-Sakka (2004) Kanada üzerine yaptıkları benzer çalışmada enerji, çıktı, sermaye ve işgücü arasındaki ilişkiyi test etmiş ve değişkenlerin eş bütünleşik olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sarı ve Soytaş (2007) ise gelişmekte olan ülkeler için yaptığı çalışmasında büyüme ve enerji tüketimi ilişkisini incelerken, enerji tüketimi, milli gelir, yatırım ve işgücü değişkenlerini kullanılmış ve enerji tüketiminin büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Yükselen piyasaların ele alındığı Bayraktutan vd. (2012)'nin çalışmasında, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiştir. Çalışmaya konu olan 12 ülkenin 1980-2008 arası dönemi için; 5 ülkede iki yönlü, 3 ülkede enerji tüketiminden büyümeye, 3 ülkede de ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Sadece bir ülkede ise bu iki değişken arasında bir ilişki gözlenmemiştir. Altıntaş ve Mercan (2015) 1980-2011 dönemi için OECD üyesi G-11 ülkelerinde elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Cobb-Douglass üretim fonksiyonu yardımıyla, sermaye birikimi ve işgücü değişkenleri de kullanılarak incelemiş ve elektrik tüketimi, sermaye birikimi ve işgücü değişkenlerinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucunu elde etmiştir. Karanfil ve Li (2015) çalışmasında kısa ve uzun dönemde elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 160 ülke için 1980-2010 yılları için incelemiştir. Elde edilen sonuçlar elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki bağıın bölgesel farklılıklara, ülkelerin gelir düzeylerine, şehirleşme oranlarına ve tedarik risklerine son derece duyarlı olduğu yönündedir. Salahuddin vd. (2015) çalışmasında Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkelerinde 1980-2012 yılları arası dönem için karbondioksit emisyonu, ekonomik büyüme, elektrik tüketimi ve finansal gelişim arasındaki ilişkiyi incelemiş ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulmuştur. Buna göre elektrik tüketimi ve ekonomik büyümenin, karbondioksit emisyonu ile arasında uzun dönemde pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

Diğer bir yöntem ise nedensellik analizleridir. Elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi nedensellik ile inceleme dört kategoriye ayrılacak olursa, ilki ekonomik büyümenin elektrik tüketimini etkilediği görüşüdür (Mozumder ve

Marathe, 2007; Zhang ve Cheng, 2009; Ghosh, 2002; Öztürk ve Acaravcı, 2011). Bu görüşe göre elektrik tüketiminde herhangi bir kısıtlama ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemeyecektir. İkinci görüş ise büyüme hipotezi ile açıklanabilen ve bu çalışmanın da konusu ile paralel olan elektrik tüketiminin ekonomik büyümeyi etkilediği görüşüdür (Bowden ve Payne, 2009; Shiu ve Lam, 2004; Narayan ve Prasad, 2008; Ciarreta ve Zarraga, 2010; Narayan ve Symth, 2009). Bu görüşe göre enerji politikalarıyla, elektrik arzında yapılacak herhangi bir değişiklik ve elektrik tüketiminde yapılacak herhangi bir kısıtlama, ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyecektir. Üçüncü görüş ise geri besleme hipotezi olup, ekonomik büyüme ve elektrik tüketiminin karşılıklı olarak birbirlerini etkilediği yönündedir (Narayan ve Singh, 2007; Paul ve Bhattacharya, 2004; Ghali ve El Sakka, 2004; Zachariadis, 2007; Belloumi, 2009). Chang vd.(1998) ABD'de üretim, istihdam ve enerji tüketimini incelemiş, istihdam ve üretim ile istihdam ve enerji tüketimi arasında iki yönlü nedensellik bulmuşlardır.

Ergün ve Polat (2015) 1980-2010 yılları arasında OECD ülkelerinde CO2 emisyonu, elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme arasında ilişki olup olmadığını incelediği çalışmasında, 30 OECD ülkesinde CO2 emisyonu, ekonomik büyüme ve elektrik tüketimi arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ve GSYH ile elektrik tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu sonucuna varılmıştır. Deniz (2015) 1971-2011 arası dönemde yükselen piyasalarda elektrik tüketimi ve ekonomik büyümenin beraber hareket edip etmediğini incelediği çalışmasında; Güney Kore, Çin ve Filipinler dışındaki ülkelerde farklı zaman periyotlarında ve farklı sıklıklarda da olsa elektrik tüketimi ve ekonomik büyümenin birlikte hareket ettiği sonucuna ulaşmıştır. Akbaş ve Şentürk (2013) çalışmasında, 9 MENA ülkesinde 1978-2009 yılları arasında elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasında ilişki olup olmadığını analiz etmiş ve hem kısa dönemde hem de uzun dönemde elektrik tüketimiyle büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Karakaş (2014) da çalışmasında Bu elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme ve nüfus arasındaki ilişkiyi test ettiği çalışmada, 22 OECD ve 22 OECD dışı ülkenin 1990-2011 dönemi için gelir ve elektrik tüketimi arasında çift yönlü nedensellik olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde, nüfus ile elektrik tüketimi ve nüfus ile milli gelir arasında da çift yönlü nedensellik söz konusudur.

Son görüş ise yansızlık hipotezi olup, elektrik tüketimi ile ilgili herhangi bir değişikliğin ekonomik büyüme üzerinde etkisi olmamasını ifade etmektedir (Yuan vd., 2008; Payne, 2009; Chen vd., 2007).

Konuyla ilgili olarak Türkiye'de de birçok çalışma yapılmış ve bu çalışmalar yıllar, ülke örnekleri, ekonometrik yöntem ve ampirik bulguları ile aşağıda tablolatırılmış şekilde sunulmuştur.

Tablo 1: Türkiye'deki Elektrik Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiyi Test Eden Çalışmalar

Yazar	Yıllar	Ekonometrik Yöntem	Bulgular
Murry ve Nan (1996)	1970-1990	Granger Nedensellik	Elektrik tüketiminden, gelire doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Terzi (1998)	1950-1991	Engle-Granger Nedensellik	Elektrik tüketimi ile gelir arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Soytaş vd. (2001)	1960-1995	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	Elektrik tüketimi ile GSYİH arasında uzun dönem ilişki olup, elektrik tüketiminden gelire doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Altınay ve Karagöl (2005)	1950-2000	Granger Nedensellik	Elektrik tüketiminden gelire doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Nişancı (2005)	1970-2003	Johansen Eşbütünleşme	Elektrik tüketiminden gelire doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Jobert ve Karanfil (2007)	1960-2003	Granger Eşbütünleşme	Elektrik tüketimi ile gelir arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.
Kar ve Kınık (2008)	1975-2005	Johansen Eşbütünleşme ve Vektör Hata Düzeltme Modeli	Uzun dönemde toplam, sanayi sektörü ve mesken elektrik tüketimleri ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki ve nedenselliğin yönünün elektrik tüketimlerinden ekonomik büyümeye doğru gerçekleştiği tespit edilmiştir.
Erdal vd. (2008)	1970-2006	Johansen Eşbütünleşme ve İkili Granger Nedensellik	Reel GSMH ile elektrik tüketimi arasında karşılıklı bir ilişki tespit edilmiştir.
Halıcıoğlu (2009)	1960-2005	Granger nedensellik, ARDL, Eşbütünleşme	Elektrik tüketimi ile gelir arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.
Uzun vd. (2013)	1980-2010	Vektör Hata Düzeltme Modeli	Ekonomik büyümeden toplam elektrik üretimine doğru işleyen tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Altıntaş ve Koçbulut (2014)	1960-2011	Granger nedensellik	Elektrik tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü Granger nedensellik tespit edilmiştir.

Yapılan çalışmaların büyük kısmı, sadece elektrik tüketimi ile büyüme arasında nedenselliği test ederken, bu çalışma sanayi sektöründeki elektrik tüketiminin, istihdamın ve sermayenin sanayi sektöründeki üretim miktarını ne yönde etkilediği ve bu etkinin derecesinin ne olduğunu ortaya koyması açısından farklılık göstermektedir. Ayrıca geniş bir literatüre sahip olmasına karşın konu ile ilgili ortak bir kaniya ulaşılamamış olması ve sonuçların ülke özelliklerine göre farklılık göstermesi konunun ilgi çekiciliğini korumaktadır.

3. Türkiye'de Sanayi Sektörünün Gelişimi ve Elektrik Tüketimi

1980 sonrası yapısal dönüşüm geçiren Türkiye'de ithal ikameci sanayileşme, yerini ihracata dayalı sanayileşme stratejisine bırakmıştır. İhracatı teşvik yoluyla, sanayi sektörü ihracatı artmış ve GSMH içindeki payı da giderek büyümüştür. İhracata dönük üretim yapılması ve işgücü maliyetlerinin düşürülmesi, Türkiye'nin sanayi sektörü için olumlu gelişmeler içerisinde sayılabilecek iken, sürdürülebilir sabit sermaye birikimi yaratmadaki sıkıntılar,

mevcut sermaye stokunun verimli yatırımlarla desteklenememesi ve makroekonomik istikrarsızlıklar da olumsuz özellikleri olmuştur. Bu nedenle sektörde genel olarak dış kaynaklı sermayeye bağımlılık, verimsiz üretim ve işgücü istihdamında sorunlar yaşanmakla birlikte, sanayi sektörü GSYİH içerisindeki %20-25'lik payı ve büyüme oranlarına katkısı ile vazgeçilmez bir unsurdur. Ülkenin enerji bakımından dışa bağımlı olması ise, sanayi sektöründe enerji maliyetlerinin sürekli gözden geçirilmesi ihtiyacını yaratmaktadır. Nitekim sanayi sektörünün en önemli kuruluş koşullarından biri olan enerjidir ve Türkiye'de elektrik enerjisinin yaklaşık % 60'ı sanayi sektörü tarafından kullanılmaktadır.

Türkiye'de elektrik tüketimi 1980'li yıllardan itibaren artış trendine girmiş, 1990'lı yıllar boyunca artmaya devam etmiş ve 2000'li yıllara gelindiğinde üç haneli rakamlarla ifade edilmeye başlanmıştır. 2006 yılında 176,2 milyar Kwh olan elektrik enerjisi tüketim miktarı 2007 yılında 191,6 milyar Kwh düzeylerine ulaşmıştır (Türkiyılmaz, 2011). Global krizin etkilerinin görüldüğü 2008 ve 2009 yıllarında görülen düşüş, 2010 yılında yerini artma trendine bırakmış ve bir önceki yıla göre ortalama % 8,5 oranında bir artış göstermiştir (TETAŞ, 2011). Türkiye'de elektrik tüketimi 20 yıl içinde yıllık ortalama % 8,7; son 10 yıl içinde

ise yıllık ortalama % 6,2 oranında artış göstermiştir (Satman, 2006). Türkiye son 10 yılda elektrik tüketimi artış oranı bakımından; Avrupa'da ilk, dünyada ise Çin'den sonra ikinci sırada yer almaktadır. 2010 yılı itibarıyla Türkiye'de kişi başına düşen elektrik tüketimi %8.56 oranında artış göstermiştir (EÜAŞ, 2010).

4. Veri Seti ve Ampirik Analiz

1986-2011 dönemini kapsayan bu çalışmada sanayi sektöründeki reel çıktı düzeyi, işgücü oranı ve elektrik tüketimine ilişkin veriler Dünya Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden, toplam sabit sermaye yatırımları verisi ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nden sağlanmıştır.

Çalışmanın yöntem kısmında Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ve bu modele bağlı Varyans ayrıştırması yöntemi kullanılmıştır. Hata düzeltme kavramına ilk olarak 1964'de Sagan değinmiş, 1981 yılında ise Granger tarafından yaygınlaştırılmıştır (Gujarati, 1999). Kısıtlı bir VAR modeli olan Hata Düzeltme Modelinde nedensellik Engle-Granger (1987) değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki çıkması durumunda, kısa dönemde değişkenler arasındaki dengesizliklerin giderilmesi için kullanılabilir bir hata düzeltme modelinin olduğunu savunmuştur.

Genel hatlarıyla Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM),

$$\Delta Y_t \Delta Y_t = \alpha_0 \alpha_0 + \alpha_1 \Delta X_t \alpha_1 \Delta X_t + \alpha_2 u_{t-1} \alpha_2 u_{t-1} + \epsilon_t \epsilon_t \quad (2)$$

şeklinde ifade edilebilir. (2) numaralı modelde yer alan $\Delta \Delta$, ilk farkı, $u_{t-1} u_{t-1}$, modelde yer alan kalıntı değerinin bir dönem gecikmelisi yani denge hata teriminin görgül tahminini, $\epsilon \epsilon$ ise kabul edilen varsayımlar altında hata terimini göstermektedir. Oluşturulan regresyon, $Y_t Y_t$ 'deki değişmeyi, $X_t X_t$ 'deki değişmeye ve bir önceki dönemin dengeleme hatasına bağlar. Buradaki, $\Delta X_t \Delta X_t$, $\Delta Y_t \Delta Y_t$ 'deki kısa dönem bozucu etkisine ulaşırken, hata

düzeltilme terimi, uzun dönem dengesine doğru olan yuvarlamalara ulaşmaya çalışır. Bu aşamada modelde yer alan $\alpha_2 \alpha_2$, istatistiksel olarak anlamlı ise, $Y_t Y_t$ 'de bir dönemdeki dengesizliğin ne kadarının diğer dönemde düzeltildiğini belirtir (Gujarati, 1999). Yani hata düzeltme mekanizmasında hata teriminin gecikme katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlı ise, hata düzeltme modeli anlamlı olduğu söylenilebilir (Ay ve Özşahin, 2007).

Çalışmanın kapsamı doğrultusunda değişkenlerin logaritmaları alınarak kurulan model;

$$\ln PRD = \beta_0 \beta_0 + \beta_1 \ln EC \beta_1 \ln EC + \beta_2 \ln EMP + \beta_2 \ln EMP + \beta_3 \beta_3 \ln K + u_t u_t \quad (3)$$

şeklinde oluşturulmuştur. (3) numaralı model, sanayi sektöründeki toplam reel çıktı düzeyi ile işgücü oranı, elektrik tüketimi ve toplam reel sermaye stoku arasındaki ilişkinin analiz edilmesi için kurulan modeldir. Modelde yer alan değişkenlerden PRD toplam reel çıktı düzeyini; EMP işgücü oranını; EC elektrik tüketimini; K toplam reel sermaye stokunu

ifade etmektedir. Modelde yer alan $\beta_0 \beta_0$ gelirden bağımsız olarak yapılacak üretim miktarını, $\beta_1 \beta_1$ elektrik tüketiminin üretime karşı olan esneklik katsayısını, $\beta_2 \beta_2$, işgücü ile üretim düzeyi arasındaki ilişkiyi, $\beta_3 \beta_3$ ise toplam reel sermaye stoku ile toplam reel çıktı düzeyi arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

Çalışmanın analiz kısmında, öncelikle mevcut eşbütünleşme testleri uygulanmıştır. Tablo 2’de seriler seriler için standart testler olan birim kök ve için uygulanan birim kök testi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo2: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	Değişkenler	T İstatistik Değerleri	Kritik Değerler (%5)
Düzye Değerleri	<i>LnPRD</i>	-5,24	-5,49
	<i>LnEC</i>	-2.48	-3,63
	<i>LnEMP</i>	-3.61	-3,75
	<i>LnK</i>	3.13	2,29
Fark Değerleri	ΔPRD	-8.70	-3,58
	$\Delta LnEC$	-5.06	-3,63
	$\Delta LnEMP$	-5,90	-3,58
	ΔLnK	-3.98	-2,97

Not: Δ sembolü değişkenlerin 1. Farklarının alındığını ve Ln sembolü değişkenlerin logaritmasının alındığını belirtir. Anlamlılık düzeyleri %5 olarak seçilmiştir.

ADF Birim Kök Testi sonucunda elde edilen t istatistik değeri, mutlak değer olarak kritik değerden daha küçükse; “Ho: Seri durağan değildir” ve “Ha: Seri durağandır” olmak üzere alternatif hipotez reddedilir, serinin durağan olmadığına ve birim kök içerdiğine karar verilir. Eğer t istatistik değeri mutlak değer olarak kritik değerden büyük ise de alternatif hipotez kabul edilmek suretiyle serinin durağanlığına ve birim kök içermediğine karar verilir. Elde edilen sonuçlara göre serilerin birinci dereceden farklarında durağan hale geldikleri, yani birinci dereceden bütünleşik olduğu söylenilebilir. Modelde yer alan değişkenlerin

tamamının birinci düzeyde durağan olması bu değişkenler için eşbütünleşme testi yapılabileceğini göstermektedir.

Eşbütünleşme analizinin bundan sonraki aşamasında tahmin edilecek VAR modeli için optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekir. Bu amaçla VAR modeli için otokorelasyon ve değişen varyans sorunu yaratmayan uygun gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre 1 olarak belirlenmiştir. VAR(1) olarak hesaplanan model için, eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3: Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Boş hipotez	Alternatif hipotez	Öz Değerler	İz Değerler	%5 Kritik Değerler	Maksimum Öz Değerler	%5 Kritik Değerler
$r=0$	$r=1$	0.721445	59.96226*	47.85613	30.67533*	27.58434
$r \leq 1$	$r=2$	0.547812	29.28693	29.79707	19.04780	21.13162
$r \leq 2$	$r=3$	0.347102	10.23913	15.49471	10.23201	14.26460
$r \leq 3$	$r=4$	0.000297	0.007124	3.841466	0.007124	3.841466

*% 5 önem anlamlılık düzeyinde boş hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Bir gecikmeli VAR modeli uygulamasıyla elde edilen sonuçlara göre, %5 anlamlılık düzeyinde “ $H_0: H_0$: Eşbütünleşme yoktur.” hipotezi reddedilmiş ve değişkenler arasında eşbütünleşme vektörünün varlığı tespit edilmiştir. Yapılan test sonuçlarına göre, iz değere ve maksimum öz değere göre en fazla 1 adet

eşbütünleşme vektörünün varlığı tespit edilmiştir. Değişkenler arasında eşbütünleşme varlığının tespiti uzun dönemde değişkenler arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Söz konusu eşbütünleşme vektörü bağımlı değişken üretim düzeyine göre normalize

edilerek değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi katsayılar Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4: Model İçin Normalize Edilmiş Denklem

<i>lnPRD</i>	<i>LnEMP</i>	<i>LnEC</i>	<i>LnK</i>
1000000	-0.28	-0.04	-0.68
	(0.36)	(0.07)	(0.09)
	[-0.77]	[-0.54]	[-7.06]

Eşbütünleşme analizi ile elde edilen uzun dönem esneklikleri aşağıda yer almaktadır;

$$lnPRD=13.72+0.28LnEMP+0.04LnEC+0.68LnK \quad (4)$$

Uygulanan Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) analizi sonuçlarına göre, hata terimi katsayısının negatif ve anlamlı olması sebebiyle hata düzeltme modelinin uygulanmasının anlamlı olduğu sonucuna ulaşılabilir. Hata düzeltme katsayısı -0.07 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen sonucun negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkması, kullanılan hata düzeltme mekanizmasının işlediğini göstermektedir. Elde edilen hata düzeltme katsayısının 0 ile 1 arasında çıkması, sistemin her seferinde azalarak ve dalgalı

bir şekilde dengeye yöneldiğini göstermektedir. Herhangi bir dönemde oluşacak bir dengesizlik, uzun aralıklarla dengeye gelecektir.

Hata düzeltme modeli ile elde edilen esneklik sonuçlarına göre, işgücü düzeyinde oluşabilecek her % 1'lik artış, uzun dönemde sanayideki toplam çıktı düzeyini 0.28 oranında; elektrik tüketiminde oluşan % 1'lik bir artış 0.04 oranında; toplam sermaye stokundaki % 1'lik artış 0.68 oranında arttırmaktadır. Vektör Hata Düzeltme Modeli sonucunda değişkenlere ait katsayı işaretlerinin pozitif yönlü çıkması, analiz sonuçlarının anlamlılığını destekler niteliktedir.

Çalışmanın analiz kısmında yer alan diğer bir test ise; dinamik bir modeldeki değişkenlerden herhangi birinde oluşan bir birimlik şokun, yüzdesel olarak diğer değişkenlerde yaratacağı değişimi göstermek amacıyla kullanılan Varyans Ayrıştırması testidir. Özellikle politik önerilerde bulunma amacıyla sıkça kullanılan Varyans Ayrıştırması testi, modelde yer alan değişkenlerin sıralamasından yüksek düzeyde etkilenmektedir. Bu sebeple, modeldeki değişkenler iktisadi kuramlara göre dışsaldan içsele doğru *lnEMP*, *lnEC* ve *LnK* şeklinde sıralanmıştır. Yapılan Varyans Ayrıştırması sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Varyans Ayrıştırması Testi Sonuçları

Dönem	S.E.	<i>LnPRD</i>	<i>LnEMP</i>	<i>LnEC</i>	<i>LnK</i>
1	0.067295	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.093773	94.91639	5.074727	0.008561	0.000327
3	0.110273	93.43778	6.473878	0.076814	0.011530
4	0.121079	92.68764	7.137224	0.114884	0.060248
5	0.129590	92.47981	7.212894	0.157648	0.149649
6	0.137350	92.38641	7.157024	0.194369	0.262193
7	0.145071	92.32970	7.063350	0.230028	0.376917
8	0.152921	92.25492	7.002572	0.262442	0.480070
9	0.160847	92.15980	6.981519	0.291876	0.566803
10	0.168721	92.04972	6.994522	0.317860	0.637897

Varyans ayrıştırması sonuçlarına göre, sanayi sektöründeki üretim düzeyinde meydana gelen dalgalanmaların ikinci dönemde, sanayi sektöründeki çıktı düzeyinde oluşan değişimin %94.91'i kendinden, % 5.07 oranında işgücünden, % 0.008 oranında elektrik tüketiminden, %0,0003 oranında ise toplam sermaye stokundan kaynaklı olarak yaşanmaktadır. Aslında ikinci dönem genel hatlarıyla incelendiğinde üretim düzeyinin sadece işgücü değişkeninden

etkilendiği görülebilir. 10. dönemde ise, sanayideki üretim düzeyi % 92.04 oranında kendinden, % 6.99 oranında işgücünden, % 0.31 oranında elektrik tüketiminden, % 0.63 oranında ise toplam sermaye stokundan etkilenmiştir. Analiz sonuçlarından açık bir şekilde görüldüğü gibi, sanayi sektöründeki toplam çıktı düzeyi uzun dönemde en fazla işgücü oranından etkilenmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada 1986-2011 yılları arasında Türkiye'nin sanayi sektöründe toplam reel çıktı düzeyi ile elektrik tüketimi, işgücü oranı ve toplam reel sermaye stoku arasındaki ilişki incelenmiş ve analiz için zaman serisi yöntemlerinden Varyans Ayrıştırması ve Vektör Hata Düzeltme Modeli kullanılmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre sanayi sektöründeki toplam reel çıktı düzeyinin; işgücü oranı, elektrik tüketimi ve toplam reel sermaye stoku ile arasında pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur. Ayrıca reel çıktı düzeyine en büyük katkıyı reel sermaye stoku, daha sonrasında ise sırasıyla işgücü ve elektrik

tüketimi yapmaktadır. Buna göre söz konusu üretim faktörlerinde bir kısıtlama sonucunda, üretim düzeyi ve dolayısıyla ekonomik büyümenin olumsuz yönde etkileneceği söylenebilir. Türkiye de dahil olmak üzere birçok gelişmekte olan ülkede elektrik arzı, elektrik tüketim talebini karşılamakta zorlandığı ve tüketimin üretime bağlı olarak geliştiği göz önüne alınacak olursa; üretimi arttırarak büyümeyi sağlamaya çalışma çabasının önündeki en büyük engellerden birinin enerji yetersizliği olduğu ifade edilebilir ve bu nedenle enerji yatırımları, enerji tasarrufları ve enerjinin etkin kullanımı bu durumun aşılmasında fayda sağlayabilir.

KAYNAKLAR

- Aghion, P. ve Howitt, P. (1992) "A model of growth through creative destruction" *Econometrica*, 60(2): 323-351.
- Akbaş, Y. E. ve Şentürk, M. (2013) "MENA ülkelerinde elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki karşılıklı ilişkinin analizi" *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 41: 45-67.
- Altınay, G. ve Karagöl, E. (2005) "Electricity Consumption and Economic Growth: Evidence from Turkey" *Energy Economics*, 27(6): 849-856.
- Altıntaş, H. ve Koçbulut, Ö. (2014) "Türkiye'de elektrik tüketiminin dinamikleri ve ekonomik büyüme: sınır testi ve nedensellik analizi" *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (43): 37-65.
- Altıntaş, H. ve Mercan, M. (2015) "Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: G-11 Ülkeleri Örneğinde Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Uygulaması" *TISK Academy/TISK Akademi*, 10(20).
- Apostolakis, B. E. (1990) "Energy-Capital Substitutability/Complementarity: The Dichotomy" *Energy Economics*, 12: 48-58.
- Ay, A. ve Özşahin, Ş. (2007) "J Eğrisi Hipotezinin Testi: Türkiye Ekonomisinde Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi" *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1): 8-9.
- Bayraktutan, Y., Uçak, S. ve Bıcıl, İ. M. (2012) "Yükselen Piyasalarda Elektrik Tüketimi büyüme ilişkisi: Nedensellik Analizi" *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1): 241-254.
- Belloumi, M. (2009) "Energy Consumption and GDP in Tunisia: Cointegration and Causality Analysis" *Energy Policy*, 37(7): 2745-2753.
- Bowden, N. ve Payne, J. E. (2009) "The Causal Relationship Between U.S. Energy Consumption and Real Output: A Disaggregated Analysis" *Journal of Policy Modeling*, 31(2): 180-188.
- Berndt, E. R. ve Wood, D. O. (1979) "Engineering and Econometric Interpretations of Energy-Capital Complementarity" *The American Economic Review*, 69: 342-354.
- Chang, T., Fang, W. ve Wen, L. F. (2001) "Energy Consumption, Employment, Output and Temporal Causality: Evidence from Taiwan Based on Cointegration and Error-Correction Modelling Techniques" *Applied Economics*, 33(8): 1045-1056.
- Chen, S. T., Kuo, H. I. ve Chen, C. C. (2007) "The Relationship Between GDP and Electricity Consumption in 10 Asian Countries" *Energy Policy*, 35(4): 2611-2621.
- Ciarreta, A. ve Zarraga, A. (2010) "Electricity Consumption and Economic Growth in Spain" *Applied Economics Letters*, 17(14): 1417-1421.
- Demir, O. (2002) "Durgun durum büyümeden içsel büyümeye" *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1).
- Deniz, P. (2015) "Electricity Consumption and Growth: Wavelet Analysis for Emerging Markets".
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. (1987) "Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing" *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 251-276.
- Erdal, G., Erdal, H. ve Esengün, K. (2008) "The Causality Between Energy Consumption and Economic Growth in Turkey" *Energy Policy*, 36(10): 3838-3842.

- Ergün, S. ve Polat, M. A. (2015) "OECD Ülkelerinde CO2 Emisyonu, Elektrik Tüketimi ve Büyüme İlişkisi" *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (45): 115-141.
- Gbadebo, O. O. ve Okonkwo, C. (2009) "Does Energy Consumption Contribute to Economic Performance? Empirical Evidence from Nigeria" *Journal of Economics and International Finance*, 1(2): 44-58.
- Ghali K. H. ve El-Sakka M. (2004) "Energy Use and Output Growth in Canada: A Multivariate Cointegration Analysis" *Energy Economics*, 26: 225-238.
- Ghosh, S. (2002) "Electricity Consumption and Economic Growth in India" *Energy Policy*, 30(2): 125-129.
- Grossman, G. M. ve Helpman, E. (1991) "Quality ladders in the theory of growth" *The Review of Economic Studies*, 58(1): 43-61.
- Gujarati, D. N. (1999) *Temel Ekonometri*, Birinci Basım, Literatür Yayınları, İstanbul.
- Halicioğlu, F. (2009) "An Econometric Study of CO2 Emissions, Energy Consumption, Income and Foreign Trade in Turkey" *Energy Policy*, 37(3): 1156-1164.
- Jobert, T. ve Karanfil, F. (2007) "Sectoral Energy Consumption by Source and Economic Growth in Turkey" *Energy Policy*, 35(11): 5447-5456.
- Jones, C. (1998) *Introduction To Economic Growth*, 2nd Edition, W.W.Norton & Company Inc., New York.
- Kar, M. ve Kınık, E. (2008) "Türkiye'de Elektrik Tüketimi Çeşitleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Bir Analizi" *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 10(2): 333-353.
- Karakaş, A. (2014) "OECD ve OECD dışı ülkelerde elektrik tüketimi, nüfus ve gelir ilişkisi: 1990-2011 dönemi için bir panel veri analizi" *Electronic Turkish Studies*, 9(2).
- Karanfil, F. ve Li, Y. (2015) "Electricity consumption and economic growth: exploring panel-specific differences" *Energy Policy*, 82: 264-277.
- Mozumder, P. ve Marathe, A. (2007) "Causality Relationship Between Electricity Consumption and GDP in Bangladesh" *Energy Policy*, 35(1): 395-402.
- Mucuk, M. ve Uysal, D. (2009) "Türkiye Ekonomisinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme" *Maliye Dergisi*, 157: 105-115.
- Murry, D. A. ve Nan, G. D. (1996) "A Definition of the Gross Domestic Product-Electrification Interrelationship" *Journal of Energy and Development*, 19: 275-283.
- Narayan, P. K. ve Singh, B. (2007) "The Electricity Consumption and GDP Nexus for the Fiji Islands" *Energy Economics*, 29(6): 1141-1150.
- Narayan, P. K. ve Prasad, A. (2008) "Electricity Consumption-Real GDP Causality Nexus: Evidence from a Bootstrapped Causality Test for 30 OECD Countries" *Energy Policy*, 36(2): 910-918.
- Narayan, P. ve Smyth, R. (2009) "The Effect of Inflation and Real Wages on Productivity: New Evidence from a Panel of G7 Countries" *Applied Economics*, 41(10): 1285-1291.
- Nişancı, M. (2005) "Türkiye'de Elektrik Enerjisi Talebi ve Elektrik Tüketimi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki" *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(4): 107-120.
- Öztürk, İ. ve Acaravcı, A. (2011) "Electricity Consumption and Real GDP Causality Nexus: Evidence from ARDL Bounds Testing Approach for 11 MENA Countries" *Applied Energy*, 88: 2885-2892.
- Paul, S. ve Bhattacharya, R. N. (2004) "Causality Between Energy Consumption and Economic Growth in India: A Note on Conflicting Results" *Energy Economics*, 26(6): 977-983.
- Payne, J. E. (2009) "On the Dynamics of Energy Consumption and Output in the US" *Applied Energy*, 86(4): 575-577.
- Peterson, W. C. (1976) *Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme*, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Eskişehir.
- Romer, P.M. (1990) "Capital, labor, and productivity" *Brookings papers on economic activity. Microeconomics*: 337-367.
- Salahuddin, M., Gow, J. ve Ozturk, I. (2015) "Is the long-run relationship between economic growth, electricity consumption, carbon dioxide emissions and financial development in Gulf Cooperation Council Countries robust?" *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 51: 317-326.
- Salvatore, D. (1986) *Microeconomics: Theory and Applications*, MacMillan Publishing Company, New York.
- Sarı, R. ve Soytaş, U. (2007) "The Growth of Income and Energy Consumption in Six Developing Countries" *Energy Policy*, 35(2): 889-898.
- Satman, A. (2006) "General Energy Demand, Production Projections, Options of Supply, Political Priority of Turkey" *10th Turkish Energy Congress*.

Shiu, A. ve Lam, P. L. (2004) "Electricity Consumption and Economic Growth in China" *Energy Policy*, 32(1): 47-54.

Soytaş, U., Sarı, R. ve Özdemir, O. (2001) "Energy Consumption and GDP Relation in Turkey: A Cointegration and Vector Error Correction Analysis" *Economies and Business in Transition: Facilitating Competitiveness and Change in the Global Environment Proceedings*, 838-844.

Stern, D. I. (1993) "Energy and Economic Growth in the USA: A Multivariate Approach" *Energy Economics*, 15(2): 137-150.

Stresing, R., Lindenberger, D. ve Kümmel, R. (2008) "Cointegration of Output, Capital, Labor, and Energy" *The European Physical Journal*, 66(2): 279-287.

Terzi, H. (1998) "Türkiye'de Elektrik Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektörel Bir Karşılaştırma" *İktisat İşletme ve Finans*, 13(144): 62-71.

Türkyılmaz, O. (2011) "Türkiye'nin Enerji Görünümü" *TMMOB Edirne Şubesi Trakya Üniversitesi Balkan Kongre Merkezi*, 16-17.

Uzun, A., Emsen, Ö. S., Yalçıkaya, Ö. ve Hüseyini, İ. (2013) "Toplam Elektrik Üretimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1980-2010)/Total Electricity Generation and its Relation to Economic Growth: The Case of Turkey (1980-2010)" *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3): 327-344.

Yardımcı, P. (2006) "İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri" *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1: 96-114.

Yuan, J. H., Kang, J. G., Zhao, C. H. ve Hu, Z. G. (2008) "Energy Consumption and Economic Growth: Evidence from China at both Aggregated and Disaggregated Levels" *Energy Economics*, 30(6): 3077-3094.

Zachariadis, T. (2007) "Exploring the Relationship Between Energy Use and Economic Growth with Bivariate Models: New Evidence from G-7 Countries" *Energy Economics*, 29(6): 1233-1253.

Zhang, X. P. ve Cheng, X. M. (2009) "Energy Consumption, Carbon Emissions, and Economic Growth in China" *Ecological Economics*, 68(10): 2706-2712.

A SOCIAL ACCOUNTING MATRIX FOR KYRGYZSTAN FOR 2010

Kamalbek KARIMŞAKOV¹, Metin KARADAG²

Abstract

The main aim of this paper is to construct a latest Social Accounting Matrix (SAM) for Kyrgyzstan economy for the year 2010. The constructed SAM shows the interaction between production, income, consumption and capital accumulation in the economy. The dataset for the SAM is mainly based on the input-output table and national account system data for the country. The SAM can be used to provide an analysis of the interrelationship between the production structure of the economy and the distribution of incomes and expenditures of different household groups in the country. In addition, it can be used as a data base for the CGE modelling for the Kyrgyz economy for different policy simulations. The constructed SAM consists of 20 production sectors of the economy, two factors of production and ten categories of households. It also has the accounts for government and the rest of the World.

Keywords: Input-Output Table, Social Accounting Matrix, data for CGE modeling, Kyrgyz economy.

1. Introduction

A social accounting matrix (SAM) basically represents transactions in a complete economic system. In this context, SAM captures the transactions and transfers between all economic agents in an economy (Pyatt and Round, 1985; Reinert and Roland-Holst, 1997). It is a square matrix whose corresponding columns and rows present the expenditure and receipt accounts of economic actors and all corresponding row and column totals are equal. SAM represents the whole economic system of a country and thus highlights the circular flow of payments and receipts among the different components of the system such as goods, activities, factors, institutions, and the "Rest of the World" (ROW), meaning, all actors outside the economic system being studied. In other words, a SAM is a simple and efficient way of representing the fundamental law of the economics that for every income there is a corresponding outlay or spending. It describes various channels through which production is linked with income distribution, consumption, savings, investment and external trade. Also, it provides a comprehensive and consistent description of the transactions taking place in an economy for a given year.

Therefore, we can use a SAM to analyse the relationship between production structures, income distribution and consumption profile of different household groups in an economy (Round, 2002). The social accounting matrix (SAM) has been extensively used as a tool for policy analysis in the last four decades by researchers (see for example, Pyatt and Round, 1985; King, 1985; Pyatt, 1991; De Santis and Orhan, 1997; Round, 2003; Deb Pal et al., 2012). In recent years, SAMs have been used as the database of Computable General Equilibrium Models by many researchers (see for example Karadag and Westaway, 1999; Yeldan, 1999; Akkemik, 2012;).

To the authors' best knowledge, there have been three previous attempts to construct a SAM for Kyrgyzstan. 2001 SAM for Kyrgyzstan constructed by the World Bank consists of 88 sectors of the economy, two factors of production and two type of households, namely rich and poor (World Bank, 2005, p.14). Although the production sector is highly disaggregated in this SAM, the household sector is not very detailed for analyzing income distribution purposes. Also another SAM constructed as a World Bank project, includes 52 sectors and two factors of

¹Assistant Professor, Department of Finance and Banking, Kyrgyzstan-Turkey Manas University, karimshakov@yahoo.com

²Professor, Ege University, Department of Economics, metin.karadag@ege.edu.tr

production¹. Household has been disaggregated into 20 groups (10 urban and 10 rural household groups). Moreover, Mogilevski and Omorova (2011) constructed a SAM for Kyrgyzstan for the year 2006. This SAM has 12 sectors, three labor types according to the education level and four capital types. Households have not been disaggregated and represented by single account. Additionally, three types of taxes are given: direct, import, and other indirect taxes.

Given these previous SAMs the main aim of this study is to construct a SAM for Kyrgyzstan economy for the year 2010 using the latest available data². In construction of the SAM inter-industry balance for 2010 and national accounts data for 2010-2011 are used. Household is disaggregated by 10 decile groups. Therefore, the main feature of this SAM is the use of latest data and disaggregation of household by income groups, which was previously done only in 2003 SAM. This approach allows for income distribution analysis of economic policies within CGE modeling because the design of this SAM is conditioned by CGE modelling perspectives.

The rest of this paper is organised as the following. Section 2 gives basic information about Kyrgyz economy. Section 3 presents a basic structure of a SAM. Section 4 gives the information about data requirements and procedures in building the SAM for Kyrgyzstan. Section 5 gives the conclusion of the study.

2. Brief Information about Kyrgyzstan Economy

During the large-scale post-Soviet economic reforms in 1990s, Kyrgyzstan was considered as one of the most reformist economies. Comprehensive economic reform packages on price and trade liberalization and mass privatization found strong support from international financial organizations. However, economic growth during the post-reformist period in 2000s has been remaining unsustainable (see for instance, Pomfret, 2010). In particular, political events happened in 2005 and 2010 affected economic performance negatively of the country. The following table shows the main macroeconomic indicators for the Kyrgyz economy for the time period between 2002 and 2011.

Table 1: Macroeconomic indicators of Kyrgyzstan Economy (2002-2011)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
GDP growth (annual %)	0.0	7.0	7.0	-0.2	3.1	8.5	8.4	2.9	-0.5	6.0
GDP percapita, PPP (constant 2005 international \$)	1557	1649	1744	1721	1756	1888	2027	2060	2026	2121
Agriculture, valueadded (% of GDP)	38	37	33	32	33	31	27	21	19	19
Industry, valueadded (% of GDP)	23	22	24	22	20	19	24	27	29	31
Services, etc.,valueadded (% of GDP)	39	41	43	46	47	50	49	52	51	51
Trade,valueadded (% of GDP)	14	16	19	20	22	21	21	19	18	19
Consumer Price Index*	2.1	3.1	4.1	4.3	5.6	10.2	24.5	6.8	8	16.6
Current account balance (% of GDP)	-1.8	-2.2	1.3	-1.5	-10.1	-6.0	-13.6	-2.2	-8.0	-4.3
Government Budget Balance (% of GDP)		-0.9	-0.5	0.2	-0.2	0.1	0.8	-1.5	-4.9	-4.7
GINI index	0.42	0.41	0.42	0.433	0.45	0.42	0.363	0.37	0.371	0.382
Poverty	54.8	49.9	45.9	43.1	39.9	35	31.7	31.7	33.7	36.8
Workers' remittancesreceived (% of GDP)	2.29	4.07	8.53	13.09	16.98	18.80	23.98	21.15	26.60	29.00

Source: Living Standards in Kyrgyzstan 2006-2010; Living Standards in Kyrgyzstan 2007-2011; World Bank WDI; Bulletin of the NBKR 2012, 2008.

* compared to the previous year

[http://www.stat.kg/stat.files/din.files/prise/1080001%20\(KPPTYH\).pdf](http://www.stat.kg/stat.files/din.files/prise/1080001%20(KPPTYH).pdf)

[http://www.stat.kg/stat.files/din.files/prise/1080001%20\(KIPLI\).pdf](http://www.stat.kg/stat.files/din.files/prise/1080001%20(KIPLI).pdf)

¹ Although, this SAM has not been published yet, we used the necessary data from this source with the permission of Miles Light. In this respect, the authors would like to thank Miles Light for providing this dataset for us.

² The latest available Input-Output Table for Kyrgyzstan was for the year 2010 when this study carried out.

As can be seen from the Table 1, although the share of agricultural sector in total GDP has decreased in recent years, still it has a relatively high share (19 % in 2011). On the other hand, the shares of services and industry sectors have increased in recent years. In spite of the fact that the poverty level has decreased substantially since 2002, still its level is high - 36.8 per cent. Despite the fact that per capita income level increased since 2002, Kyrgyzstan remains as the low income level countries. Income distribution in last ten years performed slight improvement, but it does not represent considerable changes. The Gini Coefficient has got worse since 2008. These features and high dependence on imported goods cause sensitivity of Kyrgyzstan economy to external shocks. Moreover, the country has experienced twin deficits since 2009.

Weak economic conditions contributed to migration of labor force mainly to Russia. Nowadays, remittances sent by migrants outside of Kyrgyzstan are important income source of the economy. According to the World Bank (2012) Kyrgyzstan ranks 3rd among the top 10 recipients of migrant remittances as a share of GDP in 2011. Such large

amount of remittances inflow helps reduction in deficit of balance of payments and can be seen as one of the major factors in sustaining livelihood of most rural population.

3. Basic Structure of a SAM

A Social Accounting Matrix or SAM is an accounting framework which encapsulates structural interrelationships between the different sectors in an economy. Basically, it is a way of representing the fundamental law of the economics that for every income there is a corresponding outlay or expenditure in an efficient way. The most important things to be noted are that it is a square matrix and that all corresponding row and column totals are equal in constructing a SAM. As mentioned before the SAM accounts provide the basic data set for CGE modelling as well.

The following table presents an aggregated SAM for a national economy in a schematic form in which elements of the matrix are labelled according to the type of transaction they represent.

Table 2: Schematic Aggregate SAM for an Economy

		EXPENDITURES							
		Activities	Commodities	Factors	Household	Government	Capital Account	ROW	Total
1. Activities			Domestic sales					Exports	Total sales
2. Commodities		Intermediate inputs			Household consumption	Government consumption	Investment		Aggregate demand
3. Factors		Factor payments							Factor income
4. Household				Factor income		Transfers		Foreign remittances	Household Income
5. Government					Direct tax			Capital inflow	Government revenue
6. Capital Account					Savings	Savings		Foreign savings	Total savings
7. ROW			Imports						Total payments abroad
Total		Total costs	Aggregate supply	Factor costs	Household expenditures	Government expenditures	Total Investment	Total Receipts from abroad	
R E C E I P T S									

As can be seen from Table 2, the rows and columns of this square matrix are given as identical labels. The basic principle of double-entry accounting requires that total revenue equals total expenditure for each account in the SAM. In other words, account's row and column totals must be equal. The basic structure in this table recognizes 7 types of account which can be grouped into three categories. First of all, the SAM contains the production accounts from 1 to 3 (a set of accounts for production activities, commodities and factors of production that represent total accounts for production within the economy). Secondly, the household account is given in account 4. Also, the SAM gives both the current and the capital accounts for institutions (numbered 5-6). Finally, the aggregated SAM in the table shows a distinction between the domestic economy (accounts 1 to 7) and the rest of the world or ROW for short (account 7). Thus, the SAM shows from where each account derives its receipts and how the income is distributed to the other accounts.

4. Construction of the SAM for the Kyrgyz Economy

The first stage in compiling the SAM is to construct an aggregated SAM using available published data related to production, consumption government budget, and rest of the world for the economy. The main statistical sources used to achieve this task are:

- Input-Output table for 2010 by National Statistical Committee of Kyrgyz Republic (NSCKR)
- NSCKR "National Accounts 2007-2011" report
- NSCKR "Living Standard of Population in Kyrgyz Republic 2006-2010" report
- Bulletin of the National Bank of Kyrgyz Republic (NBKR) for 2012.
- Household Budget Survey 2003.

The SAM provides a framework for reconciling an input-output table, national income accounts and other necessary data for Kyrgyzstan. The most recently published input-output table belongs to 2010 and this provides the detailed information that forms the basis of especially the production accounts in the SAM. Thus this was the year chosen

as the representative year. Using other data from other sources, this input-output data was extended to incorporate information on domestic household groups consistent with the production side accounts and also to explicitly incorporate an external sector balance condition which is not present in the input-output data. As the data required for the SAM is so comprehensive, the sources are necessarily divergent. Therefore, some adjustments need to be made to ensure that all parts of the data are consistent with each other. Since the input-output table forms the backbone in constructing the SAM, all data on industry are taken to be fixed while data on household incomes and expenditures are correspondingly adjusted by using the RAS method used by researchers (see, for example, De Santis and Orhan, 1997; Karadag and Westaway, 1999; Unlukaplan 2009). As one of the ultimate aims for constructing the SAM was general equilibrium tax policy analysis, it is necessary to incorporate substantially more detail on taxes than exists in either the input-output table or the income and expenditure accounts. In this context, we divide indirect taxes between indirect taxes on production and indirect taxes on consumption (such as VAT).

Table 3 shows an aggregated SAM for Kyrgyzstan for the year 2010. As can be seen from the table, the aggregated SAM consists of activities, commodities, factors, household, government, indirect taxes, capital account and rest of the world (ROW) accounts (8 accounts)³. Then, mainly the production and consumptions sectors are disaggregated for the aim of the study. In this context, activities and commodities are each disaggregated according to the 2010 input-output table classification, hence comprising 20 accounts in each case. Also, households are disaggregated according to their income size (10 classes). This disaggregation may allow modellers to analyse the effects of policy changes on income distribution and on welfare of households. Factors account includes labor and capital. Indirect taxes account includes indirect taxes on production, consumption and import duties. Moreover, the capital account includes private gross fixed capital formation, public gross fixed capital formation and changes in stocks. Thus, the disaggregated SAM contains 56 accounts in total.

³The disaggregated SAM is available from the authors if requested.

Table 3: An Aggregated SAM for Kyrgyzstan Economy

	Activities	Commodities	Labor	Capital	Household	Government	Indirect tax	Capital Account	ROW	Total
Activities		358699.27							113673.33	472372
Commodities	270228.93				172000.34	43021.01		57765.05		543015
Labor	96011.93									96012
Capital	97911.67									97912
Household			96011.93	97911.67		15475.00			36449.00	245848
Government					22839.00		23865.47		8989.00	55693
Indirect tax	8219.97	4321.50			11324.00					23865
Capital Account					39684.26	-2803.00			20883.00	57765
ROW		179994.40								179994
Total	472373	543015	96012	97912	245848	55693	23865	57765	179994	

4.1. Production

Activities account

Regarding the production account, activities and commodities are separated to allow greater flexibility in the determination of relative prices, as well as industrial structure. We need to separate the activity and commodity account, as activities are assumed to consist of producers who are behaviourally distinct

in a modeling framework. In this context, activities account shows the value of output produced by sectors of economy and cost of production of each sector. As mentioned above SAM is largely based on the NSCKR Input-Output table, which classifies economy by 34 sectors. For the construction of SAM this I-O table has been aggregated into 20 sectors. The following table shows the sectoral aggregation regarding the production sector.

Table 4: The Sectoral Aggregation of Production

Sector Code	Sectors in SAM	Key to sectors in the NSCKR I-O table
AGR	Agriculture, forestry and fishing	1-2
MIN	Mining	3-5
FTB	Manufacture of food products, tobacco and beverages	6
TEXL	Manufacture of textile and textile products, leather and leather products, footwear	7
WP	Manufacture of wood, paper products, publishing and printing	8-9
PETC	Manufacture of coke, refined petroleum, chemicals, and non-metallic mineral products	10-11
MET	Manufacture of basic metals and fabricated metal products	12-13
MAC	Manufacture of machinery and equipment	14-15
ELT	Electricity generation and distribution services	16
GAS	Gas fuel production and distribution	17
WAT	Steam and hot water supply and distribution services	18-19
CON	Construction	20
TRADE	Wholesale and retail trade	21-22
HOTR	Hotels and restaurants	24
TRC	Transport and communication	25-26
FIN	Financial intermediation	27
RER	Real estate, renting and business activities	28
PUB	Public administration	29
EDUH	Education and health	30-31
OS	Other services	23, 32-34

Column of the activities account refers to the costs of production, in other words expenditures made to intermediate inputs, factor payments and

indirect taxes on production, while row shows supply of its products to domestic market and the rest of the world as exports. For the construction of expenditures

and receipts of activities account data given in the I-O table have been used.

Commodities account

Separation of product account and commodities is a standard approach in construction of SAM (see Breisinger, et al. 2007; Karadag and Westaway, 1999; De Santis and Ozhan, 1997). This feature of SAM gives possibility to see the distribution of domestic production between domestic demand and total supply, and domestic demand by domestic production and import. Also, it provides with flexibility in output-consumption relation. As one commodity may be product of different activities, and activity may produce different commodities. In other words, there is no one-to-one relation between activities and commodities.

Commodities account also consists of 20 sectors listed in Table 2. Columns of the commodity account show payments to domestic activities, the rest of the world, and import duties. Rows of this account show sources of total demand: intermediate consumption by production account, consumption by households and government, and demand for investment purpose. Thus, column total gives aggregate supply, while demand total aggregate demand. Domestic sales obtained by subtracting exports from total output of production account.

Factor account

Factor account comprises labor and capital. As a standard approach "compensation of employees" in I-O table is used as labor income, while capital income is formed from "net operating surplus" and "use of fixed capital (capital depreciation)" rows.

According the National Accounts (2006-2010) report statistics dominant part of income in the economy is classified as gross mixed income. Mixed income is the income of unincorporated enterprises owned by households in which members of household can produce unpaid labor, including elements of remuneration for work (NSCKR, 2009, p. 12). In other words, it is difficult to distinguish income of labor force used for production and income of enterprise owner regarding mixed income. In the literature, some authors interpret mixed income as capital income (see for instance, Diwan, 2001),

although, some others argue that interpretation of income from self-employment just completely as capital or labor income would be misleading (see for instance, Guscina, 2006; Gollin, 2002). In particular, Gollin (2002) states that under the conditions of large share of income of labor, which is self-employed or employed in unincorporated sector, as in most developing economies, use of "employee compensation" may underestimate labor share in total factors income⁴.

Hence, mixed income has been distributed between labor and capital by taking the relative share in value added of each sector and the role of small and medium sized enterprises (SME) in these sectors into account.

4.2. Household Sector

Household account shows expenditure and income of household in an economy. Column refers to household expenditures on consumption, taxes and savings, while row shows income from labor, capital, government and transfers from abroad.

The single representative household in the aggregated SAM has been disaggregated into 10 income decile groups. The first decile group represents the households with the lowest income, while the tenth group represents the households with the highest income. We used, "Living Standards of Population in Kyrgyz Republic 2006-2010" for the disaggregation (National Statistical Committee of Kyrgyz Republic, 2011). We also used the data set provided by Light as mentioned above. Consumption of each household group is determined by using 2003 SAM provided by Light.

Regarding expenditures, households pay direct and indirect taxes (as consumption tax like VAT) to the government. Indirect tax payment of all household decile groups have been estimated at the ratio of taxes on goods to household consumption calculated from I-O table. Shares of each household group in direct taxes and savings have been approximated using the data of NSCKR (2011). In the same vein, NSCKR (2011) gives income structure of households in per cent for ten decile groups. Sources of income have been aggregated as labor, capital, government and remittances from abroad.

⁴ Stating this issue Gollin (2002) suggests adjustments for correction using Operating Surplus of Private Unincorporate Enterprises data (OSPUE). His approach was applied by Bernanke and Gurkaynak (2001) for labor share estimation for more than 50 countries, where Kyrgyzstan is not included.

4.3. Government

Government account represents expenditures on column and revenues of government on row. Government makes payments to goods and services, social transfer to households and saves the rest. Government receives income from direct taxes, indirect taxes on production and on household final consumption and capital inflows from the rest of the world.

Government consumption data have been obtained from the I-O table, while values of social transfer, savings and capital inflow from abroad have been calculated from the government finance statistics of the NSCKR and NBKR data for 2010. Data on direct taxes and indirect taxes are as explained in activities, commodities and household accounts.

Indirect taxes account

Indirect taxes account includes taxes on activities, import duties and taxes on household consumption. Data on indirect taxes on activities obtained from the I-O table as net values by subtracting subsidies from taxes. Import duties and taxes on household consumption are described in commodities and household accounts correspondingly.

Capital account

Capital account shows investment by sectors of economy on column and savings by household, government and savings from the rest of the world on row. Data on investment by sectors of economy is the sum of "gross fixed capital accumulation" and "changes in inventories" obtained from the I-O table. Household and government savings and savings flow from abroad estimations are based on National

Account Systems, Government Finance, and Balance of Payments data for 2010.

4.4 Rest of the World

Rest of the world account indicates relations of the economy with the rest of the world. This account expenditures column shows export of economy, remittances inflow to households, capital inflow to government and capital investment as foreign savings, while receives income as import of economy from the rest of the world. Export and import cells of the SAM are based on I-O table data, while remittances and capital inflows to government and private sector are assessed on macroeconomic statistical data of the NSCKR and NBKR.

5. Conclusion

This SAM constructed with latest available data may serve as one of the tools in designing better formulated economic policies. In particular, inclusion of separate indirect taxes account and disaggregation of household by income level groups makes it possible to evaluate different possible scenarios by taking taxation and income distributional aspect of economic policy into account.

Social accounting matrix constructed in this study can be used as the database for CGE modeling that makes it applicable to wide range of policy analysis. Detailed description of an economy in terms of the production and consumption across sectors of economy and household groups, government expenditure and taxation allows for analyses of economic policy consequences on production and income distribution.

References

- Akkemik, K. A. (2012) "Assessing the Importance of International Tourism for the Turkish Economy: A Social Accounting Matrix Analysis". *Tourism Management*, 33 (4), 790-801
- Bernanke, B. and Gurkaynak, R. (2001) "Is Growth Exogenous? Taking Mankiw, Romer, and Weil Seriously". NBER Working Paper 8365
- Breisinger, C., Thurlow, J., and Duncan, M. (2007) "A 2005 Social Accounting Matrix (SAM) For Ghana" Washington, D.C.: Ghana Statistical Services (GSS); International Food Policy Research Institute (IFPRI)
- De Santis R. A. and H. Gazi Ozhan (1997) "Social Accounting Matrix for Turkey 1990". *Economic Systems Research*, 9(3): 281-285.
- DebPal, B. Pohit, S. and Roy, J. (2012) "Social Accounting Matrix for India". *Economic Systems Research*, 24 (1): 77-99.
- Diwan, I. (2001) "Debt as Sweat: Labor, financial crises, and the globalization of capital". Washington D.C: World Bank.
- Gollin, D. (2002) "Getting income shares right". *Journal of Political Economy*, 110(2): 458-474.

- Guscina, A. (2006) "Effects of Globalization on Labor's Share in National Income" International Monetary Fund.
- Karadag, M. and Westaway, T. (1999) "A SAM-based Computable General Equilibrium Model of the Turkish Economy". Loughborough University Economic Research Paper, 99 (18).
- King, B. B. (1985). "What is a SAM?". In: Pyatt, G. and Round, J. I. Social Accounting Matrices: A Basis for Planning. Washington, DC: World Bank.
- Mogilevsky, R. and Omorova, A. (2011) "Country Study: Assessing Development Strategies to Achieve the MDGs in the Kyrgyz Republic" United Nations Department for Social and Economic Affairs, March. (2006 SAM available at http://www.un.org/en/development/desa/policy/capacity/output_sam.shtml. Accessed 1 November 2012)
- National Bank of Kyrgyz Republic (2013) "Bulletin of the National Bank of Kyrgyz Republic for 2012" Bishkek. (in Russian)
- National Statistical Committee of Kyrgyz Republic (2009) "Methodological Guide of Input-Output Tables". (in Russian) Available at: <http://www.stat.kg/stat.files/metod/CHC/Методика%20расчета%20таблиц%20затраты-Выпуск/методика%20МОБ.doc> (Accessed 3 March 2013)
- National Statistical Committee of Kyrgyz Republic (2011) "Living Standards of Population in Kyrgyz Republic 2006-2010". Bishkek (in Russian)
- National Statistical Committee of Kyrgyz Republic (2012) "Kyrgyz Republic National Accounts 2006-2010" (in Russian)
- National Statistical Committee of Kyrgyz Republic (2013) "Kyrgyz Republic National Accounts 2007-2011" (in Russian)
- National Statistical Committee of Kyrgyz Republic, Appendix of Inter-Industry Balance for 2010. (in Russian) Available at: http://stat.kg/index.php?option=com_content&task=view&id=25&Itemid=101
- National Statistical Committee of Kyrgyz Republic, Household Budget Survey 2003
- Pomfret, R. (2010) "Central Asia after Two Decades of Independence", UNU-WIDER Working Paper No. 2010/53.
- Pyatt, G. (1991) "SAMs, The SNA and National Accounting Capabilities". Review of Income and Wealth, 37 (2): 177-198.
- Pyatt, G., and Round, J. (1985) "Social Accounting Matrices: A Basis for Planning". Washington D.C: World Bank.
- Reinert, K. A. and Roland-Holst, D. W. (1997). "Social Accounting Matrices". In: Francois, J.F. and Reinhart, K.A., Applied Methods for Trade Policy Analysis. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Round, J. I. (2003a) "Constructing SAMs for Development Policy Analysis: Lessons Learned and Challenges Ahead". Economic Systems Research, 15 (2), 161-183.
- Unlukaplan, I. (2009) "A Social Accounting Matrix for the Turkish Economy" International Journal of Social Sciences and Humanity Studies, 1 (1), 17-26.
- World Bank (2005) "Enhancing the Prospects for Growth and Trade of the Kyrgyz Republic". A World Bank Country Study, 34040. Washington D.C
- World Bank (2012) "Migration and Development Brief 19". Available at: <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1288990760745/MigrationDevelopmentBrief19.pdf> (Accessed 18 November 2012)
- World Bank, World Development Indicators.
- Yeldan, E. (1998) "Financial Liberalization and Fiscal Repression in Turkey: Policy Analysis in a CGE Model with Financial Markets". Journal of Policy Modeling, 79:79-117.

Türkiye’de İlk Halka Arz Getirilerinin Değişkenliği

The Variability of IPO Initial Returns in Turkey

Şenay AÇIKGÖZ¹, Veysel GÖKKAYA²

ÖZET

İlk halka arz getirilerinin değişkenliği ya da oynaklığı yüksek eksik bilgi nedeniyle firmaların ilk halka arz edilişlerinde değerlemesini zorlaştırmaktadır. Eğer ilk halka arz getirilerinin oynaklığı halka arzın fiyatını belirlemedeki güçlük için bir araç olarak kullanılabilirse ilk halka arz piyasasında firmaları değerlendirme problemi olduğu ve bununda düşük fiyatlamayı beraberinde getirdiği söylenebilir. Bu çalışmada, Türkiye’de halka arz piyasasında halka arzın ilk getirileri ile oynaklığı arasında bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir. İlk getiriler halka arzın ilk günü ve ilk ayına göre belirlenmiştir. 1998-2013 döneminde incelenen 173 halka arza göre, ilk halka arz getirileri ile bu getirilerin oynaklığı arasında halka arzın gerçekleştiği ay içinde pozitif ve yüksek bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer bir ifade ile Türkiye ilk halka arz piyasasında düşük fiyatlama söz konusudur. Çalışmada getiriler ile getirilerin oynaklığı arasındaki bu ilişki üzerinde (a) kurumsal yatırımcı ve (b) dış yatırımcı oranlarının (c) aracı kuruluş bilinirliği ile birlikte belirleyici oldukları sonucuna ulaşılmıştır

Anahtar Kelimeler: ilk halka arz, düşük fiyatlama, oynaklık

ABSTRACT

The variability or volatility of initial returns to initial public offerings (IPO) is higher for firms that are more difficult to value because of higher information asymmetry. Therefore, firms that are difficult to value are usually underpriced if the IPO initial return value is used as a proxy. In this paper, we investigate whether or not there is a relationship between initial returns to the IPOs and their volatilities within the Turkish IPO market. Initial returns are calculated based on the first day and first month of IPO. Analyzing the data from the first month of going public for 173 Turkish IPOs during the period 1998-2013, we found a strong, positive relationship between them showing underpricing in the Turkish IPO market. Our analysis further indicates that this relationship is determined by factors such as (a) the ratio of the amount of money in insider shares to the total amount (b) the ratio of total number foreign investors to total number of investors and (c) the underwriter reputation.

Keywords: initial public offerings, underpricing, volatility

1. GİRİŞ

Piyasada oluşacak risklerin yatırımcılar arasında paylaşılması ve firmalar tarafından sermayenin biriktirilmesi finansal bir sistemin temel fonksiyonları arasında yer alır. İlk halka arz süreci finansal sistemin bu fonksiyonlarının işlerlik kazanmasına firmanın ilk sahiplerinin firmanın sahip olduğu riski ve sermayeyi geniş bir yatırımcı kitlesi ile paylaşması suretiyle katkıda bulunur. Brealey vd. (2011) tarafından ifade edildiği gibi ilk halka arz, bir firmanın sahip olduğu menkul kıymetleri birincil piyasada daha geniş bir kitle ile ilk paylaşımı olarak tanımlanır. Halka arz sermaye sunumu şeklinde olabileceği gibi sabit getirili menkul

kıymetlerin sunumu şeklinde de olabilir. İlk halka arz ile firmalar düşük maliyetli ve uzun vadeli finansman fırsatlarından yararlanmaktadırlar. İlk halka arz aynı zamanda firmaların gerek kendi ülkelerinde gerekse uluslararası düzeyde tanınmalarına imkan sağladığı gibi kurumsallaşmalarına yardımcı olmaktadır. Bu nedenlerle ilk halka arza ilişkin literatür firmaların halka arza gidiş nedenlerinden (örneğin Pagano vd., 1998) ilk halka arzın zamanlamasına (örneğin Benninga vd., 2005), ilk halka arzın fiyatlamasına (örneğin Ritter and Welch, 2002) kadar geniş bir yelpazede akademik çalışmaları kapsamaktadır.

¹Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, asenay@gazi.edu.tr

²Türkiye İstatistik Kurumu, veysel.gokkaya@tuik.gov.tr

Uluslararası finans literatürünün ortaya çıkardığı temel olgu firmaların ilk halka arz edilmiş getirilerinin ortalamasının pozitif olduğudur (örneğin Ritter ve Welch, 2002; Ibbotson ve Jaffe, 1975; Logue, 1973; Reilly, 1973). Buna göre bir hisse senedinin ikincil piyasadaki işlem fiyatı halka arz edilmiş teklif fiyatından ortalama olarak daha yüksektir. Uluslararası finans literatürü doğal olarak düşük fiyatlama olgusunun nedenleri üzerine yoğunlaşmıştır. İlk halka arzlarda düşük fiyatlama olgusunu açıklamaya yönelik teoriler genel olarak eksik bilgi, kurumsal nedenler, kontrol mekanizması ve davranışçı yaklaşımlar altında toplanabilir (Ljungqvist, 2004). Eksik bilgi teorileri ilk halka arzın temel unsurları olan firmalar, aracı kurumlar ve yatırımcılardan birinin diğerlerinden daha çok bilgiye sahip olduğu varsayımı üzerine kuruludur.

Örneğin Baron'a (1982) göre, mevcut talep koşulları hakkında aracı kurum kendini halka arz edecek firmaya göre daha fazla bilgiye sahiptir, bu da optimal satış çabasını uyarmak üzere düşük fiyatlamaya kullanıldığı temel temsilci problemine yol açar. Welch'e (1989) göre, halka arz edilecek firma, firmanın gerçek değerine ilişkin daha doğru bilgiye sahiptir ve bu da değeri yüksek olan firmalar için düşük fiyatlamaya bir sinyal olarak kullanıldığı bir denge durumuna yol açar. Rock (1986) ise bazı yatırımcıların diğer yatırımcılara göre daha çok bilgiye sahip olduğunu dolayısıyla bu yatırımcıların yüksek fiyatlanmış halka arz firmalarına yatırım yapmaktan kaçındıklarını varsaymaktadır. Eksik bilgiye sahip yatırımcılar açısından söz konusu olan kazananın laneti sonucunun ortaya çıkmaması için düşük fiyatlama bir araçtır. Benveniste ve Spindt (1989) düşük fiyatlama teklif fiyatı kesinleşmeden önce daha fazla bilgi sahibi yatırımcılarla diğerleri arasında bir dengeyi sağladığını varsayarak bunun masada beklenenden daha az miktarda paranın bırakılmasına imkan verdiğini ifade etmektedir.

Allen ve Faulhaber (1989) ve Grinblatt ve Hwang (1989), çok sayıda firmanın düşük fiyatlamaya derecesini firma kalitesi için bir sinyal mekanizması olarak kullandıklarına işaret ederken, Ritter ve Welch (2002) – eksik bilgiye gereğinden fazla önem verildiğini vurgulayarak – düşük fiyatlama olgusunun bir nedenler bütünü olarak ortaya çıktığına işaret eder. Düşük fiyatlama olgusunu gözlenen düşük fiyatlamaya varyansı ile açıklayan Lowry vd. (2010) çalışmasında ilk halka arz getirilerinin oynaklığının düşük fiyatlamaya bir nedeni olabileceği konusu

incelenmiştir. İlk getiriler ilk halka arzın taraflarından olan aracı kuruluşların firmayı değerlendirme sürecindeki karmaşıklık nedeniyle değişkenlik gösterirler. Her ne kadar aracı kuruluş aracılığıyla firma hakkında halka arzın diğer taraflarına göre daha fazla bilgi sahibi olsa da halka arzın diğer temel unsuru olan yatırımcılar da piyasa ve piyasada o firmanın paylarına olacak toplam talep hakkında daha fazla bilgiye sahiptirler. Diğer bir ifade ile firmanın ilk halka arzının satış fiyatının belirlenmesinde eksik bilginin ilk halka arz getirilerinin firma ve halka arzın özelliklerine göre değişkenlik göstermelerine yol açar. Özetle yazarlar yine eksik bilgi teorisinden hareketle getirilerin oynaklığını düşük fiyatlama olgusunun bir nedeni olarak incelemektedirler.

Katti ve Phani'ye (2016) göre, düşük fiyatlama belirli firma(lar) için zamanın belirli bir noktasında tek bir nedenle ortaya çıkabilir. Ele alınan dönem ve bu döneme karşılık gelen halka arzlar sonucu farklı nedenlemeler söz konusu olacağına vurgulandığı bu çalışma, ilk halka arzlarda düşük fiyatlama olgusu konusunda literatürü teorik olarak yönlendiren makalelerin bir incelemesini sunmaktadır.

Türkiye ilk halka arz piyasasında düşük fiyatlama olgusuna yönelik önemli sayıda çalışma yapılmıştır. Kıymaz'ın (2000), İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda (İMKB) 1990-1996 döneminde listelenen ve işlem gören 163 firma üzerinde elde edilen bulgularına göre, halka arzın ilk gün getirileri ortalama % 13.1 oranında düşük fiyatlanmıştır. Sanayi firmaları % 11.7, finans firmaları % 15 oranında düşük fiyatlanmıştır. Piyasa performansının düşük fiyatlama ile ölçüldüğü çalışmada, performansın belirleyicileri firma büyüklüğü, İMKB'de günlük getiriler, firmanın kurumsal sahipliği değişkenleri olarak tespit edilmiştir. Durukan (2002), 1990-1997 dönemindeki halka arzları incelemiş, anormal ilk halka arz getirilerinin belirleyicileri arasında yatırımcıların halka arzları aşırı değerlemeleri olduğu sonucuna varmıştır. B. Durukan 2006 tarihli çalışmasında ise düşük fiyatlama üzerinde halka arz giden firmanın sahiplik yapısının (kurumsal, bireysel ve yabancı sahipliği) etkisini incelemiştir. Durukan'ın (2006), 1994-2003 döneminde 112 firmadan oluşan örneklemde elde ettiği sonuçlar ilk halka arzda düşük fiyatlama olgusunun geçerli olduğuna işaret ederken firmaların sahiplik yapısının bu olgu üzerindeki etkisinin oldukça zayıf olduğunu göstermektedir.

Bildik ve Yılmaz (2008) İMKB'de halka arz edilen firmaların performansını uzun-dönemli bir analize

dayanarak değerlendirmiştir. 1990-2000 döneminde halka arz edilen 234 firma verileri ile elde edilen sonuçlar ilk halka arzındaki düşük fiyatlamanın boyutunun daha küçük, halka arz edilen hisse senetlerinin uzun dönemli getirilerinin düşük performansının daha yüksek boyutta olduğuna işaret etmiştir. Küçükkoçaoğlu (2008) çalışmasında ise halka arz yöntemine bağlı olarak sabit fiyat yöntemi ile yapılan halka arzlarında ilk gün getirilerinin ortalamasının % 7.01, defter değeri yöntemi ile yapılan halka arzlarında ilk gün getirilerinin ortalamasının % 11.47 olduğu gösterilmiştir. Kırkkulak (2010) çalışması 1995-2004 döneminde halka arz edilen firmaların performansını beş yıllık bir dönemde incelemiştir. Bu çalışma da incelenen dönemde düşük fiyatlama olgusuna işaret etmektedir. Kapusuzoğlu ve Taşdemir (2011) 2000-2008 dönemindeki ilk halka arzları inceledikleri çalışmalarında, anormal ilk gün getirilerini düşük fiyatlamanın bir ölçüsü olarak almışlar ve düşük fiyatlamanın geçerli olduğunu belirlemişlerdir. Çalışmada ayrıca faiz oranı ile ilk gün getirilerinin anormal ilk gün getirilerinin belirleyicisi oldukları sonucuna varılmıştır.

Güntürkün vd. (2012) çalışmasında 2006-2011 döneminde küresel finansal kriz öncesinde ve sonrasında 75 firma ile Türkiye piyasasında da ilk halka arzlarında düşük fiyatlama olgusunun geçerli olduğu ortaya konmuştur. Düşük fiyatlama üzerinde makroekonomik faktörlerin (İMKB 100 endeksi, tüketici fiyat endeksi, tüketici güven endeksi, faiz oranı, dünya petrol fiyatı, kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH)) etkisi ayrıca araştırılmıştır. Makroekonomik göstergelerin önemli bir bölümünün gerek tüm dönem gerekse kriz öncesi ve sonrası dönemde düşük fiyatlama üzerinde anlamlı ve göz ardı edilemez bir etkilerinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Son olarak Bastı vd. (2015) makalesindeki düşük fiyatlama olgusuna yönelik sonuçlardan söz edilmelidir. Yazarlar, 2005-2013 döneminde yapılan tüm halka arzları inceledikleri çalışmalarında Türkiye ilk halka arz piyasasında düşük fiyatlama olgusunu doğrulamış olmakla birlikte bunun gelişmiş ülkelerdeki kadar yüksek olmadığını belirtmektedirler. Bunun yanında piyasa duyarlılığı, yıllık satış miktarı, toplam aktifler devir hız oranları, halka arz yöntemi, aracılık yöntemi, açılış fiyatı, borçluluk oranı ve satılan pay sayısı faktörlerinin ilk halka arzların kısa dönem performansı üzerinde etkili olduğu gösterilmiştir.

Halihazırdaki bu çalışma da Türkiye’de ilk halka arz piyasasında düşük fiyatlama olgusunu incelemektedir.

İnceleme yukarıda sıralanan çalışmalardan farklı olarak ilk halka arz getirileri ile bu getirilerin değişkenliği (oynaklığı) arasında bir ilişkinin varlığını tespit etmeye yöneliktir. Bu yapılabildiği takdirde ilk halka arz getirilerinin oynaklığı ilk halka arzın fiyatlama sürecindeki zorluk için bir araç olarak alınabilir. Bu da oynaklığın zamanla birlikte değişmesi anlamına gelir (Lowry vd., 2010). Çalışma yine yukarıda sıralanan çalışmalardan farklı olarak ilk halka arz getirilerinin düzey değerlerinden ziyade değişkenliği üzerinde hangi faktörlerin etkili olduğunu incelemektedir. Diğer bir ifade ile çalışmanın amacı, Türkiye’de ilk halka arzda – yukarıda sıralanan çalışmalarda ortaya konan – düşük fiyatlama olgusunu ilk halka arz getirilerinin değişkenliği ve bu değişkenliği belirleyen faktörleri inceleyerek ortaya koymaktır.

Türkiye halka arz piyasası büyük ekonomiler gibi sayıları on binler ile ifade edilen halka arzlara sahip bir piyasa değildir. Örneğin 1998-2013 döneminde Türkiye’de halka arz edilen firma sayısı 192 iken bu sayı Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) aynı dönemde beş binler civarında olup bu da ABD’de günde ortalama 1 firmanın halka arz edildiğine işaret etmektedir. Bu nedenle ABD’deki gibi bir piyasa için ilk halka arz getirileri ile bu getirilerin değişkenliği arasında bir ilişkinin varlığı karmaşık istatistikî ve ekonometrik yöntemler kullanmaksızın ortaya konabilir. 192 ay içeren 1998-2013 döneminin sadece bu ayların 79’unda Türkiye’de halka arz olmuştur. Bazen bir ayda hiç halka arz olmazken bazen bir ayda bir tek halka arz söz konusu olmuştur. 2001 yılı neredeyse hiç halka arzın olmadığı bir yıldır. Bu da ilk halka arz getirilerinin firmalar arasındaki değişkenliğini hesaplamanın/tahmin etmenin önünde bir kısıt olarak durmaktadır. Bununla birlikte bu değişkenlik belirlenip ortalama ilk gün getirileri ile aralarında bir ilişki olduğu ekonometrik yöntemler ile ortaya konursa firmaları değerlendirme problemi literatürüne Türkiye örneği ile ampirik bir katkı sunulmuş olacaktır.

Bu çalışmanın Türkiye için yapılmış çalışmalardan farklılaştığı bir diğer yönü de ilk gün getirileri yanında halka arzın ilk ayında elde edilen getirileri de analizlere dahil etmesidir. İlk halka arz getirileri ile bu getirilerin değişkenliği arasındaki ilişkinin hangi faktörlerce belirlendiğinin ayrıca incelendiği çalışmanın ikinci bölümünde veri seti tanıtılmış ve ilk halka arz getirileri betimleyici istatistikler ile incelenmiştir. Üçüncü bölümde model tanıtılmıştır.

Dördüncü bölüm ampirik bulguları içermektedir. Çalışma sonuç bölümü ile sonlandırılmıştır.

2. VERİ SETİ VE TÜRKİYE'DE İLK HALKA ARZ GETİRİLERİ

Ocak 1998-Aralık 2013 döneminde 192 firmanın halka arzı gerçekleşmiştir. Bu halka arzlardan Ulusal Pazarla işlem gören firmalar ile (gelişen işletmeler piyasası ve serbest işlem platformu hariç) birincil halka arzı gerçekleşen firmalar çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. İlk halka arzda düşük fiyatlama olgusunun varlığını incelemek üzere literatürde halka arzın ilk günü sonunda piyasada oluşan kapanış fiyatına göre yüzde değişimler (ilk gün halka arz getirisi) kullanılmaktadır. Bu çalışmada hem literatür hem de Türkiye'de ilk halka arzın yapısına bağlı olarak birinci, beşinci on dördüncü ve yirmi birinci gün sonu kapanış fiyatlarının halka arz fiyatına göre yüzde değişimleri halka arzda düşük fiyatlama olgusunu incelemek üzere kullanılmıştır.

Halka arz fiyatı ile birinci, beşinci, on dördüncü gün ve yirmi birinci gün fiyatlarına ulaşılan 173 firma örnekleme oluşturmuştur. Yıl kapsamında incelendiğinde 2000 yılı 24 firma ile halka arzın en yüksek olduğu yıldır. 2000-2009 dönemi durgun geçen halka arz yıllarını gösterirken 2010 ve 2011 yıllarında sırasıyla 17 ve 16 firma halka arz edilmiştir.

Halka arza ilişkin veriler, ilk işlem günleri fiyat bilgileri ile birlikte Borsa İstanbul'un internet sitesinden elde edilmiştir.¹ Resmi yazışma ile de geçmişe yönelik günlük kapanış verilerine yönelik veriler dijital olarak Borsa İstanbul'dan alınmıştır. Bunun yanında firma kuruluş tarihleri Kamuoyu Aydınlatma Platformu (KAP) adresinden elde edilmiştir.²

Halka arz edilen 8 firmada farklı fiyat uygulaması olmuştur. Bu firmalar için tek bir satış fiyatı elde

etmek üzere satış fiyatı ortalaması alınmıştır. Ancak firma çalışanlarına uygulanan özel fiyatların bilinmesi durumunda bu fiyatlar ortalamaya dahil edilmemiştir. Baz fiyat ve gerçekleşen fiyat arasında fark bulunması durumunda ise baz fiyat esas alınmıştır.

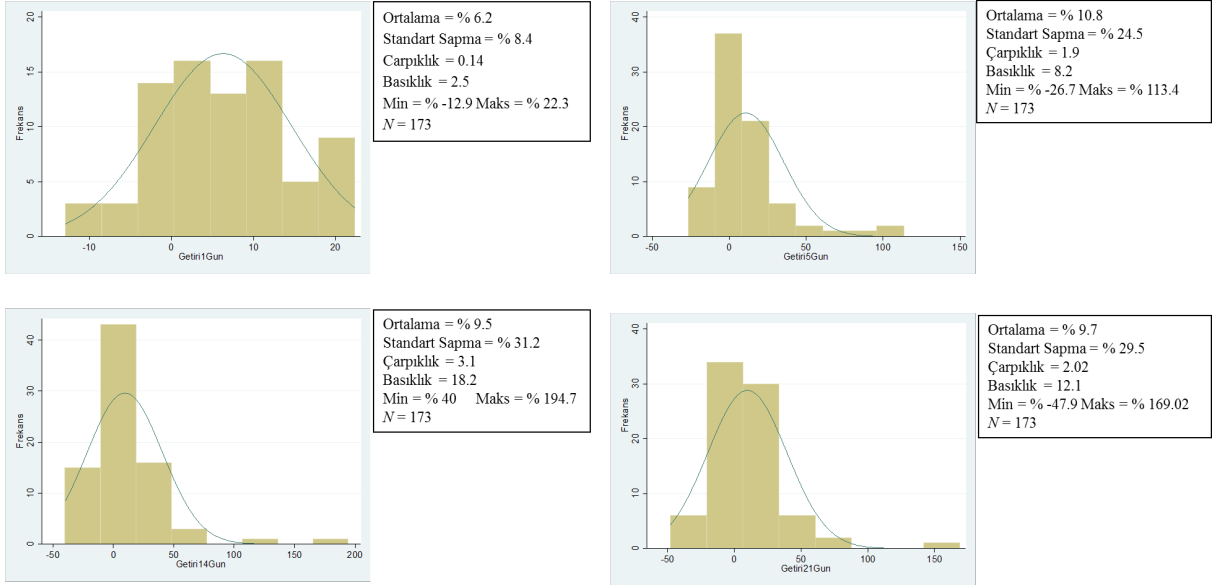
Firmalara ait işlem tarihleri ve birinci gün fiyatları Borsa İstanbul internet sitesinden alınmış olmakla birlikte dijital ortamda alınan günlük kapanış bültenlerinden de ilgili tarih ve sayısal değerler kontrol edilmiştir. Gerek açılış günü gerekse birinci gün kapanış fiyatında farklılığa rastlanan az sayıda firma için Günlük Bülten verileri esas alınmıştır.

Uygulamanın ilk bölümünde 173 halka arza ait ilk gün, beşinci gün, on dördüncü gün ve yirmi birinci gün kapanış fiyatlarının önerilen fiyata göre yüzde değişimleri (getiriler) hesaplanmıştır. İlk gün getirilerinin değişkenliğini standart sapma ile belirlemek üzere firmalar halka arz edildikleri günlere göre aylık olarak gruplanmıştır. İki ve ikiden fazla halka arzın olduğu aylarda getirilerin standart sapması hesaplanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümündeki model tahminleri orijinal yatay-kesit verileri üzerinden elde edilmiştir.

1998-2013 döneminde halka arz edilen 173 firma için bu getirilere ilişkin betimleyici istatistikler hem getirilere ilişkin histogramlarla hem de Tablo 1 ile verilmiştir. Şekil 1 ilk halka arz getirilerinin (halka arzın ilk gününe, beşinci gününe on dördüncü gününe ve yirmi birinci gününe göre) 16 yıllık dönemdeki dağılımlarını aylık ortalamalar üzerinden göstermektedir. 1998-2013 döneminde halka arz edilen 173 firmanın halka arzın ilk günündeki getirisi ortalama olarak % 6.2 olup ilk gün getirilerinin dağılımın standart sapması % 8.4'tür. Şekil 1, aynı zamanda bu ortalama ve standart sapma ile belirlenen bir normal dağılımı da içermektedir (düz siyah eğri). İlk gün getirilerinin neredeyse normal dağıldığı

¹<http://www.borsaistanbul.com/veriler>

² <http://www.kap.gov.tr/sirketler/islem-goren-sirketler/pazarlar.aspx#ULUSAL PAZAR|1>

Şekil 1: Halka Arzın İlk Ayında Aylık Ortalama Getirilerin Frekans Dağılımı, 2013-1998.

Not: $\text{Getiri1Gün}/\text{Getiri5Gün}/\text{Getiri14Gün}/\text{Getiri21Gün}$, halka arzın ilk/beşinci/on dördüncü/yirmi birinci günü sonundaki kapanış fiyatının önerilen halka arz fiyatına (satış fiyatı) göre yüzde değişimi olarak tanımlanmıştır [$\text{Getiri}(i)\text{Gün} = ((i. \text{Gün Sonu Kapanış Fiyatı} - \text{Önerilen Fiyat}) / \text{Önerilen Fiyat}) \times 100$].

Şekil 1’den izlenebilmektedir (0.51 p -değeri ile Jarque-Berra test istatistiği $\chi^2_2 = 1.35$). İlk halka arzın getirileri ile bu getirilerin değişkenliği arasındaki ilişki halka arzın beşinci günü sonundaki kapanış fiyatına göre tanımlandığında ortalama getiri yaklaşık % 11, standart sapması ise % 25’tir. Bu ortalama ve standart sapma ikilisi halka arzın on dördüncü ve yirmi birinci günü kapanış fiyatına göre sırasıyla (% 9.5 ve % 31.2) ve (% 9.7 ve % 29.5) olarak elde edilmiştir.

Buna göre Türkiye halka arz piyasasında halka arzın ilk gününde getirilerin düşük ortalama ve düşük varyans ile bir hareket sergilediği buna karşın halka arzın ilk ayında getirilerin hem ortalamasının arttığı hem de önemli ölçüde değişkenlik gösterdiği saptanmıştır. Diğer bir ifade ile halka arzın ilk ayında getirilerin varyansı getirilerin ortalamasının yaklaşık üç katıdır. Beşinci, on dördüncü ve yirmi birinci güne göre getirilerin aylık ortalama serileri normal dağılım sergilememektedirler. Şekil 1 ile verilen çarpıklık katsayıları da bu durumu göstermektedir (Jarque-Bera ki-kare istatistikleri sırasıyla 34.1, 57.5 ve 39).

Şekil 1 ile birlikte verilen özet istatistikler Türkiye halka arz piyasasında diğer çalışmalarla da belirlenen düşük fiyatlama olgusunu 1998-2013 dönemine ait 173 firmanın farklı günlerdeki ilk halka arz getirileri üzerinden desteklemektedir.

Tablo 1, düşük fiyatlama olgusunu daha ayrıntılı olarak yine aylık ortalamalar ve standart sapmaların betimleyici istatistikleri, korelasyonları ve otokorelasyonları ile ortaya koymaktadır. Buna göre 1998-2013 döneminin 79 ayında halka arz olmuştur. 79 ayın 42 ayında birden fazla halka arz olduğu için bu 42 ayda getirilerin standart sapmaları elde edilebilmiştir. Tablo 1’de göze çarpan ilk sonuç halka arzın ilk gün getirileri ile ilk getirilerinin değişkenliği arasında sıfıra çok yakın olmakla birlikte ters yönlü ve istatistik bakımdan anlamlı olmayan bir ilişki olduğudur (-0.053). Gelişmekte olan piyasalarda gün içi fiyat hareketlerinde genelde fiyat limitleri vardır ve halka arzı gerçekleştiren hisse senetlerinde ilk gün görülen fiyat artışı daha dar bir aralıkta seyretmektedir (Küçükkocaoğlu ve Alagöz, 2009). Bu da ilk gün getirilerinin aylık ortalamaları ile ilgili aydaki değişkenlikleri arasındaki düşük ilişki derecesini açıklar.

Bununla birlikte halka arzın ilk getirileri halka arzın ilk ayının piyasa katılımcıları tarafından önemsenen günlerine göre tanımlandığında aylık ortalama getiriler ile getirilerin değişkenliği arasındaki ilişki hem tersine dönmüş hem de 0.80 ve üzerine çıkmıştır. Bireysel olarak getiriler ve getirilerin standart sapması serilerinde gözlemler arasında istatistik bakımdan anlamlı bir ilişki yoktur. Bunun bir nedeni Türkiye

halka arz piyasasının halka arz edilen firma sayısı bakımından az olması ve halka arzlar arasında önemli zaman farklarının bulunmasıdır. Ancak 6 gecikmeye kadar hesaplanan otokorelasyonların her gecikmede aldığı işaretler hem getiri serileri hem de getirilerin standart sapma serileri için ilk gün getirileri hariç hemen hemen benzer bir örüntü sergilemektedirler. Bu da gözlenen yüksek ve pozitif korelasyonu destekleyen bir sonuçtur.

Şekil 1 ve Tablo 1 birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye halka arz piyasasında halka arzın ilk getirilerinin koşullu dağılımının zaman aşımında değişkenlik gösterdiği, bu değişkenliğin kestirilebileceği ve ortalama ilk halka arz getirilerinin ilk halka arz getirilerinin yatay-kesit standart sapması ile kuvvetli ve pozitif bir ilişki içinde olduğu söylenebilir.

Halka arzın ilk getirilerinin ortalaması ve standart sapması arasındaki bu eş hareket ve yüksek standart sapmanın gözlemlendiği aylar Şekil 1 ile gözlenen çarpık dağılımlarla da tutarlıdır.

Tablo 2, aylık ortalama getiriler ile getirilerin yatay-kesit standart sapmaları arasındaki korelasyonları göstermek üzere hazırlanmıştır. Tablo 2 aynı zamanda ilgili aylardaki halka arz sayıları ile aralarındaki korelasyonları da göstermektedir. Korelasyon katsayıları ilk gün getirileri ile beşinci, on dördüncü ve yirmi birinci gün getirileri arasında % 50 civarında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile halkın ilk gündeki düşük fiyatlama olgusu halka arzın ilk ayında da düşük fiyatlama olgusunun artarak devam ettiğini söylemektedir.

Tablo 1: Betimleyici İstatistikler: İlk Halka Arz Getirilerinin Ortalaması ve Değişkenliği (aylık dönemler itibarıyla)

Panel A: 1. Gün Getirileri										
N	Ortalama	Ortanca	Standart Sapma	Korelasyon Katsayısı	Otokorelasyonlar					
					1	2	3	4	5	6
1998-2013										
79	6.288	5.263	8.346	-0.056	0.097	0.060	-0.053	-0.155	-0.113	-0.206
42	8.352	8.477	5.126		-0.001	-0.157	-0.027	-0.137	-0.091	-0.079
Panel B: 5. Gün Getirileri										
N	Ortalama	Ortanca	Standart Sapma	Korelasyon Katsayısı	Otokorelasyonlar					
					1	2	3	4	5	6
1998-2013										
79	10.836	5.417	24.524	0.84	-0.079	0.043	-0.083	-0.206	0.013	-0.037
42	27.370	20.275	34.885		-0.030	-0.051	-0.010	-0.049	0.049	-0.087
Panel B: 14. Gün Getirileri										
N	Ortalama	Ortanca	Standart Sapma	Korelasyon Katsayısı	Otokorelasyonlar					
					1	2	3	4	5	6
1998-2013										
79	9.467	4.388	31.200	0.86	-0.016	0.114	-0.014	-0.167	-0.024	-0.045
42	33.804	24.135	43.908		0.017	-0.019	-0.037	0.034	0.078	-0.130
Panel B: 21. Gün Getirileri										
N	Ortalama	Ortanca	Standart Sapma	Korelasyon Katsayısı	Otokorelasyonlar					
					1	2	3	4	5	6
1998-2013										
79	9.708	6.250	29.650	0.80	-0.027	0.188	0.035	-0.172	0.019	-0.011
42	34.317	27.871	30.222		0.087	0.028	-0.013	0.138	0.147	0.009

Kaynak: Borsa İstanbul.

Başlangıç getirilerinin ortalaması ve standart sapması her aylık dönemde halka arz edilen firmalar üzerinden elde edilmiştir. Başlangıç getirileri 1., 5., 14. ve 21. gün kapanış fiyatları ile önerilen halka arz fiyatına göre yüzde değişim olarak tanımlanmıştır. Betimleyici istatistikler bu yatay kesit verileri üzerinden hesaplanan aylık ortalamalar ve standart sapmalara (σ) ilişkindir. N, 1998-2013 döneminde halka arzın olduğu ayların sayısını gösterir. Eğer ilgili ayda tek bir halka arz var ise o halka arzın getirisi o ay için ortalama getiri olarak alınmıştır. Bir aylık dönemde iki ve ikiden fazla halka arz olduğunda getirilerin standart sapması hesaplanmıştır. Örnek hesaplamaya şöyledir: Şubat 2002'de üç firma halka arz edilmiştir. Bu üç firmanın ilk gün getirileri -2.2, -18.3 ve -8.0 olup ortalaması -9.5 ve standart sapması 8.1'dir. Buna göre Şubat 2002 için ortalama ve standart sapma değerleri -9.5 ve 8'dir. Diğer aylar için hesaplamalar benzer şekilde yapılır.

İlk gün getirilerinin standart sapması ile diğer gün getirilerinin standart sapmaları arasında istatistik bakımdan anlamlı olmayan yine aynı yönlü bir ilişki vardır. Korelasyon katsayıları halka arzın ilk getirileri için araç olarak aldığımız beşinci, on dördüncü ve yirmi birinci gün getirileri ve bu günlerdeki getirilerin

değişkenlikleri arasında pozitif, yüksek ve istatistiki olarak anlamlı doğrusal ilişkiler olduğuna işaret etmektedir. Halka arzın ilk gününde getiriler değişken bir yapıya sahip olmakla birlikte değişkenlik halka arzın ilk ayında önemli ölçüde artmaktadır.

Tablo 2: Korelasyon Matrisi: Aylık Halka Arz Sayısı, Halka Arz Getirileri ve Değişkenliği

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
ort_Getiri1Gun (1)	1.000								
sd_Getiri1Gun (2)	-0.056	1.000							
ort_Getiri5Gun (3)	0.571***	-0.038	1.000						
sd_Getiri5Gun (4)	0.280	0.174	0.840***	1.000					
ort_Getiri14Gun (5)	0.541***	-0.101	0.832***	0.560***	1.000				
sd_Getiri14Gun (6)	0.353*	0.094	0.794***	0.782***	0.859***	1.000			
ort_Getiri21Gun (7)	0.513***	-0.094	0.634***	0.308*	0.879***	0.645***	1.000		
sd_Getiri21Gun (8)	0.292	0.164	0.561***	0.469**	0.716***	0.743***	0.803***	1.000	
Halka Arz Sayısı (9)	0.079	0.120	0.104	0.165	0.161	0.258	0.164	0.344*	1.000

Kaynak: Borsa İstanbul.

Not: Açıklamalar Tablo 1'deki gibidir.

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Tablo 2'nin gösterdiği bir diğer ilişki, ilgili ayda halka arz edilen firma sayısındaki artışın getirileri ve getirilerin değişkenliğini arttırdığıdır. Örneğin 21. güne göre getirilerin aylık değişkenliği ile aylık halka arz sayıları arasında pozitif % 35 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı doğrusal bir ilişki vardır. Halka arzın arttığı aylarda – piyasanın görece küçüklüğü nedeniyle – halka arza ilgiyi arttırmak amacıyla aracı kuruluş ve firma daha düşük bir satış fiyatına karar verebilirler. Bu da halka arz sayısının az ve çok olduğu aylarda ortalama getirilerin daha değişken bir yapı göstermelerine sebep olabilir. İlk halka arz getirilerinin ortalamaları ile standart sapmaları arasında gözlenen bu ilişkinin hangi etkenlerce belirlendiği konusu bir sonraki kısımda incelenmiştir.

3. İLK HALKA ARZ GETİRİLERİ İLE GETİRİLERİN DEĞİŞKENLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİYİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Bir önceki kısımda getiriler ile getirilerin değişkenliği arasında elde edilen pozitif korelasyonlar, bazı dönemlerde halka arz edilen firmalar hakkında halka arzdan önce eksik bilgi olması durumunda, böyle dönemlerde getirilerin ortalaması ile bu ortalamasının değişkenliğinin (standart sapmasının

veya varyansının) yüksek olduğunu göstermişti. Zamana ve yatay-kesit birimlerine bağlı olarak elde edilen bu sonuçlar halka arz edilen firmaların karakteristik özelliklerince belirleniyor mu sorusuna cevap bulmak üzere ilk aşamada elde edilen korelasyon matrisi Tablo 3'te verilmiştir. Korelasyon katsayıları halka arzın olduğu aylarda ilgili değişkenlerin aylık ortalamaları ile elde edilmiştir.

Analiz sonuçlarına geçmeden önce eksik bilgiye yönelik olarak ilgili literatürde izlenen ve bu çalışmaya konu olan değişkenler hakkında bilgi verilmiştir.

Aracı Kuruluşun Bilinirliği (ya da itibarı): Bilinirliği yüksek olan aracı kuruluşların halka arz edilecek firmayı daha iyi değerleyebileceği beklentisi söz konusudur. Diğer bir ifade ile bilinirliği yüksek olan aracı kurumlarla çalışılması durumunda önerilen fiyat ile ilk halka arz sonrası piyasada oluşan fiyat arasında büyük değişkenlik olmayacak bu da getirilerin dolayısıyla getirilerin değişkenliği üzerinde ters yönlü bir etki yapacaktır (Lowry vd., 2010). Buna karşılık aracı kurumlar bilinirliklerini sürdürmek amacıyla en iyi uzmanlar ile çalışma eğilimindedirler. Bu da firmaları eksik bilgi söz konusu olduğunda da iyi değerleyebilecekleri anlamına gelebilir. Dolayısıyla aracı kurumun bilinirliği yani itibarı arttıkça düşük

fiyatlamaya ilgili halka arz için her zaman söz konusu olmayabilir (Loughran ve Ritter, 2004).

Bu çalışmada Türkiye’de halka arz piyasasında faaliyet gösteren aracı kuruluşların bilinirliği ilgili literatür takip edilerek ölçülmüştür ($Rank_k$, $k = 1, 2, 3$). Meggison ve Weiss (1991) makalesi ile tanımlanan ölçüte göre, halka arz edilen firmaya aracılık eden lider aracı kurumun o firma için halka arzda aracılık ettiği hisselerin TL cinsinden parasal değerinin örnekleme paylaşılan tüm hisselerin TL cinsinden parasal değerine oranı olarak tanımlıdır. Bazı durumlarda lider aracı kurum sayısı 2 veya daha fazla olabilmektedir. Bu nedenle halka arz edilen firma için birden fazla lider aracı kurum söz konusu ise TL cinsinden hisselerin değeri lider aracı kurum sayısına bölünmüştür. Bu bilinirlik ölçütü $Rank_1$ ile gösterilmiştir. Diğer bir bilinirlik ölçütü Meggison ve Weiss (1991) makalesindeki yaklaşımın değiştirilmiş biçimine dayanmaktadır. Bu da örnekleme yer alan aracı kurumların lider aracı kurum olarak görev aldıkları zamanların sayısına karşılık gelmektedir. Bu ölçüt aracı kurumun piyasadaki bilinirliğinin bir göstergesidir (Danışoğlu vd., 2013). Bu bilinirlik ölçütü $Rank_2$ ile gösterilmiştir. Bir üçüncü ölçüt olarak *en iyi ilk iki aracı kuruluş* anlamında ikili bir değişken olarak alınmıştır ($Rank_3$). Buna göre aracı kuruluşların $Rank_1$ ve $Rank_2$ ’ye göre aldıkları değerler sıralanmış ve ilk ikiye giren aracı kurum o halka arza aracılık yapmış ise 1 yapmamış ise 0 değerini almıştır ($Rank_3$).

Kısaca aracı kuruluş bilinirliğinin ilk getiriler ile ilk getirilerin değişkenliği üzerinde azaltıcı bir etkisi olması beklenmektedir.

Hisse: Halka arzda sunulan payların önerilen fiyattan (satış fiyatı) parasal değeri olarak alınan bu gösterge daha az sayıda hisse senedi paylaşan firmalar için eksik bilginin daha çok olması durumunun etkisini koymak üzere izlenir (Lowry vd., 2010). Hisse paylaşımının az olması aracı kuruluşun ilgili firmayı

değerlemesini zorlaştırabilir. Daha yüksek hisse paylaşımı ilk getiriler ile ilk getirilerin değişkenliği üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olabileceğinden \log Hisse değişkeninin katsayısının negatif tahmin edilmesi beklenmektedir. Bu değişkenin boyutu bin dolar olup analizler logaritmik değerleri üzerinden yapılmıştır.

Firmanın Yaşı: Genç firmaların hisselerinin ikincil piyasadaki fiyatı hakkında bir belirsizlik söz konusu olabilir. Bu aynı zamanda firmaya ilişkin eksik bilgi düzeyinin bir ölçüsüdür. Bunun nedeni daha genç firmaların diğerlerine göre daha az bilinir olmalarıdır. Bu da genç bir firmanın aracı kuruluş tarafından doğru değerlendirilmesinde zorluğa neden olabilir. Diğer bir ifade ile daha genç firmalar için eksik bilgi düzeyinin daha yüksek olması ve bu firmaların getirilerinin daha değişken olması beklenir (Lowry vd., 2010; Meggison ve Weiss, 1991; Carter ve Manaster, 1990; Ritter, 1984). Bu açıklamalar doğrultusunda \log Yaş1 değişkeninin katsayısının işareti negatif beklenmektedir.

Bu çalışmada \log Yaş1 değişkeni $\log(Yaş + 1)$ olarak tanımlanmıştır. Firma yaşı firmanın halka arz edildiği döneme kadar faaliyette bulunduğu yıl sayısı olarak tanımlanmıştır. 0 yaşından kaçınmak için 1 ilave edilmiştir. Nitekim örnekleminizde kurulduğu yıl içinde halka arz edilmiş 5 firma bulunmaktadır.³

Finansal Halka Arz: Bu gösterge ile halka arz edilen firmanın finansal bir firma olmasının halka arzın ilk getirileri ile getirilerin değişkenliği üzerinde bir etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Bu değişken aracı kurumun halka arz edilen firmayı kolay ve doğru bir şekilde değerlemesinin derecesi olarak alınabilir (Danışoğlu vd., 2013: 12). Aynı yazarlar tarafından da ifade edildiği gibi doğaları gereği finansal firmaların sabit varlıkları bilançolarında çok küçük bir yer tutmaktadır. Bu firmaların varlıkları ve yükümlülükleri daha çok finansal varlıklardan oluşur. Bu varlık ve yükümlülüklerin piyasa değeri daha kolay belirlenir.

³Ayrıca $yas1 = yas + 1$ olsun. $yas1$ fonksiyonunun büyüme hızı (r olsun) aşağıdaki gibidir.

$$r_{yas1} = r(yas + 1)$$

$$r_{yas1} = \frac{yas}{yas + 1} \cdot r_{yas} + \frac{1}{1 + yas} \cdot r_1 \quad (r_1 = 0)$$

1 sabit olduğundan sabit bir fonksiyonun büyüme hızı 0’dır. Bu durumda,

$$r_{yas1} = \frac{yas}{yas + 1} \cdot r_{yas}$$

olur. $yas/yas + 1$ oranı çok büyük bir fark yaratmayacağından $yas1$ değişkeninin büyüme hızı ile yas değişkeninin büyüme hızı yaklaşık aynı kabul edilebilir, yani her bir firmanın yaşına 1 ilave etmek değişkenin büyüme hızında önemli bir değişiklik meydana getirmez ve tahmin sonuçları üzerinde önemli bir etki yaratmaz, düşüncesi ile de literatürdeki gibi 1 eklemenin bir sakıncası olmadığına karar verilmiştir.

Bu nedenlerle finansal firmaların halka arzı daha az eksik bilgi içerir ve daha kolay değerlendirilir. Diğer bir ifade ile getiriler ve getirilerin oynaklığı ile firmanın finansal bir firma olması arasında ters yönlü bir ilişki olması beklenmektedir (*Finansal* = 1 firma finansal bir firma ise, 0 değilse).

Kurumsal Yatırımcı Oranı: Kurumsal yatırımcılar halka arz edilen firma hakkında daha ayrıntılı bilgiye sahip olup düşük fiyatlama sahip oldukları bu bilgileri ifşa etmelerini telafi etmek üzere bir mekanizma oluşturur (Chemmanur, Hu ve Huang, 2010). Bu nedenle kurumsal yatırımcılar halka arz dahil olduklarında ilk halka arz getirilerinin ortalamasının yüksek ve yüksek değişkenlik göstermesi beklenir. Kurumsal yatırımcı oranı, bir halka arzda sunulan hisselerin kurumsal yatırımcılara tahsis edilen yüzde pay olarak ölçülmüştür (*KurYatOrn*).

Dış Yatırımcı Oranı: Türkiye halka arz piyasasının önemli aktörleri arasında dış yatırımcılar da yer almaktadır. 1998-2013 döneminde ortalama dış yatırımcı sayısı halka arz başına ortalama olarak 32'dir. Türkiye'de özellikle yerli yatırımcılar ile yabancı yatırımcılar arasında hisse senedi tutma alışkanlığı bakımından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Borsa İstanbul 100 endeksine giren firmalara ait hisse senetlerini ortalama elde tutma süresi yerli yatırımcılar için 42 gün iken bu süre yabancı yatırımcılar için 313 gündür.⁴ Buna karşılık yıldan yıla yerli yatırımcıların hisse senetlerini elde tutma sürelerinin arttığı bilinmektedir. Dolayısıyla yabancı yatırımcı oranının getiriler ile getirilerin değişkenliği arasındaki ilişki üzerinde belirleyici olabileceği düşünülerek bu değişken (*DisYatOrn*) açıklayıcı değişkenler arasında yer almıştır.

Bir halka arz dış yatırımcının ilgisinin artması kısa dönemde yüksek kar fırsatlarının yakalanabileceğinin bir göstergesi olarak alınabilir. Gelişmiş ekonomilere göre gelişmekte olan ekonomilerde ilk halka arzlar daha yüksek riskler içermekle birlikte bir halka arz yüksek dış yatırımcı talebi yerli yatırımcıyı da özendirir ve daha yüksek ilk getiriler söz konusu olabilir (Bildik ve Yılmaz, 2008). Bu nedenle dış yatırımcı oranındaki artışların ilk getiriler ve ilk getirilerin değişkenliği üzerindeki etkisinin pozitif olması beklenmektedir.

Ortakların Satış Oranı: Halka arz edilen firma ile yatırımcılar arasındaki eksik bilgi açısından bir diğer gösterge, halka arz gidecek firmanın içindeki kişiler (firmanın çalışanları, yöneticileri ve diğer özel hissedarları) tarafından önerilen kısma ilişkindir. Ortaklar firmanın gelecekte daha iyi olacağı konusunda güvenli iseler daha fazla hisseyi ellerinde bulundurmaya isteyebilirler. Bu da piyasaya pozitif beklenti şeklinde yansıtacaktır. Bununla birlikte ortaklar sahip oldukları hisselerin önemli bir kısmını halka arzda sunduklarında bu durum piyasaya tarafından negatif bir haber olarak kabul edilebilir. Diğer bir ifade ile ilgili firmanın hisseleri riskli hale gelir (Leland ve Pyle, 1977'den aktaran Danişoğlu vd., 2013). Carter ve Manaster (1990) ve Logue (1973) tarafından ifade edildiği gibi ortakların satış oranı ikincil satıcıların aracı kuruluşlar ile pazarlık gücünü kontrol eder. Bu değişken ortakların hisselerinin toplam önerilen hisseler oranının yüzdesi olarak ölçülmüştür (*OrtSatOrn*). Ortakların halka arz için sundukları hisselerinin toplam halka arz edilen hisseler içindeki payı arttıkça düşük fiyatlama olgusunun gerçekleşme olasılığı artar. Bu da ilk halka arz getirilerinin değişkenlik göstermesine neden olabilir.

⁴Söz edilen değerler Merkezi Kayıt Kuruluşu, Borsa Trendleri Raporu'ndan (Ocak-Aralık 2013) alınmıştır.

Son iki değişkene ait veriler⁵ yabancı yatırımcıların sahip olduğu piyasa değerlerinin 2013 yılı itibari ile % 63 seviyesinde olduğunu göstermektedir. 2013 yılı verilerine göre Borsa İstanbul’daki 1 milyon 110 bin yatırımcının sadece 9,555’i yabancı yatırımcıdır. Adet bazında % 1’in altında olan yabancı yatırımcıların işlem hacmindeki payı % 20, piyasa değerindeki payı ise % 63’tür. Yerli yatırımcıların 2013 yılında % 99.5’i bireysel yatırımcıdır. Kurumsal yerli yatırımcıların oranı çok az olmakla birlikte bunların toplam piyasa değerindeki payları % 14 civarındadır. Bireysel Emeklilik Sistemi’nin sonuçlarının zamanla daha net gözükeceği beklentisi ile yerli kurumsal yatırımcı sayısının artması beklenmektedir. Bu da Borsa İstanbul’un büyümesine ve derinleşmesine katkıda bulunacak bir gelişmedir. Bu aynı zamanda

yerli yatırımcıların kısa olan hisse senetlerini elde tutma sürelerini uzatabilecektir. Örneğin 2013 yılı için tüm endeks değerlendirmelerine bakıldığında yabancıların 313 gün olan elde hisse senedi tutma süresi yerli yatırımcı için 42 gündür. Yabancı yatırımcılar içinde kurumsal yatırımcıların payı % 38 ile yerli kurumsal yatırımcılara oranla daha yüksektir (76 kat). Yabancı yatırımcıların % 67’si BİST30’u, % 80’den fazlası 2013 yılında BİST100 hisselerini tercih etmiştir.

Tablo 3’e göre, ilk gün getirileri sadece ortakların satış oranı ile istatistik bakımdan anlamlı doğrusal bir ilişkiye sahiptir. Korelasyon katsayısı % -38 olup ortakların halka arzda paylaştıkları hisselerin oranının arttığı aylarda ortalama ilk gün getirisi diğer aylara göre daha düşüktür.

⁵White (1980a ve 1980b) ve White (1982) çalışmalarını takiben uygulamalı ekonometride tahmin edilen modellerdeki belirleme hatalarına karşı güçlü standart hataların sıklıkla rapor edildiği gözlenmektedir. H. White tarafından tanımlanan yaklaşım en iyi doğrusal tahminci üzerine kuruludur. Bu yaklaşım ile doğrusal tahminci ile doğru koşullu beklenen değer arasındaki uzaklık en küçük yapılmakta ve bu da tüm değişkenlerin ortalanmış bir ortak dağılımına dayanmaktadır (Abadie vd., 2011: 1). Güçlü standart hataların istatistikteki rolü, modellerin neredeyse tamamının tam olarak doğru olmadıkları bir dünyada oldukça önemlidir (King ve Roberts, 2015). Güçlü standart hatalar içerisinde kümelenen standart hatalar da sıklıkla kullanılmaktadır.

Bazı olgular veri setindeki gözlemleri bireysel olarak etkilemezken belirli bir grup içinde türdeş dağılan bir gözlemler grubunu yani bir küme veriyi etkileyebilir. Veri setinin kümelere gruplanması suretiyle yapılan regresyon analizinde hata terimlerinin küme içinde birbiri ile ilişkili kümeler arasında ilişkisiz olduğu varsayılır. Doğrusal bir regresyon modelinde kümelenmiş hataları kontrol etmenin bir yolu küme içi hata korelasyonu için ek olarak bir model belirlemektir. Parametreler bu hata korelasyonu ile tutarlı bir biçimde tahmin edilir ve ardından orijinal model uygulanabilir genelleştirilmiş en küçük kareler ile tahmin edilir (Cameron and Miller, 2013). Bu çalışmada gözlemlerin aracılık yüklenim seklüne göre gruplandırıldığı ve küme içinde hata terimlerinin ilişkili kümeler arasında ilişkisiz olduğu varsayılmıştır. Şöyle ki:

Halka arzın temel aktörleri olan aracı kuruluşlar firmaları değerlemek suretiyle firmalar ile yatırımcıları buluşturur. Sezgisel olarak gözlemlerin aracılık yüklenim seklüne göre kendi içinde ilişkili olması beklenmektedir. Ünal (1997) tarafından da ifade edildiği gibi halka arz aracılık işlemi esas itibarıyla menkul kıymetlerin satışının garantisizliği ile birlikte bir satın alma durumudur. Bu satın alma durumunun şekli doğal olarak halka arz edilecek firma ile aracı kuruluş arasında hukuki esaslara göre bir sözleşme çerçevesinde belirlenir. Bu sözleşmelerin amacı, menkul kıymetlerin ihraç edilmesinde halka arz edilecek (ihraççı) firmanın pazarlanması riskini aracı kuruluşlara dağıtmak ve halka arzdan beklenen geliri garanti etmektir. Bunun yanında halka arzda aracı kuruluşun yüklenim şeklinin seçimi halka arzın başarılı olma olasılığı üzerinde etkili olabilir (Dunbar, 1998).

Halka arz aracılığında üç farklı yoldan biri izlenmektedir: bakiyeyi yüklenim, bakiyeyi kısmi yüklenim ve en iyi gayret aracılığı. Bakiyeyi yüklenim seklüne göre halka arz ilişkin başvuru kabul edildikten sonra aracı kuruluş firmanın hisselerini satın alır ve daha sonra bu hisseleri piyasada yeniden satar. En iyi gayret ise aracı kuruluşun önceden belirlenen (en düşük ve en yüksek) sayıda hisseyi satmak üzere en iyi gayreti göstereceğini taahhüt etmesi anlamına gelir.

Aracılık yöntemine göre çalışmadaki küme sayısı 3’tür. Bu da az sayıda küme ile çıkarım konusunu beraberinde getirmiştir. Az sayıda küme olması durumunda söz konusu sapmayı düzeltmek üzere çeşitli önerilerde bulunulmuştur (Cameron ve Miller, 2013: 30). Bunlardan biri – bu çalışmada tercih edilen – küme tarafından belirlenen serbestlik derecesi ile t dağılımına dayanır. Diğerleri özçıkarma (bootstrapping) dayanan bir yaklaşımdır. İkinci yaklaşım için ayrıntılı açıklamalar Cameron ve Miller’de (2011) yer almaktadır. Tahminlerde serbestlik derecesi düzeltilmesi t-sınaması ve F-sınaması için $G/(G - 1)$ ’dir.

Tablo 3: Korelasyon Matrisi: Aylık Ortalama İlk Halka Arz Getirileri ve Değişkenliği ile İlk Halka Arz ve Firma Karakteristikleri

	ort_Getiri 1Gun	sd_Getiri 1Gun	ort_Getiri 5Gun	sd_Getiri 5Gun	ort_Getiri 14Gun	sd_Getiri 14Gun	ort_Getiri 21Gun	sd_Getiri 21Gun	Halka Arz Sayısı
logYas1	0.055	0.139	0.146	0.207	0.020	0.041	0.021	0.086	0.078
logHisse	0.087	0.079	0.003	-0.015	-0.087	-0.146	-0.211	-0.303 ⁺	-0.343 ^{**}
Rank₁	-0.286	-0.199	-0.161	-0.128	0.000	0.001	-0.003	0.001	-0.096
Rank₂	0.074	-0.066	-0.122	-0.127	-0.122	-0.138	-0.275	-0.315 ⁺	-0.246
Rank₃^a	-0.018	-0.199	-0.001	0.025	-0.066	-0.020	-0.152	-0.215	-0.092
Finansal^a	-0.011	0.082	0.052	-0.009	0.149	0.113	0.094	-0.017	-0.268 [*]
KurYatOrn	-0.221	-0.141	0.063	0.136	-0.084	-0.040	-0.132	-0.078	0.121
OrtSatOrn	-0.377 [*]	-0.079	-0.182	-0.052	-0.214	-0.088	-0.216	-0.096	-0.217
DisYatOrn	0.137	0.120	-0.172	-0.010	-0.102	-0.014	0.038	-0.030	0.037

^aFinansal ve Rank₃ ikili değişkenlerinin getiri ve oynaklık değişkenleri ile olan ilişkileri nokta biserial korelasyon katsayısı ile incelenmiş olup buradaki nokta biserial korelasyon katsayılarıdır.
⁺p < 0.05, ^{*}p < 0.01, ^{**}p < 0.001, ^{***}p < 0.10

Tablo 4: Korelasyon Matrisi: İlk Halka Arz ve Firma Karakteristikleri Arasındaki İlişkiler

	logYas1	Rank ₁	Rank ₂	Rank ₃ ^a	logHisse	Finansal ^a	DisYatOrn	KurYatOrn	OrtSatOrn	HARzSayısı
logYas1	1.000									
Rank₁	-0.152	1.000								
Rank₂	0.079	0.066	1.000							
Rank₃^a	0.074	0.302 ^{**}	-0.070	1.000						
logHisse	0.057	0.238 [*]	0.473 ^{**}	0.212 ^{**}	1.000					
Finansal^a	0.250 ^{**}	-0.012	0.132	0.185 ^{**}	0.185 ^{**}	1.000				
DisYatOrn	0.007	-0.073	0.109	-0.037	0.070	-0.076	1.000			
KurYatOrn	0.012	-0.139	-0.043	-0.140 ⁺	0.002	-0.108	0.370 ^{**}	1.000		
OrtSatOrn	-0.127	0.109	0.258 [*]	0.144 ⁺	0.239 [*]	0.111	0.094	0.063	1.000	
HARzSayısı	0.125	-0.099	-0.234 [*]	0.095	-0.369 ^{**}	-0.152 ⁺	-0.049	-0.122	-0.113	1.000

⁺p < 0.05, ^{*}p < 0.01, ^{**}p < 0.001 + %10

^aFinansal ve Rank₃ ikili değişkenlerinin sürekli değişkenler ile olan ilişkileri nokta biserial korelasyon katsayısı ile incelenmiş olup buradaki nokta biserial korelasyon katsayılarıdır.

^bFinansal ve Rank₃ ikili değişkenleri arasındaki ilişki Perason ki-kare analizi ile kontrol edilmiş ve halka arz edilen firmanın finansal firma olması ile arazi kuruluşun bilirlirliği arasında istatistik bakımdan anlamlı bir ilişki olmadığı gözlenmiştir.

Tablo 5: Betimleyici İstatistikler: İlk Halka Arz Getirileri ile İlk Halka Arz ve Firma Karakteristikleri

	Getiri1Gun	Getiri5Gun	Getiri14Gun	Getiri21Gun	logYas1	Rank ₁	Rank ₂	Rank ₃	Rank ₃ ^a	logHisse	Finansal	DisYatOrn	KurYatOrn	OrtSatOrn
1														
N	101	101	101	101	101	101	101	99	101	101	78	95	93	88
Ortalama	7.174	14.825	18.348	16.501	0.822	7.960	0.089	14.512	2.371	0.346	0.460	0.636	0.636	34.608
Medyan	5.000	1.613	-1.053	0.000	0.079	5.000	0.000	14.639	2.485	0.000	0.151	0.031	0.031	13.043
Std. Sapma	10.718	52.578	73.905	58.031	2.733	7.759	0.286	1.749	0.887	0.479	0.684	4.524	4.524	40.288
Min.	-18.261	-34.783	-54.783	-61.290	0.000	1.000	0.000	6.826	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Maks.	23.529	443.529	479.546	331.818	22.836	25.000	1.000	18.469	4.304	1.000	3.802	43.726	43.726	100.000
2														
	Bakıyeyi Yüklelim													
N	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	15	19	19	18
Ortalama	8.360	17.109	12.599	12.392	0.456	13.100	0.100	16.644	2.499	0.467	1.167	0.523	0.523	54.548
Medyan	6.502	5.733	5.796	4.759	0.011	10.000	0.000	16.961	2.525	0.000	0.643	0.414	0.414	55.412
Std. Sapma	8.713	33.743	20.417	23.838	1.766	9.273	0.308	1.332	1.009	0.516	1.552	0.694	0.694	42.880
Min.	-2.194	-9.211	-10.526	-14.247	0.001	1.000	0.000	14.217	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Maks.	21.552	102.000	57.576	80.606	7.907	25.000	1.000	19.284	3.951	1.000	7.119	3.043	3.043	100.000
3														
	En İyi Gayret Aracılığı													
N	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	31	47	47	34
Ortalama	6.423	11.477	11.235	16.568	0.018	8.667	0.042	15.524	2.394	0.452	0.853	4.754	4.754	41.054
Medyan	2.590	1.056	0.017	0.821	0.002	8.000	0.000	15.218	2.639	0.000	0.591	0.197	0.197	31.768
Std. Sapma	10.408	26.579	34.260	44.032	0.057	5.586	0.202	1.462	0.953	0.506	0.783	20.319	20.319	34.884
Min.	-17.293	-41.860	-42.093	-34.634	0.000	1.000	0.000	13.625	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Maks.	21.637	113.228	157.143	179.365	0.315	25.000	1.000	19.878	4.248	1.000	4.405	100.000	100.000	100.000
	Tüm Örneklem													
N	173	173	173	173	173	173	173	171	173	173	127	164	163	144
Ortalama	7.042	13.716	15.296	15.683	0.538	8.688	0.075	15.048	2.401	0.378	0.661	1.801	1.801	38.700
Medyan	5.014	2.857	-0.366	1.200	0.018	6.000	0.000	14.997	2.565	0.000	0.433	0.121	0.121	27.386
Std. Sapma	10.439	44.070	59.701	50.653	2.195	7.498	0.264	1.759	0.909	0.487	0.886	11.510	11.510	39.662
Min.	-18.261	-41.860	-54.783	-61.290	0.000	1.000	0.000	6.826	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Maks.	23.529	443.529	479.546	331.818	22.836	25.000	1.000	19.878	4.304	1.000	7.119	100.000	100.000	100.000

N gözlem sayısı olup 4 halka arzda aracılık yüklenim şekli hakkında bilgi yoktur.

Diğer bir ifade ile *OrtSatOrn* yüksek olan firmaların halka arz edildiği dönemlerde düşük fiyatlama olgusundan ziyade yüksek fiyatlama olgusu söz konusu olabilmektedir.

Halka arzın ilk getirileri yirmi birinci güne göre belirlendiğinde, yirmi birinci gün getirilerinin standart sapması ile paylaşılan hisselerin ortalama parasal değeri ve ortalama aracı kuruluş bilinirliği arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Halka arzda hisselerin ortalama olarak daha büyük bir oranının paylaşıldığı aylarda aylık ortalama getiriler daha düşük olup daha az değişkenlik göstermiştir. Halbuki çok düşük de olsa firmaların hisselerinin büyük bir oranını paylaştıkları aylarda başlangıç getirileri ilk güne göre belirlendiğinde ortalama başlangıç getirisi artabilmiş ve daha fazla değişkenlik gösterebilmiştir. Halka arzın ilk getirilerinin değişkenliği ile aracı kuruluşun bilinirliği arasındaki negatif ve istatistik bakımdan anlamlı korelasyon, rankı yani bilinirliği yüksek olan aracı kuruluşların firmaları değerlemede daha başarılı olduklarına işaret etmiştir. Burada vurgulamak istediğimiz bir nokta örneklemimizde yer alan 24 firmanın (örneklemedeki firmaların yaklaşık % 14'ü) halka arzına aracılık eden aracı kuruluş ile bağlantılı olduğudur.

Tablo 5, firma ve halka arza özgü değişkenlere ait betimleyici istatistikleri ilk getiriler ile birlikte içermektedir. Buna göre örnekleme giren firmaların halka arz sürecine kadar ortalama faaliyet süreleri yaklaşık 11 yıldır. *Rank₂*'ye göre aracı kuruluşların bilinirliği ortalama 8.688 olup bu değer aracı kuruluş başına ortalama 9 kez halka aracılık edildiği anlamına gelmektedir. Paylaşılan hisselerin ortalama logaritmik değeri 15.058 dolar olup bu yaklaşık 3,5 milyon dolara karşılık gelir (nominal olarak). 173 firmanın ortalama % 38'i finansal firmalardır. Ortalama dış yatırımcı oranı % 1.8 ve ortakların satış oranı ortalama % 38'dir.

Tablo 5'te aracılık yüklenim şekline göre gruplandırılmış verilere ait betimleyici istatistikler de yer almaktadır. İncelenen dönemde 169 halka arzın 101'i bakiyeyi yüklenim, 20'si bakiyeyi kısmi yüklenim ve 48'i de en iyi gayret aracılığı şeklinde gerçekleşmiştir. Bakiyeyi kısmi yüklenim yöntemi ile halka arzların ilk gün getirisi 8.36 olup daha yüksektir. Halka arzın ilk ayı sonunda en iyi gayret aracılığı ile yapılan halka arzların ortalama getirisi daha yüksektir. Bakiyeyi yüklenim aracılık yöntemi ile yapılan halka arzlarında ilk halka arz getirilerinin standart sapması daha büyüktür. Bakiyeyi kısmi yüklenim aracılık yöntemi ile yapılan halka arzlarında firmaların ortalama yaşı 12 yıl olup aracı kuruluş başına ortalama 13 kez halka aracılık yapılmıştır. Finansal firmalar aracılık yüklenim şeklinde belirli bir yonteme odaklanmamıştır, ortalama değerler yaklaşık aynıdır. Kurumsal yatırımcıların daha çok bakiyeyi kısmi yüklenim aracılık yöntemi ile yapılan halka arzlara ortalama olarak daha fazla ilgi gösterdiği söylenebilir. Benzer şekilde ortakların satış oranı bu aracılık şeklinde ortalama olarak daha yüksektir.

3.1 Model ve Yöntem

Tablo 3, aylık ortalama ilk getiriler ile bu getirilerin değişkenliği ile halka arz edilen firmaların özellikleri arasındaki doğrusal ilişkilerin genel olarak çok yüksek ve istatistik bakımdan anlamlı olmadıklarını göstermektedir. Bununla birlikte halka arz sayısı diğer gelişmekte olan ekonomilere göre görece düşük olan Türkiye halka arz piyasasında getiriler ile diğer değişkenler arasındaki ilişkileri gözden geçirmek önemlidir. Bu nedenle ilk halka arz getirileri ile ilk halka arz getirileri arasında belirlenen pozitif ilişkilerin firma özellikleri ve halka arzın özellikleri tarafından belirlenip belirlenmediğini araştırmak üzere Lowry vd. (2010) makalesini takiben bir ekonometrik model tahmin edilmiştir.

$$Getiri(j)_i = \beta_0 + \beta_1 Rank(k)_i + \beta_2 \log Hisse_i + \beta_3 \log(Yas + 1)_i + \beta_4 KurYatOrn_i + \beta_5 Finansal_i + \beta_6 OrtSatOrn_i + \beta_7 DisYatOrn_i + \varepsilon_i \quad (1)$$

$$\log(\sigma^2(\varepsilon_i)) = \beta_0 + \beta_1 Rank(k)_i + \beta_2 \log Hisse_i + \beta_3 \log(Yas + 1)_i + \beta_4 KurYatOrn_i + \beta_5 Finansal_i + \beta_6 OrtSatOrn_i + \beta_7 DisYatOrn_i + \varepsilon_i \quad (2)$$

Burada halka arza ilişkin ilk gün getirileri halka arzın ilk günü, beşinci günü, ikinci haftası ve ilk ayında elde edilen fiyatlar üzerinden önerilen halka

arz fiyatına göre yüzde değişim olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle $j = 1, 2, 3, 4$ olup ilk halka arz getirileri için dört farklı güne göre getiriler elde edilmiştir. Halka

arza aracılık eden aracı kuruluşların bilinirliğinin etkisi daha önce açıklanan üç bilinirlik ölçütü ile incelenmiştir ($k = 1, 2, 3$).

Denklem (1)’deki regresyon modelinin hata teriminin (ε_i) varyansının ilk halka arz getirilerinin düzey değerlerini etkileyen faktörlerce de belirlendiği Denklem (2) ile varsayılmaktadır. Bu varsayım Greene’e (2003: 227-228)’ye dayanmaktadır. Şöyle ki: Farklı yayımlı hata terimleri altında en küçük kareler (OLS) tahmincisi yansızlık özelliğini korumakla birlikte artık etkin değildir. Bu durumda uygulamalı çalışmalarda araştırmacılar farklı yayılımı düzeltmeye ya da farklı yayılım altında güçlü standart hatalar ile çıkarım yapmaya yönelirler. Bilindiği üzere hata terimlerinin farklı yayımlı oldukları belirlendikten sonra yukarıda ifade edilen yaklaşım tercih edildiğinde genelleştirilmiş en küçük kareler (GLS) tahmincisi kullanılır. GLS tahmincisi Denklem (3)’teki gibi tanımlıdır.

$$\hat{\beta} = (X'\Omega^{-1}X)^{-1}X'\Omega^{-1}y \quad (3)$$

$var(\varepsilon_i \setminus X_i) = \sigma^2_i = \sigma^2 w_i$ Denklem (3)’teki genel durumda Ω^{-1} varyans-kovaryans matrisinin i . köşegen elemanı $1/w_i$ olur. Dolayısıyla veriler dönüştürülür ve ağırlıklı en küçük kareler ile parametre vektörü tahmin edilir. Burada önemli olan bir nokta Ω varyans-kovaryans matrisi bilinmeyen parametreler içerdiğinde regresyon modelinin katsayılarının nasıl tahmin edileceğidir.

Farklı yayımlı bir regresyon modeli tahmin edilecek çok sayıda parametre içerir. Tipik olarak model $\sigma^2\Omega$ birkaç parametrenin fonksiyonu olarak $\sigma_i^2 = \sigma^2 x_i^\alpha$ şeklinde kısıtlanabilir. Denklem (2) bu kısıtlama durumunu yansıtmaktadır. Bilinmeyen α parametre vektörü iki aşamalı GLS ya da en çok olabilirlik yöntemi ile tahmin edilebilir. Tahminde bağımlı değişken olan hata terimlerinin varyansının logaritması hata terimlerinin karelerinin logaritması ile ikame edilmiştir Greene’e (2003: 227-228). Denklem (1) ile (2) için en çok olabilirlik yöntemi aslında Denklem (1)’in $\sigma(\varepsilon_i)$ ile ağırlıklandırılmış en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmesi demektir.

3.2 Ampirik Bulgular

Tahmin sonuçlarına geçmeden önce analiz süreci hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Denklem

(1)’in farklı ilk gün getirileri ve farklı aracı kuruluş bilinirliği ölçütleri altında en küçük kareler ile tahmin edilen çeşitli biçimlerinde (12 temel regresyon) hata terimlerinin farklı yayımlı ve normal dağılımlı olup olmadıkları sırasıyla Breush-Pagan farklı yayılım sınaması ve Jarque-Berra sınamaları ile incelenmiştir. Bağımlı değişken Getiri1Gun olarak alındığında hataların normal dağılıma uydukları, farklı yayımlı olmadıkları sonucuna varılmıştır. Buna karşın ilk getiri 5., 14. ve 21. gün kapanış fiyatına göre belirlendiğinde hataların normal dağılımlı olmadıkları ve farklı yayımlı oldukları gözlenmiştir. Modelde yer verilen açıklayıcı değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantının varlığı hem korelasyon katsayıları hem de varyans şişme faktörleri (VIF) aracılığı ile incelenmiştir. Tablo 4’te yer alan korelasyon tablosu, halka arz edilen firma özellikleri ile halka arzın özellikleri arasındaki korelasyonların mutlak değerce yüzde 40’in altında olduğunu göstermektedir. En küçük kareler ile elde edilen tüm tahminlerde VIF değerleri 1’e çok yakın olup açıklayıcı değişkenler arasında çoklu doğrusallık bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Ardından Denklem (1) ve (2) en çok olabilirlik yöntemi ile tahmin edilerek halka arzın özelliği ile firma özelliklerinin hem ilk getirilerin düzey değerleri hem de ilk getirilerin değişkenliği üzerindeki etkisi tahmin edilebilmiştir.

En çok olabilirlik tahminlerini içeren Tablolar 6-9’dan da görüleceği gibi halka arzın ve firmanın özelliklerinin ilk gün getirilerinin düzey değerlerinden ziyade genel olarak bunlardaki değişkenliği istatistik bakımdan anlamlı bir biçimde açıkladıkları görülmektedir. Bu nedenle özelden genelden yaklaşımı ile görece daha iyi model tahminleri elde etmek üzerine yoğunlaşmıştır. Denklem (1)’deki katsayıların istatistik bakımdan anlamlılığı kümelenen güçlü standart hatalar ile belirlenmiştir.⁶ Böylece hata terimindeki farklı yayımlı olma durumları da dikkate alınarak tahminler gerçekleştirilmiştir. Tablolar ilk gün getirileri ve ilk gün getirilerinin değişkenliği için hem Denklem (1) ve (2)’deki tüm açıklayıcı değişkenler ile elde edilen tahminleri hem de özelden genele yaklaşımı ile belirlenen en iyi modele göre elde edilen tahminleri kapsamaktadır.

Denklem (1) ve (2) için tahmin sonuçları ilgili tabloların ilk üç sütununda verilen sonuçlar çerçevesinde aşağıdaki gibi özetlenebilir.

⁶Sayın Hakeme bu noktaya dikkat çektiği için teşekkür ederiz.

1. Aracı kuruluş bilinirliği için $Rank_1$ ölçütünün kullanıldığı tahminlerde, aracı kuruluş bilinirliğinin ilk getiriler ile ilk getirilerin oynaklığı üzerinde istatistik bakımdan anlamlı olmayan negatif bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Aracı kuruluş bilinirliği için $Rank_2$ ölçütü dikkate alındığında, bilinirlik sadece 5. gün getirilerinin değişkenliğini istatistik bakımdan anlamlı bir şekilde azaltmıştır. Aracı kuruluş bilinirliği için $Rank_3$ ölçütü ile elde edilen tahminler, aracı kuruluş bilinirliğinin 1. gün getirilerini istatistik bakımdan anlamlı bir şekilde azalttığına (düşük fiyatlama yerine yüksek fiyatlama olduğuna) işaret etmektedir. Benzer şekilde bilinirlik 5., 14. ve 21. gün getirilerinin oynaklığını anlamlı bir şekilde azaltmaktadır. Buna göre en iyi ilk ikiye giren aracı kurumlar ile ilk halka arzını gerçekleştirmiş firmalar diğer firmalara göre daha az düşük fiyatlamaya maruz kalmışlardır denilebilir. Sonuçlar beklentiler ile uyumludur.
2. $Rank_1$, $Rank_2$ ve $Rank_3$ ölçütleri veri iken *ceteris paribus* ilk halka arzda sunulan payların önerilen fiyattan parasal değerini gösteren $\log Hisse$ değişkeninin katsayısı 5., 14. ve 21. gün getirilerinin oynaklığının bağımlı değişken olduğu tahminlerde istatistik bakımdan anlamlıdır. Buna göre Hisse paylaşımı arttıkça aracı kuruluşun ilgili firmayı değerlemesi kolaylaşmakta ve bu da beklentiler ile uyumlu olarak düşük fiyatlama olgusunu azaltmaktadır.
3. $Rank_1$, $Rank_2$ ve $Rank_3$ ölçütleri veri iken *ceteris paribus* halka arz edilen firmaların yaşı ilk gün getirilerini ve bu getirilerin değişkenliğini istatistik bakımdan anlamlı bir biçimde açıklamakla birlikte bu değişkenin katsayısı hemen tüm tahminlerde pozitifdir. Sadece 1. gün getirilerine ilişkin ortalama denklemde firma yaşı değişkeninin katsayısı negatiftir ancak anlamlı değildir.
4. $Rank_1$, $Rank_2$ ve $Rank_3$ ölçütleri veri iken *ceteris paribus* halka arz edilen firmanın finansal bir firma olması durumunda 1. gün getirilerinin değişkenliği anlamlı bir biçimde azalmaktadır.
5. $Rank_1$, $Rank_2$ ve $Rank_3$ ölçütleri veri iken *ceteris paribus* halka arzda sunulan hisselerin kurumsal yatırımcılara tahsis edilen yüzde payda bir artış halka arzın 1., 5., 14. ve 21. günündeki getirisini ortalama olarak istatistik bakımdan anlamlı bir biçimde beklentilerimiz ile uyumlu olarak azalmaktadır. Aracı kuruluş bilinirliği için $Rank_1$ ve $Rank_2$ ölçütleri kullanıldığında kurumsal yatırımcı oranındaki bir artış 1. gün getirilerinin değişkenliğini anlamlı bir şekilde azaltmıştır. Diğer bir ifade ile kurumsal yatırımcılar halka arza dahil olduklarında beklentilerin aksine incelenen dönemde ilk halka arzın ilk gün getirilerinin ortalaması hem düşük olmuş hem de düşük değişkenlik göstermiştir.

Tablo 6: Bilgi Eksikliği için İlk Halka Arz Getirileri ile Firma ve Halka Arz Karakteristikleri Arasındaki İlişki (1 günlük getiri)

Getiri1Gun	(1)		(2)		(3)		(4)	
	Ortalama		Ortalama		Ortalama		Ortalama ^a	
	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata
<i>Rank</i> ₁	-0.248	0.343						
<i>Rank</i> ₂			0.121	0.148				
<i>Rank</i> ₃					-7.907*	4.272	-6.452**	0.767
<i>logHisse</i>	0.683	0.713	0.232	0.644	0.724	0.688	0.494*	0.122
<i>logYas1</i>	-1.333	1.457	-1.519	1.360	-1.231	1.386		
<i>Finansal</i>	0.305	2.439	0.535	2.306	0.101	2.381	1.313*	0.407
<i>KurYatOrn</i>	-1.520*	0.908	-1.189*	0.730	-1.784**	0.871	-2.154**	0.248
<i>DisYatOrn</i>	-2.016	2.167	-1.961	1.944	-1.597	1.925	0.137***	0.004
<i>OrtSatOrn</i>	0.003	0.030	-0.008	0.028	0.015	0.029		
<i>Sabit Terim</i>	0.707	10.588	6.616	10.507	-0.136	10.459	0.068	1.588
R²	0.068		0.087		0.010		0.065	
<i>log (σ²(ε_i))</i>	Varyans		Varyans		Varyans		Varyans	
	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata
<i>Rank</i> ₁	-0.062	0.061						
<i>Rank</i> ₂			-0.021	0.023				
<i>Rank</i> ₃					-0.623	0.710	-2.972***	0.163
<i>logHisse</i>	-0.069	0.103	-0.136	0.113	-0.102	0.109	0.181***	0.024
<i>logYas1</i>	-0.148	0.202	0.087	0.208	-0.190	0.215		
<i>Finansal</i>	0.072	0.343	0.274	0.357	0.099	0.370	0.407***	0.079
<i>KurYatOrn</i>	-0.528***	0.188	-0.585***	0.195	-0.445**	0.207	-0.380***	0.043
<i>DisYatOrn</i>	-0.774**	0.394	-0.836**	0.411	-0.676	0.427	0.024***	0.004
<i>OrtSatOrn</i>	0.002	0.004	0.005	0.005	0.002	0.005		
<i>Sabit Terim</i>	5.912***	1.531	6.337***	1.670	6.356***	1.646	1.106***	0.357
Log-Olabilirlik	-182.935		-186.727		-190.563		-60.786	
N	98		98		98		119	
Wald χ²-ist.^b	20.100 (0.005)		25.140 (0.001)		14.390 (0.045)		498.870 (0.000)	

(.) *p*-değerlerini gösterir.*** *p* < 0.01, ** *p* < 0.05, * *p* < 0.10*N* tahminde kullanılan gözlem sayısını gösterir.^a Özelden genele modelleme yaklaşımı ile daha kısıtlayıcı modeller tahmin edilmiş ve içlerinden öngörü doğruluğu (ortalama mutlak sapma, kök ortalama hata kare gibi) kriterleri ve Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerine göre belirlenen modeldir. Ayrıca değişken dışlamanın istatistik bakımdan anlamlı olup olmadığı da sınanmıştır.^b Wald χ² istatistiği Denklem (2)'deki açıklayıcı değişkenlerin katsayılarının birlikte sıfıra eşit olduğu şeklindeki sıfır hipotezini sınamak için hesaplanan test istatistiğidir.

Tablo 7: Bilgi Eksikliği için İlk Halka Arz Getirileri ile Firma ve Halka Arz Karakteristikleri Arasındaki İlişki (5 günlük getiri)

Getiri5Gun	(1)		(2)		(3)		(4)	
	Ortalama		Ortalama		Ortalama		Ortalama ^a	
	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata
<i>Rank</i> ₁	-0.583	1.556					-1.105*	0.257
<i>Rank</i> ₂			-0.020	0.436				
<i>Rank</i> ₃					-13.749	10.543		
<i>logHisse</i>	-1.833	2.102	-1.780	2.278	-1.480	2.067	-2.312**	0.461
<i>logYas1</i>	1.403	4.011	2.045	3.987	1.181	4.193		
<i>Finansal</i>	3.948	7.104	2.317	7.188	2.000	7.006		
<i>KurYatOrn</i>	-1.883	3.461	-1.835	3.814	-2.448	2.824	-3.707*	1.016
<i>DıyYatOrn</i>	-4.733	8.560	-4.680	8.394	-5.024	8.297	-0.309**	0.063
<i>OrtSatOrn</i>	0.089	0.093	0.078	0.095	0.084	0.093		
Sabit Terim	30.950	32.667	29.277	34.134	28.142	32.506	52.205***	6.302
R²	0.032		0.026		0.044		0.023	
log (σ²(ε_i))	Varyans		Varyans		Varyans		Varyans	
	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata
<i>Rank</i> ₁	0.084	0.071					-0.128***	0.023
<i>Rank</i> ₂			-0.064***	0.026				
<i>Rank</i> ₃					-3.051***	0.830		
<i>logHisse</i>	-0.520***	0.119	-0.403***	0.127	-0.412***	0.127	-0.342***	0.029
<i>logYas1</i>	0.104	0.234	0.151	0.233	0.033	0.252		
<i>Finansal</i>	0.416	0.396	0.449	0.401	-0.149	0.433		
<i>KurYatOrn</i>	-0.110	0.218	-0.185	0.218	-0.282	0.242	-0.396***	0.056
<i>DıyYatOrn</i>	-0.344	0.455	-0.271	0.461	-0.326	0.499	-0.005	0.004
<i>OrtSatOrn</i>	0.005	0.005	0.008	0.005	0.005	0.006		
Sabit Terim	12.857***	1.770	11.508***	1.873	11.789***	1.925	10.670***	0.435
Log-Olabilirlik	-197.150		-197.938		-205.899		-154.07	
N	98		98		98		162	
Wald χ²-ist.^b	21.390 (0.003)		28.870 (0.000)		31.360 (0.000)		247.870 (0.000)	

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.10$

N tahmininde kullanılan gözlem sayısını gösterir.

^a Özelden genele modelleme yaklaşımı ile daha kısıtlayıcı modeller tahmin edilmiş ve içlerinden öngörü doğruluğu (ortalama mutlak sapma, kök ortalama hata kare gibi) kriterleri ve Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerine göre belirlenen modeldir. Ayrıca değişken dışlamanın istatistik bakımdan anlamlı olup olmadığı da sınanmıştır.^b Wald χ² istatistiği Denklem (2)'deki açıklayıcı değişkenlerin katsayılarının birlikte sıfıra eşit olduğu şeklindeki sıfır hipotezini sınamak için hesaplanan test istatistiğidir.

Tablo 8: Bilgi Eksikliği için İlk Halka Arz Getirileri ile Fima ve Halka Arz Karakteristikleri Arasındaki İlişki (14 günlük getiri)

Getiri14Gun	(1)		(2)		(3)		(4)	
	Ortalama		Ortalama		Ortalama		Ortalama ^a	
	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata
<i>Rank</i> ₁	-0.168	1.682					-1.139**	0.177
<i>Rank</i> ₂			-0.128	0.649				
<i>Rank</i> ₃					-16.894	16.220		
<i>logHisse</i>	-2.356	3.197	-2.126	3.240	-1.975	3.050		
<i>logYas1</i>	1.661	6.176	1.771	5.976	1.887	6.094		
<i>Finansal</i>	2.549	10.121	3.729	10.067	0.697	9.820		
<i>KurYatOrn</i>	-2.885	5.814	-2.923	5.876	-4.177	6.364	-4.720**	0.656
<i>DisYatOrn</i>	-7.386	12.899	-6.747	13.135	-7.121	12.141	-0.211*	0.078
<i>OrtSatOrn</i>	0.054	0.129	0.058	0.130	0.070	0.131		
<i>Sabit Terim</i>	41.603	47.175	38.087	48.168	37.275	46.149	19.207**	2.664
<i>R</i> ²	0.017		0.017		0.028		0.0074	
<i>log (σ²(ε_i))</i>	Varyans		Varyans		Varyans		Varyans	
	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata
<i>Rank</i> ₁	-0.030	0.073					-0.118***	0.015
<i>Rank</i> ₂			-0.008	0.027				
<i>Rank</i> ₃					-1.656***	0.770		
<i>logHisse</i>	-0.436***	0.122	-0.446***	0.132	-0.344***	0.118		
<i>logYas1</i>	0.085	0.240	0.176	0.243	0.047	0.233		
<i>Finansal</i>	-0.403	0.407	-0.437	0.417	-0.698*	0.401		
<i>KurYatOrn</i>	-0.180	0.224	-0.209	0.227	-0.078	0.224	-0.479***	0.039
<i>DisYatOrn</i>	-0.055	0.468	0.019	0.480	-0.277	0.463	-0.033***	0.003
<i>OrtSatOrn</i>	0.001	0.005	0.003	0.005	0.001	0.005		
<i>Sabit Terim</i>	12.570***	1.819	12.456***	1.947	11.449***	1.786	5.833***	0.044
<i>Log-Olabilirlik</i>	-199.817		-201.764		-198.512		-94.079	
<i>N</i>	98		98.000		98		162	
<i>Wald χ²-ist.^b</i>	19.660 (0.006)		21.150 (0.005)		23.370 (0.002)		324.380 (0.000)	

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.10$ *N* tahminde kullanılan gözlem sayısını gösterir.^a Özelden genele modelleme yaklaşımı ile daha kısıtlayıcı modeller tahmin edilmiş ve içlerinden öngörü doğruluğu (ortalama mutlak sapma, kök ortalama hata kare gibi) kriterleri ve Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerine göre belirlenen modeldir. Ayrıca değişken dışlamanın istatistik bakımdan anlamlı olup olmadığı da sınanmıştır.^b Wald χ^2 istatistiği Denklem (2)'deki açıklayıcı değişkenlerin katsayılarının birlikte sıfıra eşit olduğu şeklindeki sıfır hipotezini sınamak için hesaplanan test istatistiğidir.

Tablo 9: Bilgi Eksikliği için İlk Halka Arz Getirileri ile Fima ve Halka Arz Karakteristikleri Arasındaki İlişki (21 günlük getiri)

Getiri21Gun	(1)		(2)		(3)		(4)	
	Ortalama		Ortalama		Ortalama		Ortalama ^a	
	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata
<i>Rank</i> ₁	0.254	1.895					-0.605**	0.110
<i>Rank</i> ₂			-0.155	0.612				
<i>Rank</i> ₃					-15.412	14.625		
<i>logHisse</i>	-3.163	2.841	-2.852	2.962	-2.509	2.750		
<i>logYas1</i>	2.314	5.455	1.893	5.536	1.950	5.542		
<i>Finansal</i>	6.843	9.132	6.265	9.216	3.259	8.990		
<i>KurYatOrn</i>	-2.829	4.880	-2.786	4.869	-3.704	4.927	-4.001**	0.857
<i>DisYatOrn</i>	-4.539	11.107	-5.533	11.034	-5.606	10.205	0.255***	0.018
<i>OrtSatOrn</i>	0.035	0.116	0.031	0.118	0.043	0.117		
<i>Sabit Terim</i>	47.508	42.835	46.208	44.216	41.827	41.694	17.736***	1.063
R²	0.027		0.027		0.037		0.008	
$\log(\sigma^2(\varepsilon_i))$	Varyans		Varyans		Varyans		Varyans	
	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata
<i>Rank</i> ₁	-0.086	0.082					-0.112**	0.015
<i>Rank</i> ₂			0.006	0.030				
<i>Rank</i> ₃					-1.996***	0.847		
<i>logHisse</i>	-0.404***	0.138	-0.418***	0.143	-0.283**	0.129		
<i>logYas1</i>	0.240	0.270	0.271	0.263	0.046	0.257		
<i>Finansal</i>	0.022	0.458	-0.112	0.452	-0.525	0.441		
<i>KurYatOrn</i>	-0.066	0.251	-0.091	0.247	-0.072	0.247	-0.554**	0.039
<i>DisYatOrn</i>	0.150	0.526	0.312	0.521	0.039	0.509	0.020***	0.003
<i>OrtSatOrn</i>	-0.001	0.006	-0.003	0.006	-0.001	0.006		
<i>Sabit Terim</i>	11.413***	2.044	11.546***	2.114	10.368***	1.963	5.769**	0.044
Log-Olabilirlik	-211.252		-209.816		-207.815		-92.338	
N	98		98		98		162	
Wald χ^2-ist.^b	14.380 (0.045)		13.280 (0.066)		16.490 (0.021)		277.590 (0.000)	

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.10$

N tahminde kullanılan gözlem sayısını gösterir.

^a Özelden genele modelleme yaklaşımı ile daha kısıtlayıcı modeller tahmin edilmiş ve içlerinden öngörü doğruluğu (ortalama mutlak sapma, kök ortalama hata kare gibi) kriterleri ve Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerine göre belirlenen modeldir. Ayrıca değişken dışlamanın istatistik bakımdan anlamlı olup olmadığı da sınanmıştır.^b Wald χ^2 istatistiği Denklem (2)'deki açıklayıcı değişkenlerin katsayılarının birlikte sıfıra eşit olduğu şeklindeki sıfır hipotezini sınamak için hesaplanan test istatistiğidir.

6. *Rank*₁, *Rank*₂ ve *Rank*₃ ölçütleri veri iken *ceteris paribus* ilk halka arza iştirak eden dış yatırımcıların oranındaki artışlar incelenen dönemde düşük fiyatlama olgusu (1., 5., 14. ve 21. gün getirileri ile ölçülen) üzerinde istatistik

bakımdan anlamlı olmamakla birlikte azaltıcı bir etkiye sahiptir. Bu değişkenin ilk gün getirilerinin değişkenliği üzerindeki etkisinin yönü hem belirsiz hem de istatistik bakımdan anlamlı değildir.

7. Rank₁, Rank₂ ve Rank₃ ölçütleri veri iken *ceteris paribus* ilk halka arzda ortakların satış oranındaki artışlar ilk gün getirilerini (hangi güne göre ölçülmüş olursa olsun) ve bu getirilerin değişkenliğini (21. güne göre hesaplanan getirinin değişkenliği hariç) istatistik bakımdan anlamlı olmayan bir biçimde ortalama olarak arttırmaktadır. Bu sonuç beklentiler ile uyumlu olmakla birlikte istatistik bakımdan anlamlı değildir.

Çalışmanın bu bölümünde belirlenen en iyi modellere göre elde edilen tahminler üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. 1. gün getirileri için en iyi modelde aracı kuruluş bilinirliği Rank₃, 5., 14. ve 21. gün getirileri için en iyi modelde Rank₁ ölçütü ile yer almıştır. İlgili tabloların son sütunlarında gösterilen bu tahminlerde tüm katsayılar istatistik bakımdan anlamlıdır.

- i. *Ceteris paribus* ilk halka arzda firmalar bilinirliği yüksek aracı kuruluş ile çalıştıklarında hem daha az düşük fiyatlamaya maruz kalmakta hem de bunun değişkenliği azalmaktadır.
- ii. Halka arzın ilk gününde firma paylarının parasal değeri arttıkça bu ilk gün getirilerini ortalama olarak arttırırken ilk gün getirilerinin değişkenliğini de arttırmaktadır. Buna karşılık ilk getiriler halka arzın 5. gününe göre hesaplandığında firma paylarının parasal değerindeki artışlar düşük fiyatlama olgusunu azaltıcı bir etkiye sahiptir.
- iii. Halka arz edilen firmanın finansal bir firma olması durumunda bu firmalar diğerlerine göre daha çok düşük fiyatlamaya maruz kalmaktadırlar.
- iv. Kurumsal yatırımcı oranındaki artışlar hem ilk getirilerin ortalaması hem de ilk getirilerin değişkenliği üzerinde azaltıcı bir etkiye sahiptir. Bu beklentilerle uyumlu olmayan sonuç şöyle açıklanabilir: kurumsal yatırımcılar piyasa derinliği olan firmaları tercih etmekte ve bu firmalara uzun süreli

yatırım yapmaktadırlar. Borsa Trendleri Raporu'na (2012) göre, bireysel yatırımcıların pay senetlerini elde tutma süresi 2011 yılı için ortalama 37 gün olup kurumsal yatırımcılar için bu süre 316 gündür. Bununla birlikte ilk halka arzlarda kurumsal yatırımcılara belirli bir oranın tahsisi söz konusu olabilmektedir. Bu da diğer yatırımcılara firmaların doğru fiyatlandığı konusunda bir sinyal verebilir. Bu sebeplerle kurumsal yatırımcıların oranındaki artışlar ilk getirileri ile bunların değişkenliği üzerinde incelenen dönemde azaltıcı bir etkiye sahip olmuştur.

- v. Dış yatırımcıların oranı arttıkça hem halka arzın ilk gününde hem de halka arzın ilk ayında firmalar daha fazla düşük fiyatlamaya maruz kalırken halka arzın ilk ayı içinde yabancı yatırımcı sayısındaki artışlar düşük fiyatlamayı azaltıcı bir etkiye sahiptir. Benzer bir sonuç ilk halka arz getirilerinin değişkenliği için de söz konusudur.

Özetle ilk halka arz getirilerinin düzey değerleri ile bu getirilerin değişkenliği üzerinde hem halka arza hem de firmaya özgü faktörlerden bazıları belirleyici niteliktedir. Bu belirleyiciler – katsayıların işaretleri bakımından tutarlı olanlar dikkate alındığında – aracı kuruluş bilinirliği ile kurumsal yatırımcıların oranıdır. 1998-2013 döneminde her iki faktör de düşük fiyatlama üzerinde azaltıcı bir etkiye sahiptir.

Halka arzın ilk gününden uzaklaşıldıkça piyasada oluşan fiyat çeşitli faktörlerden etkilenebilir.⁷ bu çerçevede bir anlamda makro düzeyde genel olarak pay piyasasının ilk halka arzdan sonraki ilgili günlerdeki performansı modele açıklayıcı değişken olarak dahil edilerek ilk halka arz getirilerinin değişkenliği üzerinde hisse senedi piyasasının genel olarak performansının etkisinin olup olmadığı da incelenmiştir.⁷Tahminler Ek Tablo 1 ile özetlenmiştir. Tahminler pay piyasasının performansı arttığında ilk halka arz getirilerinin de arttığını ve bu artışın istatistik bakımdan anlamlı olduğunu göstermiştir. Yani hisse senedi piyasası performansı düşük fiyatlama olgusunu pozitif yönde etkilemektedir.

⁷Burada piyasa performansı ile ifade ettiğimiz basitçe halka arzın örneğin 21. gününde genel olarak hisse senedi piyasasının yüzde olarak ne kadar değiştiğidir. Diğer bir ifade ile spesifik olarak halka arz edilen firmanın halka arzın 21. günündeki getirisi artarken/azalırken hisse senedi piyasası ortalama olarak o firmanın halka arzının 21. gününde halka arz gününe göre artmış/azalmış olabilir. Veri seti ilgili halka arzın (A firması diyelim) 1., 5., 14. ve 21. günlerinde hem A firmasına ait ilgili gündeki kapanış fiyatlarını hem de hisse senedi piyasasının aynı günlerde A firmasının halka arz gününe göre (veri setinde yer alan firmaların her biri için borsada ilk işlem görme günü ile ilk halka arz günleri farklıdır, bu nedenle getiri hesaplamaları için baz gün ilgili firmanın borsada ilk işlem günü alınarak hesaplanmıştır) yüzde olarak ne kadar değiştiğini içerecek şekilde düzenlenmiştir. Getiriler BIST100'e göre hesaplanmıştır.

Bunun yanında tahminler hisse senedi piyasasının performansının ilk gün getirilerinin değişkenliği üzerinde de pozitif ve istatistik bakımdan anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ancak bu etkinin ortalama ilk gün getirilerine olan etkisinden daha az olduğunu göstermiştir.

4. SONUÇ

İlk halka arzın temel konularından biri ilk halka arzdaki düşük fiyatlandırma olgusudur. Eksik bilgi teorisine göre ilk halka arzın fiyatlandırılması aslında bilgi eşitsizliğinin bir ürünüdür. Bir görüşe göre (Rock, 1986), bilgilendirilmemiş yatırımcılar halka arz edilen firmanın kalitesine bakmaksızın teklifte bulunurlarken bilgilendirilmiş yatırımcılar sadece önemli ölçüde getiri kazanacaklarına inandıkları halka arzlar için teklifte bulunurlar. Bununla birlikte aracı kuruluşlar bilgilendirilmemiş yatırımcıların teklif vermelerini arzu ederler çünkü bilgilendirilmiş yatırımcı sayısı genellikle yeterli değildir. Bu problemin bir çözümü, aracı kuruluşun halka arzı eksik bilgi sahibi yatırımcıların teklifte bulunmalarını sağlamak için yeniden fiyatlandırmasıdır. Bu da düşük fiyatlandırma olarak ortaya çıkar. Yine eksik bilgi teorisine göre düşük fiyatlandırma halka arz edilen firmanın zayıflığı ile ilgilidir. Düşük fiyatlandırma bu firmanın paylarını satın alacak yatırımcılar açısından firmanın zayıflığının etkisini tazmin etmenin bir yoludur.

Bu çalışmada Türkiye’de halka arzda düşük fiyatlandırma olgusu halka arzın ilk getirileri ile bu getirilerin değişkenliği arasındaki ilişkilere dayanarak incelenmiştir. Bu amaçla çalışma ulusal literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Bildiğimiz kadarıyla getiriler ile getirilerin değişkenliği arasındaki ilişkiler uzun bir zaman dönemi için incelenmemiştir. Bu tip bir inceleme, ilk getiriler ile ilk getirilerin değişkenliği (oynaklığı) arasında bir ilişkinin varlığını ortaya koymuş ve halka arz edilen firmaların değerlendirme sürecinin zamanla birlikte değiştiğine işaret etmiştir.

1998-2013 döneminde halka arz edilen 192 firmadan 173’ü ile elde edilen sonuçlar ilk halka arz getirilerinin düzey değerleri ile değişkenliği arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bu amaçla dört farklı ilk getiri değişkeni tanımlanmıştır. Bunlar halka arzın ilk günü, beşinci, on dördüncü ve yirmi birinci günleri kapanış fiyatlarının önerilen fiyata göre yüzde değişimlerdir. Ardından halka arz edilmiş

günlerine göre getiriler aylık ortalamaları alınarak bir zaman serisi haline getirilmiştir. Bu süreçte ilgili ayın ortalaması kullanılarak o ayda halka arzın ilk getirilerinin değişkenliği (yatay-kesit standart sapması) belirlenmiştir. İlgili ayda sadece bir tane halka arz olmuşsa o ay için değişkenlik hesaplanamamıştır.

Analiz sonuçlarına göre halka arzın ilk gün getirileri ile bu getirilerin değişkenliği arasında zayıf bir ilişki vardır. Bununla birlikte halka arzın ilk, ikinci ve son haftasında getiriler ile değişkenlik arasında yüksek ve pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Buna göre eğer ilk halka arz getirilerinin oynaklığı halka arzın fiyatını belirlemedeki güçlük için bir araç değişken olarak alınırsa, Türkiye’deki halka arz piyasasında da firmaların fiyatlandırma problemi vardır ve bu düşük fiyatlandırma olgusunu beraberinde getirmektedir.

Çalışmada ortalama getiriler ile bunların yatay-kesit standart sapmaları arasındaki ilişkiler hangi faktörlerce belirlenmektedir sorusunda da cevap aranmış ve bu amaçla yatay-kesit regresyon analizi yapılmıştır. Tahmin sonuçları ortalama getiriler ile getirilerin oynaklığı arasındaki ilişkinin halka arz katılan kurumsal yatırımcıların ve yabancı yatırımcıların oranları ile halka arz aracılık eden kuruluşların itibarı ya da bilinirliğince belirlendiği sonucuna varılmıştır.

Kurumsal yatırımcı oranlarındaki artış hem getirilerin düzey değerlerini hem de getirilerin oynaklığını azaltmaktadır. Bununla birlikte halka arz katılan yabancı yatırımcı sayısındaki artış hem halka arzın ilkin gününde hem de ilk ayda hem düşük fiyatlandırma olgusunu arttırmakta hem de getirilerin oynak bir yapı sergilemesine neden olmaktadır. Tersine bir sonuç ilk halka arz ayı içerisinde gözlenmiştir.

Elde edilen sonuçlar Türkiye’de halka arz piyasasında incelenen dönemde düşük fiyatlandırma olgusunun geçerli olduğunu, yabancı yatırımcıların aracı kuruluşlar ve kurumsal yatırımcılar ile birlikte düşük fiyatlandırma olgusu üzerinde belirleyici etkileri olduğuna işaret etmiştir. Diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında görece küçük bir halka arz piyasasına sahip Türkiye’de getiriler ile getirilerin değişkenliği arasındaki pozitif ilişki aracı kuruluşların halka arz edilen firmaları doğru bir biçimde değerlendirmede zorlukla karşılaşabildiklerine işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abadie, A., G. W. Imbens and F. Zheng (2011) “Robust Inference for Misspecified Models Conditional on Covariates”, NBER Working Paper Series, No: 17442, <http://www.nber.org/papers/w17442> adresinden 12 Ağustos 2014’te alınmıştır.
- Allen, F. and G. R. Faulhaber (1989) “Signaling by underpricing in the IPO market” *Journal of Financial Economics*, 23, 303-323.
- Baron, D.P. (1982). “A model of the demand for investment banking advising and distribution”, *Journal of Finance*, 37: 955-976.
- Bastı, E., C. Kuzey and D. Delen (2015). “Analyzing initial public offerings’ short-term performance using decision trees and SVMs”, *Decision Support Systems*, 73: 15-27.
- Benninga, S., M. Helmantel and O. Sarig (2005) “The timing of initial public offerings” *Journal of Financial Economics*, 75: 115-132.
- Benveniste, Lawrence M., and Paul A. Spindt, (1989) “How investment bankers determine the offer price and allocation of new issues” *Journal of Financial Economics*, 24, 343-362.
- Bildik, R. and M. K. Yılmaz (2008) “The Market Performance of Initial Public Offerings in the Istanbul Stock Exchange” *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 2(2): 49-75.
- Borsa İstanbul A.Ş. (2014), Halka Arz etkinlikleri, Borsa Tarihi, Halka Arz ve Borsada İşlem Görme ve Pay Piyasasında İşlem Gören firmalara ilişkin bilgi ve veriler, <http://www.borsaistanbul.com> (05.08.2014).
- Brealey, Richard A., Stewart, C. Myers and Franklin Allen. (2011) *Principles of Corporate Finance*, 10th Edition, McGraw-Hill Irwin.
- Cameron A. Colin and Douglas L. Miller (2011) “Robust Inference with Clustered Data” in *Handbook of Empirical Economics and Finance* (Eds. A. Ullah and D. E. A. Giles), CRC Press: Boca Raton, FL.
- Cameron A. Colin and Douglas L. Miller (2013) “A Practitioner’s Guide to Cluster Robust Inference”, Forthcoming in *Journal of Human Resources*. cameron.econ.ucdavis.edu/research/Cameron_Miller_Cluster_Robust_October152013.pdf
- Carter, R. and S. Manaster (1990) “Initial public offerings and underwriter reputation” *Journal of Finance*, 45, 1045-1067.
- Danisoglu, S., N. Guner and Z. Onder (2013) “Bank Reputation and IPO Underpricing: Evidence from The Istanbul Stock Exchange” *Aidea 2013 Conference Papers*.
- Dunbar, Craig, G. (1998) “The Choice between Firm-Commitment and Best-Efforts Offering Methods in IPOs: The Effect of Unsuccessful Offers” *Journal of Financial Intermediation*, 7: 60-90.
- Durukan, M. Banu (2006) “IPO underpricing and ownership structure: evidence from the Istanbul Stock Exchange” in *Initial Public Offerings: An Alternative Perspective* (Ed. Greg N. Gregoriou), Elsevier: Amsterdam.
- Durukan, M. Banu. (2002) “The Relationship Between IPO Returns and Factors Influencing IPO Performance: Case of Istanbul Stock Exchange” *Managerial Finance*, 28(2): 18-38.
- Greene, William H. (2003). *Econometric Analysis*, 5th Edition, Prentice Hall: New Jersey.
- Grinblatt, M. and C. Hwang, (1989) “Signaling and the Pricing of New Issues” *Journal of Finance*, 44, 393-420.
- Güntürkün, M. H., Ş. Gürarda and H. H. Erdogan (2012) “Impact of Macroeconomic Factors on Underpricing of Initial Public Offerings before and after the Recent Global Financial Crisis: Evidence from Istanbul Stock Exchange” *Journal of Applied Finance and Banking*, 2(5): 261-273.
- Ibbotson, Roger G., and Jeffrey F. Jaffe. (1975) “Hot Issue Markets” *Journal of Finance*, 30: 1027–1042.
- İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, (2010-1985). *Verilerle İMKB*, İstanbul.
- Kapusuzoglu, A. and A. Taşdemir (2011) “An Analysis of the Underpricing Effect in Initial Public Offerings of the Stocks of Turkish Firms” *International Journal of Economic Perspectives*, 5(3): 201-210.
- Katti, S. and B.V. Phani (2016) “Underpricing of Initial Public Offerings: A Literature Review” *Universal Journal of Accounting and Finance*, 4(2): 35-52.
- Kırkulak, B. (2010) “Uzun Dönemli Al-Ve-Tut Getirileri: İmkb’de Halka Açık Şirketler Üzerine Bir Uygulama” *Ege Akademik Bakış*, 10(2): 465-486.
- Kıymaz, Halil (2000) “The Initial and Aftermarket Performance of IPOs in An Emerging Market: Evidence from Istanbul Stock Exchange” *The Journal of Multinational Financial Management*, 10: 213-227.
- King, Gary and Margaret E. Roberts (2015) “How Robust Standard Errors Expose Methodological

Problems They Do not Fix, and What to Do about it?" *Political Analysis*, 23: 159-179.

Küçükkocaoğlu, G. (2008) "Underpricing in Turkey: A Comparison of the IPO Methods" *International Research Journal of Finance and Economics*, 13: 162-182.

Küçükkocaoğlu, G. ve A. Alagöz (2009) "İMKB'de Uygulanan Halka Arz Yöntemlerinin Karşılaştırmalı Analizi" *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 24(2): 65-86.

Leland, H. E. and D. H. Pyle (1977) "Informational Asymmetries, Financial Structure, and Financial Intermediation" *Journal of Finance* 32: 371-387.

Ljungqvist, A. (2004) "IPO Underpricing: A Survey" in *Handbook in Corporate Finance: Empirical Corporate Finance* (Ed. B. Espen Eckbo) Forthcoming. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=609422> (12.08.2014).

Logue, D. (1973) "On the Pricing of Unseasoned Equity Issues" *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 8(1): 91-103.

Loughran, Tim, and Jay R. Ritter (2004) "Why has IPO underpricing changed over time?" *Financial Management*, 33: 5-37.

Lowry, M., M. S. Officer, and G. W. Schwert (2010) "The Variability of IPO Initial Returns" *The Journal of Finance*, 65(2): 425-465.

Meggison, W. L. and K. A. Weiss (1991) "Association Venture Capitalist Certification in Initial Public Offerings, *The Journal of Finance*, 46(3): 879-903.

Merkezi Kayıt Kuruluşu ve Tüйд Yatırımcı İlişkileri Derneği, (2014) *Borsa Trendleri Raporu*, Sayı 7: Ocak-Aralık 2013.

Pagano, M., F. Panetta and L. Zingales (1998) "Why Do Companies Go Public? An Empirical Analysis" *The Journal of Finance*, 53(1): 27-64.

Reilly, Frank K. (1973) "Further Evidence on Short Run Results for New Issues Investors" *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 8: 83-90.

Ritter, Jay R and Ivo Welch. (2002) "A Review of IPO Activity, Pricing and Allocations" *The Journal of Finance*, 52(4): 1795-1828.

Ritter, Jay R. (1984) "The "Hot Issue" Market of 1980" *Journal of Business*, 57, 215-240.

Rock, K. (1986) "Why New Issues Are Underpriced?" *Journal of Financial Economics*, 15, 187-212.

Ünal, K. O. (1997) "Sermaye Piyasalarında Halka Arz Sözleşmeleri ve Sözleşme Serbestliği" *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1).

Welch, I. (1989) "Seasoned Offerings, Imitation Costs, and the Underpricing of Initial Public Offerings" *Journal of Finance*, 44, 421-449.

Welch, I. (1992) "Sequential Sales, Learning and Cascades" *Journal of Finance*, 47: 695-732.

White, H. (1980a) "Using Least Squares to Approximate Unknown Regression Functions" *International Economic Review*, 21(1): 149-170.

White, H. (1980b) "A Heteroskedasticity-Consistent Covariance Matrix Estimator and a Direct Test for Heteroskedasticity" *Econometrica*, 48: 817-838.

Ek Tablo 1: Bilgi Eksikliği için İlk Halka Arz Getirileri ile Firma ve Halka Arz Karakteristikleri Arasındaki İlişki

Açıklayıcı Değişkenler	Bağımlı Değişken: Getiri14Gun						Bağımlı Değişken: Getiri21Gun					
	Ortalama			Ortalama			Ortalama			Ortalama		
	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata
Rank ₁	-0.454	1.491	-0.224	0.565	-23.123	19.106	-0.205	1.596	0.040*	0.511	-18.908	17.202
Rank ₂	-2.116	3.044	-2.003	3.203	-2.001	2.954	-3.886*	2.367	-3.628	2.556	-3.368	2.531
Rank ₃	5.036	5.812	6.115	5.575	6.417	5.681	5.685	4.750	5.110	4.813	5.425	4.906
logHisse	-3.486	9.352	-3.439	9.378	-4.223	9.514	5.568	7.794	5.806	8.104	3.512	8.273
logYas1	-1.930	4.815	-2.246	4.678	-3.050	5.499	-2.581	4.825	-2.647	4.938	-3.188	4.510
Finansal	-7.785	10.945	-6.868	10.510	-6.816	9.463	-3.174	10.367	-3.106	10.286	-3.783	9.228
KurYatOrn	0.139	0.122	0.162	0.122	0.175	0.124	0.097	0.104	0.091	0.107	0.125	0.109
DisYatOrn	1.756***	0.499	1.792***	0.502	1.895***	0.506	1.198***	0.314	1.206***	0.318	1.255***	0.317
OrtsatOrn	27.170	44.881	23.853	46.511	22.807	44.430	46.471	36.005	43.275	38.660	40.743	38.465
Sabit Terim	0.135	0.140	0.155	0.158	0.163	0.173	0.158	0.158	0.158	0.158	0.158	0.173
R ²												
	Varyans			Varyans			Varyans			Varyans		
	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata	Katsayı	Std. Hata
Rank ₁	-0.105	0.101	-0.055	0.030	0.930	-0.120	0.114	0.096	0.036	-0.670	0.340	0.904
Rank ₂	-0.185	0.172	-0.108	0.147	-0.414	0.143	-0.675***	0.162	-0.585***	0.175	-0.474***	0.139
Rank ₃	0.158	0.337	0.257	0.272	0.003***	0.283	0.058	0.318	0.017	0.323	0.073	0.276
logHisse	-0.482	0.574	-0.557	0.469	0.067	0.489	-0.220	0.536	0.002	0.553	-0.076	0.471
logYas1	-0.862	0.311	-0.571	0.253	-0.054	0.270	0.322	0.294	0.331	0.301	0.271	0.262
Finansal	0.135***	0.651	-0.091	0.533	-1.157	0.557	-0.879	0.614	-1.012	0.635	-1.298**	0.541
KurYatOrn	0.005	0.007	0.008	0.006	0.009**	0.006	-0.004	0.007	-0.003	0.007	0.003***	0.006
DisYatOrn	0.042*	0.024	0.046	0.019	0.042**	0.020	0.050***	0.015	0.048***	0.016	0.050***	0.014
OrtsatOrn	8.229***	2.580	7.271***	2.197	11.770***	2.192	15.523***	2.445	14.488***	2.613	12.482	2.139
PiyasaPerf	-232.232	98	-212.176	98	-216.683	98	226.519	98	-229.195	98	-213.891	98
Sabit Terim	15.520**	15.520**	21.510***	21.510***	21.610***	21.610***	43.070	39.960	39.960	39.960	38.090	38.090
Log-Olabilirlik												
N												
Wald c ² -ist. ^b												

() p-değerlerini gösterir.

*** p < 0.01, ** p < 0.05, * p < 0.10

N tahminde kullanılan gözlem sayısını gösterir.

Türkiye’de İhracatın Sektör ve Pazar Çeşitliliği Çerçevesinde Yaşadığı Yapısal Dönüşüm

The Structural Transformation Of Turkey’s Exports In Terms Of Product And Market Diversification

Hayrettin KAPLAN¹, Feridun TUR²

ÖZET

Türkiye’nin ihracatta orta-uzun vadeli hedeflerini gerçekleştirebilmesi, ihracatının yapısal bir dönüşüm yaşamasını gerektirmektedir. Bu çalışmada amaç Türkiye’de ihracatın 1995-2013 döneminde nasıl bir dönüşüm yaşadığının ve söz konusu dönüşümün yönü ile derecesinin araştırılmasıdır. Çalışmada, ihracatın ürün çeşitliliğinin arttığı ve daha yüksek teknoloji gruplarının ihracattan aldığı payda bir artışın olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın, teknoloji gruplarının performansı karşılaştırmalı üstünlükler çerçevesinde incelendiğinde, Türkiye’nin halen emek yoğun ve sermaye yoğun olan, görece düşük teknoloji ve araştırma faaliyeti içeren sektörlerde uzmanlaşmaya devam ettiği görülmüştür. Son olarak, incelenen dönemde pazar çeşitliliğinde kayda değer bir artış gerçekleştiği; bu bağlamda pazar risklerinin yayılma vesilesiyle azaldığı, bununla birlikte önümüzdeki dönemde pazarı çeşitlendirerek ihracatı artırabilmenin daha sınırlı bir potansiyel taşıdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sektörel Dönüşüm, Yapısal Dönüşüm, Ürün Çeşitliliği, Pazar Çeşitliliği, Geleneksel Mal İhracatı

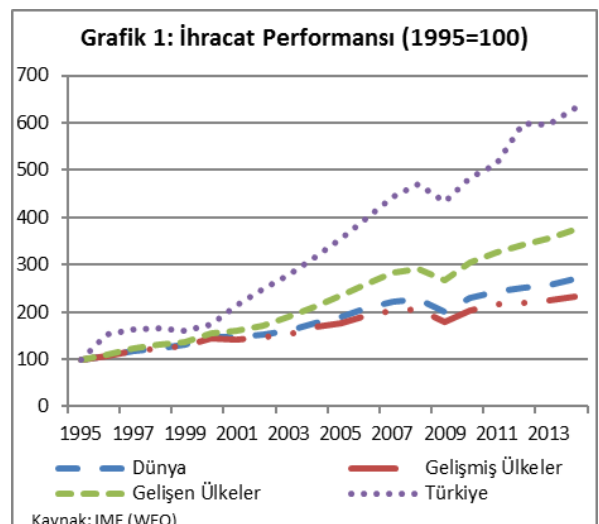
ABSTRACT

In order to accomplish medium to long term targets, Turkey has to transform its structure of exports. This study aims to explore the structural transition in exports between 1995 and 2013. The calculations confirm increasing sectoral diversification and technological intensity in terms of share in total exports. On the other hand, when we focus on revealed comparative advantages, it shows that, Turkey still specializes in labor and capital intensive sectors which involves less research activity. Lastly, between 1995 and 2013 there has been a strong market diversification which implies lessening market risk via lessening market concentration. However it should be stated that, this also implies a weak potential for export growth generated by exporting same products to new markets.

Key Words: Sectoral Transformation, Structural Transformation, Product Diversification, Market Diversification, Traditional Exports

1. GİRİŞ

Türkiye’nin ihracatı 1995-2013 döneminde yıllık ortalama %10,9 artarak 21,6 milyar dolardan 151,8 milyar dolara ulaşmıştır. Söz konusu performans, dönem boyunca dünya ortalamasının, gelişmiş ülkelerin ve gelişen ülkelerin üzerinde bir büyümeye işaret etmektedir (Grafik 1). Bu performans sonrasında Türkiye’de ihracat / GSYH 1995 yılı itibariyle %9,6 iken, 2013 yılında %18,5’e yükselmiştir. Türkiye’nin 1995-2013 döneminde gerçekleştirdiği yüksek ihracat artış performansının sürdürülebilir nitelik kazanması, yapısal bir dönüşümü gerektirmektedir. Bu çalışmada, niteliksel dönüşüm sürecinde Türkiye’nin 1995-2013 yılları arasında nasıl bir yol izlediği, ne kadar gelişim kaydettiği ve karşılaştığı tikanıklıkların tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

¹Dr., Genel Müdür, Türk Eximbank, hkapan@eximbank.gov.tr

²Ekonomik Araştırmalar ve Koordinasyon Müdürlüğü, Türk Eximbank, ftur@eximbank.gov.tr

Türkiye'nin, inceleme döneminde gerçekleşen yüksek oranlı ihracat artış performansı, dış ticarete serbestleşme sürecinin önemli bir adımı olan AB ile Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesinin etkilerini de barındırmaktadır. Gümrük Birliği'nin ve 2000'li yıllarda AB'nin yaşadığı genişleme sürecinin Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkileri konusunda yapılan pek çok çalışma mevcuttur (Yılmaz, 2003; Erlat ve Erlat, 2005; Utkulu ve Seymen, 2004; Vergil ve Yıldırım, 2006). Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ile olan ticaretini inceleyen Erlat ve Erlat (2012a) ve BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) ülkeleri ile ihracatta uzmanlaşma ve rekabet düzeylerini karşılaştıran Erkan (2012), Türkiye'nin ihracatını pazar ve/veya rakipleriyle karşılaştırma yapmak suretiyle analiz etmektedir. 1995-2010 dönemi için Türkiye'nin ihracat performansını sabit piyasa payı yöntemiyle inceleyen Aytemiz (2011), Türkiye'nin ihracat performansının altında fiyat rekabetinin yattığını, mal bileşiminin ise ihracat artışını baskılayan temel unsur olduğunu ifade etmektedir. Çalışma bunun temel nedenini Türkiye'nin ihracatında talebi görece yavaş artan emek yoğun malların ağırlıkta olması ile açıklamaktadır (Aytemiz, 2011: 197).

Bu çalışmada ihracatın kompozisyonundaki değişim, değişimin yönü ve niteliğinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Bu çalışma çeşitli incelemelerde farklı bağlamlarda kullanılmış olan göstergelerin entegre edilmesi suretiyle sektör ve pazar kompozisyonunda yaşanan dönüşüme ilişkin daha detaylı bilgiler ortaya koymakta ve bu yönüyle yazındaki ilgili çalışmalardan farklılaşmaktadır.

Bu amaçla, sırasıyla ürün çeşitliliği, ürün kompozisyonunun niteliği, karşılaştırmalı üstünlüklerdeki gelişmeler ve ürün grupları bazında pazar yoğunlaşması temelinde ihracatın sektörel yapısındaki değişim tespit ve tahlil edilmeye çalışılacak ve çalışma, sonuçların derlenmesi ve değerlendirilmesiyle tamamlanacaktır.

Çalışmada kullanılan veriler 1995 – 2013 dönemi için SITC Rev3 kategorisindeki 255 sektör için UNCTAD'tan elde edilmiştir¹. SITC Rev3 bir yandan dış ticaret araştırmalarında yoğun olarak kullanılan bir tasnif olması, diğer yandan çalışmada kullanılan teknoloji klasifikasyonuna uygun olması nedeniyle

tercih edilmiştir. Çalışma 1995 yılından başlatılarak Gümrük Birliği'nin yapısal dönüşümü hızlandırıcı etkilerinin kapsanması amaçlanmıştır.

Yapısal dönüşümün sektörel boyutta incelenmesi sürecinde ürün çeşitliliği için gini katsayısı ve geleneksellik endeksi; niteliksel dönüşüm için teknolojik gruplandırma, Türkiye'nin ürünlerinin dünya piyasalarındaki göreceli gücü ve bu güçteki değişim için Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) ve son olarak sektörlerin pazar yoğunluğundaki gelişimin tespit edilmesi için Herfindahl Endeksi (HE) kullanılmıştır.

2. İHRACATTA ÜRÜN ÇEŞİTLİLİĞİ

Ihracat ile büyüme ilişkisine odaklanan çalışmalar kapsamında, ihracat gelirlerindeki istikrara özel bir önem verilmeye başlanmıştır. Bir ülkenin ihracatta sınırlı sayıda ülkeye veya sektöre önemli ölçüde bağımlı olması durumunda; ülkenin ihracat gelirleri, ticaret ortaklarındaki ekonomik dalgalanmalardan veya ana sektörlerdeki oynaklıktan daha fazla etkilenilmekte, bu bağlamda döviz gelirlerinde bir kırılma oluşabilmektedir (Erlat ve Akyüz, 2001; Değer ve Genç, 2010). Bu çerçevede, ihracatta çeşitliliğin artırılması hem pazar, hem de ürün bazında önem arz etmektedir.

Türkiye'nin AB'ye ihracatını ürün çeşitliliği bağlamında değerlendiren Ekmen-Özçelik ve Erlat (2013), gelişen ülkelerin geleneksel ihraç ürünlerinin azalan ticaret hadlerine tabi olmalarından yola çıkarak ürün çeşitliliğinin önemini altını çizmekte ve ürün çeşitliliği ile rekabet gücünün bir paranın iki yüzü olduğunu ifade etmektedir.

Bu kapsamda, ihracatta ürün çeşitliliğinin gelişimi bir yandan ihracatın artırılmasında, diğer yandan ihracat gelirlerinin istikrar kazanmasında önemli bir işleve sahiptir. Bu bölümde Türkiye'nin ihracatında yaşanan ürün çeşitliliği gini katsayısı ve geleneksellik endeksleri çerçevesinde incelenecektir.

2.1. Gini Katsayısı

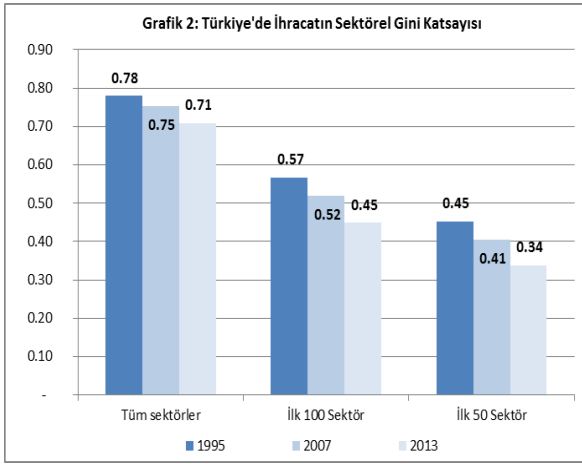
Ihracatın sektörler arasındaki dağılımının daha yüksek çeşitliliğe sahip, daha az yoğunlaşma ve

¹<http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx>

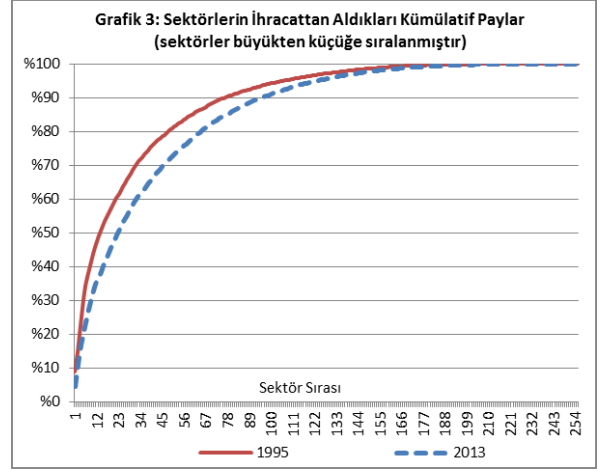
uzmanlaşmaya tabi olup olmadığını test etmenin bir yolu gini katsayısıdır (Amiti ve Freund, 2008).

$$Gini = 1 - \frac{1}{n} \sum_i (kpay_{i-1} + kpay_i), \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de, n sektör sayısı, i sektörün sıralaması (1 ile n) ve $kpay_i$ ise i sektörünün kümülatif payını göstermekten, Gini katsayısı ihracatta sektörel çeşitlenmenin bir göstergesi olmaktadır. İlk 50, ilk 100 ve tüm sektörlerin dahil edildiği 3 farklı gini katsayısı, 1995, 2007 ve 2013 yılları için hesaplanmıştır. Grafik 2, gini katsayısındaki düşüş trendini göstermekte ve ürün çeşitliliğindeki artışa işaret etmektedir.

Türkiye'nin ihracatında ürün çeşitliliğinde artış gerçekleşip gerçekleşmediğini tespit etmek için doğrudan kümülatif paylar da kullanılabilir. Bu amaçla sektörler ihracattan aldıkları paya göre büyükten küçüğe sıralanmış ve kümülatif payları hesaplanmıştır. Grafik 3'te yatay eksen 255 adet sektörü temsil etmekteyken, dikey eksen kümülatif payları göstermektedir. Çalışmanın inceleme dönemi olan 1995 ve 2013 yılları için çizilen kümülatif ihracat payları grafiğinde içe doğru kayma, ürün çeşitliliğinde bir artış olduğunu; bir başka ifadeyle ihracatta sektörel yoğunlaşmanın azaldığını ifade etmektedir. Nitekim ilk 30 sektörün ihracattan aldıkları kümülatif pay 1995 yılında %68,5 iken, 2013 yılında %58 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, ihracat sepeti bir bütün olarak düşünüldüğünde, çeşitliliğin artmış olduğunu teyit etmektedir. Çalışmanın devam eden kısımlarında ürün çeşitliliğindeki artışın yönü, şiddeti ve niteliği irdelenecektir.

2.2. Geleneksel Ve Geleneksel Olmayan Sektörler

İhracatta sektörel çeşitliliğin artışının daha detaylı incelenmesi için, sektörler geleneksel ve geleneksel olmayan olmak üzere ikiye ayrıştırılabilir (Erlat ve Erlat, 2012a). Söz konusu ayrıştırmanın yapılabilmesi için kullanılacak olan geleneksellik endeksinin hesaplanabilmesi amacıyla i sektörünün her bir yılda gerçekleştirdiği ihracat, sektörün dönem boyunca yaptığı ihracat toplamına oranlanmakta ve önceki yıllarla toplanarak kümülatif olarak ilerlemektedir. X_{it} i sektörünün t yılındaki ihracatını, T ise dönem uzunluğunu göstermekteyken;

$$c_{is} = \frac{\sum_{t=1}^s X_{it}}{\sum_{t=1}^T X_{it}}, \quad s = 1, \dots, T \quad (2)$$

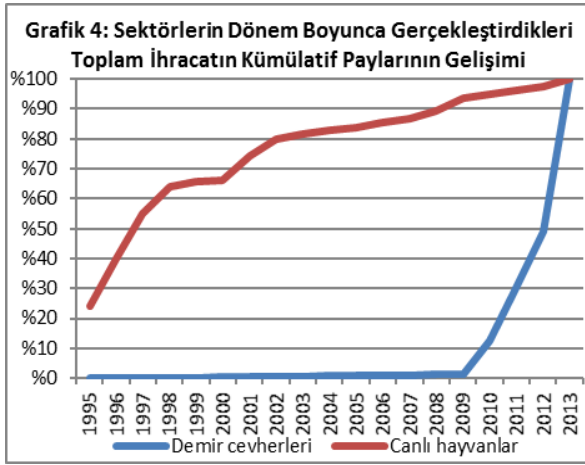
Böylelikle c_{is} , her bir dönemde i sektörü ihracatının, sektörün dönem boyunca (1995-2013) gerçekleştirdiği toplam ihracatındaki kümülatif payı göstermektedir. Dönem başında c_{is} sifıra yakın bir seviyedeysen, dönem ilerledikçe yükselmekte ve dönem sonunda 1'e ulaşmaktadır.

Geleneksellik endeksi, belirli bir dönem ele alındığında, hangi sektörlerin dönemin başında hangilerinin ise dönem sonuna doğru daha fazla ihracat gerçekleştirdiğinin tespit edilmesinden yola çıkmaktadır. Sektörel performanslar, tüm sektörlerin toplanması ile elde edilen toplam ihracattaki paylarından bağımsız olarak değerlendirilmektedir. Bir başka ifadeyle, sektörlerde dönem boyunca gerçekleştirilen toplam ihracatın, ağırlıklı olarak dönem başında mı dönem sonunda mı gerçekleştirildiği tespit edilmektedir. Bu çerçevede, ihracatın ağırlıklı

olarak dönem başında gerçekleştirilmesi durumunda sektör geleneksel olarak adlandırılacaktır.

Grafik 4'te, örnek olarak sunulan 2 sektörün dönem boyunca gerçekleştirdiği toplam ihracatın kümülatif gelişimi gösterilmektedir. Grafikten de görüldüğü gibi, Canlı Hayvanlar sektöründe ihracatın önemli bir kısmı dönem başlarında gerçekleştirilmişken, Demir Cevherleri sektöründe ihracat 2009 yılından sonra gerçekleştirilmiştir.

Her bir sektör için hesaplanan c_{is} 'lerin ortalaması, sektörlerin geleneksellik açısından karşılaştırılabilmesine olanak sağlamaktadır. Sektörleri "geleneksel" ve "geleneksel olmayan" şeklinde ikili bir sınıflamaya tabi tutabilmek için t istatistiği kullanılmıştır.

$$\bar{c}_{is} = \frac{\sum_{s=1}^T c_{is}}{T}, i = 1, \dots, N \quad (3)$$

$$\bar{c}_{is} = \frac{\sum_{s=1}^T c_{is}}{T}, i = 1, \dots, N \quad (3)$$

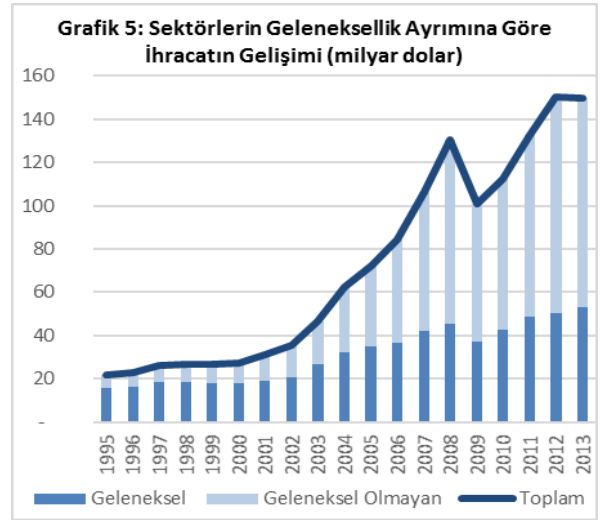
En geleneksel sektör, en yüksek c_{is} ortalamasına sahip olacaktır. Sektörler c_{is} ortalamasına göre küçükten büyüğe sıralandıklarında, en az gelenekselden, en geleneksele doğru giden bir sıralama elde edilmiş olmaktadır.

$$t_{i,j} = \frac{\bar{c}_i - \bar{c}_j}{\sqrt{\frac{\sigma_i^2}{T} + \frac{\sigma_j^2}{T}}} \quad (4)$$

t istatistiği ile test edilen boş hipotez, sektörlerin ortalama c_{is} değerlerinin farklı olmadığı anlamına gelmektedir. Boş hipotezin reddedilmesi durumunda, karşılaştırılan iki sektör için geleneksellik derecesinde (ortalama c_{is}) istatistikî olarak anlamlı ölçüde farklı oldukları sonucuna ulaşılabacaktır.

Yapılan hesaplamalara göre 1995-2013 döneminde Türkiye'nin ihracat gerçekleştirdiği 255 faslın 118'i geleneksel, kalan 137 tanesi ise geleneksel olmayan şeklinde sınıflandırılmıştır.

Grafik 5, geleneksel olan ve olmayan sektörlerin ihracat içindeki payının gelişimini göstermektedir. Grafikten de görüldüğü gibi, geleneksel olmayan sektörlerin ihracat hacmimiz içindeki payı düzenli bir artış eğilimi göstermektedir. 2013 yılı itibarıyla toplam ihracatın %64,4'ü geleneksel olmayan ihracat kalemlerinden oluşmaktadır. Geleneksel olmayan sektörlerin toplam ihracat içindeki payının artışı, ürün çeşitliliğinin arttığına işaret etmektedir. Sektörlerin geleneksel olup olmamasına göre yapılan ayrıştırma, ilerleyen bölümlerde bir ayrıştırma ve analiz kriteri olarak kullanılacaktır.

3. İHRACATIN NİTELİĞİ

İhracatın sektörel çeşitliliğinin artıyor olması, yapısal bir değişimi ima etmekte, buna karşın bu değişimin hangi yönde olduğuna ilişkin bir bilgi taşımamaktadır. Bu bölümde sektörel kompozisyonun değişiminin niteliği sektörlerin teknoloji kırılımları ile irdelenecektir.

Sektörler teknoloji yoğunluklarına göre tasnif edilirken, Hufbauer ve Chilas (1974), Yılmaz (2003) ve

Özçelik ve Erlat (2013)’ta kullanılan SITC Rev3 tasnifine uygun beşli teknoloji ayırımı kullanılacaktır².

SITC 0, 2 (26 hariç), 3 (35 hariç), 4, 56
(Hammadde Yoğun Mallar – **HYM**)

SITC 26, 6 (62, 67, 68 hariç), 8 (87,88 hariç)
(Emek Yoğun Mallar – **EYM**)

SITC 1, 25, 53, 55, 62, 67, 68, 78
(Sermaye Yoğun Mallar – **SYM**)

SITC 51, 52, 54, 58, 59, 75, 76
(Taklidi Kolay Araştırma Yoğun Mallar-**TKAYM**)

SITC 57, 7 (75, 76, 78 hariç), 87, 88
(Taklidi Zor Araştırma Yoğun Mallar – **TZAYM**)

Teknoloji grupları tasnifiyle, geleneksel olan ve olmayan sektörler ilişkili tasnif birleştirilerek, ihracatın sektörler bazında yapısal durumunun daha iyi ortaya konulabilmesi hedeflenmiştir. Böylelikle her bir teknoloji grubu kendi içinde geleneksel olan ve geleneksel olmayan olarak ikiye ayrılmış ve toplam ihracat incelenmiştir.

İhracat performansı, teknoloji gruplarına göre değerlendirildiğinde, geleneksel sektörlerin payının farklılaştığı görülmektedir (Grafik 6). Örneğin HYM ve EYM gruplarında, geleneksel olan ve olmayan sektörler, bu grupların toplam ihracatında yaklaşık yarı yarıya pay almaktadır. Nitekim, HYM grubunda gerçekleştirilen toplam 26,5 milyar dolarlık ihracatın 13,8 milyar doları geleneksel olmayan sektörler tarafından gerçekleştirilmiştir.

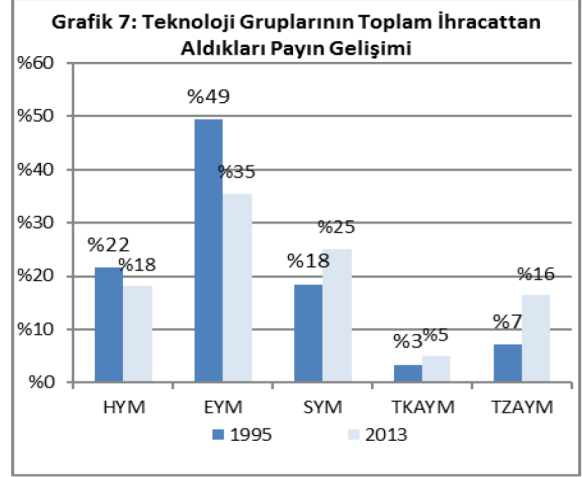
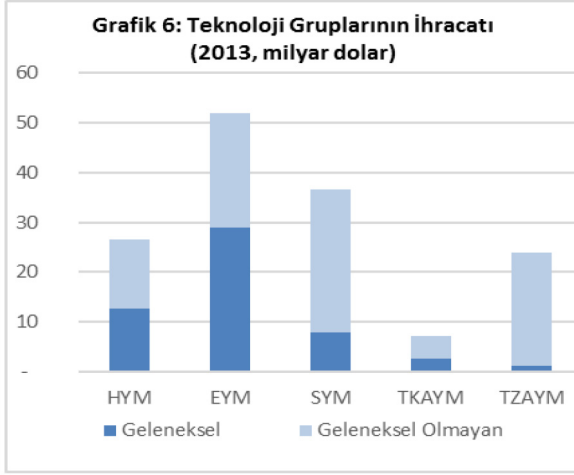
Buna karşın, TKAYM ihracatının %36’sı, SYM ihracatının %21,7’si, TZAYM ihracatının ise sadece %4,6’sı geleneksel sektörler tarafından gerçekleştirilmektedir. TZAYM grubundaki ihracat performansına geleneksel olmayan sektörlerin verdiği katkının bu denli yüksek olması, sektörel çeşitliliğin artışında daha yüksek bir teknoloji grubunun ön plana çıkması çerçevesinde önemli addedilmektedir.

Grafik 7’de 1995 ile 2013 yılları için teknoloji gruplarının ihracattan aldıkları payın gelişimi gösterilmektedir. HYM ve EYM kategorilerinin ihracattan aldıkları paylarda bir düşüş; bununla birlikte SYM, TKAYM, TZAYM kategorilerinin payında bir artış görülmektedir.

Grafik 6 ve Grafik 7 birlikte değerlendirildiğinde SYM ve TZAYM gruplarında geleneksel olmayan sektörlerin, bu grupların toplam ihracattaki paylarını da artırmalarını sağladığı anlaşılmaktadır. SYM grubunda geleneksel olmayan ve grup ihracatında en yüksek paya sahip ilk 3 sektörün motorlu yolcu taşıtları (781), demir veya çelikten filmaşın, çubuk ve profiller (676) ile motorlu taşıtların aksam ve parçaları (784) olduğu görülmektedir. TZAYM grubunda geleneksel olmayan ve grup ihracatında en yüksek paya sahip ilk 3 sektör ise, evlerde kullanılan elektrikli veya elektriksiz diğer makineler (775), elektrik dağıtım donanımı (773) ve motorlar ve aksamı (713) olarak sıralanmaktadır.

Grafik 7’den de görüldüğü gibi Türkiye’nin ihracat kompozisyonunda bir başka önemli değişim EYM grubundadır. EYM grubunun ihracattan aldığı payın değişimi, geleneksellik ayrımıyla birlikte değerlendirildiğinde daha keskin bir görünüm arz etmektedir. Nitekim, geleneksel EYM sektörlerinin toplam ihracattan aldıkları pay 1995’ten 2013’e %43,3’ten %19,7’ye gerilemişken, geleneksel olmayan EYM sektörlerinin aldığı pay aynı dönemde %6’dan %15,7’ye yükselmiştir. Geleneksel olmayan EYM sektörlerinde kuyum (897), halı (659) ve mobilya (821) sektörleri payları yükselerek öne çıkarken, geleneksel EYM sektörlerinde, örülmüş olsun olmasın diğer giyim (845), örülmemiş giyim eşya ve aksesuarı (842), dokumaya elverişli maddelerden diğer hazır eşya ve takımlar (658) gibi tekstil ve konfeksiyon ile ilişkili sektörlerin paylarının azaldığı görülmektedir. Sektörlerin teknoloji gruplarına ve geleneksellik kırılımına göre ihracattan aldıkları paylar, çeşitli yıllar için Ek 1’deki tabloda sunulmaktadır.

²Teknoloji grupları tasnifinde, SITC Rev 3’ün 971 no’lu faslı olan “Parasal Olmayan Altın” yer almamakta, dolayısıyla son yıllarda tarihi ortalamaların oldukça üzerinde seyreden altın ihracatı verileri yapılan analizde büyük bir sapmaya neden olmamaktadır.

4. REKABET GÜCÜ VE KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKTEKİ GELİŞİM

Klasik (Ricardo'cu) ve Neoklasik (H-O) yaklaşımlar, içlerinde farklılık barındırır da, ticaretin varlığını karşılaştırmalı üstünlüğe dayandırmaktadırlar. Klasik teoride karşılaştırmalı üstünlüğün belirleyicisi emek verimliliği iken, Neoklasik teoride kaynakların görece kıtlığı/bolluğu karşılaştırmalı üstünlüğün, dolayısıyla dış ticaretin ana belirleyici unsurudur. Bu nedenle, karşılaştırmalı üstünlük, uluslararası ticaretteki rekabetçiliğin ana nedeni olarak görülmektedir. Bununla birlikte, H-O teoreminin önerdiği emek ve sermayenin görece kıtlığı/bolluğundan yola çıkıldığında, sermaye stokunun ölçülmesi konusunda yaşanan sorunlardan dolayı karşılaştırmalı üstünlüğün ölçülmesi çok da kolay olmamaktadır (Özçelik ve Erlat 2013: 48). Balassa (1965) bu noktada ticaretin hem görece fiyatları, hem de fiyat dışı faktörleri yansıttığını varsaymış ve böylelikle ticaret akımlarının incelenmesi ile karşılaştırmalı üstünlüklerin hesaplanabileceğini ifade etmiştir. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ)'ün nasıl en doğru hesaplanabileceğine ilişkin mevcut tartışmaların³³ yanında, Balassa (1965)'nin önerdiği yöntemin halen en yaygın kullanılan yöntem olduğu kabul edilmektedir (Dilek ve Gümüştekin 2012: 10).

X_i Türkiye'nin i sektöründeki ihracatını, X_{iw} ise dünyanın i sektöründeki toplam ihracatını gösterdiğinde, i sektörü için Türkiye'nin AKÜ'sü şu şekilde hesaplanabilecektir:

$$AKÜ_i = \frac{X_i / \sum_{i=1}^N X_i}{X_{iw} / \sum_{i=1}^N X_{iw}} \quad (5)$$

AKÜ'nün 1'den büyük olması, ülkenin o malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu anlamına gelmektedir. $AKÜ > 1$ olan sektör sayısının yüksek olması çeşitliliğin arttığı ve ülkenin mevcut kaynaklarıyla daha fazla sektörde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu anlamlarına gelmektedir. Dolayısıyla, $AKÜ > 1$ koşulunu sağlayan sektör sayısı ülkenin ürün çeşitliliğinin bir göstergesi konumundayken, bu sektörlerin teknoloji gruplarına göre dağılımı, ülkenin ihracatının niteliğine ve rekabet gücünün gelişimine ilişkin bilgi sunacaktır.

Türkiye, 1995 yılı itibarıyla 255 sektörün 71'inde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip iken, 2013 yılına gelindiğinde bu sayı 96'ya ulaşmıştır. Türkiye, incelenen dönemde 35 adet sektörde karşılaştırmalı üstünlük kazanırken, 10 adet sektörde ise var olan üstünlüğünü kaybetmiştir. Türkiye'nin dünya piyasalarında rekabet gücünü kaybettiği sektörlerin yarısının HYM sektörü olduğu, söz konusu 10 sektörün 1995 yılı itibarıyla toplam ihracattan %3 pay aldığı, buna karşın 2013 yılında bu sektörlerin ihracattaki payının %1'e gerilediği görülmektedir.

Tablo 2, Türkiye'nin $AKÜ > 1$ olan sektör sayısının teknolojik dağılımını 1995 ve 2013 yılları için göstermektedir. Tablodan da görüldüğü gibi, Türkiye EYM'de karşılaştırmalı üstünlük sahibi olunan sektör sayısını 28'den 38'e, SYM'de 14'ten 20'ye, TKAYM'da 2'den 4'e, TZAYM'da ise 3'ten 11'e çıkarmış; buna karşın karşılaştırmalı üstünlük sahibi olunan sektör sayısı HYM'de 24'ten 23'e düşmüştür (Bkz. Ek1).

Grafik 8'de $AKÜ > 1$ olan sektör sayısı teknoloji ve geleneksellik kırımında sunulmaktadır. Türkiye'nin

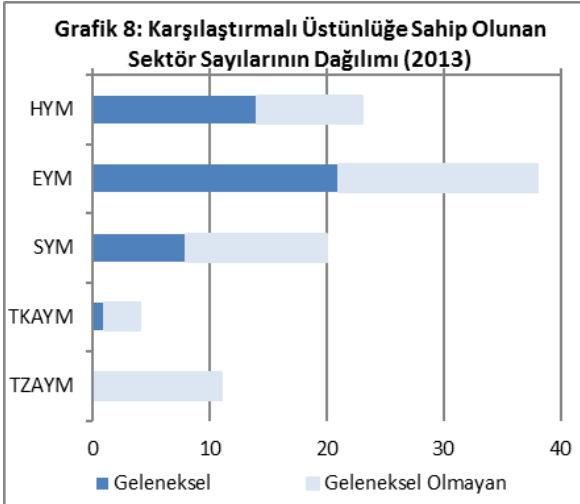
³³AKÜ göstergeleriyle ilgili tartışmalar, göstergenin avantajları ve kısıtları ile ilgili alternatif kaynaklar için bkz. Dilek ve Gümüştekin (2012;10).

karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu sektör sayısı açısından EYM birinci konumda iken, EYM’yi, HYM ve SYM takip etmektedir. Araştırma Yoğun Mal (AYM) gruplarındaki zayıf performans dikkat çekse de, özellikle TZAYM grubunda, ihracatı dönem sonuna doğru yükselen (geleneksel olmayan) sektörlerde karşılaştırmalı üstünlük kazanılmış olması, teknoloji kompozisyonu açısından önemli ve umut verici görülmektedir.

Tablo 2: AKÜ>1 Sektörlerin Teknoloji Gruplarına Göre Dağılımı (1995-2013)

	1995	2013
Hammadde	24	23
Emek Yoğun	28	38
Sermaye Yoğun	14	20
Kolay Taklit	2	4
Zor Taklit	3	11
Toplam	71	96

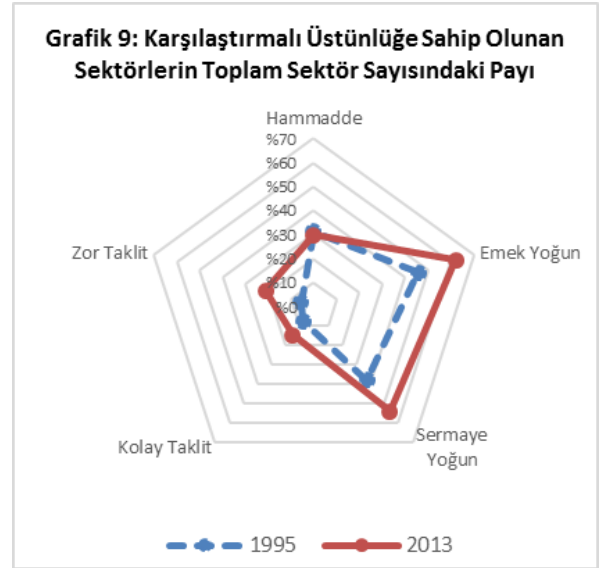
Grafik 8: Karşılaştırmalı Üstünlüğe Sahip Olunan Sektör Sayılarının Dağılımı (2013)

Bununla birlikte teknoloji kırımına göre karşılaştırmalı üstünlük sahibi olunan sektör sayılarına dayalı yapılan analizler, her bir teknolojik kırımda farklı sayıda sektör olması itibariyle yanıltıcı sonuçlar verebilecektir. Örneğin, HYM grubunda toplam 77 sektör yer alırken, TKAYM’da toplam 27 sektör yer almaktadır. Bu durumda HYM’de 20 sektörde karşılaştırmalı üstünlük sahibi olunması ile TKAYM’da 20 sektörde karşılaştırmalı üstünlük sahibi olunması aynı anlama, öneme ve gelişme potansiyeline işaret

etmemektedir. Bu nedenle Grafik 9’da, Türkiye’nin her bir teknoloji grubunda karşılaştırmalı üstünlük sahibi olduğu sektör sayısının o teknoloji grubundaki sektör sayısına oranı kullanılmıştır. Örneğin 2013 yılında SYM grubunda Türkiye 20 sektörde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmakla birlikte bu mal grubunda toplam 37 sektör yer almaktadır. Dolayısıyla Türkiye SYM’deki sektörlerin %54’ünde (20/37) karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Radar grafiğin her bir köşesi bir teknoloji grubuna ilişkin söz konusu oranı temsil ederken, kesikli çizgi 1995 yılı, düz çizgi ise 2013 yılı değerlerini göstermektedir. Grafikten de görüldüğü gibi, Türkiye inceleme döneminde özellikle EYM ve SYM sektörlerine yönelmiş; bununla birlikte TKAYM ve TZAYM’da kaydedilen gelişme ise oldukça sınırlı kalmıştır. Bir başka ifadeyle EYM grubunun ihracattan aldığı pay geriliyor, ürün çeşitliliği artıyor olsa da, Türkiye ekonomisi EYM’de uzmanlaşmaya devam etmektedir.

Grafik 9: Karşılaştırmalı Üstünlüğe Sahip Olunan Sektörlerin Toplam Sektör Sayısındaki Payı

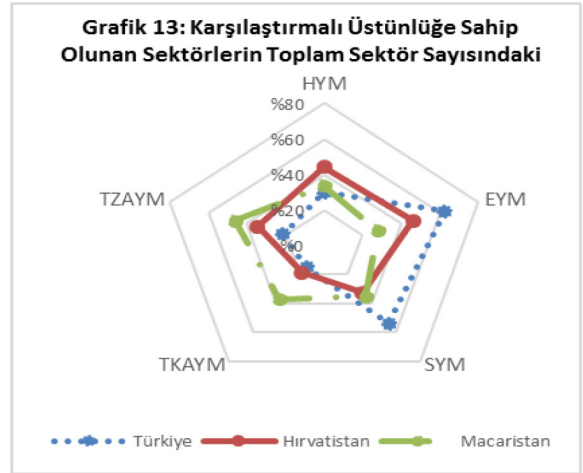
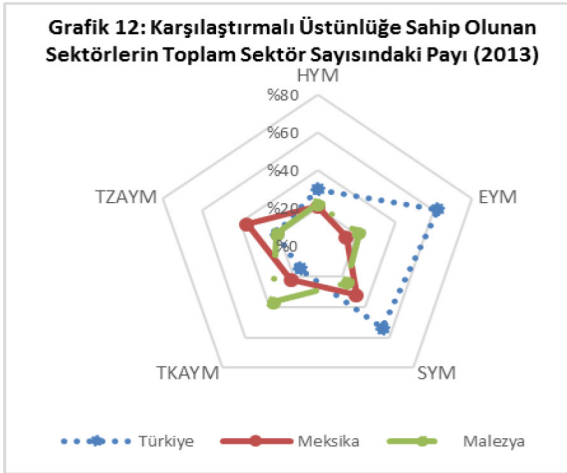
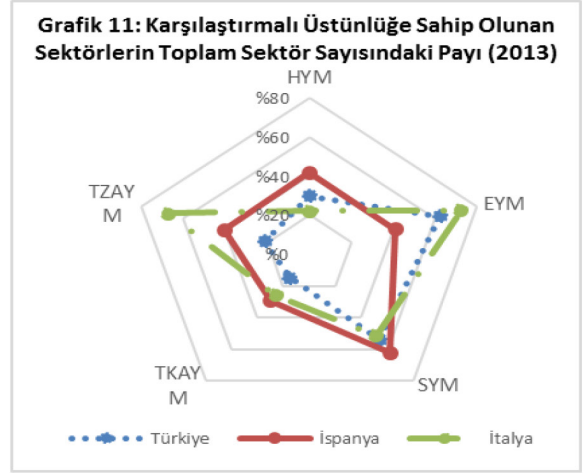
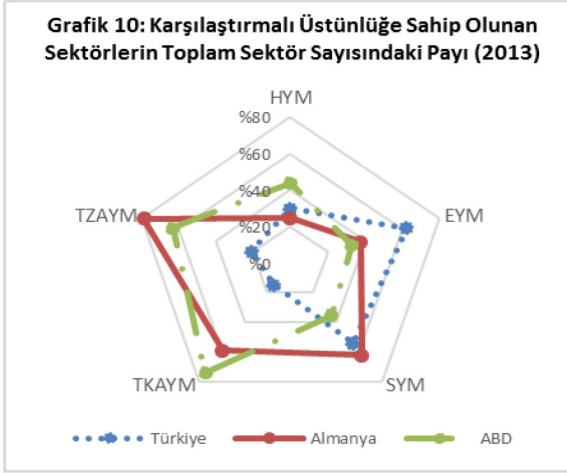
4.1. Uluslararası Karşılaştırma

Çalışmanın buraya kadar olan bölümünde 1995-2013 yılları arasında Türkiye’nin ihracatında özellikle SYM, TKAYM ve TZAYM gruplarının payının arttığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte karşılaştırmalı üstünlükler çerçevesinde gelişim izlendiğinde Türkiye’nin özellikle EYM ve SYM’de gelişim sağladığı; AYM’deki ilerlemenin ise sınırlı olduğu ortaya koyulmuştur. Bu bölümde ise, karşılaştırmalı üstünlüklerin teknoloji gruplarına göre dağılımında Türkiye’nin seçilmiş ülkelere göre konumu incelenmiştir (Grafik 10-13). Karşılaştırmada temel alınan 8 ülke seçilirken kişi

başına milli geliri⁴ Türkiye'ye görece yakın olan 4 ülke (Hırvatistan, Macaristan, Meksika, Malezya) ve görece uzak olan (hedef konum) 4 ülke (ABD, Almanya, İspanya, İtalya) seçilmiştir.

Grafiklerden de görüldüğü gibi Türkiye'nin her iki ülke grubundan da ayrıştığı bir nokta bulunmaktadır. Türkiye, EYM ve SYM'de sergilediği gelişmeye ve TZAYM'de kaydettiği sınırlı ilerlemeye

karşın AYM grubunda oldukça zayıf bir performans sergilemektedir. İhracatın yapısal dönüşümünde son 19 yıllık performans, yönün EYM ve SYM'ye doğru olduğunu göstermektedir. Buna karşın, AYM'deki gelişme sınırlı ve yetersiz kalmıştır. Bu durum, AYM'deki sektörlerde gelişime odaklanan bir sanayi stratejisi belirlenmesi gerekip gerekmediği sorusunu akla getirmektedir⁵. Ancak bu soruya verilecek cevap, mevcut çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

5. PAZAR YOĞUNLUĞUNDAKİ DEĞİŞİM

Tek bir ülke veya ülke grubuna gerçekleştirilen ihracatın toplam ihracat içindeki payının çok yüksek olması, ihracat performansının söz konusu ülke veya ülke grubunun büyüme performansına olan bağımlılığını yükseltecek; böylelikle ihracatın sürdürülebilir artış trendi üzerinde tehdit oluşturabilecektir.

Değer ve Genç (2010) yapmış oldukları çalışma sonucunda, 1980-2007 arası dönemde pazar çeşitliliğinin arttığını ve bu dönemde pazar çeşitliliği ile ihracat ve GSYH arasında olumlu bir ilişkinin var olduğunu tespit etmişlerdir. Çınar ve Göksel (2010: 49) Türkiye ekonomisinin ihracat performansını istikrar kavramı çerçevesinde, sektörel bazda pazar çeşitliliği ile incelemiş ve pazarlarını daha fazla çeşitlendirmiş

⁴Satınalma gücü paritesine göre 2005 sabit fiyatlarıyla UNCTAD'tan temin edilmiştir.

⁵Konuyla ilgili tartışmalar için bkz. (Lin ve Chang, 2009).

olan sektörlerin daha istikrarlı bir ihracat performansı sergilediği tespitini yapmıştır. Bacchetta, Jansen, Piermartini ve Amurgo-Pacheco (2007) ise ihracat pazarlarındaki dalgalanmalardan daha az etkilenmek için pazar çeşitliliğinin artırılmasının bir tampon görevi görebileceğini, dalgalanmaların bu şekilde yumuşatılabileceğini ifade etmektedir. Amurgo-Pacheco ve Pierola (2007: 10)’nın dünya genelinde farklı gelir gruplarına göre yaptıkları çalışmada ise gelişen ülkelerde çeşitlilik artışının gelişmiş ülkelere göre daha önemli olduğu, ihracat artışına daha fazla katkı sunduğu tespiti yer almaktadır.

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Türkiye’nin ihracatında yapısal dönüşümün bir ayağı sektörel çeşitlenme ise, bir diğer ayağı pazar çeşitlenmesidir. Türkiye ihracatının yapısal dönüşümüyle ilgili çalışmalardan bazıları, ihracat artışının yeni ürünlerin yeni pazarlara ya da eski ürünlerin eski pazarlara ihracatıyla mı gerçekleştiği sorusuna odaklanmaktadır (Türkcan, 2014; Türkcan ve Pişkin, 2014; Ekmen-Özçelik ve Erlat, 2013; Aldan ve Çulha, 2013). İhracatta sektörel çeşitlenmenin yanında pazar çeşitlenmesini de inceleyen Aldan vd. (2012), Türkiye ekonomisi için gerçekleştirdiği analizde küresel kriz sonrasında Türkiye ihracatının ürün bazında çeşitlilik artışının durduğunu, buna karşın ülkeler açısından yeni pazarlara açılmanın devam ettiğini ifade etmektedir. Aldan ve Çulha (2013), Türkiye’nin çeşitlilik artışından edindiği kazanımların, yeni üründen ziyade yeni pazarlara giriş ile elde edildiğini tespit etmiştir. Benzer şekilde Türkcan (2014), Türkiye’nin yüksek ihracat performansının coğrafi çeşitliliğin artırılması ile sağlandığını, buna karşın halen geleneksel pazarlarda önemli bir yoğunlaşmanın mevcut olduğunu vurgulamaktadır. Kaplan ve Tur (2013) ise pazar çeşitliliğindeki artışın Türkiye’nin ihraç mallarına yönelik daha yüksek oranlı dış talep artışı sağladığını; ihracatçıların karşılaştığı dış talep koşullarının daha olumlu olması yönünde katkı sağladığını göstermektedir.

Bu bölümde, konuyla ilgili yapılmış olan çalışmalardan farklı olarak, pazar çeşitliliğinin gelişimi geleneksellik ve teknoloji kırımlarına göre incelenmiş, çalışma boyunca izlediğimiz mal gruplarının pazar yoğunluğunun ne yönde değiştiğinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Böylelikle hem belli bir mal grubunda pazar yoğunluğunun (dolayısıyla pazar riskinin) yüksek olup olmadığının, hem de pazar çeşitliliğini artırarak

ihracatı artırma imkanı kalıp kalmadığının tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Yazında pazar veya sektörel yoğunluğun ölçülmesinde farklı endeksler kullanılmaktadır (Erlat ve Akyüz, 2001; Erlat ve Erlat, 2012b; Aldan vd. 2012; Illescas ve Jaramillo, 2011). Bu çalışmada, en yaygın kullanılan endekslerden biri olan Herfindahl Endeksi (HE) hesaplanmıştır.

HE, her bir ülkenin ihracattaki payının karesinin alınması ve tüm ülkeler için her bir yılda elde edilen değerlerin toplanması yoluyla hesaplanmaktadır. Endekste azalış pazar çeşitliliğinin artması, bağımlılığın azalması anlamına gelmektedir. HE, hem ihracat gerçekleştirilen tüm ülkelerin/ülke gruplarının hesaba katılması hem de büyük paya sahip ülkelerin daha yüksek ağırlığa sahip olması (paylarının karesi alındığı için) nedeniyle bu çalışmada, çeşitlilikteki değişimin ölçülmesi için iyi bir gösterge olarak kabul edilmiştir. Çalışmada m, ihracat gerçekleştirilen ülke sayısını gösterirken; p_{it} i ülkesinin t zamanında ihracattan aldığı payı göstermekte ve HE_t şu şekilde hesaplanabilmektedir:

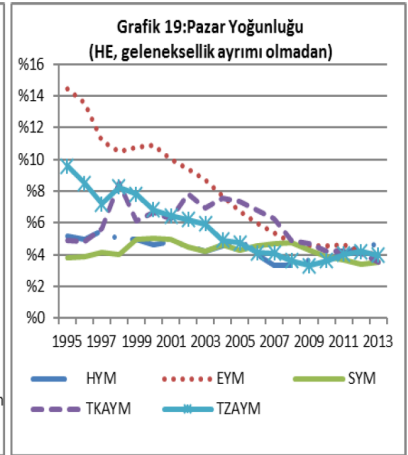
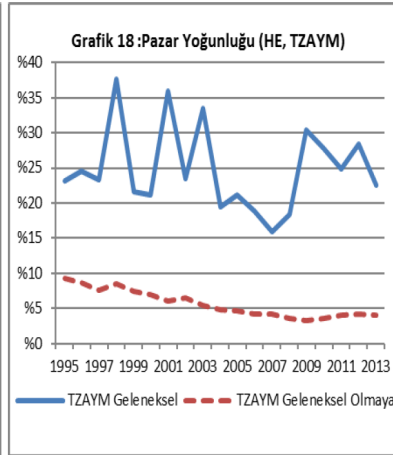
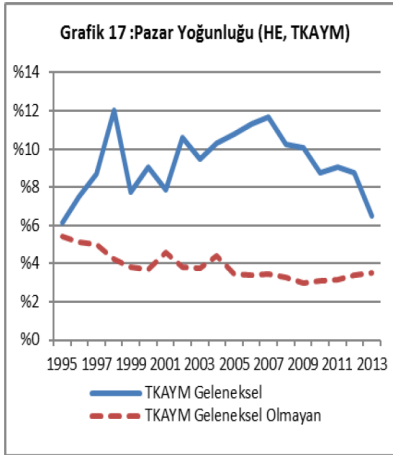
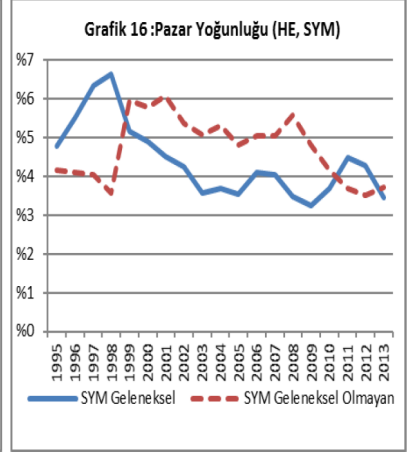
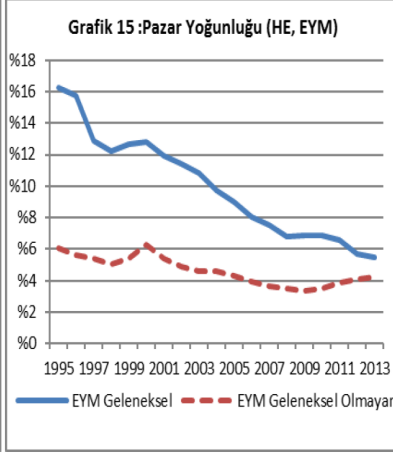
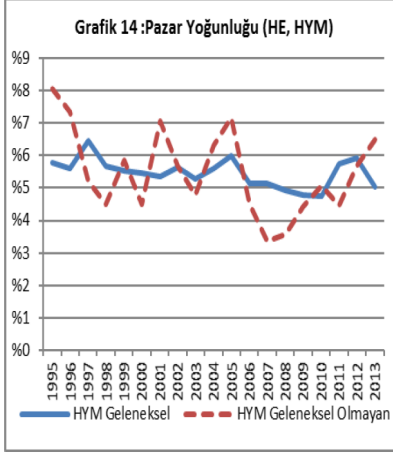
$$\text{Herfindahl Endeksi (HE}_t\text{)} = \sum_{i=1}^m p_{it}^2$$

Türkiye için yapılan hesaplamaların sonuçları Grafik 13-18’te sunulmaktadır. HE değerlerindeki azalmanın pazar yoğunluğunun azalması, pazar çeşitliliğinin artışı anlamına geldiği gözönüne alındığında, inceleme döneminde, tüm kırımlarda pazar yoğunluğunun azaldığı görülmektedir.

Grafikler incelendiğinde aşağıdaki gözlemler yapılabilmektedir:

- ✓ EYM grubunun geleneksel sektörlerinde pazar çeşitliliği istikrarlı ve anlamlı bir düşüş sergilemiştir,
- ✓ SYM grubunun hem geleneksel hem de geleneksel olmayan sektörlerinde pazar çeşitliliği yüksektir,
- ✓ TKAYM grubunun geleneksel sektörlerinde pazar çeşitliliğini artırma potansiyeli görülmektedir,
- ✓ TZAYM grubunun geleneksel sektörlerinde HE’nin yüksek oynaklık sergilediği görülmekte, bu durumun, grup ihracat hacminin düşüklüğünden kaynaklandığı anlaşılmaktadır,
- ✓ Geleneksel olmayan sektörlerde genel olarak pazar çeşitliliğinin yüksek olduğu görülmektedir,

- ✓ Gruplara geleneksellik ayırımı olmadan bakıldığında, tüm gruplarda pazar çeşitliliğinin arttığı, pazar riskinin azaldığı görülmektedir.
- ✓ Son olarak, pazar çeşitliliğindeki artışın 2011 yılından sonra ivme kaybettiği, yeni pazarlara açılma sürecinde bir durgunluk gerçekleştiği tespit edilebilmektedir.

Herfindahl Endeksi ülkelerin dışında, geleneksellik ve teknoloji kısımlarında ülke grupları⁶ için de ayrıca hesaplanmış ve benzer şekilde incelenen dönemde ülke gruplarının yoğunluğunun azaldığı görülmüştür. Buna karşın söz konusu göstergenin Avrupa ile ticari ilişkiler tarafından baskın olarak belirlendiğinin altının çizilmesi gerekmektedir. Ülke gruplarının paylarının gelişimi incelendiğinde ise aşağıdaki husular dikkat çekmektedir.

- ✓ Avrupa'nın payının SYM grubunun (hem geleneksel hem de geleneksel olmayan) dışındaki tüm mal gruplarında düştüğü görülmektedir. Buna karşın SYM grubunun Avrupa'ya olan ihracatı inceleme dönemi boyunca yükselerek geleneksel mallarda %50, geleneksel olmayan

mallarda ise %61 seviyesine çıkmıştır. Bu durum, SYM grubunun Avrupa'nın ekonomik performansına olan bağımlılığının arttığını göstermektedir. Bu husus SYM grubunun ülkeler bazında yoğunluğunun azalması (Grafik 16) ile birlikte değerlendirildiğinde grup ihracatının Avrupa ülkeleri arasındaki dağılımının daha çeşitli dağıldığı yönünde anlaşılmaktadır.

- ✓ EYM grubundan (hem geleneksel hem de geleneksel olmayan) Amerika'ya gerçekleştirilen ihracat 1995-2000 döneminde artarken, 2000'den sonra istikrarlı şekilde azalmaktadır.
- ✓ Genel olarak değerlendirildiğinde, Avrupa'nın payı inceleme döneminde azalmış olsa da,

⁶Ülke grupları olarak Afrika, Amerika, Asya, Avrupa ve Okyanusya kullanılmıştır.

belirleyiciliğini sürdürmektedir. İhracatta Afrika ve Asya kıtalarının payının arttığı, bu bağlamda pazar çeşitliliğinin arttığı görülmektedir.

Avrupa'nın ihracatımızda yüksek pay almaya devam ediyor olmasına karşın, ülkeler bazında hesaplanan HE, Avrupa içi ülkeler arasında daha dengeli bir dağılım olduğu sinyali vermektedir. Kaplan ve Tur (2013)'da toplulaştırılmış ihracat verilerinde yapılan bu tespit, bu çalışmada teknoloji grubu ve geleneksellik kırılımlarında da teyit edilmiş olmaktadır.

5. SONUÇ

İlgili yazında Türkiye ihracatının yapısı, yapının dönüşümü ve rekabet gücü, genellikle AB, BRIC ülkeleri veya Orta Doğu ülkeleri ile veya bu ülke gruplarındaki rakiplerle karşılaştırma çerçevesinde ele alınmıştır. Bu çalışmanın odak noktası ise Türkiye ihracatının 1995-2013 döneminde yaşadığı dönüşümün ortaya koyulmasıdır.

Bu çerçevede çalışmada ürün çeşitliliğinin arttığı gözlemlenmiştir. Teknoloji gruplarının ihracattan aldıkları paylara bakıldığında SYM ve TZAYM grubunda dikkate değer bir artış yaşandığı; buna karşın EYM grubunun payında bir azalma olduğu görülmektedir. SYM grubundaki yükselişin itici gücünün otomotiv ve demir çelik ile ilişkili alt sektörlerden oluştuğu, TZAYM grubu performansının daha geniş bir sektör sepetine yayıldığı görülmektedir. Bununla birlikte EYM grubunun ihracattan aldığı payın düşüşündeki faktörün geleneksel mal grubunda yer alan tekstil ile bağlantılı sektörler olduğu görülmektedir. Nitekim inceleme döneminde geleneksel EYM'nin toplam ihracatta aldığı pay %43,2'den %19,7'ye gerilemiştir. Buna karşın kuyum, halı ve mobilya gibi geleneksel olmayan EYM sektörlerinin toplam ihracattaki payı %6'dan %15,7'ye yükselmiştir.

Bununla birlikte EYM'nin ihracattaki payı düşse de, yapısal dönüşümün yönü karşılaştırmalı üstünlükler temelinde değerlendirildiğinde, Türkiye'nin EYM grubunda uzmanlaşma eğilimini devam ettirdiği görülmektedir. Türkiye, EYM ve SYM'de 1995'e göre daha fazla uzmanlaşmış durumdayken, TZAYM grubunda sınırlı bir ilerleme kat etmiştir. Bu durum, kaynakların düşük teknolojik yoğunluklu alanlara ayrılmaya devam ettiğine işaret etmektedir.

Çalışmada Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlükler temelindeki mevcut konumu, benzer ve görece gelişmiş ülkeler ile karşılaştırılmış ve AYM gruplarında yetersiz bir performans sergilendiği tespit edilmiştir. Türkiye ihracatının 19 yıllık dönüşümü incelendiğinde, AYM grubundaki gelişmenin kayda değer ölçüde gerçekleşmemiş olması, bu gruptaki sektörler odaklanan bir stratejiye ihtiyaç olup olmadığı, varsa bu stratejide hangi sektörler odaklanılması gerekeceği sorularını akla getirmektedir.

Kalkınmanın, kaynakların daha yüksek verimliliğe sahip sektörler doğru yöneldiği bir süreç olduğu kabul edildiğinde (Rodrik, 2011), Türkiye'nin sektör temelli dinamik bir strateji geliştirmeye ihtiyacı olduğu değerlendirilmektedir. Bu çerçevede ilk önce ülkenin mevcut gelişme kapasitesi ve eğilimine uygun olan sektörlerin belirlenmesi, sonraki adımda ise bu sektörlerin önünün açılması için ihtiyaç duyulan politikaların sektörler bazında ortaya koyulması gerekecektir. Bahsi geçen hususlar, ihtiyaç duyulan politikanın tespit ve tasarımının ileri adımları olarak değerlendirilmekte ve başka araştırmalar için önemli birer soru olarak görülmektedir.

Son olarak çalışmada teknoloji ve geleneksellik kırılımlarında incelenen pazar yoğunluğu göstergesi çeşitlilik artışına işaret etmekte; bu durum pazar riskinin azaldığı anlamına gelmektedir. Bununla birlikte pazar çeşitliliğindeki artışın 2011 yılı sonrasında ivme kaybettiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

Aldan, A., Aydın, M.F., Çulha, O.Y., Sunel, E. Ve Taşkın, T. (2012) "İhracatta Bölgesel ve Sektörel Çeşitlenme" TCMB Ekonomi Notları, 18 Temmuz.

Aldan, A. Ve Çulha, O.Y. (2013) "The Role Of Extensive Margin in Exports of Turkey: A Comparative Analysis" CBRT Working Paper, 13(32), August.

Amıt, M. Ve Freund, C. (2008) "The Anatomy of China's Export Growth" The World Bank Policy Research Working Paper, No. 462, 8, May.

Amurgo-Pacheco, A. Ve Pierola, M.D. (2008) "Patterns of Export Diversification in Developing Countries: Intensive and Extensive Margins" HEI Working Paper (20).

- Aytemiz, S. (2011) "Türkiye İhracatının Sabit Piyasa Payı Yöntemi ile Analizi" *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, (C.XIII, S II).
- Bacchetta, M., Jansen, M., Piermartini, R. Ve Amurgo-Pacheco A. (2007) "Export Diversification as an Absorber of External Shocks" 2007, August.
- Balassa, B. (1965) "Trade Liberalisation and 'Revealed' Comparative Advantage" *Manchester School*, 33, 99-123.
- Çınar, Y. Ve T. Göksel (2010) "İhracatta Bölgesel Çeşitlenme ve İstikrar" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(2), 29-57.
- Değer, M.K. Ve M.C. Genç (2010) "İhracatta Ülke Çeşitliliğinin Toplam İhracat ve Hasıla Üzerine Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Eş-Bütünleşme ve Nedensellik Testleri (1980-2007)" *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (20), 66-85.
- Dilek, S. Ve Gümüştekin, C. (2012) "R&D Intensive Goods Trade and Competitiveness of Turkey in the European Union Market" Discussion Paper, Turkish Economic Association, No. 2012/24
- Ekmen-Özçelik, S. Ve Erlat G. (2013) "What Can We Say About Turkey and its Competitors in the EU Market? An Analysis by Extensive and Intensive Margins" *Topics in Middle Eastern and African Economies*, Vol.15, No.1, May.
- Erkan, B. (2012) "BRIC Ülkeleri ile Türkiye'nin İhracat Uzmanlaşma ve Rekabet Düzeylerinin Karşılaştırmalı Analizi" *Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Bahar, Cilt 8, Yıl 8, Sayı 1, 8: 101-131.
- Erlat, G. Ve Akyüz O. (2001) "Country Concentration of Turkish Exports and Imports Over Time" *Economics Web Institutes*, www.luc.edu/orgs/meea/volume3/gerlat.pdf (14.08.2013).
- Erlat, G. Ve Erlat H. (2005) "Do Turkish Exports Have a Comparative Advantage with Respect to the European Union Market, 1999-2000" *Topics in Middle Eastern and North African Economies*, Electronic Journal, Volume 7, September.
- Erlat, G. Ve Erlat H. (2012a), "The Comparative Advantage of Turkish Exports Vis-a-Vis The European Union and OECD Countries, 1990-2000" *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt:23, Özel Sayı, ss.77-106.
- Erlat, G. Ve Erlat H. (2012b) "Türkiye'nin Orta Doğu Ülkeleri ile Olan Ticareti, 1990-2002" *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, 2012/26, Mayıs.
- Hufbauer Ve Chilas, (1974) "Specialization by Industrial Countries; Extent and Consequences" içinde *Gierch, International Division of Labor*, s.3-38.
- Illescas J. Ve Jaramillo C.F. (2011) "Exporth Growth and Diversification The Case of Peru" *The World Bank Policy Research Working Paper*, (5658), November.
- Kaplan, H. Ve Tur, F. (2013) "İhracatta Pazar Kompozisyonundaki Değişimin Dış Talep Göstergesine Etkisi" *Ekonomik Yaklaşım*, 24 (86), s.29-53
- Lin, J. Ve Chang, H.J. (2009) "Should Industrial Policy in Developing Countries Conform to Comparative Advantage or Defy it? A Debate Between Justin Lin and Ha-Joon Chang" *Development Policy Review*, 27 (5), s.483-502.
- Özçelik, S.E. Ve Erlat G. (2013) "Turkey's Comparative Advantages and Dynamic Market Positioning in the EU Market" *Topics in Middle Eastern and African Economies*, Vol.15, No.2, September, pp 42-70.
- Rodrik, D. (2011) "The Future of Economic Convergence", NBER Working Paper Series, 17400, September
- Türkcan, K. (2014) "Investigation the Role of Extensive Margin, Intensive Margin, Price and Quantity Components on Turkey's Exporth Growth During 1998-2011" *Turkish Economic Association Discussion Paper*, 2014/2, February.
- Türkcan, K. Ve Pişkin, E. (2014) "Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin İhracat Dinamiğine Etkisi: Yaygın ve Yoğun Ticaret" *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, 2014/10, Kasım.
- Utkulu, U. Ve Seymen, D. (2004) "Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey vis-a-vis the EU/15" presented at the European Trade Study Group 6th Annual Conference, ETSG, September.
- Vergil H. Ve Yıldırım, E. (2006) "AB-Türkiye Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Rekabet Gücü Üzerindeki Etkileri" *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı 26, Ocak - Haziran, ss.1-21.
- Yılmaz, B. (2003) "Turkey's Competitiveness in the European Union: A Comparison with Five Candidate Countries - Bulgaria, The Czech Republic, Hungary, Poland, Romania- and the EU15" *Ezoneplus Working Paper*, No.12.

Geleneksellik	Teknoloji Grubu	Sektör Kodu	Sektör Adı	Sektörün İhracattan Aldığı Pay (2013 Payına Göre Sıralanmıştır)				Karşılaştırmalı Üstünlük Var mı ? (Varsa 1, Yoksa 0)			
				1995	2003	2007	2013	1995	2003	2007	2013
Geleneksel	Hammede Yoğun Mallar (HYM)	57	Taze/kuru meyve ve kabuklu yemişler, bunların karışımları	%5.61	%2.90	%2.49	%2.67	1	1	1	1
		48	Ekmekçilik ve pastacılık ürünleri, makarna	%1.02	%0.51	%0.49	%1.04	1	1	1	1
		58	Sebze ve meyveden hazırlanmış konserveler	%1.08	%0.72	%0.72	%0.71	1	1	1	1
		54	Buharda veya suda kaynatılmış, pişirilmiş, meyve ve başka sebzeler	%1.68	%0.98	%0.77	%0.68	1	1	1	1
		421	Bitkisel sıvı yağlar	%0.91	%0.47	%0.19	%0.59	1	1	1	1
		56	Kurutulmuş sebzeler, sebze ve meyvelerin unu, ezmesi, tozları	%1.39	%0.76	%0.53	%0.51	1	1	1	1
		278	Diğer ham mineraller	%1.02	%0.33	%0.26	%0.49	1	1	1	1
		73	Çikolata ve kakao içeren diğer maddeler	%0.37	%0.28	%0.31	%0.37	1	1	1	1
		62	Şeker mamülleri	%0.86	%0.27	%0.23	%0.34	1	1	1	1
		431	Kimyasal işlem görmüş bitkisel ve hayvansal katı/sıvı yağlar, mumlar	%0.52	%0.05	%0.08	%0.24	1	0	1	1
		59	Meyve suları (üzüm sırası dahil) sebze suları	%0.31	%0.16	%0.15	%0.13	1	1	1	1
		91	Margarin	%0.65	%0.20	%0.11	%0.13	1	1	1	1
		288	Metaleri/metal bileşiklerini içeren kül ve kalıntılar	%0.09	%0.07	%0.10	%0.11	0	0	0	0
		61	Şeker, bal ve şeker melası	%0.05	%0.22	%0.06	%0.11	0	1	0	0
		75	Biber ve diğer baharatlar	%0.18	%0.11	%0.08	%0.09	1	1	1	1
		292	Başka yerde belirtilmeyen bitkisel ürünler (yenilmeye elverişli olmayan)	%0.26	%0.11	%0.07	%0.09	0	0	0	0
		223	Diğer yağlı tohum ve meyveler, un ve küspeleri	%0.05	%0.07	%0.05	%0.06	1	1	1	1
		41	Buğday ve mahlut	%0.10	%0.00	%0.01	%0.05	0	0	0	0
		72	Kakao	%0.01	%0.11	%0.04	%0.05	0	0	0	0
		291	İnsan tarafından yenilmeye elverişli olmayan hayvansal ürünler	%0.20	%0.10	%0.03	%0.04	1	1	0	0
		232	Sentetik kauçuk, taklit kauçuk, rejenera kauçuk ve atıkları (il şekillerde)	%0.07	%0.01	%0.01	%0.04	0	0	0	0
		37	Balıklar, kabuklu hayvanlar ve yumşakçaların konserveleri	%0.19	%0.06	%0.03	%0.03	1	0	0	0
		36	Kabuklu hayvanlar, yumşakçalar	%0.10	%0.07	%0.05	%0.02	0	0	0	0
		248	Ahşap demiryolu veya tramvay traversleri	%0.11	%0.04	%0.03	%0.02	0	0	0	0
		74	Çay ve paraguay çayı	%0.02	%0.02	%0.01	%0.01	0	0	0	0
		1	Canlı hayvanlar	%0.61	%0.02	%0.01	%0.01	1	0	0	0
		277	Sanayide kullanılan elmas, sünger taşı, zımpara taşı vs.	%0.06	%0.02	%0.01	%0.01	1	1	1	0
		411	Hayvansal katı veya sıvı yağlar	%0.03	%0.01	%0.00	%0.01	0	0	0	0
		285	Aluminyum cevherleri ve alüminyum oksit	%0.05	%0.02	%0.02	%0.00	0	0	0	0
		211	Ham deriler (post ve kürk dışında)	%0.02	%0.07	%0.02	%0.00	0	0	0	0
		422	Diğer bitkisel sıvı yağlar	%0.04	%0.01	%0.00	%0.00	0	0	0	0
		247	Yuvatacak ağaçlar (kabukları soyulmuş/kare şeklinde kabaca yontulmuş olsun olmasın)	%0.02	%0.01	%0.00	%0.00	0	0	0	0
		23	Tereyağı, süt esaslı katı-sıvı yağlar	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0
325	Kok ve sömük (taşkömürü, linyit ve turbdan) karni kömürü	%0.00	%0.00	%0.01	%0.00	0	0	0	0		
342	Sıvılaştırılmış propan ve bütan gazı	%0.00	%0.01	%0.02	%0.00	0	0	0	0		
321	Taş kömürü	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0		
11	Siğiri eti-taze/soğutulmuş/dondurulmuş	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0		
45	Buğday, pirinç, arpa ve mısır dışı tahıllar	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0		
212	Ham postlar (bütün halde)	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0		
43	Arpa	%0.21	%0.09	%0.04	%0.00	1	1	1	0		
333	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar (ham petrol)	%0.01	%0.01	%0.00	%0.00	0	0	0	0		
286	Uranyum ve Toriyum Cevheri	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0		
Geleneksel	Emek Yoğun Mallar (EYM)	845	Örülmemiş olsun olmasın diğer giyim eşyası	%9.05	%7.93	%4.66	%3.74	1	1	1	1
		842	Kadın/kız çocuklar için örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	%5.34	%4.89	%3.04	%2.21	1	1	1	1
		658	Okumaya elverişli maddelerden diğer hazır eşya ve takımlar	%2.44	%3.48	%1.99	%1.49	1	1	1	1
		841	Erkek/erkek çocuklar için örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarlar	%3.90	%2.94	%1.92	%1.49	1	1	1	1
		844	Kadın/kız çocuklar için örme giyim eşyası	%5.37	%2.84	%1.79	%1.41	1	1	1	1
		651	Tekstil iplikleri	%2.33	%1.67	%1.16	%1.21	1	1	1	1
		653	Sentetik veya suni filamentler ve devamsız liflerden mensucat	%2.52	%1.79	%1.35	%1.19	1	1	1	1
		652	Pamuklu mensucat	%1.72	%1.39	%1.10	%0.88	1	1	1	1
		846	Giyim eşyası iç aksesuar ve giyim eşyası parçaları (çorap, mendil, eldiven vb.)	%1.19	%1.26	%0.88	%0.87	1	1	1	1
		697	Adi metallerden ev işlerinde kullanılan eşya ve aksam	%0.40	%0.75	%0.55	%0.56	1	1	1	1
		657	Özel iplikler ve dokunmamış mensucat (keçe, vatka, sicim, ip, şapka tasıakları, askı eşya)	%0.54	%0.54	%0.44	%0.52	1	1	1	1
		662	Silsili fosil unları ve benzerlerinden eşya, tuğla, kiremit, karolar vb. eşya	%0.66	%0.74	%0.54	%0.52	1	1	1	1
		843	Erkek/erkek çocuklar için örme giyim eşyası	%1.30	%0.66	%0.51	%0.51	1	1	1	1
		851	Ayakkabılar ve aksamı	%0.53	%0.39	%0.30	%0.49	0	0	0	0
		665	Züccaciye, cam eşya	%0.67	%0.67	%0.40	%0.37	1	1	1	1
		641	Kağıt ve karton	%0.37	%0.31	%0.20	%0.35	0	0	0	0
		848	Tekstil dışında kalan giyim eşyası, şapka vs.	%2.18	%0.89	%0.40	%0.30	1	1	1	1
		664	Cam	%0.35	%0.37	%0.34	%0.27	1	1	1	1
		656	Kordelalar, etiketler, armalar, tüller vb.	%0.27	%0.64	%0.37	%0.25	1	1	1	1
		899	Başka yerde belirtilmemiş çeşitli işlenmiş eşyalar	%0.12	%0.15	%0.14	%0.16	0	0	0	0
		263	Pamuk, linter pamuğu ve pamuk döküntüleri	%0.22	%0.34	%0.17	%0.14	0	1	1	1
		611	İşlenmiş deri ve köseleler	%0.13	%0.10	%0.10	%0.13	0	0	0	0

Geleneksellik	Teknoloji Grubu	Sektör Kodu	Sektör Adı	Sektörün İhracattan Aldığı Pay (2013 Payına Göre Sıralanmıştır)				Karşılaştırmalı Üstünlük Var mı ? (Varsa 1, Yoksa 0)			
				1995	2003	2007	2013	1995	2003	2007	2013
		831	Sandıklar, bavullar, çantalar ve kıllar	%0.16	%0.10	%0.12	%0.13	0	0	0	0
		695	El aletleri ve makineler için aletler	%0.08	%0.07	%0.09	%0.12	0	0	0	0
		654	Dokumaya elverişli diğer maddelerden dokunmuş mensucat (ipek, yün, keten vb.)	%0.31	%0.25	%0.18	%0.11	1	1	1	1
		892	Basılmış yayınlar	%0.07	%0.09	%0.10	%0.10	0	0	0	0
		666	Çanak-çömlek	%0.06	%0.08	%0.07	%0.06	0	1	1	1
		266	Sentetik filament demetleri ve sentetik devamlı lifler	%0.46	%0.05	%0.07	%0.05	1	0	1	1
		268	Yün/yapağı ve diğer hayvan kılı	%0.03	%0.04	%0.03	%0.03	0	0	0	0
		898	Müzik aletleri ve bunların aksam ve parçaları	%0.39	%0.06	%0.03	%0.03	0	0	0	0
		895	Büro eşyası, kırtasiye malzemeleri	%0.03	%0.04	%0.02	%0.02	0	0	0	0
		896	Sanat ve koleksiyon eşyası, antika esya	%0.00	%0.00	%0.00	%0.01	0	0	0	0
		269	Kullanılmış giyim eşyası ve parçaları	%0.06	%0.03	%0.01	%0.01	1	1	0	0
		612	Deri ve kösereden mamul eşya (makina, mekanik işlerde kullanılan saracıye eşya)	%0.02	%0.02	%0.02	%0.01	0	0	0	0
		633	Mantardan eşya	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0
		261	İpek	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0
		265	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0
Geleneksellik	Sermaye Yoğun Mallar (SYM)	625	Kauçuktan iç ve dış lastikler (yeni/eski)	%1.05	%1.00	%0.85	%0.81	1	1	1	1
		783	Başka yerde belirtilmeyen motorlu karayolu taşıtları	%0.66	%1.12	%1.55	%0.81	1	1	1	1
		673	Demir veya alaşimsız çelikten kaplanmamış yassı hadde mamulleri	%0.42	%0.60	%0.56	%0.73	0	1	0	1
		672	Demir veya çelikten külçe ve diğer ilk şekillerde yarı mamuller	%1.99	%1.64	%0.84	%0.63	1	1	1	1
		554	Sabunlar, temizleme, cilalama ürünleri	%0.90	%0.67	%0.46	%0.60	1	1	1	1
		682	Bakır ve bakırdan çubuk, profil, tel, sac, şerit, boru vb.	%0.69	%0.30	%0.54	%0.58	1	0	0	0
		122	İşlenmiş tütün	%0.63	%0.19	%0.19	%0.32	1	0	1	1
		121	Yaprak tütün ve tütün döküntüleri	%1.13	%0.71	%0.43	%0.30	1	1	1	1
		786	Römorklar ve yarı römorklar	%0.42	%0.13	%0.26	%0.22	1	0	1	1
		111	Alkolsüz içecekler	%0.18	%0.07	%0.08	%0.12	1	0	0	0
		671	Dökme ve aynalı demir, ferro alyajlar	%0.34	%0.07	%0.08	%0.12	1	0	0	0
		112	Alkollü içecekler	%0.21	%0.08	%0.07	%0.08	0	0	0	0
		785	Motosikletler, bisikletler, sakatlar için koltuklar vb. aksam parçaları	%0.08	%0.10	%0.06	%0.06	0	0	0	0
		551	Uçucu yağlar rezinoitler	%0.04	%0.05	%0.03	%0.05	0	0	0	0
		686	Çinko ve çinkodan çubuk, profil, tel, sac, şerit, boru vb.	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0
685	Kurşun	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0		
Geleneksellik	Taklidi Kolay Araştırma Yoğun Mallar (TKAYM)	761	Televizyon alıcıları (kombine olsun olmasın)	%0.93	%3.91	%2.35	%1.17	1	1	1	1
		764	Telli telefon ve telgraf cihazları, telsiz telefon telgraf vihzaları vb. aksamı	%0.19	%0.22	%0.16	%0.21	0	0	0	0
		541	Eczacılık ve eczacılık ürünleri	%0.08	%0.11	%0.08	%0.08	0	0	0	0
		523	Diğer inorganik kimyasal maddeler	%0.48	%0.07	%0.05	%0.08	1	0	0	0
		752	Otomatik bilgi işlem makineleri vb. ait birimler	%0.02	%0.06	%0.09	%0.07	0	0	0	0
		591	Hasarat öldürücüler ve zararlı bitkileri yok ediciler	%0.09	%0.05	%0.05	%0.06	0	0	0	0
		514	Azot fonksiyonlu bileşikler	%0.12	%0.05	%0.04	%0.04	0	0	0	0
		759	Büro ver bilgi işlem makinelerinin aksam ve parçaları	%0.01	%0.02	%0.03	%0.03	0	0	0	0
		512	Alkoller, fenoller, fenol-alkoller vb. türevleri	%0.12	%0.06	%0.03	%0.03	0	0	0	0
		763	Plak döndürücüler, pıkaplar, kaset çalarları, video kayıt ve gösterme cihazları	%0.00	%0.01	%0.05	%0.02	0	0	0	0
		515	Organo-inorganik, heterosiklik bileşikler, nükleik asitler	%0.06	%0.02	%0.01	%0.01	0	0	0	0
524	Oksi ve peroksi metalik asitlerin tuzları, kıymetli metallerin bileşikleri	%0.05	%0.01	%0.02	%0.01	0	0	0	0		
762	Telsiz telefon, telsiz telgraf ve radyo yayınları için alıcı cihazlar	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0		
Geleneksellik	Taklidi Zor Araştırma Yoğun Mallar (TZAYM)	792	Hava taşıtları, uzay araçları vb. aksam, parçaları	%0.02	%0.95	%0.50	%0.47	0	0	0	0
		714	Turbojetler, tepkili motorlar, diğer gaz türbinleri vb. aksamı	%0.12	%0.21	%0.34	%0.18	0	0	0	0
		726	Matbaacılıkta kullanılan makineler	%0.01	%0.02	%0.03	%0.03	0	0	0	0
		776	Katod ışınli tüpler, yarı iletken tertibat; elektrik devreleri	%0.01	%0.03	%0.04	%0.03	0	0	0	0
		882	Fotoğrafçılıkta kullanılan filmler, kimyasal müstahzarlar ve kağıt, karton vs.	%0.01	%0.01	%0.01	%0.02	0	0	0	0
		573	Vinil klorür veya halojenli diğer olefin polimerleri (ilk şekilde)	%0.07	%0.01	%0.01	%0.02	0	0	0	0
		884	Optik cihazlar ile aksam ve parçaları	%0.01	%0.01	%0.01	%0.01	0	0	0	0
		712	Buhar türbinleri ile aksam ve parçaları	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0
		881	Sinema ve fotoğrafçılıkta ilgili aletler	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0
		883	Sinemacılıkta kullanılan filmler	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0
		334	Rafine edilmiş petrol ürünleri	%1.21	%1.72	%4.52	%4.06	0	0	1	0
		273	Taş, mermer, alçı taşı, kireç taşı, kum	%0.08	%0.31	%0.43	%0.87	1	1	1	1
		46	Buğday ve mahlut unu, buğur, irmik ve pellet	%0.67	%0.25	%0.42	%0.66	1	1	1	1
		287	Diğer metal cevherleri	%0.50	%0.12	%0.48	%0.64	1	1	1	1
		98	Başka yerde sınıflandırılmamış gıda müstahzarları	%0.30	%0.34	%0.42	%0.51	0	1	1	1
		12	Hayvanların (siğir hariç) eti-taze/soğutulmuş/dondurulmuş	%0.10	%0.04	%0.04	%0.42	0	0	0	0
		283	Bakır cevherleri, matları ve çöktürülmüş bakır	%0.20	%0.10	%0.32	%0.35	1	0	1	1
		34	Balıklar-canlı, taze/soğutulmuş/dondurulmuş	%0.10	%0.19	%0.20	%0.30	0	0	0	0

Geleneksellik	Teknoloji Grubu	Sektör Kodu	Sektör Adı	Sektörün İhracattan Aldığı Pay (2013 Payına Göre Sıralanmıştır)				Karşılaştırmalı Üstünlük Var mı? (Varsa 1, Yoksa 0)					
				1995	2003	2007	2013	1995	2003	2007	2013		
Geleneksel Değil	Hammadde Yoğun Mallar (HYM)	25	Yumurta ve yumurta albuminleri	%0.04	%0.02	%0.06	%0.28	1	0	1	1		
		344	Sıvılaştırılmış etilen, propilen, butilen, petrol gazı	%0.05	%0.29	%0.10	%0.18	0	1	0	1		
		289	Kıymetli metal cevherleri ve hurdaları	%0.00	%0.01	%0.05	%0.15	0	0	0	1		
		335	Petrol ürünleri artıkları	%0.07	%0.03	%0.08	%0.14	0	0	0	0		
		81	Hayvan gıdası olarak kullanılan maddeler	%0.05	%0.03	%0.01	%0.14	0	0	0	0		
		24	Peynir ve lor	%0.05	%0.05	%0.05	%0.11	0	0	0	0		
		282	Demir-çelik döküntü ve hurdaları, bunların külçeleri	%0.06	%0.08	%0.17	%0.09	0	0	0	0		
		222	Yağlı tohumlar ve meyvaları (kırılmış olsun olmasın)	%0.04	%0.03	%0.04	%0.09	0	0	0	0		
		22	Süt ve krema	%0.03	%0.03	%0.05	%0.09	0	0	0	0		
		562	Mineral kimyasal gübreler (272 grubun dışındakiler)	%0.09	%0.04	%0.08	%0.07	0	0	0	0		
		44	Mısır	%0.02	%0.03	%0.01	%0.06	0	0	0	0		
		281	Demir cevherleri	%0.00	%0.00	%0.00	%0.06	0	0	0	0		
		17	Başka yerde sınıflandırılmamış hazırlanmış et ve et ürünleri	%0.01	%0.00	%0.01	%0.04	0	0	0	0		
		47	Diğer hububat un, bulgur, irmik ve pellet.	%0.00	%0.00	%0.01	%0.03	0	0	1	1		
		35	Balıklar (kuru/tuzlu/salamura/tütsülü) insan yemesi için balık unu/ezmesi/pelleti	%0.00	%0.01	%0.02	%0.03	0	0	0	0		
		71	Kahve	%0.00	%0.00	%0.01	%0.02	0	0	0	0		
		251	Odun veya diğer lifli selülozik maddeler; hamurları, döküntü ve kırıntıları	%0.01	%0.00	%0.00	%0.02	0	0	0	0		
		272	Hayvansal ve bitkisel gübreler, tabii kalsiyum fosfat ve diğer tabii potasyum tuzları	%0.00	%0.00	%0.00	%0.01	0	0	0	0		
		42	Pirinç	%0.00	%0.00	%0.00	%0.01	0	0	0	0		
		274	Kükürt ve demir piritleri	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0		
		231	Tabii kauçuk, balata, güte-parka, guayül, çikil	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0		
		284	Nikel cevherleri ve nikel oksit	%0.00	%0.00	%0.01	%0.00	0	0	0	0		
		322	Linyit ve turb, linyit, taş kömürü ve turbdan elde edilen katı yakıtlar	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0		
		16	Et ve yenilen sakatat-tuzlu/salamura/kurutulmuş-sakatat un ve ezmeleri	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0		
		245	Yakmaya mahsus ağaçlar ve odun kömürü	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0		
		246	Yakmaya mahsus yonga halinde ağaçlar ve testere talaşı	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0		
		343	Doğal gaz	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0		
		Geleneksel Değil	Emek Yoğun Mallar (EYM)	897	Kıymetli, yarı kıymetli, kaplama metallerden kuyumcu ver mücevherci eşyası	%0.30	%1.56	%1.49	%2.35	0	1	1	1
				659	Halılar ve diğer yer kaplamaları	%1.16	%0.82	%0.94	%1.50	1	1	1	1
				821	Mobilya, aksam ve parçaları	%0.34	%0.97	%1.02	%1.49	0	0	1	1
				699	Diğer adi metallerden eşya (kilit, zincir, yay, fermuar, dikiş, nakış aletleri vb.)	%0.42	%0.76	%1.02	%1.39	0	0	1	1
				893	Plastikten mamul eşya	%0.52	%0.81	%0.91	%1.29	0	0	1	1
				661	Kireç, çimento, tabii taşlar, asfalt ile bunlardan eşya	%0.98	%1.45	%1.43	%1.29	1	1	1	1
				655	Örme mensucat	%0.39	%0.74	%0.96	%1.15	1	1	1	1
691	Demir, çelik veya alüminyumdan inşaat ve inşaat aksamı			%0.32	%0.53	%0.95	%1.13	1	1	1	1		
642	Kağıt, kağıt hamuru, karton ver selülozik liflerden mamul eşya			%0.22	%0.50	%0.59	%0.96	0	1	1	1		
812	Demir, çelik ve seramikten radyatörler (elektriksiz) lambalar, küvetler, musluk başları			%0.36	%0.75	%0.78	%0.71	1	1	1	1		
693	Alüminyum, bakır veya demir çelikten teller, halatlar, kablolar, mensucat			%0.20	%0.36	%0.39	%0.50	1	1	1	1		
692	Demir çelik veya alüminyumdan depo, sarnık, vb. kaplar			%0.09	%0.17	%0.26	%0.32	0	1	1	1		
634	Kaplama ağaçlar, levhalar, kontaplak, sırk, kazık vs. ile ağaç yünü			%0.08	%0.19	%0.30	%0.29	0	0	1	1		
694	Bakır, Alüminyum, demir veya çelikten çivi, vida, pim, rondela vb. eşya			%0.11	%0.12	%0.17	%0.21	0	0	0	0		
811	Prefabrik yapılar			%0.07	%0.22	%0.20	%0.20	1	1	1	1		
813	Işıklı isim tabelaları ve aksamı, portatif elektrik lambaları			%0.13	%0.16	%0.18	%0.20	0	0	1	0		
891	Ateşli harp silahları ve malzemeleri			%0.06	%0.16	%0.13	%0.19	0	1	1	1		
663	Mineral maddelerden mamul diğer eşya ve cihazlar			%0.10	%0.13	%0.13	%0.18	0	0	0	0		
635	Ağaçtan muhafazalar, kutu, kafes sandık, vs. ile inşaat ve marangozluk mamülleri			%0.11	%0.08	%0.10	%0.18	0	0	0	1		
894	Çocuk arabaları, oyuncaklar, spor malzemeleri			%0.03	%0.05	%0.05	%0.08	0	0	0	0		
613	Dabaklanmış, aprelenmiş, bütün halinde kürkler			%0.03	%0.03	%0.04	%0.07	1	1	1	1		
696	Bıçakçı eşyası ve sofa takımları, bunların aksam ve parçaları			%0.03	%0.02	%0.03	%0.03	0	0	0	0		
267	Diğer suni lifler ve artıkları			%0.01	%0.00	%0.00	%0.01	0	0	0	0		
667	İnciler ve kıymetli metal taşlar			%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0		
Geleneksel Değil	Sermaye Yoğun Mallar (SYM)			781	Motorlu yolcu taşıtları (binek otomobilleri vb.)	%1.16	%4.72	%6.51	%4.68	0	0	1	1
				676	Demir veya çelikten (alaşımli, alaşimsiz) filmaşın, çubuk ve profiller	%5.07	%3.62	%5.85	%4.63	1	1	1	1
		784	Motorlu taşıtların aksam ve parçaları ile şase ve karoserleri	%0.84	%2.05	%2.46	%2.79	0	0	1	1		
		782	Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar	%0.20	%2.52	%4.10	%2.73	0	1	1	1		
		679	Demir veya çelikten ince, kalın borular ve içi boş profiller, boru bağlantı parçaları	%1.14	%0.87	%1.32	%1.19	1	1	1	1		
		684	Alüminyum ve alüminyumdan çubuk, profil, tel, sac, serit, boru vb.	%0.55	%0.67	%1.12	%1.05	0	0	1	1		
		629	Kauçuktan diğer eşya (hijyenik, eczacılık ürünleri, taşıyıcı kolonlar)	%0.10	%0.28	%0.37	%0.47	0	1	1	1		
		553	Parfüm ve kozmetik veya tuvalet mustahzarları	%0.08	%0.28	%0.31	%0.43	0	0	0	0		
		533	Pigmentler, vernikler, boyalar	%0.18	%0.23	%0.27	%0.43	0	0	0	1		
		674	Demir veya alaşimsiz çelikten kaplanmış yassı hadde mamülleri	%0.09	%0.22	%0.27	%0.38	0	0	0	1		
621	Kauçuk ve kauçuktan eşya	%0.13	%0.18	%0.28	%0.37	1	1	1	1				
678	Demir veya çelikten teller	%0.08	%0.06	%0.09	%0.13	0	0	1	1				

Geleneksellik	Teknoloji Grubu	Sektör Kodu	Sektör Adı	Sektörün İhracattan Aldığı Pay (2013 Payına Göre Sıralanmıştır)				Karşılaştırmalı Üstünlük Var mı ? (Varsa 1, Yoksa 0)			
				1995	2003	2007	2013	1995	2003	2007	2013
		681	Gümüş, platin ve gümüş veya platin kaplamalı altın ve diğer metaller	%0.01	%0.00	%0.02	%0.11	0	0	0	0
		675	Paslanmaz veya alaşimsız çelikten yassı hadde mamülleri	%0.00	%0.08	%0.10	%0.07	0	0	0	0
		532	Debagatta kullanılan boyayıcı hülasalar ve sentetik boyama müstahzarlar	%0.05	%0.04	%0.05	%0.06	1	1	1	1
		531	Sentetik organik boyayıcı maddeler	%0.01	%0.03	%0.03	%0.04	0	0	0	0
		677	Demir veya çelikten demiryolu ve tramvay hattı malzemesi	%0.00	%0.00	%0.00	%0.02	0	0	0	0
		351	Elektrik enerjisi	%0.00	%0.04	%0.16	%0.02	0	0	0	0
		689	Micronajite kullanımı adı verilenler (tungsten, niobden, tantal, niagrenyum, kobalt vb.)	%0.01	%0.00	%0.00	%0.01	0	0	0	0
		683	Nikel ve nikelden çubuk, profil, tel, sac, şerit, boru vb.	%0.00	%0.00	%0.01	%0.00	0	0	0	0
		687	Kalay ve kalaydan çubuk, profil, tel, sac, şerit, boru vb.	%0.00	%0.00	%0.00	%0.00	0	0	0	0
Geleneksel Değil	Taklidi Kolya Araştırma Yoğun Mallar (TKAYM)	582	Plastiklerden levhalar, filmler, yapraklar, plakalar	%0.38	%0.48	%0.60	%0.94	0	0	1	1
		581	Plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor vb	%0.04	%0.25	%0.43	%0.61	0	1	1	1
		542	İlaçlar	%0.21	%0.37	%0.31	%0.48	0	0	0	0
		583	Plastikten monofil, çubuk, profiller-enine kesiti 1mm'yi geçen	%0.01	%0.11	%0.27	%0.28	0	1	1	1
		598	Diğer kimya sanayi ürünleri	%0.10	%0.11	%0.17	%0.24	0	0	0	0
		511	Hidrokarbonlar ve türevleri	%0.17	%0.16	%0.16	%0.20	0	0	0	0
		592	Nisasta, inülin, buğday gluteni, albuminler, yapıştırıcı ve tutkallar	%0.02	%0.04	%0.04	%0.14	0	0	0	0
		522	Organik kimyasal elementler, asitler, bileşikler, metallerin asit, nitroksit ve peroksitleri	%0.16	%0.06	%0.10	%0.12	0	0	0	0
		513	Karboksilik asitler ve türevleri	%0.08	%0.05	%0.05	%0.07	0	0	0	0
		516	Diğer organik kimyasal maddeler	%0.02	%0.02	%0.03	%0.04	0	0	0	0
		597	Ateşlemeyi önleyici müstahzarlar, çözücü müstahzarlar, yağlama müstahzarları	%0.01	%0.02	%0.03	%0.03	0	0	0	0
		751	Büro makineleri (yazı, hesap, fotokopi)	%0.02	%0.01	%0.01	%0.02	0	0	0	0
		593	Patlayıcı maddeler, fitiller ve fişekler	%0.00	%0.00	%0.01	%0.01	0	0	0	0
525	Radyoaktif elemanlar ve bileşikleri, bunları içeren karışım ve atıklar	%0.00	%0.00	%0.00	%0.01	0	0	0	0		
Geleneksel Değil	Taklidi Zor Araştırma Yoğun Mallar (TZAYM)	775	Evlerde kullanılan elektrikli veya elektriksiz diğer makineler	%1.08	%2.34	%2.53	%2.63	1	1	1	1
		773	Elektrik dağıtım donanımı (teller, kablolar, izalötörler, bağlantı parçaları)	%1.54	%1.11	%1.64	%1.74	1	1	1	1
		713	Motorlar ve aksamı	%0.52	%1.18	%1.36	%1.27	0	1	1	1
		772	Elektrik devreleri, rezistanslar vb. aksam ve parçaları	%0.27	%0.48	%0.85	%1.04	0	0	0	0
		793	Gemiler ve suda yüzen taşıtlar	%0.31	%0.95	%1.73	%0.77	0	1	1	0
		741	Isıtıcı ve soğutucu ekipmanları, bunların aksam ve parçaları	%0.36	%0.57	%0.69	%0.74	0	0	0	1
		728	Diğer makineler ve cihazlar ile aksam parçaları	%0.17	%0.29	%0.56	%0.65	0	0	0	0
		771	Elektrikli güç makineleri (728 hariç) (transformatörler, statik konvertörler, motorlu jeneratörler)	%0.38	%0.34	%0.55	%0.62	0	0	1	1
		743	Diğer pompalar, fanlar, santrifujler, filtre makine ve cihazları	%0.17	%0.25	%0.41	%0.53	0	0	0	0
		778	Elektrikli makinelerin aksam ve parçaları	%0.28	%0.33	%0.37	%0.52	0	0	0	0
		723	Toprağın tesviyesi, cevherleri taşıma, yayılması, kar küreyicileri vb.	%0.16	%0.25	%0.44	%0.43	0	0	0	0
		747	Borular, kanallar, depolar için musluklar, valfler vb. cihazlar	%0.12	%0.20	%0.24	%0.39	0	0	0	0
		716	Elektrik motorları ve jeneratörler ile bunların aksam ve parçaları	%0.13	%0.27	%0.37	%0.33	0	0	0	0
		575	Diğer plastikler (ilk şekillerde)	%0.22	%0.17	%0.23	%0.32	0	0	0	0
		744	Forkliftler, diğer yük arabaları ve kaldırıcılar, asansörler	%0.10	%0.17	%0.21	%0.29	0	0	0	0
		742	Sıvılar için pompalar, sıvı elevatörleri ile bunların aksam, parçaları	%0.11	%0.16	%0.26	%0.29	0	0	0	0
		574	Poliasetaller ve diğer polietilenler ve epoksi reçineler (ilk şekillerde)	%0.15	%0.13	%0.15	%0.24	0	0	0	0
		748	Transmisyon milleri ve kranklar	%0.05	%0.15	%0.17	%0.24	0	0	0	0
		722	Traktörler (744.14 ve 744.15 tekilleri dışındakiler)	%0.00	%0.34	%0.15	%0.23	0	1	1	1
		727	Gıda işleme makineleri	%0.13	%0.12	%0.16	%0.22	1	1	1	1
		733	Micronajite üvünite, çekimleme veya kalıpla üvünite suretiyle işlenmeye mahsus takım tezgahları	%0.09	%0.19	%0.32	%0.22	0	1	1	1
		749	Döküm plakaları ve modelleri, kalıplar, contalar	%0.04	%0.13	%0.13	%0.19	0	0	0	1
		874	Ölçü, kontrol, ölçü, ayar alet ve cihazlar, bunların aksam ve parçaları	%0.06	%0.12	%0.14	%0.19	0	0	0	0
		724	Tekstil, çamaşır yıkama ve kurutma, ütüleme makina ve aksam ve parçaları	%0.15	%0.20	%0.23	%0.19	0	0	1	1
		745	Elektrikli olmayan diğer makine ve el aletleri vb. aksam parçaları	%0.05	%0.11	%0.10	%0.18	0	0	0	0
		721	Tarımsal makineler (traktörler hariç) ve aksam parçaları	%0.04	%0.07	%0.12	%0.18	0	0	0	0
		737	Tav ocakları, döküm potaları, hadde lehimi, hadde makineleri	%0.03	%0.07	%0.15	%0.16	0	0	0	1
		872	Tıbbi araç ve gereçler	%0.03	%0.06	%0.08	%0.15	0	0	0	0
		791	Demiryolu taşıtları, aksam ve parçaları	%0.02	%0.04	%0.01	%0.12	0	0	0	0
		731	İşletme tezgahları (torina tezgahları, planşa, verigel, yiv açma, usun açma vb. makineleri)	%0.02	%0.04	%0.06	%0.09	0	0	0	0
		746	Her nevi rulmanlar	%0.05	%0.07	%0.08	%0.08	0	0	0	0
		571	Etilen polimerleri (ilk şekillerde)	%0.07	%0.01	%0.06	%0.07	0	0	0	0
		873	Başka yerde sınıflandırılmamış metreler ve sayaçlar	%0.01	%0.03	%0.03	%0.06	0	0	0	0
		711	Buhar kazanları, kızgın su kazanları ve aksamı	%0.01	%0.03	%0.04	%0.04	0	0	0	0
		718	Diğer güç motorları (su tribünleri, su çarkları, türbinler, reaksiyoner, işlenmiş yakıt motorları)	%0.01	%0.02	%0.05	%0.04	0	0	0	0
		735	Alet tutucular ile 731 ve 733 gruplarındaki makinelerin aksam ve parçaları	%0.01	%0.02	%0.04	%0.04	0	0	0	0
572	Stiren polimerleri (ilk şekillerde)	%0.00	%0.00	%0.00	%0.03	0	0	0	0		
725	Kağıt hamuru, kağıt/karton imaline, işlenmesine mahsus makina ve cihazlar	%0.01	%0.02	%0.02	%0.02	0	0	0	0		
774	Elektro teşhis cihazları (X ışını, alfa, beta, ve gama ışını cihazları)	%0.00	%0.01	%0.01	%0.02	0	0	0	0		
885	Saatler	%0.01	%0.02	%0.01	%0.02	0	0	0	0		
579	Plastikten döküntü, kalıntı ve hurdalar	%0.00	%0.01	%0.01	%0.02	0	0	0	0		
871	Optik aletler ve aksamı	%0.00	%0.01	%0.01	%0.01	0	0	0	0		

Uluslararası Ticarete İnternet Kullanımının Rolü: Türkiye Örneği

The Role Of Internet Usage on Intertanional Trade: Evidence From Turkey

Ayberk ŞEKER¹

ÖZET

2000'li yıllarda internet kullanımı artarak küresel boyutlara ulaşmıştır. Bu çalışma kapsamında, internet kullanımının Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkeleri ile toplam ticaret hacmi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmada, Türkiye ve 25 Avrupa Birliği üyesi ülkenin 2005 ve 2014 yılları arasındaki gayrisafi yurtiçi hâsıla, nüfus, ülkeler arası mesafe, internet kullanım oranları, ticari açıklıkları ve sivil özgürlük oranlarına ait veriler kullanılmıştır. İnternet kullanımının Türkiye'nin toplam ticaret hacmi üzerindeki etkisi dengeli panel veri analizi ve panel çekim modeli ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda, internet kullanımının Türkiye'nin toplam ticaret hacmi üzerinde olumlu ve önemli etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, ülkelerin gayrisafi yurtiçi hâsıllarının, nüfuslarının ve ticari açıklık düzeylerinin artması ile Türkiye'nin söz konusu ülkeler ile ticaret hacminin artacağı, aralarındaki mesafenin ise ticaretlerini olumsuz etkilediği görülmüştür. Avrupa Birliği ülkelerinin sivil özgürlük oranının Türkiye'nin toplam ticaret hacmi üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnternet, Uluslararası Ticaret, Türkiye Ticaret Hacmi, Panel Veri, Çekim Modeli.

ABSTRACT

Internet usage reached global dimensions in the 2000s. The main purpose of this paper is to investigate whether expansion of internet usage have a boosting impact on trade volume between Turkey and European Union countries. The empirical analysis is used data set of Turkey and 25 European Union countries from 2005 to 2014. The data set includes GDP, population, distance, internet usage ratio, openness ratio and civil liberties ratio. To measure the impact of the internet usage upon Turkish international trade, we apply the method of strongly balanced panel data and panel gravity model. Results of panel data analyses and gravity model reveal that internet usage have meaningful impact on trade volume between Turkey and European Union countries. Furthermore, increasing of countries' GDP, population and openness ratio boost trade volume between Turkey and European Union countries. On the other hand, distance among these countries decrease international trade volume of Turkey. Civil liberties ratios of European Union countries do not have any impact on Turkey's trade volume.

Keywords: Internet, International Trade, Turkish Trade Volume, Panel Data, Gravity Model.

1. GİRİŞ

Türkiye'de, diğer ülkelerde olduğu gibi, 2000'li yıllar ile birlikte bilgi ve iletişim teknolojileri, önem kazanmaya başlamıştır. 2000'li yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı hızla artmış, özellikle internet kullanımı hayatın her alanında önemli bir yere sahip olmaya başlamıştır. Gerek kamu kurumlarında gerek ticari işletmelerde gerekse de bireysel yaşamda bilgi ve iletişim teknolojileri işlemlerimizi hızlandıran ve hayatımızı kolaylaştıran önemli bir etmen olmuştur.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ticari hayat için en önemli aracı internet olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de birçok kurumsal ve küçük işletme internet çağı ile birlikte kendilerine ait internet sayfaları açarak ticari, bilgi edinme ve pazara giriş maliyetlerini azaltma girişiminde bulunmuştur. 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun 1524. maddesinin 1-6. fıkralarına göre, denetime tabi olan sermaye şirketlerinin ticaret siciline tescil tarihinden itibaren üç ay içerisinde internet sitesi açılması ve şirket tarafından kanunun öngördüğü bilgilerin yayınlanması zorunlu hale getirilmiştir.

¹ Araştırma Görevlisi, Yalova Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ayberk.seker@yalova.edu.tr

Böylelikle, şirketlerin internet sitelerinin bilgi toplumu hizmetlerine ayrılmış bölümü bilgilenmek isteyen herkesin erişimine açılmıştır.

Birçok ülke için bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının artması ile birlikte uluslararası ticareti teşvik eden faktörlerin de arttığı ve internetin ithalat-ihracat rakamlarını yükselttiği ortaya koyulmuştur. Türkiye’de de internet kullanımının yaygınlaşması ile birlikte uluslararası ticari faaliyetlerde bulunan işletmelerin ithalat ve ihracatlarındaki değişim, önemli bir araştırma konusu (sorusu) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla ilgili literatürde bazı çalışmalar bulunmakla birlikte doğrudan Türkiye için bilgi ve iletişim teknolojilerinin uluslararası ticarete olan etkisi, internet ve buna bağlı yatırımlar ile birlikte araştırılarak bu etkinin ne yönde gerçekleştiğinin belirlenmesine yönelik çalışmalara çok fazla rastlanılmadığı yapılan literatür taraması ile görülmüştür.

Bu çalışma ile internet kullanımının Türkiye’nin uluslararası ticareti üzerindeki etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Literatürde yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak, Türkiye’deki internet kullanımına etki eden sivil özgürlük ortamının ve ticari açıklığın da çalışma kapsamında incelenerek Türkiye’nin uluslararası ticareti üzerinde kapsamlı bir analizi yapılmıştır. Bu doğrultuda, gerçekleştirilen çalışma ile internet kullanımının Türkiye’nin uluslararası ticareti üzerindeki etkisi panel çekim modeli vasıtasıyla değerlendirilmiştir.

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen araştırmanın odak noktası ve literatüre katkısı, Türkiye’nin bilgi ve iletişim teknolojileri ile internet kullanımının uluslararası ticaret hacmini ne yönde etkilediğidir. Bu doğrultuda, gerçekleştirilen çalışma ile iki temel soruya cevap aranmıştır. İlki, internet kullanımının Türkiye’nin uluslararası ticaret hacminin artmasında etkili olup olmadığıdır. İkincisi ise, ülkelerin sivil özgürlük oranının internet kullanımını arttırması ile birlikte uluslararası ticaret hacmine nasıl bir etkiye bulunduğu.

2. ULUSLARARASI TİCARET ve İNTERNET İLİŞKİSİ

20. yüzyılın son çeyreğinde bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan büyük ilerlemeler küreselleşme sürecini hızlandırdığı gibi ülkelerin birbirleri ile olan ticaretlerine de önemli katkılarda bulunmuştur. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki

gelişmeler, uluslararası ticareti çeşitli şekillerde ve boyutlarda etkilemiştir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, ülkelerin birbirleri ile ticaretlerinde hem zaman hem de maliyet açısından önemli tasarruflar sağlamalarını mümkün kılmıştır (Freund ve Wienhold, 2002: 236; Clarke ve Wallstein, 2006: 468; Melemen, 2006: 193; Artan ve Kalaycı, 2009: 176). Bilgi teknolojileri kullanımının artması ile birlikte ülkeler arasındaki iletişim kolaylaşmış ve iletişim maliyetleri azalmıştır. Bilgi teknolojileri kullanımı ile hem bireysel kullanımlarda hem kamu kurumlarında hem de firmalarda zaman ve maliyet açısından tasarruf sağlanmıştır. Böylelikle, hızlı bir iş ve iletişim süreci başlamıştır (Freund ve Wienhold, 2004: 172).

Hızla gelişen iş ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler dış ticarete ödeme şekillerini de etkilemiştir. İletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi ile birlikte, uluslararası ticarete tarafların bu duruma uyum sağlamaları ve bazı kuralları bu değişim ile uyumlu olarak değiştirmeleri zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Uluslararası Ticaret Odası (ICC) tarafından bu süreçte oluşturulan kurallar ile akreditif ile ödeme şekilleri gibi bazı uygulamaları ülkelerin mevzuatlarıyla birlikte değerlendirilmesi sonucunda uluslararası ticaretin kolaylaştırılması ve arttırılması hedeflenmiştir (Yurtsever, 2010: 865–866).

Bilgi ve iletişim teknolojilerine verilen önem, kullanım ve yatırım miktarı ilgili ülkelerin milli gelirleri ile doğru orantılı olarak gerçekleşmektedir. Yüksek milli gelire sahip ülkeler bilgi ve iletişim teknolojilerine daha fazla yatırım yaparak zaman ve maliyet tasarrufu fırsatını büyük oranda gerçekleştirmişlerdir (Lin, 2015: 424). Böylelikle, gelişmiş ülkeler ile düşük milli gelire sahip ülkelerin aralarındaki gelişmişlik düzeyi farkı daha da artmıştır. Gelişmiş ülkeler ile düşük milli gelire sahip olan ülkeler arasında yaşanan bu durum dijital bölünme olarak isimlendirilmektedir. Dijital bölünmeye uğrayan ülkelerin farklı ekonomik gelişmişlik düzeyleri sebebiyle kısıtlı teknolojiye sahip olmaları, düşük gelirli ülkelerin bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağladığı ticari kolaylıklardan faydalanmalarını sınırlandırmıştır (Chinn ve Fairlie, 2007: 17; Yadav, 2014: 190).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi sonucunda, internet kullanımı yaygınlaşmıştır. İnternet kullanımının artması ile birlikte, uluslararası ticarete piyasa bazlı ticaret maliyetlerinin azaltıldığı ileri sürülmektedir. Azalan ticaret maliyetleri

sayesinde de ülkelerin ihracatlarının daha fazla gelişeceği belirtilmiştir (Bojnec ve Fertö, 2009: 125).

Bilgi ve iletişim teknolojileri gelişiminin ülkelerin içinde bulunduğu sivil özgürlük ortamından etkilendiği de ileri sürülmektedir. Sivil özgürlüklerin yoğun olduğu ülkelerde bilgi ve iletişim teknolojilerinin daha fazla geliştiği ve buna bağlı olarak da uluslararası ticaret hacimlerinin daha yüksek olduğu görülmüştür (Lin, 2015: 421).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin uluslararası ticarete etkisinde ülkelerin ticari açıklıklarının da önemli rolü bulunmaktadır. Ülkelerin ticari açıklık oranının internet kullanımı ve ekonomik büyüme üzerinde olumlu ve önemli bir etkiye sahip olduğu görülmüştür (Clarke ve Wallstein, 2006: 467; Meijers, 2014: 138).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde bilgi ve iletişim teknolojilerinin uluslararası ticaret üzerindeki etkisini analiz eden çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda, uluslararası ticaret üzerinde etkili olabileceği düşünülen farklı değişkenler ile analizler gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmalardan ilki Freund ve Weinhold (2000, 2002, 2004) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmada 56 ülkeye ait 1995 – 1999 yılları arasındaki ihracat, gayri safi yurtiçi hâsıla, internet kullanımı ve ülkeler arasındaki mesafe değişkenleri kullanılarak çekim modeli vasıtası ile analizler gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar çalışmalarında, internetin uluslararası ticaret üzerinde teşvik edici bir etkisi bulunduğunu ortaya koymaktadırlar. Analizleri sonucunda, son yıllarda internetin uluslararası ticaret üzerinde yoğun bir etkiye sahip olduğunu ve bu etkinin ülkelerin internet kullanımının %10 artışı karşısında ihracatlarının %2 olarak gerçekleşeceği şeklinde olduğunu belirtmişlerdir.

Clarke ve Wallsten (2006), internetin uluslararası ticaret üzerindeki etkisini geliştirmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere ihracatını arttıracığı şeklinde açıklamışlardır. Çalışmada, yatay kesit regresyon yöntemi kullanılarak en küçük kareler (OLS) tahmincisi ile analizler gerçekleştirilmiştir. İnternet kullanımının artması ile birlikte ülkelerin ihracatlarında bir artış

görülebileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte, ticari açıklığın da internet kullanımını teşvik edeceğini ifade etmişlerdir.

Melemen (2006) çalışmasında, Türk ihracat şirketlerinin internet ortamında bulunmalarının sağladığı faydaları araştırmıştır. İhracat alanında internet kullanımının yaygınlaşmasının dışa açılma ile yeni müşteri ve pazar bulunmasındaki etkisine odaklanmıştır. Bu doğrultuda, Türkiye ihracatındaki en büyük 500 şirketten 80 tanesi ile anket çalışması gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda, şirketlerin ihracata başlamaları ile internet kullanma sürelerinin birbirleri ile aynı zamana denk geldiklerini ve internetin yeni pazar ve müşterilerin bulunmasında önemli derecede etkili olduğu görülmüştür.

Karagöz (2007) bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesinin ve yayılmasının Türkiye'nin ihracatı üzerinde arttırıcı bir etkisinin olup olmadığını analiz etmiştir. Çalışma kapsamında, ihracat, telekomünikasyon yatırımları, gayri safi yurtiçi hâsıla ve döviz kuru değişkenleri kullanılarak zaman serileri ve regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen analiz sonucunda, Türkiye'de telekomünikasyon yatırımlarının genel ihracat performansı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı, ekonomik büyüme ve dolar kurundaki artışın ise ihracat üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

İnternetin küreselleşmenin önemli bir gücü olduğunu belirten Clarke (2008) çalışmasında, Doğu Avrupa ve Orta Asya'daki düşük ve orta gelirli işletmelerden elde ettiği veriler ile internet erişiminin ihracat performansı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırma kapsamında, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, kullanılan telefon hatları, uluslararası ekonomik örgütlere üye olma, nüfus ve mesafe gibi ihracat performansını etkileyen değişkenler çoklu regresyon ve panel regresyon yöntemleri ile test edilmiştir. Gerçekleştirilen analiz sonucunda işletmeler düzeyinde internet erişimi ve ihracat arasında kuvvetli bir ilişki olduğu ortaya koyulmuştur.

Artan ve Kalaycı (2009), Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 30 OECD ülkesinde internetin uluslararası ticaret üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bu doğrultuda, ülkelerin host¹ ve internet kullanıcı sayıları temel değişkenler olarak belirlenerek genelleştirilmiş çekim

¹Host, Türkçe "Web Alanı" olarak adlandırılan, web sitelerine ait dosyaların barındığı web alanıdır. Web sitelerinin yapımı bittiğinde web sitelerine ait olan html, css, js, php, aspx, jsp vb uzantılı dosyalar ve tasarıma ya da içeriğe ait olan jpg, png, gif vb uzantılı resim dosyaları hostlara yüklenmektedir.

modeli ve panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. 1997–2005 yıllarını kapsayan çalışmanın sonuçlarına göre, internetin uluslararası ticaret üzerindeki etkisinin anlamlı ve olumlu olduğu görülmüştür. İhracatçı ülkelerin host ve internet kullanıcılarının %10 artması ile uluslararası ticaretin %1,6 ile %6,8 civarında yükseleceği belirtilmiştir.

Bojnec ve Fertö (2009), internet kullanıcı sayısının OECD ülkeleri arasındaki ikili mal ihracatı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada, çekim modeli kurularak panel veri ve yatay kesit regresyon yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, internet kullanımı imalat sanayi ihracatını arttırmaktadır. İnternet kullanımı ticaret maliyetlerini azaltmakta, rekabeti arttırmakta ve imalat sanayi ihracat hacmini yükseltmektedir. Bununla birlikte, internet kullanımının ithalatçı ülkelerde daha büyük bir etkiye sahipken, ihracatçı ülkede daha az bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Şen vd. (2009) çalışmalarında, yükselen piyasa ekonomilerinde ve gelişmiş ülkelerde ticaret hadlerinin belirlenmesinde bilgi ve teknoloji değişkenlerinin etkilerini araştırmışlardır. Çalışma kapsamında, 2001–2005 yılları arasında 22 yükselen piyasa ülkeleri ve 15 gelişmiş ülkenin verileri kullanılarak panel veri yöntemi ve en küçük kareler tahmincisi ile analizler gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, bilgi ve teknolojilerindeki değişimler, gelişmiş ülkelerin dış ticaret hadlerini ve net dış ticaretini açıklamada daha anlamlıdır. Modele teknoloji dışı değişkenlerin de ilave edilmesiyle modelin açıklama gücü yükselen piyasa ekonomileri için yükselirken, gelişmiş ülkeler açısından azalmıştır. Bununla birlikte, bilgi ve teknoloji değişimlerinin uluslararası ticaret üzerindeki etkisinin her iki ülke grubu için önemli derecede etkili olmadığını göstermişlerdir.

Vemuri ve Siddiqi (2009) çalışmalarında bilgi ve iletişim teknolojileri ve internet kullanımının uluslararası ticaret üzerinde geliştirici bir etkiye sahip olup olmadığını test etmektedirler. Çalışmada, 64 ülkeye ait 1985–2005 yılları arasındaki veriler ile panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, bilgi ve iletişim teknolojileri altyapısı ve ticari işlemler için internet kullanımının uluslararası ticaret hacmi üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahip olduğu ifade edilmiştir.

Çalışmasında uluslararası hizmet ticareti üzerinde internetin etkisini araştıran Choi (2010), ülkelerin

internet kullanımlarının iki katına çıkarılması halinde uluslararası ticaret hacimlerinde %2 ile %4 civarında artış gösterdiğini ileri sürmüştür. Bu doğrultuda, ülkelerin internet erişimlerinde oluşabilecek artış sonrasında uluslararası hizmet ticareti hacminde de bir artış olacağı ifade edilmiştir. Çalışmada, uluslararası hizmet ticareti, ithalatı ve ihracatı, gayri safi yurtiçi hâsıla, nüfus, ticari açıklık ve internet kullanım oranı değişkenleri de modele dâhil edilerek çekim modeli kurulmuş ve panel veri analizi gerçekleştirilmiştir.

Miraskari vd. (2011), bilgi ve iletişim teknolojilerinin ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmalarında önemli bir etken olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çalışma kapsamında, 30 ülkenin 2001–2008 yılları arasındaki gayrisafi yurtiçi hâsıla, nüfus, mesafe ve host verileri kullanılarak panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen çalışmada, internetin ticaret akımları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, artan sayıdaki internet kullanıcılarının ihracatçı ve ithalatçı ülkelerde ticaret hacmini ve ihracatı %5 seviyelerinde arttırdığı tespit edilmiştir.

Sosyal ve teknolojik ağların uluslararası ticaret üzerindeki etkisini inceleyen Lee (2012), 23 OECD ülkesine ait veriler ile ülkeler arasındaki ticareti değerlendirmek amacıyla çekim modeli kapsamında regresyon analizi gerçekleştirmiştir. Analiz sonuçlarına göre, internetin imalat ve hizmet sektörü ticaretinde anlamlı ve en önemli unsur olduğu belirtilmiştir.

Timmis (2012) çalışmasında internet kullanımının OECD ülkeleri arasındaki uluslararası ticaret üzerine etkisini çekim modeli ile analiz etmiştir. Analizler sonucunda, ticaret akımları üzerinde internetin önemli derecede bir etkisi olmadığı ileri sürülmüştür. İnternet kullanımının yüksek olduğu ülkelerde diğer ülkelere göre daha fazla ticaret ilişkisi olduğu ifade edilmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde internetin uluslararası hizmet ticareti üzerindeki etkisini araştıran Salmani vd. (2013), çalışmaları sonucunda internetin uluslararası hizmet ticareti üzerinde önemli ve pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, uluslararası hizmet ticareti ile gayri safi yurtiçi hâsıla, finansal derinlik ve nüfus arasında pozitif bir ilişki olduğu ileri sürülmüştür. Çalışmada, dengesiz panel veri ve çekim modeli analizi kullanılmıştır.

Meijers (2014) çalışmasında internet kullanımının uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini dengesiz panel veri yöntemi ile araştırmıştır. Çalışma sonucunda, internet kullanımının ekonomik

büyüme üzerinde direkt olarak etkili olmadığı ancak ticari açıklığa sahip ülkelerin internet kullanımını ile uluslararası ticaretleri arasında yüksek bir ilişki olduğu ortaya koyulmuştur. İnternet kullanımının artışı düşük gelirli ülkelerin ticaretlerinde daha yüksek bir etkiye sahipken, ekonomik büyüme üzerindeki etkisi hem düşük gelirli hem de yüksek gelirli ülkeler için aynı düzeyde etkiye sahip olduğu ifade edilmiştir.

İnternet kullanımının artmasının uluslararası piyasalara girişte bilgiye dayalı maliyetleri azaltacağını ileri süren Yadav (2014) çalışmasında, internet kullanımının Asya ve Afrika'daki gelişmekte olan ülkelerin firmaları üzerindeki etkisini ikili seçim modeli ve panel veri analizi ile araştırmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, e-posta ve internet sayfası kullanımı ihracat ve ithalat hacminin artmasını sağlamıştır.

Bilgi ve iletişim teknolojileri ile ticaret akımları arasındaki ilişkiyi inceleyen Yushkova (2014)'nın çalışmasında, uluslararası ticarete işletmelerin internet kullanımının yaygınlaşması ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin uluslararası ticaretteki rolü değerlendirilmiştir. Çalışmada, çekim modeli kurularak panel veri sabit etkiler tahmini gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda, internet kullanımı ve bilgi ve iletişim teknolojileri ürünleri ticareti arasında pozitif ilişki olduğu iddia edilmiştir.

Lin (2015) çalışmasında, internet kullanımının uluslararası ticareti teşvik edici etkisini incelemiştir. Çalışmada, internetin uluslararası ticarete enformasyon maliyetlerini azalttığı ifade edilmiştir. Çalışma kapsamında ele alınan veriler çekim modeli ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, internet kullanımında %10 artışın uluslararası ticareti %0.2 ile %0.4 seviyelerinde yükselttiği sonucuna varılmıştır.

Salmani vd. (2015) çalışmasında, İslam İşbirliği Teşkilatı ülkelerinde internet kullanımının uluslararası hizmet ticareti üzerindeki etkisini çekim modeli ve dengesiz panel veri analizi ile araştırmıştır. Analiz sonuçlarına göre, internetin İslam İşbirliği Teşkilatı ülkelerinin hizmet ticareti üzerinde olumlu ve büyük bir etkiye sahip olduğu ortaya koyulmuştur. Bununla birlikte, hizmet ticareti ile gayri safi yurtiçi hâsıla, finansal derinlik ve nüfus arasında da pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

4. ARAŞTIRMA

4.1. Araştırma Yöntemi ve Veri Seti

Çalışma kapsamındaki araştırma sorularına cevap bulabilmek amacıyla; Türkiye ve Avrupa Birliği'ne (AB) üye 25 ülkenin 2005 ve 2014 yılları arasındaki dönemi kapsayan gayri safi yurtiçi hâsıla, ülke nüfusları, ülke mesafeleri, internet kullanım oranı, sivil özgürlük oranı ve ticari açıklık oranları ile panel çekim modeli kurularak analizler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada bağımlı değişken olarak yer alan Türkiye'nin AB'ne üye 25 ülke ile gerçekleştirdiği toplam ticaret ve ihracatına ilişkin veriler, T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı veri tabanından edinilmiştir. Ülkelerin gayrisafi yurtiçi hasılları, nüfusları ve ticari açıklıklarına ilişkin veriler ise Dünya Bankası veri tabanından edinilmiştir. Ülkelerin Türkiye'ye olan kuş uçuşu uzaklıkları Centre d'Etudes Prospectives et d'Informations Internationales (CEPII)'den²² edinilirken, sivil özgürlük oranları ise dünyada özgürlük ve demokrasi genişlemesine adanmış bağımsız bir kuruluş olan Freedom House'tan edinilmiştir. Araştırma kapsamında kullanılan veri seti, 2005 ve 2014 yılları arasında ait verilerden oluşmaktadır.

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait bilgiler şu şekildedir;

Toptichac: Türkiye'nin 25 AB ülkesi'ne gerçekleştirdiği ihracatı ile ilgili ülkelerden gerçekleştirdiği ithalatın toplamıdır.

Gsyih: Ülkelere ait gayrisafi yurtiçi hâsıla rakamlarıdır.

Nufus: Ülkelerin nüfuslarıdır.

Mesafe: Türkiye ile 25 AB ülkesinin başkentleri arasındaki kuş uçuşu uzaklıktır.

İnternet: Ülkelerin internet kullanım oranlarından oluşmaktadır.

Ticariaciklikoran: Ülkelerin ithalat ve ihracat toplamalarının gayrisafi yurtiçi hâsıllarına oranındaki değişim oranıdır.

Sivilozgoran: Ülkelerin sivil özgürlük oranına ait değişim oranıdır.

4.1.1. Panel Veri Analizi ve Panel Çekim Modeli

Panel veri analizi yapılmasının temel nedeni, internet kullanımı ve uluslararası ticaret arasındaki ilişkinin hem zaman etkisinin hem de kesit etkisinin

²²CEPII (Centre d'Etudes Prospectives et d'Informations Internationales) 1978 yılında kurulmuş olan ve uluslararası ekonomi üzerinde çalışmalar, araştırmalar, veri tabanları ve analizler gerçekleştiren Fransız araştırma merkezidir.

incelenerek daha geçerli ve güvenilir bir analiz gerçekleştirilmesinin istenmesidir.

Panel veri analizi kapsamında oluşturulan çekim modeli, uluslararası ticarete ülkelerin ticaret hacimlerinin ve dış ticaretlerindeki belirleyicilerinin tahmin edilmesi amacıyla çok sık kullanılmaktadır. Çekim modeli, Newton'un ortaya koyduğu çekim yasasına dayanmaktadır.

Uluslararası ticarete panel çekim modelinin ilk uygulamaları Tinbergen (1962), Pöyhönen (1963) ve Linneman (1966) tarafından gerçekleştirilmiştir. Newton'un çekim yasasından esinlenerek oluşturulan çekim modeline göre; ülkelerin birbirleri arasındaki ticaret hacimleri ekonomik büyüklükleri ve nüfusları ile doğru orantılı iken, aralarındaki uzaklık arttıkça ticaret maliyetleri de artacağı için mesafe ile ters orantılı olduğu ortaya koyulmaktadır (Baltagi, 2015:608). Geleneksel çekim modelinin eşitlik olarak ifadesi aşağıdaki gibidir;

$$T_{ij} = \alpha_0 Y_i^{\alpha_1} Y_j^{\alpha_2} D_{ij}^{\alpha_3} \quad (1)$$

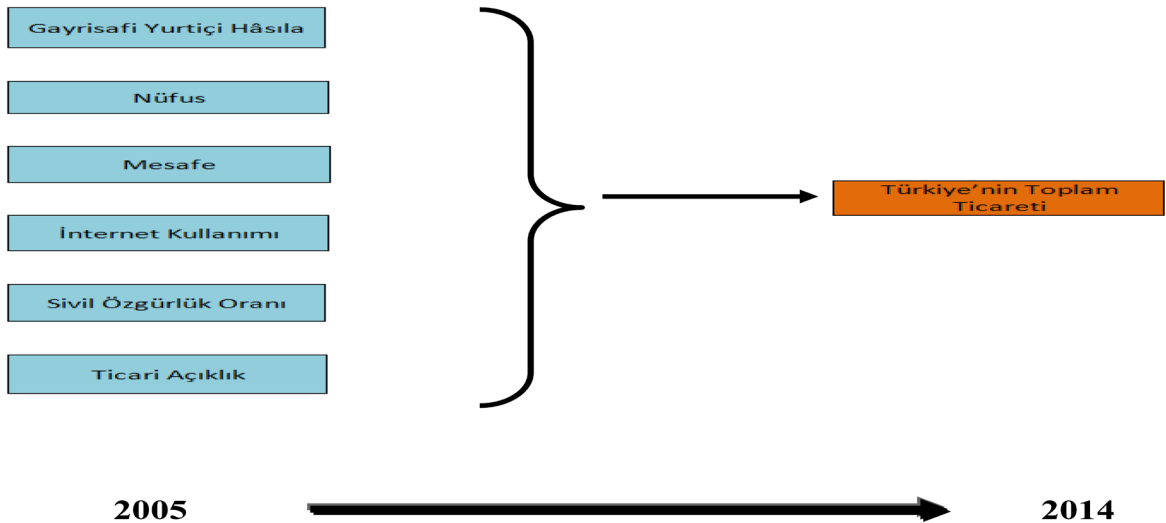
Geleneksel çekim modeline göre (1) ülkelerin ekonomik büyüklükleri ile ticaretin artması, mesafelerine göre de ticaretlerinin azalması beklenmektedir. Ancak zamanla uluslararası ticarete ülkelerin ticaretlerindeki yoğun etkileri dolayısıyla çeşitli faktörler devreye girmiştir. Ülkelerin teknolojilerinin gelişmesi, uluslararası ticarete olan açıklıklarının artması gibi faktörler uluslararası ticareti etkilemeye başlamıştır.

$$Y_{it} = \beta_1 + \beta_2 X_{2it} + \beta_3 X_{3it} + u_{it} \quad (2)$$

Çekim modeli için hazırlanan panel veri setlerinin (2) analizlerinde "klasik doğrusal modeller", "sabit etkiler modeli" ve "tesadüfi etkiler modeli" kullanılmaktadır. Standart çekim modellerinde ticaret akımlarını tahmin etmek amacıyla genellikle kesit veriler analiz edilmektedir. Ancak, panel verinin kullanılmasıyla modele zaman etkisi de dâhil edilerek modele temsil edilmeyen yılların etkisinin dâhil edilmesi riski ortadan kaldırılmaktadır. Ayrıca, panel verinin kullanılması ticaret yapan ülkeler arasındaki gözlemlenemeyen birim etkilerin görülmesine imkân tanımaktadır (Gujarati, 2003:636-638). Panel veri setinde, ticaret ortakları örnekleminin daha büyük bir örneklem grubu arasından seçilmesi halinde tesadüfi etkiler modelinin kullanılmasının daha uygun olacağı ileri sürülmektedir. Buna karşılık, daha önceden belirli koşulları sağlayan ülkelerin ticaret akımlarının incelenmesi durumunda sabit etkiler modelinin kullanılmasının daha verimli olacağı düşünülmektedir (Antonucci ve Manocchi, 2006: 161).

Bu bilgiler ışığında, Türkiye ile AB üyesi 25 ülkenin ticaretleri üzerinde internet kullanımının artmasıyla ortaya çıkan sonuçların analiz edilebilmesi amacıyla aşağıdaki panel çekim modeli oluşturulacaktır (3);

$$\ln(\text{toptichac}_{ij})_t = \beta_0 + \beta_1 \ln(\text{gsyih}_{ij})_t + \beta_2 \ln(\text{nufus}_{ij})_t + \beta_3 \ln(\text{mesafe}_{ij})_t + \beta_4 (\text{internet}_{ij})_t + \beta_5 (\text{sivilozg}_{ij})_t + \beta_6 (\text{ticariaciklik}_{ij})_t + \varepsilon_{ijt} \quad (3)$$

Şekil 1: Araştırma Modeli

4.2. Araştırma Hipotezleri

Çalışmanın hipotezleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir;

H₁: Gayrisafi yurtiçi hâsıla ile Türkiye'nin toplam ticareti arasındaki ilişkinin pozitif yönde olması ve gayrisafi yurtiçi hâsılada meydana gelen artışın Türkiye'nin toplam ticaretini arttırması beklenmektedir.

H₂: Ülkelerin nüfusları ile Türkiye'nin toplam ticareti arasında pozitif yönde bir ilişki beklenmektedir. Ülkelerin nüfuslarının yükselmesi Türkiye'nin toplam ticaretinde olumlu etki yaratacaktır.

H₃: Ülkelerin Türkiye ile arasındaki mesafe ile Türkiye'nin toplam ticareti arasında negatif yönde bir ilişki beklenmektedir. Ülkelerin Türkiye'ye olan uzaklıklarının artması Türkiye'nin toplam ticaretinde olumsuz bir etki meydana getirecektir.

H₄: Ülkelerin bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte internet kullanımının yaygınlaşmasının Türkiye'nin toplam ticaret hacmini olumlu yönde etkileyeceği beklenmektedir.

H₅: Ülkelerin sivil ve sosyal hayatlarındaki özgürlükleri ile Türkiye'nin ticaret hacmi arasında olumlu bir ilişki beklenmektedir.

H₆: Ülkelerin uluslararası ticaretlerine açıklıkları ile Türkiye'nin ticaret hacmi arasındaki ilişkinin pozitif

yönde olacağı beklenmektedir. Ülkelerin ticarete açık olmaları Türkiye ile ticaret hacimlerini arttıracaktır.

4.3. Veri Analizi

Panel veri analizlerinde, öncelikle serilerin durağan bir yapıya sahip olup olmadığı incelenmelidir. Durağan olmayan zaman serilerinin kullanılması durumunda, sahte regresyon sorunu ortaya çıkabilmekte ve elde edilen sonuçlar değişkenler arasındaki gerçek ilişkiyi yansıtmayabilmektedir.

Panel birim kök analizi gerçekleştirilerek verilerin durağanlığı test edildikten sonra, panel çekim modeli analizine geçilerek internet kullanım oranındaki değişimlerin Türkiye'nin 25 AB üyesi ülke ile gerçekleştirdiği ticari faaliyetler üzerindeki etkisi incelenmiştir.

4.3.1. Panel Veri Durağanlığının Sınanması

Araştırmanın temel sorunsalı, internet kullanım oranındaki gelişmelerin ortaya çıkaracağı avantajlı durumlar ile Türkiye'nin toplam ticaret hacminde ve toplam ihracatında artış şeklinde bir etkide bulunacağı şeklindedir. Türkiye'nin toplam ticaret hacmi ve ihracatı ile internet kullanım oranı arasındaki ilişki panel veri analizi ile gerçekleştirilmiştir. Öncesinde panel verilerin durağanlığının test edilmiş ve Tablo 1'de sonuçlar verilmiştir.

Tablo 1: Panel Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Levin, Lin & Chu Birim Kök Testi				Augmented Dickey Fuller-Fisher Birim Kök Testi			
	Düzye		1. Fark		Düzye		1. Fark	
	Sabit	Sabit + Trend	Sabit	Sabit + Trend	Sabit	Sabit + Trend	Sabit	Sabit + Trend
Lntichactop	-8,895 (0,000)	-16,375 (0,000)	-17,454 (0,000)	-17,958 (0,000)	79,196 (0,005)	58,469 (0,1924)	171,97 (0,000)	98,033 (0,000)
Lngsyih	-14,522 (0,000)	-17,747 (0,000)	-13,019 (0,000)	-11,353 (0,000)	175,88 (0,000)	105,226 (0,009)	156,564 (0,000)	82,600 (0,002)
Lnnufus	-3,238 (0,000)	-28,535 (0,000)	-26,268 (0,000)	-41,756 (0,000)	180,17 (0,000)	139,204 (0,000)	124,52 (0,000)	76,078 (0,010)
İnternet	-7,034 (0,000)	-10,437 (0,000)	-7,078 (0,000)	-11,326 (0,000)	170,38 (0,000)	85,191 (0,001)	205,477 (0,000)	186,701 (0,000)
Sivilozgoran	-5,453 (0,000)	-4,96462 (0,000)	-2,688 (0,003)	-6,008 (0,000)	45,229 (0,000)	42,976 (0,000)	74,971 (0,000)	58,698 (0,000)
Ticariaciklikoran	-13,354 (0,000)	-11,931 (0,000)	-21,095 (0,000)	-16,788 (0,000)	132,92 (0,000)	76,854 (0,008)	201,97 (0,000)	121,462 (0,000)

Not: Gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriteri'ne göre seçilmiştir. Parantez içindeki değerler testlerin P-değerlerini göstermektedir.

Tablo 1’de görüldüğü üzere, değişkenlerin tümü için düzey halindeki serilerin durağan olduğu açıkça görülmektedir. Levin, Lin ve Chu ile Augmented Dickey Fuller-Fisher birim kök testleri ile elde edilen sonuçlara göre tüm seriler düzeyde tümleşik yapıya sahip olduğundan panel veri analizlerine geçilmesinde herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.

4.3.2. Panel Veri Analizi

Panel veri analizinde öncelikle çalışmanın tahmin tekniğine karar vermek amacıyla birtakım testler

uygulanacaktır. Bu kapsamda panel verilere sırasıyla; Olabilirlik Oranı Testi, Breusch-Pagan Lanrange Çarpan Testi, Score Testi ve Hausman Testi uygulanacaktır.

Uygulanacak olan Olabilirlik Oranı Testi, Breusch-Pagan Lanrange Çarpan Testi ve Score Testi ile klasik (havuzlanmış) model, tesadüfi etkiler modeline karşı test edilmektedir. Belirtilen testlerin H_0 hipotezleri, klasik modelin tesadüfi etkiler modeline göre daha uygun olduğu üzerine kurulmaktadır. Alternatif hipotez ise, tesadüfi etkiler modelinin uygun olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 2: Olabilirlik Oranı Testi, Breusch-Pagan Lanrange Çarpan Testi ve Score Testi Sonuçları

Testler	Chibar2(01)	Chi2(1)	Prob>=Chibar2	Prob>=Chi2
Olabilirlik Oranı Testi	440.45	-	0,000	-
Breusch-Pagan Lanrange Çarpan Testi	825.72	-	0,000	-
Score Testi	-	1.1e+05	-	0,000

Tablo 2’de test istatistikleri ve olasılık değerleri yer almaktadır. Test istatistikleri, 1 serbestlik dereceli x^2 tablosu ile karşılaştırılarak elde edilmektedir. Sonuçlara göre, birim etkilerin standart hatalarının

sıfıra eşit olduğunu belirten H_0 hipotezi reddedilerek klasik modelin analiz için uygun teknik olmadığı ortaya koyulmuştur.

Tablo 3: Hausman Test Sonuçları

Değişkenler	S.E.	T.E.	Fark
Lngsyih	0.8433396	0.8447403	-0.0014007
Lnnufus	-1.468705	-0.0737114	-1.394993
Lnmesafe	-24.49685	-1.349874	-23.14697
İnternet	0.0136424	0.0127068	0.0009357
Sivilozgoran	0.0353185	-0.0067722	0.0420908
Ticariaciklikoran	0.0065374	0.0061644	0.0003729
Hausman Test İstatistiği			7.13
Prob>chi2			0.1291

Klasik modelin uygun olmadığına karar verildikten sonra, sabit etkiler ve tesadüfi etkilerin karşılaştırıldığı Hausman Testi gerçekleştirilmiştir. Uygun tahmincinin seçimi için gerçekleştirilen Hausman Testi sonucunda, tesadüfi etkiler tahmincisinin sabit etkiler tahmincisine göre analiz için daha uygun olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, gerçekleştirilen testlerin sonuçları doğrultusunda tesadüfi etkiler modeli kullanılarak analize devam edilecektir.

Panel veri modellerinde hata teriminin birimler içerisinde ve birimler arasında eşit varyansın (homoskedastik) olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte, hata terimlerinde dönemsel ve uzamsal olarak korelasyon bulunmadığı varsayılmaktadır (Tatoğlu, 2013: 197). Bu varsayımların tesadüfi etkiler modeli için test edilmesi gerekmektedir.

Tesadüfi etkiler modelinde eşit varyansın olmaması ve hata terimleri arasında korelasyon

bulunması halinde heteroskedasite ve otokorelasyon gibi sorunlar ile karşılaşmaktadır. Tesadüfi etkiler modelinde, heteroskedasite sorununun tespit

edilmesi amacıyla kullanılan test, Levene, Brown ve Forsythe Testidir.

Tablo 4: *Levene, Brown ve Forsythe Testi Sonuçları*

	Test İstatistikleri	Serbestlik Dereceleri (df)	Prob.
W_0	7.0854696	24, 225	0.000
W_{50}	4.4137788	24, 225	0.000
W_{10}	6.5404253	24, 225	0.000

Tablo 4'te elde edilen sonuçlara göre, Levene, Brown ve Forsythe test istatistikleri (24, 225) serbestlik dereceli Snedecor F tablosu ile karşılaştırılmış ve birimler arası varyansın eşit olduğuna dayanan hipotez reddedilmiştir. Bu doğrultuda, tesadüfi etkiler modelinde heteroskedasite bulunduğu ortaya koyulmuştur.

Tesadüfi etkiler modeli temel varsayımlarından bir diğeri hata terimleri arasında otokorelasyonun bulunmaması varsayımdır. Ekonomik verilerin sınıandığı modellerde, ekonomide yaşanan şokların etkisi birden fazla dönemi etkilemesi

nedeniyle hata terimleri arasında korelasyona neden olmaktadır. Bu doğrultuda, tesadüfi etkiler modellerinin hata terimlerinde zamana göre korelasyon çok sık görülebilmektedir (Tatoğlu, 2013: 225). Dolayısıyla, tesadüfi etkiler modelinde otokorelasyon varlığı test edilmeli ve olması halinde uygun yöntemler kullanılmalıdır. Tesadüfi etkiler modelinde otokorelasyon varlığı, Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin Watson Testi, Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez Testleri ile Lanrange Çarpanı ve Düzeltilmiş Lanrange Çarpanı Testleri vasıtasıyla sınıanmıştır.

Tablo 5: *Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin Watson Testi ve*

Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez Testi Sonuçları

Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin Watson Testi	0.91267253
Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez Testi	1.1446564

Tablo 5'te bulunan test sonuçlarında her iki testin de tesadüfi etkiler modeli için belirlenen "2" kritik değerinden küçük olduğu görülmektedir.

Bu doğrultuda, tesadüfi etkiler modelinde birinci dereceden otokorelasyon bulunduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6: *Lanrange Çarpanı Testi ve Düzeltilmiş Lanrange Çarpanı Testi Sonuçları*

	Test İstatistiği	Prob.
Lanrange Çarpanı Testi	247.82	0.000
Düzeltilmiş Lanrange Çarpanı Testi	10.45	0.001

Tablo 6'da ise, otokorelasyonun sıfıra eşit olduğu hipotezinin sınıandığı otokorelasyon testi olan Lanrange Çarpanı ve Düzeltilmiş Lanrange Çarpanı testlerinin sonuçları görülmektedir. Bu testlerin sonuçlarına göre, otokorelasyonun bulunmadığı hipotezi reddedilerek otokorelasyonun varlığı tespit edilmektedir.

Tesadüfi etkiler modelinde temel varsayımlardan bir tanesi de hata terimlerinin birbirlerinden bağımsız yapıda olduklarıdır. Birimler arası korelasyonun varlığını sınamak amacıyla Pesaran, Friedman ve Frees Testleri gerçekleştirilmiştir.

Tablo 7: Pesaran ve Friedman'ın Yatay Kesit Bağımsızlık Testi Sonuçları

Testler	Test İstatistiği	Prob.
Pesaran'ın Yatay Kesit Bağımsızlık Testi	11.509	0.000
Friedman'ın Yatay Kesit Bağımsızlık Testi	39.406	0.0247

Tablo 7'de, sıfır hipotezi birimler arasında korelasyonun bulunmadığı üzerine kurulan Pesaran ve Friedman testlerinin sonuçları bulunmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre, her iki test sonucunda da sıfır hipotezinin reddedilerek modelin birimler

arası korelasyona sahip olduğu görülmüştür. Bununla birlikte Tablo 8'de sonuçları bulunan Frees testinde elde edilen test istatistiği tüm düzeylerdeki kritik değerden yüksek bulunmuş ve modelin birimler arası korelasyona sahip olduğu doğrulanmıştır.

Tablo 8: Frees'in Yatay Kesit Bağımsızlık Testi Sonuçları

% 99 düzeyindeki kritik değer	0.5198
% 95 düzeyindeki kritik değer	0.3429
% 90 düzeyindeki kritik değer	0.2559
Frees'in Yatay Kesit Bağımsızlık Testi İstatistiği	2.684

Gerçekleştirilen testler sonucunda tesadüfi etkiler modelinin panel veri analizi için uygun olduğu bulunmuş ve bu tesadüfi etkiler modelinin heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyona sahip olduğu tespit edilmiştir. Panel veri analizinin son aşamasında, tesadüfi etkiler modelinde heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon olduğu varsayımları altında modelin geçerli sonuçlar vermesini sağlayan dirençli tahminci kullanılarak geçerli sonuçlar elde edilmiştir. Panel veri analizi kapsamında veriler arasındaki ilişkide tespit edilen yatay kesit bağımlılığının (birimler arası korelasyon) seriler üzerinde ortaya çıkarabileceği olumsuz etkileri ortadan kaldıran dirençli tahminciler ile analiz edileceği için yalnızca birinci nesil birim kök analizi kullanılmıştır.

Panel veri analizinde kullanılan dirençli tahminciler heteroskedasite otokorelasyon ve birimler arası korelasyon durumlarında, varyansların, standart hataların, t ve F istatistiklerinin ve R²'nin geçerliliklerinin sağlanması amacıyla kullanılan yöntemlerdir. Panel veri modellerinde, heteroskedasite, otokorelasyon veya birimler arası korelasyon durumlarından en az birinin bulunması

halinde ya parametre tahminlerini değiştirmeden standart hatalar düzeltilmeli ya da uygun yöntemler ile tahminler gerçekleştirilmelidir (Tatoğlu, 2013: 241). Bu doğrultuda, çalışma kapsamında oluşturulan modelde heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon bulunması nedeniyle bu varsayımlar altında geçerli tahminde bulunmamızı sağlayan Driscoll ve Kraay dirençli tahmincisi kullanılmıştır.

Driscoll ve Kraay dirençli tahmincisi zaman serisi kovaryans matris tahmincilerinin uzamsal ve dönemsel korelasyonun tüm formları için dirençli olarak geliştirilmiş bir yöntemdir. Driscoll ve Kraay dirençli tahmincisinin metodolojisi, serilerin yatay kesit ortalamaları serisi için Newey-West türü düzeltme işlemi uygulamaktadır. Bu doğrultuda, düzeltilmiş olan standart hata tahminleri, yatay kesit boyutundan (N) bağımsız olarak kovaryans tahmincilerinin tutarlılığını sağlamaktadır (Tatoğlu, 2013: 266). Başka bir ifade ile, Driscoll ve Kraay dirençli tahmincisi heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon (yatay kesit bağımlılığı) koşulları altında dirençli standart hatalar üretmek seriler üzerindeki olumsuz etkileri ortadan kaldırıp tutarlı tahminde bulunulmasını sağlamaktadır.

Tablo 9: Tesadüfi Etkiler Modeli Driscoll ve Kraay Dirençli Tahmincisi Sonuçları

Lntoptichac	Katsayılar	P-Değeri
Lngsyih	0.6685757	0.000
Lnnufus	0.1425622	0.004
Lnmesafe	- 0.9872205	0.000
İnternet	0.0042617	0.039
Sivilozgoran	- 0.5737336	0.430
Ticariaciklikoran	0.0065874	0.067
Sabit	8.924484	0.000
R ²	0.818	
F(6, 9) =	60075.28	Prob > F = 0.000

Tablo 9'da yer alan tesadüfi etkiler modeli Driscoll Kraay dirençli tahmincisi sonuçlarına göre, ülkelerin ekonomik büyüklüklerini ve arz-talep düzeylerini gösteren gayrisafi yurtiçi hâsılanın Türkiye'nin toplam ticaret hacmi üzerinde % 1 düzeyinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür. Ülke nüfuslarının anlamlı ve pozitif yönde bir etkisinin bulunduğu tespit edilirken, ülkelerin birbirleri olan mesafelerinin Türkiye'nin toplam ticaret hacminde % 1 düzeyinde anlamlı ve olumsuz yönde bir etkide bulunduğu ortaya koyulmuştur. Avrupa Birliği ülkelerinin internet kullanım oranlarının Türkiye ile gerçekleşen ticaretlerinde % 5 düzeyinde anlamlı ve pozitif yönde etkisi olduğu görülürken, ülkelerin içinde bulunduğu sivil özgürlük ortamının Türkiye'nin ticaret hacmi üzerindeki etkisinin anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Avrupa Birliği ülkelerinin toplam ithalat ve ihracatlarının gayrisafi yurtiçi hâsıllarına oranlarının, başka bir ifade ile ticari açıklık oranlarının ise, Türkiye'nin toplam ticaret hacmine olumlu ve % 10 düzeyinde anlamlı bir etkisinin olduğu ortaya koyulmuştur.

Gerçekleştirilen panel veri analizi sonucunda, çalışma kapsamında oluşturulan araştırma hipotezlerinden gayrisafi yurtiçi hâsılanın Türkiye'nin toplam ticareti üzerindeki anlamlı ve olumlu etkisi olacağını belirtilen H₁ hipotezi kabul edilmiştir. Bununla birlikte, ülke nüfusları ile Türkiye'nin toplam ticareti arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin beklendiği H₂ hipotezi, ülkelerin Türkiye'ye olan mesafeleri ile Türkiye'nin toplam ticareti arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişkinin olacağını ileri sürüldüğü H₃ hipotezi, internet kullanımının yaygınlaşmasının Türkiye'nin toplam ticaret hacmini

anamlı ve olumlu yönde etkileyeceği belirtilen H₄ hipotezi ve ülkelerin uluslararası ticarete açıklıkları ile Türkiye'nin ticaret hacmi arasındaki ilişkinin pozitif ve anlamlı olacağı ortaya koyulan H₆ hipotezi çalışmanın kapsadığı 2005 ve 2014 yılları arasındaki süreç için kabul edilmiştir. Buna karşın, ülkelerin sivil ve özgürlükleri ile Türkiye'nin ticaret hacmi arasında anlamlı ve olumlu bir ilişkinin beklendiği H₅ hipotezi reddedilmiştir.

Model sonuçlarına göre, Avrupa birliği ülkelerinin ekonomik büyüklüğünü ve talep hacmini oluşturan gayrisafi yurtiçi hâsıllarındaki bir birimlik yükseliş, Türkiye'nin toplam ticaret hacminde 0,67 birimlik artış sağlamaktadır. Avrupa Birliği ülkelerinin nüfuslarında bir birimlik artış ise, Türkiye'nin toplam ticaretinde 0,14 birimlik yükselme sağlamaktadır. Buna karşılık, Türkiye ile Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki mesafenin bir birimlik artışı ile Türkiye'nin toplam ticaret hacminde 0,98 birimlik azalma olacağı görülmektedir. Mesafenin artması ile ticaret masraflarının yükselmesinin uluslararası ticareti azaltan etkisi modelde açık bir şekilde görülmüştür.

Çalışmanın odak noktası olan internet kullanımı ve uluslararası ticaret ilişkisine baktığımızda, model sonuçlarına göre Avrupa Birliği ülkelerindeki internet kullanım oranının bir birimlik artışı ile Türkiye'nin toplam ticaret hacminin 0,004 birim artacağı görülmektedir. İnternet kullanım oranının artması ile ülkelerin uluslararası ticaret maliyetleri azalmakta ve ticaretlerinde artış gözlemlenmektedir. Model kapsamındaki bir diğer değişken olan Avrupa Birliği ülkelerinin ticari açıklıklarındaki bir birimlik artışın Türkiye'nin toplam ticaret hacminde 0,006 birimlik bir artış sağlayacağı görülmüştür. Avrupa Birliği

ülkelerinin ithalat ve ihracat eğiliminin artması Türkiye ile olan uluslararası ticaretine olumlu bir şekilde yansımaktadır.

Model sonuçlarına göre, modele dâhil edilen bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenin % 81,8'ini açıklama gücüne ($R^2=0,818$) sahip olduğu görülmüştür. Modelin anlamlılığı ise, F testinin istatistik değeri ve olasılık değerinin oldukça büyük olması sebebiyle [$F(6,9)=60075.28$, Prob. > F = 0.000] yüksektir.

5. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

İnternet kullanımının artması yalnızca bireysel kullanımlar ile bireylerin kişisel yaşamlarını değil, ülkelerin uluslararası ticaretlerini de kolaylaştıran bir etmen olmuştur. Özellikle uluslararası ticarete internet kullanımı ile pazara giriş, rekabet avantajı, reklam ve tanıtım gibi önemli maliyetlerin azalması ile birlikte, ülkelerin uluslararası ticaretlerinde artışlar söz konusu olmuştur. Uluslararası ticaret işlemlerinin internet ortamı üzerinden gerçekleştirilmesi ile zaman ve mesafe sınırlamaları ortadan kaldırılmakta ve yerel işletmelerin uluslararası pazarlara girişleri daha da kolaylaşmaktadır.

Çalışma kapsamında internetin Türkiye'nin 25 Avrupa Birliği üyesi ülke ile gerçekleştirdiği uluslararası ticaret üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda, ülkelerin internet kullanım oranları çekim modeline dâhil edilerek panel veri analizleri gerçekleştirilmiştir. Analizler sonucunda, ülkelerin ekonomik büyüklüklerini temsil eden gayrisafi yurtiçi hâsıllarının literatürle uyumlu bir şekilde Türkiye ile 25 Avrupa Birliği üye ülkesi arasındaki ticareti olumlu yönde etkileyen bir gösterge olduğu ortaya koyulmuştur. Ülkelerin Türkiye'ye olan uzaklıkları ise Türkiye'nin Avrupa Birliği üye ülkeleri ile ticaretinin maliyetlerini yükseltmesi sebebiyle olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bununla birlikte, ülkelerin nüfuslarının literatürde beklendiği üzere Türkiye'nin ticaretinde olumlu etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ülkelerin ticaret gerçekleştirmeye olan açıklık oranlarının ise literatürle uyumlu olarak Türkiye'nin ticaret hacmi üzerinde pozitif yönde bir etki oluşturduğu tespit edilmiştir. Tüm bu bulgular doğrultusunda; ülkelerin üretim hacimlerini arttırmaları, internet kullanım oranlarının artırılması

ve ticari açıklık oranlarının yükseltmelerinin uluslararası ticaret hacimleri üzerinde ticareti arttıran bir etkiye sahip olacağı görülmüştür.

Araştırmanın odak noktasını oluşturan internetin uluslararası ticaret üzerindeki etkisinin analiz kapsamındaki dönemler itibarıyla olumlu yönde olduğu ortaya koyulmuştur. Bu olumlu etki doğrultusunda, ülkelerin hem internet altyapılarını hem de uluslararası ticaretlerini geliştirmek amacıyla bilgi ve iletişim teknolojileri üzerine yaptıkları yatırımlarını ve bu yatırımların niteliklerini arttırmaları önerilmektedir. Gerçekleştirilen panel veri analizi doğrultusunda, ülkelerin internet kullanımının Türkiye'nin ticaret hacmi üzerindeki etkisi beklenenden daha az olduğu görülmüştür. Bu noktada, hem Türkiye'de hem de ticaret gerçekleştirdiği ülkelerde internet altyapılarına yapılan yatırımların artırılması hem de ticaret hayatında internet kullanımının yükseltilmesine yönelik önlemlerin alınması gerekmektedir. Böylelikle, ülkeler uluslararası ticaretteki maliyetlerini azaltarak daha yüksek hacimde uluslararası ticaret gerçekleştirme imkânına kavuşabileceklerdir.

Uluslararası ticarete internet kullanımının artırılması ile birlikte ülkeler alışlagelmiş maliyeti yüksek ticaret yöntemleri yerine daha modern, maliyet ve zaman açısından daha uygun uluslararası ticaret yöntemleri kullanma imkânına kavuşacaklardır. Böylelikle, ülkelerin uluslararası ticaret hacimleri artacak ve maliyetlerin azalması dolayısıyla uluslararası ticaret yapan işletmelerin sayısında artış gözlemlenebilecektir. Gerçekleştirilen çalışma ile Türkiye ve 25 Avrupa Birliği ülkesi arasında 2005 ve 2014 dönemi içerisinde yapılan ticarete internet kullanımının etkisi ölçülmek istenmiştir. Ancak, günümüzde hem Türkiye hem de diğer ülkeler için birçok önemli ticaret pazarı olduğundan yapılan analizler bu pazarlara da uygulanarak genişletilmelidir. Bu doğrultuda, bu alanda gerçekleştirilecek ileriki çalışmalarda internet kullanımının artmasıyla birlikte uluslararası ticarete çeşitlenen aktörlerin artışı da araştırılmalıdır. Özellikle yüksek ticaret maliyetleri sebebiyle uluslararası ticarete entegrasyonu sağlanamayan gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin internet kullanım olanaklarının artmasıyla uluslararası ticaretteki rollerinin incelenmesi gelecek çalışmalar için büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- Antonucci, D. ve Manocchi, S. (2006) "Does Turkey Have A Special Trade Relation with the EU? A Gravity Model Approach", *Economic System*, 30: 157 – 169.
- Artan, S. ve Kalaycı, C. (2009) "İnternetin Uluslararası Ticaret Üzerindeki Etkileri: OECD Ülkeleri Örneği", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2): 175 – 187.
- Baltagi, B. H. (2015) *The Oxford Handbook of Panel Data*, England, Oxford University Press.
- Bojnec, S. ve Fertö, I. (2009) "Impact of the Internet on Manufacturing Trade", *Journal of Computer Information Systems*, 50(1): 124 – 132.
- Chinn, M. D. ve Fairlie R. W. (2007) "The Determinants of the Global Digital Divide: A Cross-Country Analysis of Computer and Internet Penetration", *Oxford Economic Papers*, 59: 16–44.
- Choi, C. (2010) "The Effect of the Internet on Service Trade", *Economics Letters*, 109: 102 – 104.
- Clarke, G. R. ve Wallsten S. J. (2006) "Has the Internet Increased Trade? Developed and Developing Country Evidence", *Economic Inquiry*, 44(3): 465 – 484.
- Clarke, G. R. (2008) "Has the Internet Increased Exports for Firms From Low and Middle-Income Countries?", *Information Economics and Policy*, 20: 16 – 37.
- Freund, C. L. ve Weinhold D. (2000) "On Effect of the Internet on International Trade", *Board of Governors of the Federal Reserve System International Finance Discussion Papers*, Number 693: 1 – 42.
- Freund, C. L. ve Weinhold D. (2002) "The Internet and International Trade in Services", *American Economic Review*, 92(2): 236 – 240.
- Freund, C. L. ve Weinhold D. (2004) "The Effect of the Internet on International Trade", *Journal of International Economics*, 62: 171 – 189.
- Gujarati, D. N. (2003) *Basic Econometrics*, 4. Edition, New York, McGraw Hill.
- Karagöz, K. (2007) "Bilgi İletişim Teknolojilerindeki Gelişmenin İhracata Etkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz", *Maliye Dergisi*, 153: 214 – 223.
- Lee, J. (2012) "Network Effects on International Trade", *Economics Letters*, 116: 199 – 201.
- Lin, F. (2015) "Estimating the Effect of the Internet on International Trade", *The Journal of International Trade & Economic Development*, 24(3): 409 – 428.
- Meijers, H. (2014) "Does the Internet Generate Economic Growth, International Trade, or Both?", *International Economics and Economic Policy*, 11(1): 137 – 163.
- Melemen, M. (2006) "Türk İhracat Şirketlerine İnternet'in Katkıları Üzerine Bir Saha Araştırması", *Öneri Dergisi*, 7(25): 193 – 198.
- Miraskari, S. R., Asfiji, N. S., Siadat, S. A. ve Mirasgari S. A. (2011) "The Effect of the Internet on Trade Flows", *Economics and Finance Review*, 1(6): 100 – 106.
- Salmani, B., Saremi, M. ve Pourebrahim, F. (2013) "The Effect of the Internet on International Trade in Services: Developing Countries' Case Study", E-Commerce in Developing Countries: With Focus on e-Security (ECDC), 7th International Conference, April 2013, Kish Island, Iran.
- Şen, A., Çelebioğlu, F. ve Altay H. (2009) "The Effects of Knowledge and Technology Variables on Terms of Trade", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2): 361 – 374.
- Tatoğlu, F. Y. (2013) *Panel Veri Ekonometrisi*, 2. Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık.
- Timmis, J. (2012) "The Internet and International Trade in Goods", *Discussion Papers in Economics*, 12/03.
- Vemuri, V. K. ve Siddiqi, S. (2009) "Impact of Commercialization of the Internet on International Trade: A Panel Study Using the Extended Gravity Model", *The International Trade Journal*, 23(4): 458 – 484.
- Yadav, N. (2014) "The Role of Internet Use on International Trade: Evidence from Asian and Sub-Saharan African Enterprises", *Global Economy Journal*, 14(2): 189 – 214.
- Yurtsever, H. (2010) "Uluslararası Ödeme Şekillerinde Bankalarca Alınan Komisyon ve Vergi Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım", *Ege Akademik Bakış*, 10(3): 855 – 869.
- Yushkova, E. (2014) "Impact of ICT on Trade in Different Technology Groups: Analysis and Implications", *International Economics and Economic Policy*, 11: 165 – 177.

Türkiye Ekonomisi İçin Feldstein-Horioka Hipotezinin Geçerliliği: Eşbütünleşme ve Markov Rejim Değişim Yaklaşımı

The Validity Of Feldstein-Horioka Hypothesis For Turkish Economy: Cointegration And Markov Regime Switching Approach

Caner DEMİR¹, Raif CERĞİBOZAN²

ÖZET

Bu çalışma, Feldstein-Horioka hipotezini Türkiye Ekonomisi için çeşitli zaman serisi yöntemlerini kullanarak incelemektedir. Feldstein-Horioka (1980), yurtiçi tasarruflar ile yurtiçi yatırımlar arasında bir denklem tasarlamış ve bu denklemde yer alan parametrenin aldığı değere göre tasarrufların yurtiçinde mi yoksa küresel piyasalarda mı yatırıma dönüştüğünü tahmin etmiştir. Bu çalışmada ise, söz konusu hipotez Türkiye Ekonomisinin 1962-2015 dönemi için ele alınmıştır. Sermaye hareketliliğinde meydana gelen dönemsel değişim ve kırılmaları da gözleyebilmek amacıyla, analiz farklı alt dönemler ve tahmin yöntemlerini içermektedir. Elde edilen bulgulara göre, 1990 yılına kadar yurtiçi tasarruflar ile yurtiçi yatırımlar arasında oldukça güçlü bir ilişki gözlenirken, 1990 yılından sonra bu ilişkinin zayıfladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra, 1990-2015 dönemi ayrıca Markov Rejim Değişim Modeli ile de test edilmiş ve 2001 sonrası dönemde Türkiye'de küresel sermaye hareketliliğinin daha önceki dönemlere kıyasla oldukça arttığı ve bu açıdan bir kırılma yaşandığı gözlenmiştir. Tüm bu sonuçlar, Feldstein-Horioka Hipotezi bağlamında, Türkiye Ekonomisinin aradan geçen yıllar itibarıyla dışa açılma eğiliminin arttığı şeklinde yorumlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Feldstein-Horioka Hipotezi, Eşbütünleşme, ARDL, Markov Rejim Değişim Modeli

ABSTRACT

This study examines the Feldstein-Horioka hypothesis for Turkish Economy by using several time series techniques. Feldstein and Horioka (1980) have built and estimated a basic equation that shows the relationship between domestic savings and domestic investments to investigate whether domestic savings are retained for domestic investment or flows to international capital mobility. In the present study, this hypothesis has been tested for the period 1962-2015 of Turkish Economy. To be able to observe the periodical changes and breakpoints, the analysis contains different sub periods and estimation methods. Our findings show that while a very strong relationship has been observed between domestic savings and domestic investments for the period 1962-1990; after 1990, a lower coefficient has been estimated. Moreover, the period 1990-2015 has been also estimated via the Markov Regime Switching Model. The evidences obtained from this model show that pre and post 2001 periods give different results. It is observed that the international capital mobility of Turkish Economy has risen in the post 2001 period as against the previous years. Within the context of the Feldstein-Horioka hypothesis, all the obtained evidences reveal that the tendency for international capital mobility of Turkish Economy increases in time.

Keywords: Feldstein-Horioka Hypothesis, Cointegration, ARDL, Markov Regime Switching Model

1. GİRİŞ

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden bu yana ülke ekonomileri küreselleşme sürecinden etkilenecek önemli değişimler geçirmektedir. Sermaye hareketlerinin hiçbir zaman olmadığı kadar mobil bir yapıya kavuştuğu bu dönemde dünya ekonomisi her geçen gün ülke sınırlarının ekonomik anlamda daha

da esnediği bir hal almaktadır. Finansal piyasalar arası ilişkiler yine hiçbir zaman olmadığı kadar güçlenmiş ve özellikle yatırımcı, sermayedar kesimi için pazar ulusaldan küresele doğru bir genişleme göstermiştir. Türkiye Ekonomisinin de özellikle 1980 sonrası dönemde eklemlendiği bu süreç "dünyanın düzleşmesi" şeklinde benzetmelere dahi konu

¹Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İktisat Bölümü, caner.demir@klu.edu.tr

²Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İktisat Bölümü, raif.cergibozan@klu.edu.tr

olmuştur.¹ Maliyet veya getiri avantajına göre yatırım yapılması muhtemel alanların seçimi ulusal sınırların da dışına taşarak uluslararası yatırımların önü her geçen gün daha da açılmıştır. Günümüzde her ne kadar uluslararası yatırımda bulunmanın zorluğu ulusal yatırımla eşdeğer olmasa da, aradan geçen on yıllar boyunca bu zorluğun derecesi azalmaya devam etmektedir. Bu durum ülke ekonomilerinin dışarıdan aldığı yatırımları ve dışarıya verdiği yatırımları önemli bir inceleme konusu haline getirmiştir. Bu yatırımların hangi faktörler tarafından belirlendiği ve etkilendiğinin yanı sıra ülkelerin yabancı yatırım yapmaya ne kadar eğilimli olduğu da oldukça önemli bir noktadır. Feldstein-Horioka (1980) tam da bu noktadan hareketle yurtiçi tasarrufların yurtiçi yatırımlara dönüşümünün ne oranda gerçekleştiğini incelemiştir. Oldukça basit bir denklem yapısı üzerine kurulan çalışmanın hipotezi, yurtiçi tasarruflar ile yurtiçi yatırımlar arasında zayıf veya anlamsız bir ilişki olmasının sermaye hareketliliğine işaret edebileceği yönündedir. Aksi durumda ise sermaye hareketliliğinin zayıf olduğu, yurtiçi tasarrufların büyük ölçüde yurtiçi yatırımlara dönüştüğü sonucuna varılacaktır. Feldstein-Horioka (1980)'nin elde ettiği ampirik bulgular ise yurtiçi tasarruflar ile yurtiçi yatırımlar arasında güçlü bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Bu durum hakim ekonomik anlayışın sermayenin tam mobil olduğu ve marjinal getirisi görece yüksek ülkelere/pazarlara yöneleceği kabulü ile çeliştiği için ilgili literatürde Feldstein-Horioka Bilmecesi (*Feldstein-Horioka Puzzle*)² olarak adlandırılmıştır.

Tasarruf ve yatırımlar arasındaki bu *bilmece* olarak adlandırılabilir durum, gerçekten de olabilecek en basit forma sahip bir denklem ile açıklanmıştır (Obstfeld ve Rogoff, 2000). Aşağıda, (1) numaralı denklemde yer aldığı üzere, ortaya atılan hipotez aslında tasarruflar ile yurtiçi yatırımlar arasındaki ilişkinin basit bir regresyon ile gösterimidir. Her ne kadar Feldstein ve Horioka (1980), uygulamış olduğu analiz sebebiyle denklem yapılarını kesit veriye uygun indislerle göstermiş olsa da biz bu çalışmada, denklem yapılarını zaman boyutunu esas alarak göstereceğiz.

$$\left(\frac{INV}{GDP} \right)_t = a + \beta \left(\frac{SAV}{GDP} \right)_t \quad (1)$$

Burada, $\left(\frac{INV}{GDP} \right)$ gayrisafi yurtiçi yatırımların gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payını ifade ederken, $\left(\frac{SAV}{GDP} \right)$ gayrisafi yurtiçi tasarrufların yine gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payını ifade etmektedir. Feldstein ve Horioka (1980)'ya göre, sermaye hareketlerinin tam mobil olduğu bir dünyada (1) numaralı denklemde yer alan β katsayısı 0 değerine yakınsayacaktır. Bu durum, yurtiçi tasarruflarda meydana gelen artışların yurtiçi yatırımları arttırmadığı veya pek arttırmadığı anlamına gelmektedir. Bunun arkasında yatan açıklama, bir ülkenin yurtiçi tasarruflarında meydana gelen artışların, sermaye hareketlerinin tam mobil olduğu bir dünyada küresel yatırımların genelinde bir artışa yol açacağı şeklindedir. Küresel yatırımların tamamında meydana gelen bu artışların hangi ülke özelinde ne kadar dağılım göstereceği ise ülkelerin başlangıç sermayelerinin ve elde edilmesi muhtemel marjinal getirilerin ne kadar olduğuna bağlıdır. Ancak, sermaye hareketlerinin mobil olmadığı bir durumda ise β katsayısı 1'e yakınsayacaktır. Böylesi bir durum, yurtiçinde yapılan tasarrufların önemli ölçüde yurtiçi yatırıma dönüştüğünü ve dış âlemdeki, getirisi daha yüksek ülkelere doğru bir sermaye yöneliminin olmadığını göstermektedir. Orijinal çalışmanın bulguları da, tam bu noktada, önerilen politik ve teorik varsayımların ampirik bulgular ile uyummadığını ve gelişmiş, dışa açık ülkelere dönüşen örneklem bulgularına göre yurtiçi tasarrufların büyük ölçüde yurtiçi yatırımlara dönüştüğünü göstermektedir. Bu durum çalışmada, söz konusu ülkelerin dışa açık yapılarının ekonomik faaliyetler açısından gözlenemediği şeklinde yorumlanmış ve bir çelişkinin varlığına işaret edilmiştir. Şüphesiz ki, dışa açıklığın, sadece yurtiçinde kullanılmayan tasarruf miktarıyla ölçülmesi gerçeklikten uzak bir çıkarıma sebebiyet verecektir. Dışa açıklık, ülkelerin uluslararası ticaret, doğrudan yabancı yatırım veya uluslararası finansal yatırım hacimleriyle ve diğer pek çok iktisadi göstergelerle ölçülebilir. Ancak, biz bu çalışmada Feldstein-Horioka hipotezi kapsamında bir analiz yapacağımız için dışa açıklığı, Feldstein-Horioka'nın basit modelindeki, alıkonulan tasarruf katsayısı üzerinden yorumlayacağız.

Bu mevcut çalışmada ise Feldstein-Horioka hipotezi Türkiye Ekonomisi için, farklı zamansal boyutlar ve ekonometrik yöntemler ile ele alınacaktır. Bu bağlamda Türkiye'nin ekonomik anlamda dışarıya

¹Bkz. Friedman, Thomas (2006).

²Bkz. Obstfeld ve Rogoff (2000)

görece kapalı olduğu bir dönem olan 1962-1989 dönemi ve dışarıya açılmanın başlayıp zirve yaptığı 1990-2015 dönemleri ayrıştırılarak tahmin edilecektir. Bu noktada ekonomik yapının daha yoğun bir biçimde kapalı olduğu 1962-1980 dönemine ilişkin ayrı bir tahminleme yapmak da yerinde olabilir. Ancak, çeyreklik verileri 1960'lara kadar uzanacak şekilde hesaplamaların mümkün olmaması nedeniyle, düşük gözlem sayısıyla çalışmamak adına bu yol izlenmemiştir.

Çalışmanın izleyen bölümünde Feldstein-Horioka hipotezine ilişkin erken dönem ve güncel uluslararası literatüre değinilmesinin ardından Türkiye Ekonomisi özelinde yazılmış olan literatüre yer verilecektir. Bunun ardından ise ekonometrik analiz neticesinde elde edilen bulgular sunulacaktır.

2. İLGİLİ LİTERATÜR

Feldstein ve Horioka'nın 1980 yılında yayınladıkları çalışmada dikkat çektikleri nokta kısa süre içinde iktisat camiasında gerek uluslararası gerekse ulusal analizlere konu olmuştur. Gerek kesit veri analizi ile farklı ülke grupları için, gerekse zaman serisi analizi ile ülkeler özelinde tasarrufların yurtiçi yatırımlara ne derece etki ettiği incelenmiştir. Çalışmanın yazarlarından olan Martin Feldstein, 1983 yılında yaptığı çalışmada Feldstein ve Horioka (1980)'da elde edilen bulguları destekler sonuçlar elde etmiştir. 17 gelişmiş ekonomi için yapılan çalışmada bir önceki çalışmada uygulanan zaman aralıklarına ek yeni zaman aralıkları tanımlanmış ve yurtiçi tasarrufların yurtiçi yatırımlar üzerindeki etkisinin farklı zaman aralıklarında nasıl değiştiği karşılaştırılmıştır. Buna göre, zaman ilerledikçe söz konusu ülkeler için tasarrufların yurtiçi yatırımları arttırıcı etkisi eskiye kıyasla azalmaktadır. Ancak tasarruflar hala çok yüksek bir oranda yurtiçi yatırımlara dönüşmektedir (Feldstein, 1983).

Obstfeld (1986), Obstfeld (1995) ve benzer yaklaşıma sahip bazı çalışmalar, Feldstein ve Horioka (1980) ile başlayan ilgili literatürün bulgularını katsayı noktasında doğrulamak ile beraber bu yaklaşımın yurtiçi tasarrufların yurtiçi yatırımlara dönüşümünü gösterme noktasında faydalı olduğunu, ancak uluslararası sermaye hareketlerini incelemek için daha çok unsur barındıran analizler gerektiğini öne sürmüşlerdir. Tesar (1991) ise F-H'nin orijinal çalışmasında yer alan 16 ülkeye ilişkin yaptığı ampirik analizin yanı sıra OECD örneklemini de analize konu etmiştir. Elde edilen bulgular, yine tasarrufların

yurtiçi yatırımlar üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermekle birlikte elde edilen katsayılar yine yaklaşık olarak 0,8 ve üzerinde tahmin edilmiştir. Ancak, çalışmanın büyük örneklemini için iki farklı tahminleme yapılmıştır. İlk olarak 24 ülke için bir tahminleme yapılmış ve farklı dönemler için 0,35 ve 0,20'lere kadar düşebilen β katsayıları elde edilmiştir. Yazar, bu durumu söz konusu örneklem için Lüksemburg'un dışa düşen (outlier) gözlem niteliğinde olmasına bağlamıştır. Lüksemburg'un dâhil edilmediği 23 ülkeli tahminlemede katsayıları yine 0,8 dolaylarında tahmin edilmiştir. Çalışmada bunlara ek olarak dönemsel dalgalanmaları gözleyebilmek adına 1960-1986 arası dönem sırasıyla beşer yıllık ve üçer yıllık dönemler halinde de incelenmiştir. Anlamlı olarak tahmin edilen katsayılar yine genellikle 0,8 dolaylarında tahmin edilmiş, sadece iki ara dönem için geçici olarak 0,7 olarak tahmin edilmiştir. Obstfeld (1986) ve Obstfeld (1995)'in önermesiyle benzer bir şekilde, Tesar (1991) da tasarruflar ve yurtiçi yatırımlar arasındaki ilişkinin yönüne ve gücüne bakılarak yapılan analizlerde elde edilen bulguların incelemeye ve tartışmaya değer bir sonuç ortaya çıkardığını, ancak uluslararası sermaye hareketlerini yorumlayabilmek için bu gibi basit sonuçların yeterli veri teşkil edemeyeceğini ifade etmiştir.

Feldstein ve Bacchetta (1991) ise 23 ülkeyi kapsayan bir analiz ile söz konusu hipotezi farklı ülke grupları ve farklı zaman boyutları açısından sınımıştır. Daha önceki çalışmalarda mümkün mertebe farklı zaman aralıklarına ilişkin ekonometrik tahminlemeler yapılarak etkinin zaman içerisindeki değişimine ilişkin çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada ise yine zaman boyutunda çeşitliliğe gidilmesinin yanı sıra ülke örneklemeleri de çeşitlendirilmiştir. Buna göre, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkeleri, Avrupa Ekonomik Topluluğu (EEC) üyesi olma-olmama, Avrupa'da olup EEC'ye üye olmama ve benzeri şekillerde kategorize edilerek altı farklı şekilde örneklemeler oluşturulmuştur. Elde edilen bulgular, zaman içinde etkisi hafif bir azalma gösterse de, tasarrufların yurtiçi yatırımları önemli ölçüde arttırdığını göstermekte ve önceki çalışmalarda gözlenen bulguları desteklemektedir. Ancak EEC üyesi olan, yani aralarında ekonomik bir işbirliği bulunan ülkeler için durum daha farklıdır. 1960'larda 0,7 seviyelerinde tahmin edilen β katsayısı, 1970'lerde 0,6 düzeyine, 1980'lerde ise 0.35 düzeyine gerilemiştir. Bu durum aralarında ekonomik işbirliği bulunan ülkeler için yurtiçinde yapılan tasarrufların yurtiçi yatırımlara dönüşme eğiliminin zaman içerisinde azaldığını ve

hatta 0,5'in dahi altına gerilediğini göstermektedir. Diğer faktörleri sabit varsaydığımızda katsayadaki bu gerilemeyi dış ülkelere yapılan yatırımlardaki artışlar olarak yorumlamak mümkündür.

Konuya ilişkin gelişen erken dönem tartışmalarla değindikten sonra, şimdi görece yakın döneme ait çalışmaların bulgularına göz atalım. Coakley vd. (2004), 12 OECD ekonomisini 1981-2000 dönemi için çeyreklik veriler ile incelemiştir. Kesit veri analizinin yanı sıra ülkeler arası hetorejenliği de göz önünde bulunduran ve ortalama grup tahmin edicisi aracılığıyla da analiz edilen çalışmanın bulgularına göre, ele alınan örneklem için sermaye hareketliliğinin varlığından söz etmek mümkündür. Chakrabarti (2006), 126 ülkeyi 1960-2000 dönemi için kapsayan büyük bir örneklem ile yaptığı çalışmada panel veri analizi uygulamış ve farklı alt örneklem için tahminlerde bulunmuştur. Ele alınan panel veri setindeki heterojen eşbütünlükliği göz önünde bulundurarak, tam uyumlandırılmış en küçük kareler yöntemi (FMOLS) yaptığı çalışmanın bulgularına göre, OECD üyesi olmayan ülkeler örneğinde yurtiçi tasarruflar ile yurtiçi yatırımlar arasındaki ilişkiyi gösteren katsayı OECD üyesi ülkeler örneğinde elde edilen katsayıya göre daha düşük çıkmıştır.

Yakın dönem çalışmalarda, kesit ve panel veri analizi ile yapılan çalışmaların yanı sıra ülke ekonomileri özelinde yapılmış çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Vita ve Abbott (2002), 1946-2001 dönemi için Amerika Birleşik Devletleri'nde (A.B.D.) yurtiçi tasarruflar ve yurtiçi yatırımlar arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi yöntemini izleyerek incelemiştir. Çalışmanın bulguları 1971 öncesi dönemde aradaki ilişkiyi gösteren katsayının oldukça güçlü olduğunu, 1971 sonrası dönem için ise zayıfladığını göstermektedir. Narayan (2005) ise Feldstein-Horioka hipotezini Çin ekonomisinin 1952-1998 dönemi için yine ARDL sınır testi aracılığıyla incelemiştir. Çalışmanın bulguları, tasarruf ve yatırımların Çin ekonomisinde gerek sabit kur gerekse esnek kur dönemlerinin kapsadığı örneklem için eşbütünlük olduğunu göstermektedir.

Feldstein-Horioka hipotezi rejim değişikliği yaklaşımı göz önünde bulundurularak da incelenmiştir. Özmen ve Parmaksız (2003)'ün İngiltere ekonomisi özelinde yaptığı çalışmanın yanı sıra Telatar vd. (2007), Chen ve Shen (2015) gibi çalışmalar karşılaştırmalı ülke analizleri sunarak, yurtiçi tasarruflar ve yurtiçi yatırımlar arasındaki ilişkinin zaman içerisinde değişkenlik gösteren bir

yapıda olduğuna vurgu yapmışlardır. Buna göre söz konusu iki değişken arasındaki ilişkinin yüksek ve düşük olduğu dönemler söz konusudur ve ampirik analizlere konu edilen zamansal periyotlar bu yüksek ve düşük korelasyonlu dönemleri kapsıyor olabilir. Bu durumu ayırt etmek için ülkeler özelinde kırılma noktaları belirleme yoluna gidilmiştir. Gerek sözü geçen bu çalışmalar, gerekse literatürde yer alan diğer pek çok çalışma, tasarruf ve yatırımlar arasındaki bu ilişkiye bu yöntem ile odaklandığında bir takım kırılma noktalarının olduğuna ve bunların göz ardı edilmemesi gerektiği sonucuna varmıştır.

Konuya ilişkin literatüre yön vermiş başlangıç çalışmalarına ve daha yakın dönemde yapılmış bazı çalışmalara değindikten sonra, Feldstein-Horioka hipotezini Türkiye ekonomisi için ele almış olan çalışmalardan bazılarında değinmek de faydalı olacaktır. Yavuz (2005), 1962-2003 dönemi için yaptığı çalışmada Türkiye'de tasarrufların yurtiçi yatırımlar üzerindeki etkisini F-H'nin basit regresyon denklemi ile tahmin etmenin yanı sıra ilişkiyi eşbütünlük testi ve hata düzeltme modeli aracılığıyla da incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre Türkiye için yurtiçi tasarruflar yurtiçi yatırımlar arasında güçlü bir ilişki bulunmuş olup, tam bir sermaye hareketliliğinden bahsetmek mümkün değildir. Bolatoğlu (2005) ise 1970-2003 dönemi için yaptığı analizinin bulgularına göre, Türkiye'de yurtiçi tasarruflar ile yurtiçi yatırımlar arasında eşbütünlük bir ilişkinin bulunduğunu, ancak elde edilen tahmin değerinin aynı zamanda sermaye hareketliliğinin olmadığı çıkarımını yapmak için oldukça zayıf olduğunu ifade etmiştir. Esen vd. (2012), 1975-2009 dönemini kapsayan analizde, yurtiçi tasarruf oranı ile yurtiçi yatırım oranı arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişkinin var olduğunu ancak sermaye hareketliliğindeki artış ile birlikte bu ilişkinin azalma eğilimi gösterdiğini uyguladıkları ARDL modeli neticesinde ortaya koymuşlardır. Güriş (2013) de 1968-2012 dönemi için yaptığı analizde Türkiye'de tasarruf ve yatırımlar arasında eşbütünlük bir ilişkinin varlığını gösterir ampirik bulgulara ulaşmıştır. Arısoy (2013), Türkiye ekonomisinin 1962-2010 dönemini ele alarak uyguladığı ARDL analizi sonucunda uzun dönemde tasarruflar ve yurtiçi yatırımlar arasında oldukça güçlü bir ilişkinin bulunduğunu ifade etmiştir. Çalışmanın hata düzeltme modeli ile elde ettiği bulgular ise sermayenin tam hareketliliği olmasa da kısmen hareketli bir yapıda olduğunu göstermektedir. Dursun ve Abasız (2014) yapısal kırılmaların göz önüne alındığı ve alınmadığı modelleri karşılaştırarak

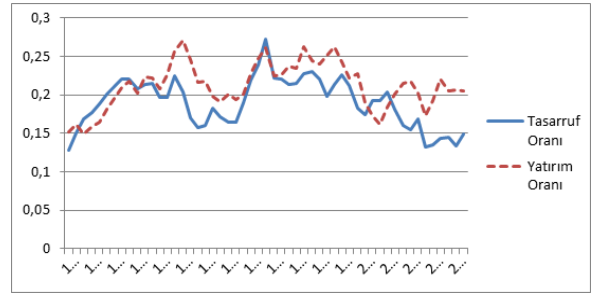
yaptığı analizde Türkiye ekonomisinin 1968-2008 dönemini incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre, tek yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi, tasarrufların yurtiçi yatırımları tetiklemesine ilişkin oldukça yüksek bir katsayı verirken iki yapısal kırılmalı test uygulandığında söz konusu katsayının 0,5'in altına düştüğü gözlenmektedir. Bu durum yazarlar tarafından, Türkiye'de uluslararası sermaye hareketliliğinin bulunduğunu ve bunun zaman içerisinde arttığı şeklinde yorumlanmıştır.

3. EKONOMETRİK ANALİZ

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye Ekonomisi için Feldstein-Horioka hipotezi Johansen Eşbütünleşme testi, ARDL Sınır Testi ve Markov Rejim Değişim Modeli aracılığıyla analiz edilmeye çalışılacaktır. Çalışmada iki farklı dönem için hipotezin geçerliliği test edilecektir. Bu dönemlerden ilki 1962-1989 yıllık verilerinden oluşurken, ikinci analiz dönemi 1990Q1-2015Q3 çeyreklik verilerini kapsamaktadır. Çalışmada kullanılacak olan veriler, *Kalkınma Bakanlığı Ekonomik ve Sosyal Göstergeler* veri tabanı ile *TCMB-EVDS* veri tabanlarından elde edilmiştir. Çalışmanın iki alt döneme ayrılması, 1960'lı yıllardan günümüze değin Türkiye Ekonomisinin yapısal açıdan farklı ekonomik patikalardan geçmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, iç ekonomik politikalar (ithal ikameci sanayileşme, cari ve mali açıkları finanse etmek için artan dış borçlanma, yüksek dış borç stoku), artan siyasi istikrarsızlık (erken siyasi seçimler ve kısa ömürlü koalisyon hükümetleri) ve önemli dış şoklar 1970'lerde Türkiye ekonomisinde ciddi finansal ve ekonomik krizlere yol açmıştır. Bu süreç sonrasında Türkiye, 24 Ocak 1980'de yapısal uyum programını kabul ederek kalkınma stratejisini değiştirmiş ve bu düzenleme sayesinde ekonomik ve finansal etkinliği geliştirmeyi, iç tasarrufları arttırmayı ve yabancı sermayeyi çekerek ekonomik büyümeyi tekrardan canlandırmayı amaçlamıştır. 1980'li yıllarda başlayan finansal serbestleşme süreci, 1989 yılında 32 sayılı

Karar ile sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlar kaldırılarak tamamlanmıştır. Bu yüzden finansal serbestleşme öncesi ve sonrası dönemin ayrı analiz edilmesinin Feldstein-Horioka Hipotezinin test edilmesinde önemli olacağı düşünülmektedir.

Şekil 1, Türkiye'de yurtiçi tasarruf ve yatırım oranlarının yıllar itibarıyla seyrini göstermektedir. Burada hemen ifade etmek gerekir ki, yurtiçi yatırım oranının yurtiçi tasarruf oranından yüksek olması, tasarrufların tamamının yatırımlara dönüştüğü ve dahi bu yatırımların yurtiçi tasarruflar dışındaki diğer bazı faktörlerden de beslendiği anlamına gelmemektedir. Yurtiçi yatırımlar şüphesiz ki yurtiçi tasarrufların yanı sıra diğer bir takım faktörlere de dayanmaktadır. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta, yurtiçi tasarrufların tamamının yurtiçi yatırımlara dönüştüğünü söylemenin mümkün olmamasıdır. Yurtiçi tasarrufların yurtiçi yatırımlar üzerindeki etkisini, bu bölümde yer alan ampirik sınamalar ile daha belirgin bir şekilde gözlemlemeye çalışacağız.

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Şekil 1: Türkiye'de Yurtiçi Tasarruf ve Yatırım Oranları (1962-2014, yıllık)

Analizin alt dönemlere ayrılmasındaki bir diğer neden ise, 1960'ları kapsayacak kadar geniş bir dönem için çeyreklik verilerin hesaplanmasının mümkün olmamasıdır. Burada çeyreklik tasarruf verileri, Yentürk vd. (2009)'da olduğu gibi şu şekilde elde edilmektedir:

$$S = C + I + G + CA - C - G = I + CA,$$

$$S - I = CA \quad \text{ve} \quad S = I + CA$$

Buna göre, milli gelir ve ödemeler dengesi denklemleri kullanılarak tasarruflar, yatırımlar ve cari işlemler dengesinin toplamı olarak ifade edilebilmektedir.

Çalışmada ekonometrik analizlere geçmeden önce, Granger ve Newbold (1974) çalışmasında

ortaya konan sahte regresyon (*Spurious Regression*) sorununa sebep olmamak için öncelikle çalışmada kullanılacak olan zaman serilerinin durağanlıkları kontrol edilecektir. Bilindiği gibi, literatürde zaman serilerinin durağanlıklarını kontrol etmek amacıyla Dickey-Fuller, Augmented Dickey-Fuller, Phillips-

Perron ve KPSS gibi birim kök testleri kullanılmaktadır.³ Bu çalışmada ise, serilerin durağanlıkları Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi ile incelenecektir. Tablo 1'de çalışmada kullanılacak olan zaman serilerine ilişkin birim kök test sonuçları yer almaktadır. Birim kök test sonuçlarına göre, 1962-1989 dönemi için hem *INV/GDP*'nin hem de *SAV/GDP*'nin düzeyde durağan olmadığı, yani serilerin birim kök içerdiği, buna karşın serilerin birinci farklarının ise durağan olduğu ve birim kök içermediği görülmektedir. 1990Q1-2015Q3

dönemi için yapılan birim kök test sonuçlarında ise *INV/GDP*'nin düzeyde durağan olmadığı, buna karşın birinci farkının durağan olduğu görülmektedir. *SAV/GDP* değişkeni için ise birim kök test sonuçları değişkenin düzeyde %10 anlamlılık seviyesinde birim kök içermediği, buna karşın *INV/GDP* değişkeninin ise birim kök içerdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Her iki serinin birinci farkları ile yapılan birim kök test sonuçları ise serilerin birinci farklarının durağan olduklarını göstermektedir.

Tablo 1: ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Düzye	Birinci Fark
	1962-1989 Dönemi	1962-1989 Dönemi
<i>INV/GDP</i>	-2.811	-6.278***
<i>SAV/GDP</i>	-2.385	-6.387***

Değişkenler	Düzye	Birinci Fark
	199Q1-2015Q3 Dönemi	199Q1-2015Q3 Dönemi
<i>INV/GDP</i>	-1.488	7.105***
<i>SAV/GDP</i>	-2.719*	-7.346***

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Çalışmada kullanılacak değişkenlerin durağanlık sonuçlarını incelemenin ardından, 1962-1989 dönemi için her iki serinin de düzeyinin durağan olmadığı, buna karşın birinci farklarının durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda analizde kullanılacak olan değişkenler $I(1)$ 'dir. 1962-1989 dönemi için kullanılacak olan serilerin ikisinde $I(1)$ olması (tüm seriler aynı mertebeden durağan) sebebiyle, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Johansen Eşbütünleşme Testi (Johansen (1988),

Johansen ve Juselius (1990), Johansen (1995)) aracılığıyla analiz edilecektir. Johansen Eşbütünleşme Testi için Kısıtlanmamış Vektör Otoregresif modeli (VAR) şu şekilde tanımlamak mümkündür (Harris ve Sollis, 2003):

$$z_t = A_1 z_{t-1} + \dots + A_k z_{t-k} + u_t \quad u_t \sim IN(0, \Sigma) \quad (2)$$

Burada z_t ($n \times 1$) ve her A_i ($n \times n$) boyutunda matris parametreleridir. Denklem (2) Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) için yeniden tanımlanacak olursa:

$$\Delta z_t = \Gamma_1 \Delta z_{t-1} + \dots + \Gamma_{k-1} \Delta z_{t-k+1} + \Pi z_{t-k} + u_t \quad (3)$$

Burada $\Gamma_i = -(I - A_1 - \dots - A_i)$ ($i = 1, \dots, k-1$) ve $\Pi = -(I - A_1 - \dots - A_k)$ dir. Bu şekilde sistemi tanımlamak, sırasıyla $\hat{\Gamma}_i$ ve $\hat{\Pi}$, tahminleriyle z_t 'deki değişimlerin kısa ve uzun dönem ayarlamalarının bilgilerini içermektedir. Görüleceği gibi, $\Pi = \alpha\beta'$ dur ve burada α dengesizliğe karşı ayarlanmanın hızını vermekte ve β ise uzun dönem katsayılar matrisini göstermektedir. $\beta' z_{t-k}$ denklem (3)'e dahil edildiğinde çok değişkenli

modelde ($n-1$)'e kadar eşbütünleşme ilişkisini göstermektedir; ki bu da z_t 'nin uzun dönem dengesine yakınsamasını sağlamaktadır. z_t 'nin durağan olmayan $I(1)$ değişkenlerinin bir vektörü olduğu varsayıldığında, beyaz gürültü (*white noise*) olabilmesi için $u_t \sim I(0)$ olmalıdır. Πz_{t-k} da durağan olduğunda Δz_{t-i} 'nin de dahil olduğu denklem (3)'teki tüm terimler $I(0)$ 'dır (Harris ve Sollis, 2003). Buradaki temel amaç Π katsayı matrisinin

³Birim kök testlerine ilişkin ayrıntılı bilgi için Dickey ve Fuller (1979), Phillips ve Perron (1988) ve Kwiatkowski vd., (1992) çalışmalarına bakılabilir.

veri vektöründeki değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiler hakkında bilgi içerip içermediğinin analiz edilmesidir (Johansen ve Juselius, 1990). Denklem (3), bu çalışmanın amacına uygun hale getirildiğinde, z_t vektörü yatırımların Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya oranı ve tasarrufların Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya oranından $z_t = [INV / GDP \text{ SAV}/GDP]$ oluşmaktadır.

Eşbütünleşmeyi test etmek için iki istatistik kullanılmaktadır: iz istatistiği (*trace statistic*), λ_{trace} ve maksimum öz değer istatistiği (*maximal-eigenvalue*

statistic), λ_{max} . Johansen Eşbütünleşme Testi sonrasında elde edilen test istatistiğinin bu iki istatistik değerini aşması hali, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki yoktur yönündeki sıfır hipotezinin reddedildiğini ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir. Aksi durumda ise, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. 1962-1989 dönemine ilişkin Johansen Eşbütünleşme Testi sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

	Test İstatistikleri			
	İz İstatistiği		Maksimum Öz Değer İstatistiği	
	İstatistik Değeri	%0.5 C.V	İstatistik Değeri	%0.5 C.V
r=0	21.398**	18.397	18.576**	17.147
r ≤ 1	2.822	3.841	2.822	3.841

Eşbütünleşme testinden elde edilen sonuçlarına göre hem iz istatistiği hem de maksimum özdeğer istatistiği modelde yer alan değişkenler arasında bir eşbütünleşme denklemi olduğunu göstermektedir ve her iki istatistik değeri de kritik değerleri aştığından bu seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı yönündeki sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu durumda yatırımların Gayri

Safi Yurtiçi Hasıla'ya oranı ile tasarrufların Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya oranı arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunduğu bir sonraki aşamada hem kısa hem de uzun dönem dinamikleri bir arada görmemizi sağlayan Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)'ne geçilmektedir. Analiz sonuçlarında elde edilen uzun ve kısa dönem katsayılar Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Johansen Eşbütünleşme Testinden Elde Edilen Tahmin Sonuçları

Uzun Dönem Katsayıları			
$INV/GDP = 1.036 + 0.889SAV/GDP$			
[6.696] [2.547]			
VECM Tahmin Sonuçları 1962-1989 (Bağımlı Değişken: $\Delta INV/GDP$)			
Gecikme	ECT	$\Delta INV/GDP$	$\Delta SAV/GDP$
1	-0.265**	0.003	-0.054
	[-2.113]	[0.016]	[-0.248]

Değişen Varyans : $\chi^2 = 17.016 - (0.52)$, LM -Stat = 6.229 (0.18), JB=2.865 (0.58)

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Johansen Eşbütünleşme Testi sonuçlarına göre tahmin edilen modelin normallik, değişen varyans

ve otokorelasyon sorunları içermediği görülmektedir. Tahmin sonuçlarından tasarrufların yatırımları

pozitif yönde etkilediği ve tasarruf oranının uzun dönem katsayısının 0.889 olarak tahmin edildiği gözlenmektedir. Söz konusu katsayı, 1'e oldukça yakın olup, oldukça yüksek bir yurtiçi tasarruf-yurtiçi yatırım ilişkisine işaret etmektedir. Şüphesiz ki katsayının bu denli yüksek olması örneklemin önemli bir kısmının Türkiye Ekonomisi'nin içeriden işleyen bir yapıya sahip olduğu 1960'lı ve 1970'li yılları kapsıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Hatta, hipoteze ismini veren Feldstein-Horioka (1980) çalışmasında da söz konusu katsayı OECD ülkelerinde, 1960-1974 dönemi için 0.8-0.9 bandında tahmin edilmiştir. Kısaca, elde edilen bu katsayı gerek Türkiye Ekonomisinin dönem itibarıyla uygulamakta olduğu ekonomi politikaları, gerekse küresel ekonominin koşulları için beklenen bir sonuç vermektedir. Buna göre, ilgili dönemde yurtiçi tasarrufların çok büyük bir kısmı, yurtiçi yatırımlar şeklinde neticelenmektedir. Vektör Hata Düzeltme Modeli sonrasında elde edilen hata düzeltme teriminin, beklenildiği gibi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Buna göre, kısa dönemde oluşacak bir dengesizliğin yaklaşık %27'si bir sonraki dönemde düzeltilerek uzun dönem dengesine yaklaşması beklenilmektedir.

Çalışmada kullanılacak olan ikinci dönem aralığı olan 1990Q1-2015Q3 dönemi için yapılan birim

kök test sonuçları, yatırımların Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya oranının birinci farkının durağan olduğunu göstermesine rağmen tasarrufların Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya oranı için ise düzeyinin %10 anlamlılık seviyesinde durağan olması sebebiyle bir belirsizlik durumuna işaret etmektedir. Bu nedenle, serilerin değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tahmininde, değişkenlerin farklı mertebeden durağan olması durumunu göz önünde bulunduran Pesaran ve Shin (1999) ve Pesaran vd. (2001) tarafından ortaya konan ARDL Sınır Testi (*ARDL Bound Test*) yaklaşımı kullanılacaktır. ARDL Sınır Testi yaklaşımı, literatürde yer alan Engle ve Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) eşbütünleşme yaklaşımlarına göre bazı önemli avantajlara sahiptir. Bu avantajlar, modelde yer alan değişkenlerin aynı mertebeden durağan olmak zorunda olmaması, modelde yer alan değişkenlere farklı gecikme değerleri eklenebilmesi, ARDL modelinin küçük örneklerde daha dayanıklı ve iyi sonuçlar vermesi ((Panopoulou ve Pittis, 2004; Pesaran vd., 1998 ve Baek ve Kim, 2013) ve kısa ve uzun dönem tahminleri eşanlı olarak vermesi şeklinde sıralanabilir. Buna göre, çalışmada kullanılacak olan ARDL modeli denklem (4)'te yer aldığı şekildedir.

$$\Delta INV / GDP = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_1 \Delta INV / GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^p \alpha_2 SAV / GDP_{t-i} + \lambda_1 INV / GDP_{t-1} + \lambda_2 SAV / GDP_{t-1} + \varepsilon \quad (4)$$

Burada, denklemin sağ tarafında yer alan λ_1 'den λ_2 'e kadar olan ifadeler değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisiyi verirken, toplam sembolü α_1 'den α_2 'e kadar olan ifadeler değişkenlerin kısa dönemli dinamiklerini göstermektedir. Bunun yanı sıra, burada α_0 sabit terimi ve ε_t Gaussian beyaz gürültüyü göstermektedir.

ARDL sınır testi yaklaşımından kısa ve uzun dönem dinamiklerin elde edilebilmesi için ilk olarak denklem (4), en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilecek ve tahminden elde edilen F testi, yatırımların GSYİH'ya oranı ve tasarrufların GSYİH'ya oranı arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını test etmek için kullanılacaktır.

Denklem (4)'teki sıfır hipotezi şu şekildedir; $H_0: \lambda_1 = \lambda_2 = 0$. Bu, değişkenler arasında uzun dönemli

ilişki olmadığını göstermektedir. Alternatif hipotezi ise şu şekildedir; $H_1: \lambda_1 \neq \lambda_2 \neq 0$.

Burada, tahminlerden elde edilen F istatistik değeri, Pesaran vd. (2001)'de verilmiş olan kritik değerlerle karşılaştırılır. Eğer hesaplanan F değeri üst kritik değeri aşarsa eşbütünleşmenin olmadığı yönündeki sıfır hipotezi reddedilecektir. Yatırımların GSYİH'ya ve tasarrufların GSYİH'ya oranı arasındaki ilişkiye ait uzun dönem katsayıların tahmini için gecikme uzunluğu Akaike Bilgi kriteri kullanılarak belirlenmektedir. Modele göre, hem yatırımların GSYİH'ya oranı için, hem de tasarrufların GSYİH'ya oranı için 4 gecikme uzunluğu eklenmesi uygun bulunmuştur. Buna göre, çalışmada tahmin edilecek model ARDL(4, 4)'dür. Tahmin edilen hata düzeltme modeli ise denklem (5)'te yer almaktadır.

$$\Delta INV / GDP_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta INV / GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^p \phi_i \Delta SAV / GDP_{t-i} + \alpha ECM_{t-1} + U_t \quad (5)$$

ARDL eşbütünleşme test sonuçları, Tablo 4'te gösterilmektedir. Tablo 4'te görüldüğü gibi, F istatistiği kritik değerleri aşmaktadır. Bu durumda

yatırımların GSYİH'ya ve tasarrufların GSYİH'ya oranı arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 4: ARDL Sınır Testi Sonuçları

	F istatistiği	Kritik değer %5		Kritik değer %10	
		I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
$F(INV/GDP SAV/GDP)$	8.66	4.94	5.73	4.04	4.78

Çalışmada kullanılan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edildikten sonra, Tablo 5'te yer alan ve ARDL modelinden elde edilen kısa ve uzun dönem katsayıları gösteren tahmin sonuçları elde edilmiştir. Öncelikle modele ilişkin tanısal test sonuçlarına bakıldığında tahmin edilen modelin normallik, değişen varyans ve otokorelasyon sorunları olmadığı görülmektedir. Tahmin edilen uzun dönem katsayısı tasarrufların GSYİH'ya oranının yatırımların GSYİH'ya oranını pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Burada tasarrufun katsayısı 0.527 olarak bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle 1990-2015 dönemini kapsayan bu tahmin sonuçlarına göre, yurtiçi tasarruf oranında meydana gelen bir birimlik artış yurtiçi yatırımlarda yaklaşık 0.53 oranında bir artışa yol açmaktadır. Elde edilen bu katsayı, yurtiçi tasarrufların hala yurtiçi yatırımların önemli bir belirleyicisi olduğunu göstermekle birlikte 1962-

1989 dönemi için elde eden 0.89'luk katsayıya göre önemli bir azalma göstermiştir. Bu durum ele alınan hipotez kapsamında en basit bir çıkarım ile Türkiye Ekonomisinin 1990-2015 döneminin 1962-1989 dönemine göre dışarıya daha açık bir hale geldiği şeklinde yorumlanabilir. Şüphesiz ki, çalışmanın literatür taraması bölümünde de değinildiği gibi, azalış gösteren yurtiçinde alıkonulan tasarruf katsayısı (*saving-retention coefficient*) mutlak bir uluslararası sermaye hareketliliğine işaret etmemektedir. Kayıt dışı ekonomi faaliyetler veya herhangi bir sebeple yatırıma dönüşmeden atıl tutulan tasarruflar da burada tahmin edilen 0.53'lük kısmın dışında yer almaktadır. Özellikle gelişmekte olan ve piyasa mekanizmasının tam işleyemediği ekonomilerde daha yaygın gözlenen bu durum da Feldstein-Horioka hipotezi gibi basite indirgenmiş modellerde göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo 5: ARDL (4,4) Modeli Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: INV/GDP		Katsayılar	
Açıklayıcı Değişkenler	Kısa Dönem Katsayıları	Uzun Dönem Katsayıları	
INV/GDP(-1)	0.329 (3.246)***		
INV/GDP(-2)	0.200 (1.883)*		
INV/GDP(-3)	0.246 (2.295)**		
SAV/GDP	0.145 (2.776)***	0.527 (2.983)***	
SAV/GDP(-1)	0.081 (1.359)		
SAV/GDP(-2)	-0.003 (-0.053)		
SAV/GDP(-3)	-0.083 (-2.144)**		
CONSTANT		10.333 (2.983)***	
ECT(-1)	-0.249 (-4.107)***		
Tanısal Testler		p Değeri	
χ^2 (otokorelasyon)		0.13	
χ^2 (değişen varyans)		0.39	
χ^2 (normallik)		0.72	
χ^2 (fonksiyonel form)		0.29	

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Hata Düzeltme Modeli sonrasında elde edilen hata düzeltme teriminin beklenildiği gibi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Buna göre, kısa dönemde oluşacak bir dengesizliğin yaklaşık %25'i bir sonraki dönemde düzeltilerek uzun dönem dengesine yaklaşması beklenilmektedir.

Çalışmada son olarak, 1990Q1-2015Q3 dönemi için Feldstein-Horioka hipotezinin geçerliliği Ho (2000), Telatar vd. (2007) ve Chen ve Shen (2015) gibi Markov Rejim Değişim Modeli kullanılarak analiz edilecektir. Analizde Markov Rejim Değişim Modeli'nin tercih edilmesinin temel nedeni, bağımlı değişken üzerinde etkiye sahip olan faktörlerin

belirlenmesinde kullanılan doğrusal modellerin Fratzscher (2002) ve Alvarez-Plata ve Schrooten (2006) tarafından da vurgulandığı gibi, beklentilerdeki değişimlerin de bağımlı değişken üzerinde önemli etkiye sahip olabileceği gerçeğini ihmal etmesidir. Chen ve Shen (2015) bu durumu Lucas kritiğinin iddia ettiği gibi politika rejim değişimlerinin ekonomik ajanlar üzerine etki etmesi durumunda yapısal makroekonomik modellerdeki parametre tahminlerinin değişeceği şeklinde yorumlamıştır. Bu sebeple, gözlemlenemeyen ancak bağımlı değişken üzerinde etkiye sahip olabilecek bu faktörlerin de model tahminlerine dahil edilmesinde Markov rejim değişim modeli kullanılması yararlı olacaktır.

Markov Rejim Değişim Modeli çalışmanın amacına uygun olarak yazılacak olursa;

$$(INV / GDP)_t = \alpha_{S_t} + \beta_{S_t} (SAV / GDP)_t + u_t, \quad t = 1, \dots, T \quad u_t \sim i.i.d.(0, \sigma_{S_t}^2) \quad (6)$$

$$\alpha_{S_t} = \alpha_0(1 - S_t) + \alpha_1 S_t, \quad \beta_{S_t} = \beta(1 - S_t) + \beta_1 S_t, \quad \sigma_{S_t}^2 = \sigma_0^2(1 - S_t) + \sigma_1^2 S_t$$

Burada, yurtiçi yatırımların gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payını ifade ederken, yurtiçi tasarrufların yine gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payını ifade etmektedir ve α , β ve σ 'ın gözlemlenemeyen durum değişkenine bağlı olduğu varsayılmaktadır.

$s_t \in \{1, 2, \dots, N\}$ arasında sadece tam sayı değeri alabilen bir rassal değişken olsun. s_t 'nin belirli bir değer j 'ye eşit olma olasılığının geçmiş değerlerle ilişkisinin sadece s_{t-1} değerine bağlı olduğu varsayılsa (Hamilton, 1994);

$$P\{s_t = j \mid s_{t-1} = i, s_{t-2} = k, \dots\} = P\{s_t = j \mid s_{t-1} = i\} = p_{ij} \quad (7)$$

Böyle bir süreç $\{P_{ij}\}_{i,j=1,2,\dots,N}$ olan N -durumlu bir Markov zinciridir. Geçiş olasılığı p_{ij} , i durumundan sonra j durumunun gerçekleşme olasılığını vermektedir. Ayrıca dikkat edilirse;

$$p_{i1} + p_{i2} + \dots + p_{iN} = 1 \quad (8)$$

Genellikle geçiş olasılıklarını $(N \times N)$ geçiş matrisi P olarak göstermek kolaylık sağlamaktadır:

$$P = \begin{bmatrix} p_{11} & p_{12} & \dots & p_{1N} \\ p_{21} & p_{22} & \dots & p_{2N} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ p_{N1} & p_{N2} & \dots & p_{NN} \end{bmatrix} \quad (9)$$

P matrisinin j sırası ve i sütununa denk gelen elementin geçiş olasılığı p_{ij} dir. Otoregresyon

parametrelerinin değişken olduğu otoregresif süreçleri, bir rejim değişikliği değişkenin sonucu olarak ele alınmaktadır. Burada, rejimin kendisi de gözlemlenemeyen bir Markov zincirinin sonucu olarak tanımlanmaktadır. Bu tür bir süreci analiz etmeden önce, bu süreçlerin özel durumu olan *i.i.d.* (*independent and identically distributed*), yani karışık dağılım olarak bilinen süreçleri değerlendirmek fayda sağlamaktadır.

N tane olası dağılımın olduğu belirli bir sürecin t anında bulunduğu rejimi tanımlayan gözlemlenemeyen rassal değişken s_t olsun ($s_t = 1, 2, \dots, \text{or } N$). Süreç rejim 1'de iken, gözlemlenen değişken y_t $N(\mu_1, \sigma_1^2)$ dağılıma sahiptir. Süreç rejim 2'de iken y_t $N(\mu_2, \sigma_2^2)$ dağılımına sahiptir ve bu şekilde devam etmektedir. Böylece, s_t değişkeninin j değeri almasına koşullu olarak y_t 'nin yoğunluk fonksiyonu (Hamilton, 1994):

$$f(y_t \mid s_t = j; \theta) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}\sigma_j} \exp\left\{-\frac{(y_t - \mu_j)^2}{2\sigma_j^2}\right\} \quad (10)$$

$j = 1, 2, \dots, N$. Burada $\theta, \mu_1, \dots, \mu_N$ ve $\sigma_1^2, \dots, \sigma_N^2$ 'yi de içeren popülasyon parametrelerinden oluşan bir vektördür. Gözlemlenemeyen rejim $\{s_t\}$ 'nin bir olasılık dağılımına göre oluşmaktadır ve s_t 'nin j değerinde olmasının koşulsuz olasılığı π_j :

$$P\{s_t = j; \theta\} = \pi_j \text{ için } j=1, 2, \dots, N. \quad (11)$$

π_1, \dots, π_N olasılıkları aynı zamanda θ içinde tanımlıdır

$$\theta = (\pi_1, \dots, \pi_N, \sigma_1^2, \dots, \sigma_N^2, \pi_1, \dots, \pi_N)'. \quad (12)$$

Örnek olarak $s_t = j$ ve y_t 'nin $[c, d]$ arasında olduğu birleşik olayın olasılığı bulunmaya çalışıldığında;

$$p(y_t, s_t = j; \theta) = f(y_t | s_t = j; \theta) \cdot P\{s_t = j; \theta\} \quad (13)$$

y_t 'nin c ve d arasındaki tüm değerlere göre adlandırılacaktır. (10) ve (11) denklemlerine göre bu integralinin alınması gerekmektedir. Denklem (13) y_t ve s_t 'nin birleşik yoğunluk dağılım fonksiyonu olarak fonsiyon aşağıda yer almaktadır:

$$p(y_t, s_t = j; \theta) = \frac{\pi_j}{\sqrt{2\pi\sigma_j}} \exp\left\{-\frac{(y_t - \mu_j)^2}{2\sigma_j^2}\right\} \quad (14)$$

y_t 'nin koşulsuz yoğunluk fonksiyonu, (14) denklemini j 'nin tüm değerleri için toplayarak bulunabilmektedir:

$$\begin{aligned} f(y_t; \theta) &= \sum_{j=1}^N p(y_t, s_t = j; \theta) \\ &= \frac{\pi_1}{\sqrt{2\pi\sigma_1}} \exp\left\{-\frac{(y_t - \mu_1)^2}{2\sigma_1^2}\right\} \\ &\quad + \frac{\pi_2}{\sqrt{2\pi\sigma_1}} \exp\left\{-\frac{(y_t - \mu_2)^2}{2\sigma_2^2}\right\} + \dots \\ &\quad + \frac{\pi_N}{\sqrt{2\pi\sigma_N}} \exp\left\{-\frac{(y_t - \mu_N)^2}{2\sigma_N^2}\right\} \end{aligned} \quad (15)$$

s_t rejimi gözlemlenmediği için, gözlemlenen gerçek veri y_t 'yi tanımlayan ilgili yoğunluk fonksiyonu (15) fonksiyonudur. Eğer rejim değişkeni s_t 'nin farklı t tarihlerindeki dağılımı *i.i.d.* ise, gözlemlenen verinin *log likelihood* fonksiyonu (15) denkleminde aşağıda yer aldığı şekilde hesaplanabilmektedir.

$$\ell(\theta) = \sum_{t=1}^T \log f(y_t; \theta) \quad (16)$$

θ 'nin *maximum likelihood* tahmini $j = 1, 2, \dots, N$ için $\pi_1 + \pi_2 + \dots + \pi_N = 1$ ve $\pi_j \geq 0$ kısıtlarına göre (16) denklemini maksimize ederek elde

edilmektedir. Bu hesaplama nümerik yöntemler ya da EM algoritmalarıyla yapılabilmektedir (Hamilton, 1994).

Denklem 6'da yer alan modele ilişkin Markov Rejim Değişim Modeli tahmin sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır. Model sonuçlarına bakıldığında iki farklı rejim bulunduğu gözlenmektedir. Burada *Rejim 1*'in alıkonan tasarruf katsayısı (β_1) tasarruf ve yatırım arasında düşük ilişki olduğunu, *Rejim 2*'nin alıkonan tasarruf katsayısı (β_2) tasarruf ve yatırım arasında yüksek ilişki olduğunu göstermektedir. Bu sebeple, $\beta_1 < \beta_2$ olması beklenmektedir. Yüksek ve düşük

ilişki rejimlerinin belirlenmesinde Hamilton (1989) 0.5 kuralı uygulanmıştır.

Şekil 2'de yer alan Markov Rejim Değişim Modeline ilişkin filtrelenmiş yüksek ve düşük ilişki rejim olasılıkları diyagramından da anlaşılacağı üzere, burada Rejim 1 ve 2 olarak ifade edilen dönemler sırasıyla 2001 sonrası ve 2001 öncesi dönemlere işaret etmektedir. Elbette ki, Markov Rejim Değişim Modelinden elde edilen ve katsayıların düşük ve yüksek olduğu dönemleri ayırt eden bu bulgular, yapısal kırılma testlerinden farklı şekilde yorumlanmaktadır. İlgili şekilden de görüleceği üzere, örneğin 1999-2000 döneminde de olasılık değeri rejim 1 için yüksek görünmektedir. Kısaca, bu bulgular bize tasarruf ve yatırım arasındaki ilişkinin güçlü ve zayıf olduğu dönemleri göstermekte olup, 2001 öncesi ve sonrası için dikkate değer bir farkın söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, Türkiye Ekonomisinin son 20 yıllık seyri göz önüne alındığında oldukça makul bir noktaya işaret

etmektedir. Zira ülke ekonomisi 2001 yılı itibarıyla, başta dalgalı kur sistemine geçiş olmak üzere önemli değişimler geçirmiş ve gerek faiz gerekse enflasyon oranlarında durağan bir patika yakalanmaya çalışılmıştır. Temel göstergelerde önceki döneme kıyasla yakalanan iyiyeye gidış piyasalardaki risk ortamını önemli ölçüde azaltmış ve söz konusu dönem itibarıyla ülkeye giren doğrudan yabancı yatırım oranı kayda değer artışlar göstermiştir. Doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen bu artışlar, 2001 sonrası dönemde yurtiçi yatırımlar ve ekonomik büyümenin yurtiçi tasarrufların dışında bir başka itici güçten daha beslendiği anlamına gelmektedir. Her ne kadar dönemin ekonomi politikasının bir bedeli olarak dış ticaret ve cari açığa önemli artışlar gözlenirse ve 2013 yılından beri göstergelerdeki durağanlığın seyri değişse de, 2001 sonrası dönem Türkiye Ekonomisi için faiz, enflasyon, döviz kuru ve yatırım belirleyicilerinin değişimi ile önemli kırılma dönemlerinden birini teşkil etmektedir.

Tablo 6: Markov Rejim Değişim Modeli Tahmin Sonuçları

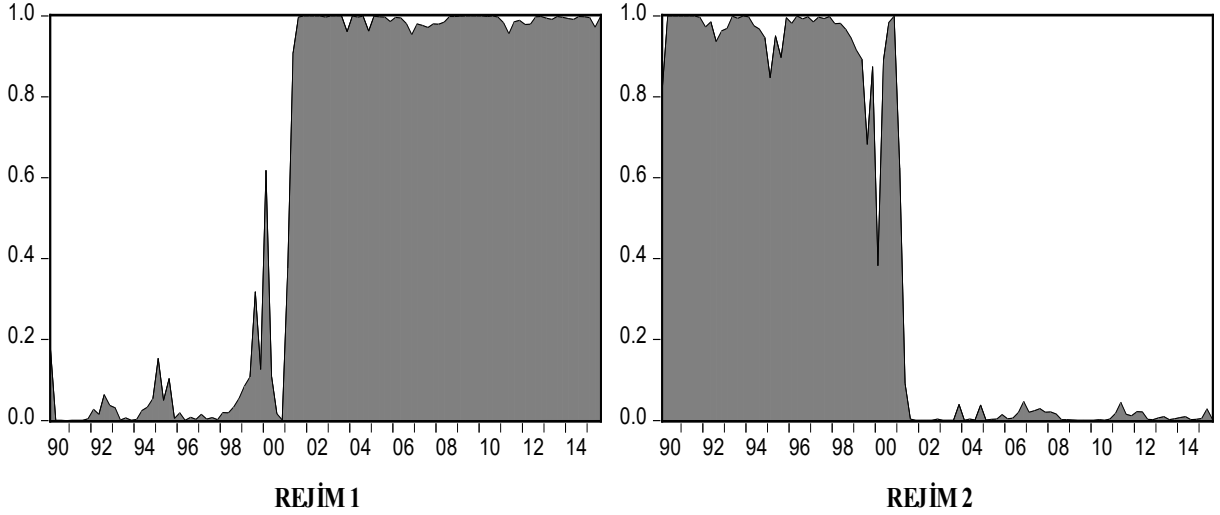
<i>Bağımlı Değişken:</i>	<i>Rejim 1</i>		<i>Rejim 2</i>	
	<i>Katsayı</i>	<i>t değeri</i>	<i>Katsayı</i>	<i>t değeri</i>
<i>INV/GDP</i>				
<i>Değişkenler</i>				
<i>CONSTANT</i>	8.553***	8.448	20.319***	14.819
<i>SAV/GDP</i>	0.158***	2.559	0.568 ***	10.848
<i>Log-Likelihood</i>	-208.206	p_{11}	0.985	
<i>Sigma 1</i>	0.379	p_{22}	0.988	
<i>Sigma 2</i>	0.762			

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6'da yer alan tasarruf oranına ilişkin tahmin edilen katsayılara tekrar dönecek olursak, Rejim 1 yani 2001 sonrası dönem için tahmin edilen katsayının yaklaşık 0.16, Rejim 2 yani 2001 öncesi dönem için tahmin edilen katsayının ise yaklaşık 0.57 olarak tahmin edildiği gözlenmektedir. Rejim değişiminin göz önünde bulundurulduğu model neticesinde elde edilen bu bulgular, 1962-1989 dönemi için 0.89 olarak tahmin edilen, 1990-2015 dönemi için ise 0.53 olarak tahmin edilen tasarruf oranı katsayısının aslında 1990-2015 dönemi için aslında kapsayıcı bir sonuç vermediğini göstermektedir. 1990-2015 dönemi,

kendi içinde farklı rejimler barındırmakta olup, bu rejimler ayrıştırıldığında Feldstein-Horioka Hipotezine ilişkin yorumlar da değişiklik göstermektedir.

Bu bulgular neticesinde, Türkiye Ekonomisinde yurtiçi tasarrufların 1962-1989 dönemi için büyük oranda yurtiçi yatırımlara dönüştüğünü, 1990-2015 döneminde ise bu dönüşüm oranının önemli bir düşüş gösterdiğini söyleyebiliriz. 2001 sonrası dönemde ise, önemli bir kırılma ile yurtiçinde alıkonan bu tasarruf oranının hem 1990 öncesi hem de 1990-2001 arası döneme göre önemli ölçüde gerilediğini söylemek mümkündür.

Şekil 2: Filtrelenmiş Yüksek ve Düşük İlişki Rejim Olasılıkları

SONUÇ

Bu çalışmada Feldstein-Horioka bilmecesi olarak bilinen ve Feldstein ve Horioka (1980) tarafından literatürde yer edinmiş olan hipotez, Türkiye Ekonomisi için farklı alt dönemler ve tahmin teknikleri ile incelenmiştir. Hakim iktisat anlayışı ve küresel ekonomik sistem, sermayenin tam hareketli olduğu bir ortamda ülkelerin tasarruflarının iç pazar yerine daha yüksek marjinal getiri oranına sahip dış ülkelere yöneleceğini öngörmektedir. Bu çerçevede, ilgili literatürde özellikle gelişmiş ülkeler özelinde yapılmış olan başlangıç çalışmaları, yurtiçi tasarruflar ile yurtiçi yatırımlar arasında oldukça kuvvetli ve anlamlı bir istatistikî ilişki tespit etmiş ve bu durumun teori ve küresel politik anlayış ile çelişmekte olduğunu öne sürmüşlerdir. Şüphesiz ki, aradaki ilişkinin gücünü gösteren katsayının bu denli yüksek tahmin edilmesinde söz konusu literatürün erken dönem çalışmalarının periyod olarak da 1980'li yıllar öncesini ele almalarının önemli bir etkisi vardır. Daha ileri dönemleri ele alan analizlerde ise söz konusu katsayının azaldığı, ancak hala yüksek olduğu göze çarpmıştır.

Bu çalışmanın bulguları ise 1962-1989 dönemi için yurtiçi tasarruflar ile yurtiçi yatırımlar arasında oldukça kuvvetli bir ilişkinin bulunduğunu, 1990-2015 dönemi için ise bu katsayının hala dikkate değer sayılabileceğini ancak 0.5 seviyelerine kadar gerilediğini göstermektedir. Buna göre, en azından Feldstein-Horioka hipotezi bağlamında 1990 sonrası dönemde Türkiye Ekonomisinde tasarrufların yurtiçi yatırıma dönüşme etkisinin azaldığını söylemek

mümkündür. Bu ayrıştırma neticesinde gözlenen farklılaşmanın yanı sıra, 1990-2015 dönemi Markov Rejim Değişim Modeli aracılığıyla da tahmin edilmiş ve Türkiye Ekonomisinin tarihi boyunca dışa en açık olduğu bu 26 yıllık dönemin de kendi içerisinde bir takım kırılmalar içerip içermediği sınanmaya çalışılmıştır. Bu son modele ilişkin elde edilen bulgular ise 2001 sonrası dönemde önemli bir kırılmanın olduğunu ortaya koymaktadır. Bu modelden elde edilen bulguları Feldstein-Horioka hipotezi bağlamında yorumlayacak olursak, 2001 sonrası dönemde yurtiçinde yapılan tasarrufların çok az bir kısmı yurtiçi yatırımlara dönüşmektedir. Kısaca, Türkiye Ekonomisinde yurtiçi tasarruflar ile yurtiçi yatırımlar arasındaki bağın 1960'lı yıllardan günümüze değin kademeli olarak azaldığını söylemek mümkündür.

Elde edilen ampirik bulgular, ilgili hipotezin basitleştirici diliyle, yurtiçi yatırıma dönüşmeyen tasarrufların küresel sermaye hareketlerine yöneleceği şeklinde yorumlanabilir. Her ne kadar ilgili yerli ve yabancı literatürde yaygın bir biçimde kullanılan bu yorum yanlışlık içermese de eksiklik içerdiğini söylemek mümkündür. Zira, yurt içi tasarrufların yurtiçi yatırımlara olan etkisinde meydana gelen azalmalar, yani alıkonulmayan tasarrufların artması küresel sermaye hareketi olarak gerçekleşebileceği gibi kayıt dışı ekonomi veya yastık altı birikimi şeklinde de gerçekleşebilir. Öte yandan, bağımlı değişken olan yatırımların belirleyicilerinin neler olduğu da zaman içinde değişebilmektedir. Ekonomilerin belirli patikalarında, tasarruflar yurtiçi

yatırımların temel belirleyicisi iken, farklı patikalarda yurtiçi yatırımlar dış kaynaklı olabilmekte, yani yurtiçi tasarrufların dışında da beslenebilmektedirler. Çalışmanın literatür taramasında bu noktaya değinen bazı çalışmaların da ifade ettiği gibi, yurtiçi tasarruflar ile yurtiçi yatırımlar arasındaki ilişkide meydana gelen bu değişimler incelenmeye değer olmasının yanı sıra küresel sermaye hareketlerine ilişkin çıkarımda bulunmak için oldukça basit bir kapsama sahiptir.

Bu nedenle, konuya ilişkin yapılacak olan ileri araştırmalar, Feldstein-Horioka hipotezi kapsamında yurtiçi tasarruflar ile yurtiçi yatırımlar arasındaki ilişkinin seyrinde meydana gelen değişimleri tespit etmenin ötesinde, analize konu edilecek ülkelerin dış piyasalarda yaptığı doğrudan ve dolaylı yatırımları da ele alarak daha kapsamlı ve açıklama gücü yüksek bulgulara ulaşabilecektir.

KAYNAKÇA

- Alvarez-Plata, P., and Schrooten, M. (2006), The Argentinean Currency Crisis: A Markov Switching Model Estimation, *The Developing Economies*, XLIV-1, 79-91.
- Arısoy, İ., (2013), "Türkiye'de Yatırım, Tasarruf ve Sermaye Akışkanlığının Analizi", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:14, Sayı:1, ss.69-80.
- Baek, J ve Kim, H.S., (2013) Is economic growth good or bad for the environment? Empirical evidence from Korea, *Energy Economics*, Volume 36, March 2013, Pages 744-749
- Bolatoğlu, N. (2005), "Türkiye'de Yurtiçi Yatırım ve Yurtiçi Tasarruf Oranları Arasındaki İlişki", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt:16, Sayı:56, ss.19-32.
- Chakrabarti, A., (2006), "The saving-investment relationship revisited: New evidence from multivariate heterogeneous panel cointegration analyses", *Journal of Comparative Economics*, 34, pp.402-419.
- Chen, Shyh-Wei ve Chung-Hua, Shen, (2015), "Revisiting the Feldstein-Horioka puzzle with regime switching: New evidence from European countries", *Economic Modelling*, 49, pp.260-269.
- Coakley, J., A. Fuertes ve F. Spagnolo, (2004), "Is Feldstein-Horioka Puzzle History?", *The Manchester School*, Vol. 72, No. 5, 1463-6786, pp.569-590
- De Vita, G. ve A. Abbott, (2002), "Are saving and investment cointegrated? An ARDL bounds testing approach", *Economics Letters*, 77, pp.293-299.
- Dickey, D. A., and Fuller, W. A. (1979), Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Journal of The American Statistical Association*, Volume 74, Issue 366, 427-431.
- Dursun, G. ve T. Abasız, (2014), "Feldstein-Horioka Puzzle in Turkey", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 15, (1), 2014, ss.45-63.
- Engle, R.F., Granger, C.W.J., 1987. Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica* 55, 251-276.
- Esen, E., S. Yıldırım ve F. Kostakoğlu, (2012), "Feldstein-Horioka Hipotezinin Türkiye Ekonomisi için Sınanması: ARDL Modeli Uygulaması", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), ss.251-267.
- Feldstein, M. ve C. Horioka, (1980), "Domestic Saving and International Capital Flows", *The Economic Journal*, Vol. 90, No. 358, pp.314-329.
- Feldstein, M., (1983), "Domestic Saving and International Movements in the Long Run and the Short Run", *European Economic Review*, (21). North-Holland.
- Feldstein, M. ve P. Bacchetta, (1991), "National Saving and International Investment", *NBER Working Paper Series*, Working Paper No: 3164.
- Fratzcher, M. (2002). On Currency Crises and Contagion. *European Central Bank Working Paper no. 139*. Frankfurt: European Central Bank. Available from: <http://www.ecb.int/pub/pdf/scpwps/ecbwp139.pdf>.
- Friedman, Thomas, (2006), "Dünya Düzdür", *Boyner Yayınları*, İstanbul.
- Granger, C. W. J., and Newbold, P. (1974), Spurious Regressions in Econometrics, *Journal of Econometrics*, 2, 111-120.
- Güriş, B., (2013), Türkiye'de Feldstein-Horioka Hipotezinin Geçerliliğinin Sınanması: ADL Eşik Değerli Koentegrasyon Testi", *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, Haziran, Cilt 2, Sayı 2, ss.47-55.
- Hamilton, J. D. (1994), *Time Series Analysis*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Harris, R., and Sollis, R. (2003), *Applied Time Series Modelling and Forecasting*, Wiley, England.

- Johansen, S. (1988), *Statistical Analysis of Cointegration Vectors*, Journal of Economic Dynamics and Control, Volume 12, Issues 2-3, pp 231-254.
- Johansen, S., and Juselius, K. (1990), *Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration – with Applications to The Demand of Money*, Oxford Bulletin of Economics and Statistics, Volume 52, Issue 2, pp 169-210.
- Johansen, S. (1995), *Likelihood-Based Inference in Cointegrated Vector Autoregressive Models*, Oxford University Press.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P., Schmidt, P., and Shin, Y. (1992), *Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root?*, Journal of Econometrics, vol. 54, issue 1-3, pp 159-178.
- Narayan, P. K., (2005), "The saving and investment nexus for China: evidence from cointegration tests", *Applied Economics*, 37:17, 1979-1990, DOI: 10.1080/00036840500278103
- Obstfeld, M., (1986), "Capital Mobility in the World Economy: Theory and Measurement", *Carnegie Rochester Conference Series on Public Policy*, 24, pp.55–104.
- Obstfeld, M., (1995), "International Capital Mobility in the 1990s", in P.B. Kenen (Ed.), *Understanding Interdependence: The Macroeconomics of the Open Economy*, Princeton: Princeton University Press.
- Obstfeld, M. ve K. Rogoff, (2000), "The Six Major Puzzles in International Macroeconomics: Is There a Common Cause?", in Bernanke, Ben; Rogoff, Kenneth, *NBER Macroeconomics Annual 2000 15*, The MIT Press, pp.339–390.
- Özmen, E., Parmaksız, K., (2003), *Policy regime change and the Feldstein–Horioka puzzle: the UK evidence*. *Journal of Policy Modelling*, 25, pp.137–149.
- Panopoulou, E., Pittis, N., 2004. A composition of autoregressive distributed lag and dynamic OLS cointegration estimators in the case of serially correlated cointegration error. *Econometrics* 7, 585–617.
- Pesaran, M.H., Smith, R.P., Akiyama, T., 1998. *Energy Demand in Asian Developing Economies*, A World Bank Study. Oxford University Press.
- Pesaran, M. H. and Shin, Y. (1999), *An autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis*. Chapter 11 in S. Strom (ed.), *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Peseran, M. H., Shin, Y., and Smith, R. J. (2001), *Bounds Testing Approaches to The Analysis of Level Relationships*, *Journal of Applied Econometrics*, 16: 289-326.
- Phillips, P. C. B., and Perron, P. (1988), *Testing for a Unit Root in Time Series Regression*, *Biometrika*, Vol. 75, No.2, pp. 335-346.
- Telatar, E., F. Telatar ve N. Bolatoglu, (2007), "A regime switching approach to the Feldstein-Horioka puzzle: evidence from some European countries", *Journal of Policy Modelling*, 29, pp.523–533.
- Tesar, L. L., (1991), "Savings, Investment and International Capital Flows", *Journal of International Economics*, 31, pp.55-78.
- Yavuz N., (2005), "Feldstein-Horioka Yaklaşımına Göre Türkiye’de Tasarruf Yatırım İlişkisi Ve Hata Düzeltme Analizi(1962-2003)", *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, cilt.47, ss.107-123.
- Yenturk, N, Ulengin, B ve Cimenoglu, A. (2009) *An analysis of the interaction among savings, investments and growth in Turkey*, *Applied Economics*, 41:6, 739-751.

Sosyal Sermaye ve Bölgesel Kalkınma İlişkisi: Aksaray Örneği

The Relationship between Social Capital and Regional Development: The Case of Aksaray

İlknur KARATAŞ¹, İsmail SEKİ²

ÖZET

Bu çalışmada son yıllarda sosyal bilimciler tarafından sıkça kullanılan sosyal sermaye kavramı ve bölgesel ekonomik kalkınmada sosyal sermayenin önemi açıklanmaya çalışılmıştır. Bu maksatla, sosyal sermaye düzeyinin ölçülmesi ve bu düzeyi belirleyen sosyal sermaye göstergelerinin belirtildiği Aksaray İli ve ilçelerinde uygulanan anket çalışması yer almaktadır. Saha çalışmasına göre, güven, network, karşılıklı yardımlaşma ve ortak işbirliği endeksleri genel olarak değerlendirildiğinde Aksaray'da sosyal sermaye düzeyinin ve dolayısıyla kalkınma oranlarının düşük olduğunu söylemek mümkündür. Komşusu olduğu illerin kalkınma düzeyleri daha yüksek olmasına rağmen Aksaray'ın düşük seviyelerde kalmasını önlemek ve gelişmişlik seviyesini artırmak için, öncelikle beşeri ve sosyal sermayenin geliştirilmesi başlıca hedef olmalıdır.

Anahtar kelimeler: Sosyal Sermaye, Bölgesel Kalkınma, Sosyal Sermaye Endeksi

ABSTRACT

The study tries to explain social capital term and the importance of social capital in regional development. For this purpose, there is an empirical analyses based on survey for Aksaray City that calculates the level of social capital and determines the indicators of social capital. According to the fieldwork, while trust, network, reciprocal assistance and cooperation indexes are interpreted, social capital and regional development level of Aksaray are low. Although the development levels of neighbor cities are high, it is need to improve the human and social capital levels of Aksaray.

Keywords: Social Capital, Regional Development, Social Capital Index

1.GİRİŞ

Küreselleşme olgusu ile birlikte dünyadaki üretim kalıpları ve uygulanan ekonomi politikaları da değişmektedir. Bu bağlamda sanayi toplumunda temel üretim faktörü olan fiziki ve mali sermaye birikimi ön planda iken, bilgi toplumunda beşeri ve sosyal sermaye birikiminin ön planda olduğu görülmektedir. Son dönemlerde gündemde önemli bir yer tutan sosyal sermaye kavramının, sosyal ve bölgesel kalkınmanın sağlanmasında önemli bir araç olduğu sıklıkla gündeme getirilmektedir. Sosyal sermaye; bir ülkede kişi ve kurumlar arası dürüstlük, güven unsuru, bilgi paylaşımı, ortak hareket etme, sosyal dayanışma gibi dikey ve yatay karakterli ilişkileri göstermektedir.

Sosyal sermaye kavramı daha çok son yıllarda önem kazanmış; özellikle ekonomik ve toplumsal alandaki önemi ve etkinliği ile dikkat çeken bir

olgudur. Son yılların en önemli ekonomik ve sosyal kavramlarından olan sosyal sermaye olgusu, ülkelerin ekonomik, siyasi ve sosyal alanlardaki başarılarıyla doğrudan ilgili bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Woodhouse, 2006: 84). Söz konusu kavramın tek bir tanımını yapmak oldukça zordur. Çünkü gerek sosyologlar, gerekse kavramın gelişmesi ile birlikte günümüzde sosyal sermaye üzerine çalışan bilim adamları, sosyal sermayeyi farklı biçimlerde tanımlamaktadırlar. Tanımlama farklılıklarının oluşması, kavramın farklı yönlerine farklı düzeylerde vurgu yapılmasından kaynaklanmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde literatür özetine yer verilmiş, üçüncü bölümde sosyal sermaye kavramı açıklanmış, dördüncü bölümde sosyal sermaye ile bölgesel kalkınma arasındaki bağlantılar ortaya konmaya çalışılmış, beşinci bölümde Aksaray ili özelinde sosyal sermaye endeksine ilişkin ampirik

¹ilknurkaratas68@hotmail.com

²Yrd. Doç. Dr., Çanakkale üniversitesi, ismailseki@gmail.com

bir analiz yapılmış, altıncı ve son bölümde sonuç ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sosyal sermayeye ilişkin uluslararası literatür nispeten zengin sayılsa da maalesef ulusal alandaki çalışmalar için aynı durum söz konusu değildir¹.

2.1 Sosyal Sermaye Kavramı

Sosyal sermaye kavramını ilk ortaya atan kişilerden olan eğitimci Hanifan (1916) sosyal sermayenin insanların günlük yaşantısında önemi olan somut maddelerden ziyade; iyi niyet, arkadaşlık, sempati ve sosyal birlikteliği meydana getiren, bireyler ve aileler arasındaki sosyal ilişkiler olduğunu belirtmektedir. Robert Putnam, günümüzde sosyal sermaye ile ilgili hemen hemen tüm teorik ve uygulamalı araştırmaların en çok başvuru kaynağıdır. Putnam (2000), sosyal sermayeyi; *“bireyler arasındaki ilişkiler, sosyal ağlar ve bunlardan meydana gelen karşılıklılık ve güvenilirlik normları”* şeklinde tanımlayarak, kavramın temel özelliğinin yatay ağlar olduğunu vurgulamaktadır. Sosyal sermaye kavramının şekillenmesinde en fazla katkı yapan kişilerden biri de James Coleman'dır. Coleman (1988)'e göre sosyal sermaye, *“tek başına bir varlık değil, ortak özellikleri olan farklı varlıkların bir kümesidir. Bunlar sosyal yapının bazı yönlerini oluşturmakta ve yapı içindeki ortak aktörlerin veya bireylerin eylemlerini kolaylaştırmaktadır”*. Ona göre sosyal sermaye bireyler arasındaki ilişkilerin yapısından kaynaklanmaktadır.

Siyasal bilimler, iktisat ve sosyoloji gibi birçok sosyal bilimin alanına doğrudan giren sosyal sermaye olgusu varlık temelli bölgesel kalkınma paradigmaları gibi yeni yaklaşımlarda da açıklayıcı bir değişken olarak kendine yer bulabilir.

Velibeyoğlu (2009)'a göre varlık temelli ekonomik gelişme, kalkınması hedeflenen bölgedeki insanların yaşam kalitelerini artıracak bölgesel ekonomik geri dönüşleri oluşturacak ortamı meydana getirmelidir. Söz konusu yaklaşım bu yönüyle Florida (2005) tarafından ortaya konan yaratıcı ekonomi yaklaşımı ile paralellik göstermektedir.

2.2 Sosyal Sermaye ve Bölgesel Kalkınma İlişkisi

Son zamanlarda bölgesel kalkınma anlayışındaki varlık temelli kalkınma politikalarını esas alan

paradigma değişimlerine paralel olarak sosyal sermaye konusu hem ekonomi alanında hem de sosyal alanda oldukça popüler olmuştur (Velibeyoğlu, 2009: 42-43). Ülkeler arasındaki ya da ülkede coğrafi bölgeler arasındaki eşitsizliklerin ve gelişmişlik farklılıklarının giderilmesindeki politikaların belirlenmesinde diğer sermaye türleri ile birlikte sosyal sermaye de çokça kullanılmaktadır. Sosyal sermaye kavramının doğası gereği mikro düzeyde etkileri makro düzeydeki etkilerinden daha baskındır. Sosyal sermayenin bölgesel kalkınma üzerindeki etkileri, ulusal kalkınma üzerindeki etkileri ile paralellik göstermekle beraber bölgesel düzeyde daha baskındır.

Sosyal sermaye olgusunun bölgesel kalkınmaya olan doğrudan etkileri altı alt başlıkta toparlanabilir. Bunlar maliyet üzerine etkisi, yatırım üzerine etkisi, gelir dağılımı üzerine etkisi, verimlilik üzerine etkisi, etkinlik üzerine etkisi ve girişimcilik üzerine etkisidir.

2.2.1 Sosyal Sermayenin Maliyetler Üzerine Etkisi

Sosyal sermayenin ekonomik maliyetleri düşürücü bir etkisi bulunmaktadır. Söz konusu etki ile sosyal sermayesi yüksek olan bölgelerde maliyetlerin düşmesi bununla birlikte ekonomik büyüme ve kalkınmanın artması beklenmektedir. Sosyal sermaye bölgedeki ekonomik aktörler arasındaki ortak faaliyet problemlerinin çözümünü kolaylaştırarak işlem maliyetlerinin düşmesini sağlar. Sosyal sermayenin maliyetler üzerindeki bir başka pozitif etkisi ise emek, sermaye ve zaman israfına neden olan birçok işlemden tasarruf edilmesini sağlamasıdır. Bu maliyet düşüşünde güvenin ve gelişmiş iletişim imkânlarının sosyal sermaye ile artırılması etkilidir. Ayrıca sosyal sermayenin en önemli bileşenlerinden olan güven düzeyinin yükselmesi bölgedeki suç ve suça bağlı maliyetlerin azalmasını sağlayarak bu alana ayrılan kaynakların üretime yönlendirilmesiyle birlikte bölgesel kalkınmaya pozitif katkı sunmaktadır (Tüysüz 2011: 33; Woolcock 2000: 236).

Fukuyama (2005)'e göre çağdaş dünyada tüm ekonomik faaliyetler bireysel çalışmalardan ziyade, yüksek düzeyli sosyal işbirliği içeren sosyal organizasyonlar tarafından başarılmaktadır. Pazar ekonomisinin temelini oluşturan mülkiyet hakları, sözleşmeler ve ticari yasaların hepsi eğer güvenle birleşirse işlem maliyetleri önemli ölçüde düşürülebilecektir. Bunu başarmanın yolu ise yüksek

¹Bkz. Ek-1: Sosyal Sermaye ve Kalkınmaya İlişkin Literatür Taraması

sosyal sermayeye sahip olmaktır. Bir toplum ya da devlet, sosyal sermaye konusunda sağlam bir ilerleme kaydedebilirse ekonomik anlamda da yüksek bir başarıya ulaşacaktır.

2.2.2 Sosyal Sermayenin Yatırımlar Üzerine Etkisi

Bölgelerde suç oranlarının düşmesi, güven ortamının sağlanmış olması, siyasi istikrarın bulunması bölgeye yatırım yapılabilir bir nitelik sağlamaktadır. Söz konusu özelliklerin tümü sosyal sermaye oranı yüksek bölgelerde diğer bölgelere oranla da fazla bulunmaktadır (Schaik 2002: 9). Bu nedenle sosyal sermaye oranı yüksek olan bölgeler rakiplerine oranla daha fazla yatırım çekebilirler. Daha fazla yatırım yapılan bölgeler gerek ekonomik büyüme gerekse de ekonomik kalkınma bakımından rakiplerinden daha öndedirler.

2.2.3 Sosyal Sermayenin Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi

Bölgedeki sosyal sermaye miktarı ile gelir dağılımı–denetim mekanizmalarının işlemesi ve nepotizm (akraba/üye kayırma) olmaması durumunda–arasında pozitif bir ilişkiden söz edilebilir. Özellikle ülkemizdeki gibi bölgesel riskleri yönetebilecek kurumsal yönetim mekanizmalarının olmaması durumunda karşılıklı yardımlaşma daha da önemli olmaktadır (Callois, Aubert 2005: 3-4). Sosyal sermayenin yüksek olduğu bölgelerde diğerlerine göre karşılıklı yardımlaşmanın daha fazla görülmesi beklenmektedir. Bu durum riskleri minimize ederken, gayri resmi bir sigorta işlevi görebilen gelir dağılımındaki adaletsizliği azaltıcı bir unsur oluşturmaktadır.

2.2.4 Sosyal Sermayenin Verimlilik Üzerine Etkisi

Sosyal sermaye ile verimlilik arasında pozitif bir ilişki söz konusudur. Sosyal sermayesi yüksek olan bölgelerde beşeri sermaye kalitesi diğerlerine göre daha yüksektir. Hem sağlık hem de eğitim bakımından daha üstün olan beşeri sermayeye sahip bölgelerde emeğin verimliliği rakiplerine oranla daha fazla olacaktır (Eşki 2009: 80-81). Verimlilik artışının ekonomik büyümenin anahtarı olduğu günümüz ekonomilerinde, sosyal sermayesi yüksek olan ve dolayısıyla emek verimliliği artışında rakiplerini geride bırakan bölgelerin bölgesel kalkınma süreçlerinde rakiplerinden önde olacağı aşikârdır.

2.2.5 Sosyal Sermayenin Etkinlik Üzerine Etkisi

Sosyal sermayenin ekonomik etkinlik ile ilişkisi hem pozitif hem de negatif yönlüdür. Pozitif yönlü ilişkinin temelinde sosyal sermayesi yüksek olan bölgelerde kaynak israfının az olması yatmaktadır. Sosyal sermayenin yüksek olması söz konusu bölgelerde toplumsal demokrasinin yerleşmesini sağlayarak kötü yönetimden kaynaklanan kaynak israfının önüne geçmektedir (Tüysüz 2011: 33). Ancak söz konusu bölgelerde sosyal sermaye ağları dışında kalan ekonomik aktörler için negatif etkiler de söz konusudur. Bazı durumlarda sosyal sermaye ağlarına üye olanlar lehine ve adı geçen ağlara üye olmayan ekonomik aktörler aleyhine işleyen bir etkisizlik durumu ortaya çıkabilir. Bu etkisizlik durumu özellikle kaynak dağılımında etkisizlik olarak ortaya çıkar (Portes, Landolt 2000: 552 – 553). Adı geçen ağlara üye olanlar arasında bireysel veya kurumsal düzeyde nepotizm oluşması durumunda ekonomik aktörlerin özellikle yönetim kısmındaki şeffaflık ortadan kalkar ve hem üretim, hem yönetim hem de kaynaklara erişim konusunda etkisizlik meydana gelir (Woolcock 2001: 68). Bu durum gelir dağılımında adaletsizliğe de neden olmaktadır.

Yukarıda açıklanan negatif etkilere ülkemiz için verilebilecek iki örnek aile şirketleri ile sosyal yardımlara erişilebilirliktir. Aile şirketlerinin kurumsallaşamamasının önündeki en önemli etken, şirket sahiplerinin aile dışındaki kimseye yönetim yetkisi verecek kadar güvenmemesidir. Bu durum şirketlerin kurumsallaşması ve şirket kaynaklarının etkin kullanılması önündeki engellerin başında gelmektedir. İkinci durumda ise kıt olan sosyal yardımların dağıtılmasında yardımların gönderileceği kişileri belirleyen (sosyal yardım görevlisi, muhtar gibi) yetkililer ile yakın ilişkisi bulunan yani aynı sosyal sermaye ağına üye olan kişilerin öncelikli bir konum kazanmasını söz konusudur.

2.2.6 Sosyal Sermayenin Yenilik Üzerine Etkisi

Günümüz kapitalist ekonomik sistemin itici motorlarından olan yeniliğe dayalı girişimcilik ruhunun ortaya çıkabilmesi için gereken ortamın sağlanmasında bölgenin sosyal sermaye düzeyi büyük önem teşkil eder. Bir bölgenin sosyal sermaye seviyesi artıkça yeniliklerin toplum içinde yayılması ve yenilikçiliğin teşvik edilmesi daha da kolaylaşır (Tüysüz 2011: 33). Yeniliğe dayalı bölgesel kalkınma stratejilerinin işleyebilmesi için bölgenin zengin

bir sosyal sermaye stokuna sahip olması gerekir. Bunun nedeni bir icat veya yeniliğin kabul edilmesi, benimsenmesi ve yayılmasının sosyal sermayesi yüksek olan bölgelerde diğerlerine göre daha kolay olmasıdır. Bu durum sosyal sermaye bakımından zengin olan bölgenin diğerlerine oranla daha hızlı ve daha yüksek ölçekte bir teknolojik ilerleme yaşaması imkânına sahip olması anlamına gelmektedir (Iyer, vd. 2005: 1017). Yüksek teknolojik ilerleme potansiyeli bölgenin sadece girişimcilik değil aynı zamanda verimliliğini de artıran bir unsurdur.

Bir bölgede sosyal sermaye bileşenlerinden sivil ağ bağlantılarının diğer bileşenlerden daha fazla ön planda olması bölgenin muhafazakârlik seviyesini artırarak yenilikçilik potansiyeline negatif etki edebilir. Söz konusu bölgeye has bazı gelenek ve normlar yeniliklere karşı toplumsal bir direnç oluşmasına neden olabilir (Knowles 2005: 14). Bu durum bölgenin hem girişimcilik hem de yenilikçilik potansiyelini düşürmesi açısından bölgesel kalkınmayı yavaşlatır. Sosyal sermaye olgusunu oluşturan güven, resmi ve gayri resmi sosyal ağlara üyelik, karşılıklı yardımlaşma ve işbirliği öğelerinin eşanlı olarak geliştirilmemesi veya yeterli denetim mekanizmalarının oluşturulmaması bahsi geçen negatif etkilerin oluşmasının en önemli nedenidir.

Sosyal sermaye konusunda yapılan çalışmalar ve sosyal sermaye düzeyini ölçmeye yönelik uygulamalı araştırmaların birçoğu sosyal sermayenin toplumsal düzen ve ekonomik kalkınma üzerinde pozitif katkısının olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Ülkeler açısından baktığımızda; sosyal sermayesi yüksek olan toplumların daha kolay kalkındığı, kamu bürokrasisinin daha iyi çalıştığı, demokrasinin daha fazla yerleştiği ve insanların yaşam standartlarının daha iyi olduğu görülmektedir.

3. SOSYAL SERMAYE ve BÖLGESEL KALKINMA İLİŞKİSİNİN ANALİZİ: AKSARAY İLİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Türkiye'nin merkezinde yer alarak; batı – doğuya, kuzeyi – güneye bağlayarak karayolu ticaretinde önemli bir konuma sahip olan Aksaray ilinin ekonomik ve sosyal yapısındaki iyileşmeler dikkat çekmektedir. Aksaray; özellikle son yıllarda yeni sanayi kuruluşlarının açıldığı ve ticaret hacminin geliştiği bir il olmuştur. Sosyal sermayenin bölgesel kalkınmada

rolü ve önemi göz önüne alındığında Aksaray'daki mevcut sosyal sermaye düzeyinin belirlenmesi önem arz etmektedir.

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, Aksaray ili merkezinde ve Aksaray'a bağlı bulunan ilçelerde ikamet eden bireylerden oluşan bir örnek kütle üzerinde anket yöntemine dayalı bir saha araştırması gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Bu evren içerisinde örneklem büyüklüğünü belirlemek amacıyla Erdoğan'ın (2003: 440) hazırladığı tablodan yararlanılmıştır. Buna göre Aksaray ili merkezinde güven düzeyi % 95, örneklem hatası $H = \pm 0,05$ ve oranlar $p=0,5$ ve $q=0,5$ için örneklem büyüklüğü 662 olmalıdır. Merkez için, bu güven aralığında yaklaşık 700 kişiye anket dağıtılması uygun görülmüştür. İlçelerin belirlenmesinde coğrafi olarak yakın oldukları iller ve merkeze uzaklıkları etkili olmuştur. Bu amaçla kuzeyde Ankara iline yakın olan Ortaköy İlçesi, güneyde Niğde iline yakın olan Güzelyurt ilçesi, doğuda Kayseri iline yakın olan Gülağaç ilçesi ve batıda Konya iline yakın olan Eskil ilçesi örnek kütlenin uygulanacağı yerler olarak seçilmiştir. İlçelerin Aksaray merkeze olan uzaklıkları ise sırayla; Gülağaç 33 km., Güzelyurt 38 km., Ortaköy 50 km. ve Eskil 71 km. dir. İlçelerde örneklem büyüklüğü nüfus oranlarına göre yaklaşık olarak belirlenmiştir. Bu sebeple ilçeler için toplamda 350 kişiye anket dağıtılması uygun görülmüştür. Geri dönen 1050 ankettense sağlıklı bir ölçüme imkân verecek olan 1000 tanesinin araştırmada kullanılmasına karar verilmiştir. Anketler dağıtılırken de örneklemin evreni temsil yeteneğini artırabilmesi adına ilçelerin nüfus oranları göz önünde bulundurulmuş ve anketler bu şekilde dağıtılmıştır. Araştırmanın veri toplama aşaması 13-29 Nisan 2015 tarihleri arasında, 18 yaş ve üstü temsil eden 1000 kişilik bir örneklem kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Ankette bireylere toplam 43 adet soru yöneltilmiştir. Örnek kütledeki bireylerle yüz yüze görüşülmüştür. Anket Dünya Bankası tarafından 2002 yılında Arnavutluk ve Nijerya'da uygulanan "Measuring Social Capital: An Integrated Questionnaire" ile çeşitli araştırmacıların yapmış oldukları çalışmaların incelenmesi ve toplumumuzun temel özellikleri dikkate alınarak uyarlanması sonucunda hazırlanmıştır².

²Bkz. Ek-2: Çalışmada uygulanan anket

Tablo 2: Uygulamalı Analize İlişkin Sosyal Sermaye Endeksi Bileşenleri

Sosyal Sermaye Endeksleri'nin Bileşenleri	
Güven Endeksi	<ul style="list-style-type: none"> • Genel olarak güven düzeyi • Günlük ilişkilerde güven düzeyi • En çok güven duyulan kişiler • En çok güven duyulan kurumlar
Network Endeksi	<ul style="list-style-type: none"> • Gönüllü olarak üye olunan kuruluşlar/gruplar • Üye olunan kuruluş/grupların karar alma süreçlerinde etkili olma oranı • Siyasi etkinliklere katılım oranı
Karşılıklı Yardımlaşma ve Ortak İşbirliği Endeksi	<ul style="list-style-type: none"> • Komşularla olan ilişkiler • Toplumsal fayda sağlayan etkinliklere katılım oranı • Toplumsal aktivitelerde gönüllü katılım oranı • Toplumsal aktivitelere katılım amacı

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Ankette 5'li Likert Ölçeği kullanılmıştır. Sorularda en olumsuz cevabın değeri 1 puan, en olumlu cevabın değeri 5 puan olarak hesaplanmıştır. Sosyal sermaye düzeyinin tespit edilmesi amacıyla hazırlanan sorulardan, sosyal sermaye göstergeleri olarak değerlendirilen üç ayrı endeks oluşturulmuştur. Bunlar; güven endeksi, network (resmi ve gayri resmi sosyal ağlara katılım) endeksi ve karşılıklı yardımlaşma ve ortak işbirliği endeksleridir. Ankete katılan üyelerin her bir endeks için vermiş olduğu cevapların sonucu; yüksek seviyede, orta seviyede ve düşük seviyede değerlendirilmiştir. Güven endeksinde genel olarak yedi toplamda ise yirmi altı adet soru bulunmaktadır. Güven ile ilgili on beşinci soru bireylerin en çok güvendikleri kişilerin güven düzeylerini belirten yedi adet soruya, on altıncı soru ise bireylerin kurumlara duydukları güven düzeyini ölçen on dört soruya ayrılmaktadır. Güven endeksi ile ilgili altı sorudan alınabilecek en az puan 26, en fazla alınabilecek puan ise 129'dur. 26-61 arası alınan puanlar düşük düzey, 62-96 arası alınan puanlar orta düzey ve 97-129 arası alınan puanlar yüksek düzey olarak değerlendirilmiştir. Network endeksinde bireylerin resmi ve resmi olmayan kurumlara üyeliklerinin ve genel olarak siyasal katılım düzeylerinin ölçüldüğü üç adet soru bulunmaktadır. Gönüllü olarak üyesi olunan kuruluş ya da grupların düzeyini belirleyen yedinci soru yirmi iki seçeneğe, siyasal katılım düzeyini belirleyen kırk üçüncü soru on üç seçeneğe ayrılmaktadır. Network endeksi ile ilgili otuz altı sorudan alınabilecek en az puan 1, en fazla

alınabilecek puan ise 40'tır. 1-12 arası alınan puanlar düşük düzey, 13-28 arası alınan puanlar orta düzey ve 29-40 arası alınan puanlar yüksek düzey olarak değerlendirilmiştir. Karşılıklı yardımlaşma ve ortak işbirliği endeksinde sekiz adet soru bulunmaktadır. Karşılıklı yardımlaşma ve ortak işbirliği endeksi ile ilgili sekiz sorudan alınabilecek en az puan 8, en fazla alınabilecek puan ise 36'dır. 8-15 arası alınan puanlar düşük düzey, 16-25 arası alınan puanlar orta düzey ve 26-36 arası alınan puanlar yüksek düzey olarak değerlendirilmiştir.³

Anketlerin değerlendirilmesinde SPSS Paket Programı kullanılmıştır. Bununla beraber sosyal sermaye seviyesini kent/kırsal yerleşim yerlerinin ne şekilde etkilediği ve aralarında ilişki olup olmadığını test etmek amacıyla ANOVA ve TUKEY testleri uygulanmıştır. Bağımsız değişkende çok sayıda grup varsa ANOVA testi kullanılmaktadır. Ayrıca ANOVA bağımsız değişkenlerin kendi aralarında nasıl etkileşime girdiklerini ve bu etkileşimlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerini analiz etmek için kullanılmaktadır (Tonta, 2008: 3). Gruplar arası farkın olduğu durumda, farklılığın hangi gruptan kaynaklı olduğunu tespit eden istatistik post-hoc olarak bilinmektedir. Varyans analizi sonucunda sıfır hipotezi reddedilmesi durumu, evren ortalamalarından en az birinin diğerlerinden farklı olduğu, yani ortalamaların aynı evrende (anakütleden) gelmediği şeklinde ifade edilmektedir. Bu ortalamaların hangilerinin birbirinden farklı olduğu çoklu karşılaştırma teknikleri ile belirlenmektedir. Çoklu karşılaştırma testlerinin en

³Puanlama sistemi ile ilgili olarak yazında herhangi bir kriter bulunmamaktadır. Bu bakımdan Keskin (2008)'deki hesaplama örnek alınarak puanlama yapılmıştır.

bilinen türlerinden bir tanesi de Tukey HSD testidir. Bu testlerin tercih edilmesinin nedeni ise araştırmanın birden fazla yığından oluşmasıdır (Greene, 2003: 33, 38, 628, 867).

Buna göre;

μ =Ortalama Sosyal Sermaye Düzeyi

μ_0 = Aksaray Merkezin Ortalama Sosyal Sermaye Düzeyi

μ_1 = Gülağaç ilçesinin Ortalama Sosyal Sermaye Düzeyi

μ_2 = Güzelyurt ilçesinin Ortalama Sosyal Sermaye Düzeyi

μ_3 = Ortaköy ilçesinin Ortalama Sosyal Sermaye Düzeyi

μ_4 = Eskil ilçesinin Ortalama Sosyal Sermaye Düzeyi olmak üzere hipotezimiz;

$H_0: \mu_0 = \mu_1 = \mu_2 = \mu_3 = \mu_4$

H_1 : En az biri diğerlerinden farklı, şekilde oluşturulmuştur.

3.2 Alan Araştırması Verilerinin Analizi ve Değerlendirilmesi

Anket sonucunda elde edilen bulguların genel bir değerlendirilmesi yapıldığında ortaya çıkan sonuçlar sosyal sermaye kuramı açısından yararlı verilerin elde edildiği bir çalışma yapıldığını göstermektedir. Genel olarak anket sonuçları sosyal sermaye göstergelerinden olan güven, network (resmi ve gayri resmi sosyal ağlara katılım), karşılıklı yardımlaşma ve ortak işbirliği olmak üzere üç endeks oluşturularak değerlendirilmiştir. Endekslerin güvenilirliğini ölçmek amacıyla, Cronbach Alfa testi uygulanmıştır (Kayış, 2005: 405). Güven endeksinin güvenilirlik değeri % 80, network endeksinin güvenilirlik değeri % 69, karşılıklı yardımlaşma ve ortak işbirliği endeksinin güvenilirlik değeri % 70 olarak bulunmuştur. Sosyal sermaye düzeyini ölçen soruların toplam güvenilirlik değeri % 79'dur. Güvenilirlik düzeyinin yüksek olmamasının sebebi; anket uygulanan kesimin genellikle eğitim seviyesi düşük ve kırsal kesim olması nedeniyle anketin anlaşılmasını kolaylaştırmak için bazı soruların kendi içinde de farklı sorulara ayrılmasıdır.

Örnek kütlenin % 55,4'ü erkeklerden oluşurken, % 44,6'sı bayanlardan oluşmaktadır. Ankete katılanların % 24,2'si 18-25 yaş grubunda, % 20,6'sı 25-30 yaş

grubunda, % 26,5'i 30-40 yaş grubunda, % 16,7'si 40-50 yaş grubunda, % 12'si ise 50 ve üstü yaş grubundadır. Ankete katılan bireylerin % 21,5'i ilkokul, % 4,9'u ortaokul, %22,2'si lise, % 49,5'i üniversite ve % 1,9'u yüksek lisans/doktora eğitim düzeyindedir. Ankete katılan bireylerin %29,2'si memur, %11,7'si işçi, %10'u emekli, %12,6'sı serbest meslek, %20,1'i öğrenci, %3,1'i ise diğer meslek grubunda yer alırken %13,3'ü çalışmamaktadır. Ankete katılan çalışan bireylerin aylık gelir durumuna baktığımızda; % 4,3'ü 0-500 TL, % 23,6'sı 500-1000 TL, % 19,9'u 1000-1800 TL, % 29,6'sı 1800-2500 TL, % 9,6'sı 2500 TL ve üstü gelire sahiptir. Düşük düzeyde gelire sahip olanlar genelde öğrenciler iken yüksek miktarda geliri olanlar memurlar ve serbest meslek çalışanlarıdır. Ankete katılan bireylerin % 30'u köyde, % 5,8'si kasabada, % 20,5'i ilçede, % 37,2'si ilde ve % 6,5'i büyükşehirde doğmuştur.

Ankete katılan bireylerin gönüllü olarak üyesi oldukları kurum ve kuruluşlara katılım oranları sırasıyla: Sendikalar % 21,6; Sivil Toplum Kuruluşları % 11,4; Okul Komitesi % 8,4; Politik Topluluklar / Partiler % 6,7; Ticaret / Sanayi Odası % 4,8; Çiftçi Toplulukları % 3,8; Mesleki Topluluklar % 2,9; Dini Topluluklar % 2,1; Kültürel Topluluklar (Resim, Müzik, Tiyatro vb.) % 2,1; Kadın Toplulukları % 1,6; Çevreyi ve Hayvan Haklarını Korumayı Hedefleyen Örgütler % 1,6; Spor Kulüpleri, Kooperatifler % 1,2; Aile Toplulukları % 0,9; İzciler-Yavru Kurtlar Gibi Gençlik Örgütleri % 0,5; Komşuluk / Hemşeri Toplulukları % 0,4; İnsan Hakları ile İlgilenen Örgütler % 0,3; Yaşlılar-Engelliler-Yoksullar İçin Görev Yapan Kuruluşlar % 0,3; Ticari Kurumlar % 0,2; Geri Dönüşüm Toplulukları % 0,1'dir.

Anketin ikinci bölümünde bireylerin genel güven düzeyi, en çok güvendikleri kişiler, resmi kurumlara ne derece güvendikleri ve dayanışma düzeyleri ölçülmüştür. Güven düzeyini belirleyen sorulardan biri olan "Genel olarak insanların çoğunun güvenilir olduğunu mu düşünürsünüz, yoksa ilişkilerinizde çok dikkatli olmayı mı tercih edersiniz?" sorusuna ankete katılan bireylerin % 68,8'i insanların güvenilir olmadığı, % 23,9'u güvenilir olduğu şeklinde cevap vermiştir. % 7,3'lük bir oran insanlara güven konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Tablo 3: ANOVA

	Kareler Toplamı (Sum of squares)	Serbestlik Derecesi (df)	Ortalama Kare (Mean Square)	F Testi	Anlamlılık Düzeyi (Sig.)
Gruplar Arası	18,717	4	4,679	5,687	,000
Gruplar İçi	818,722	995	,823		
Toplam	837,439	999			

Kaynak: Yazarların hesaplamaları.

Tablo 4: Tukey HSD

Yerleşim Yeri	Örneklem Sayısı (N)	Alfa alt değeri=0,05 (Subset for alpha=0,05)	
		1	2
Güzelyurt	62	1,2903	
Ortaköy	121	1,3802	
Eskil	81	1,4198	
Merkez	662	1,6375	1,6375
Gülağaç	74		1,8243

Kaynak: Yazarların hesaplamaları.

Yerleşim yeri ve güven düzeyi arasında istatistikî olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0,000$). En yüksek güven düzeyi % 36,5 ile Gülağaç ilçesine aittir. Merkezde yaşayan bireylerin insanlara güven düzeyi % 26'dır. Diğer ilçeleri değerlendirdiğimizde; Güzelyurt ilçesinde güven düzeyi % 13,1 oranında, Ortaköy'de % 14,9 ve Eskil'de % 17,2'dir. Gülağaç ilçesinde güven düzeyinin diğerlerine göre daha yüksek olmasının sebebi orada yaşayanların çoğunlukla akraba ve hısımlık ilişkisi içerisinde olmasıdır. Aile bağlarının güçlü olduğu yerlerde bu güce paralel olarak güven düzeyi de daha fazladır.

Kurumlara duyulan güven düzeyi değerlendirildiğinde % 80,6 güven oranı ile Silahlı Kuvvetler ilk sırada, % 70 ile Diyanet İşleri Başkanlığı ikinci sırada yer almaktadır. Yerleşim yeri ve en çok güven duyulan kurumlar oranı arasında istatistikî olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0,000$). Sadece Diyanet İşleri Başkanlığı'na duyulan güven düzeyi yerleşim yerlerine göre farklılık göstermemektedir ($p=0,638$). Ortaköy'de hükümete duyulan güven oranı fazla iken merkez ve Gülağaç'ta bu oran azalmaktadır. Cemaat veya tarikatlara duyulan güven düzeyi oranı en fazla Gülağaç ilçesinde en az Güzelyurt ilçesindedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'na ve eğitime güven oranı yerleşim yerlerinde yaklaşık olarak aynıdır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin güvenilir olduğunu düşünenlerin oranı en fazla Ortaköy ilçesindedir. Sivil Toplum Örgütleri'nin güvenilir olduğunu belirten bireylerin oranı en fazla

merkezde en az Gülağaç ilçesindedir. Adalet ve Sosyal Güvenlik Kurumları'na duyulan güven düzeyi oranı Eskil ilçesinde fazla iken Gülağaç ilçesinde daha azdır. Sağlık Kurumları'nın güvenilir olduğunu düşünen bireylerin oranı Eskil ilçesinde diğerlerine göre daha fazladır. Meslek Odaları'na duyulan güven merkezde fazla iken Gülağaç ilçesinde oldukça düşüktür. Millet Meclisi ve Türk polisine duyulan güven düzeyi Güzelyurt ve Eskil ilçelerinde diğerlerine oranla daha fazladır. Basın Yayın Kurumları ve Avrupa Birliği'nin güvenilir olduğunu belirtenlerin oranı Ortaköy ilçesinde oldukça yüksektir.

Üçüncü bölümde bireylerin ortak hareket etme ve birlikte iş yapabilme yeteneklerini ölçmek amacıyla sorular sorulmuştur. Son bir yılda, içinde toplumsal fayda olan herhangi bir aktiviteye (telefon ve internet yardımları hariç) katılıp diğer insanlarla birlikte çalışan bireylerin oranı sadece % 22,6'dır. Yerleşim yeri ve toplumsal faydası olan herhangi bir aktiviteye katılıp diğer insanlarla birlikte çalışan bireylerin oranı arasında istatistikî olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0,000$). Bu oran kırsal kesime göre Aksaray merkezde daha yüksektir. "Toplumunuzdaki/çevrenizdeki insanlar toplumsal aktivitelere gönüllü bir biçimde katılır veya yardımını esirgemez." ifadesine katılıyorum cevabını veren bireylerin oranı % 54,9 iken katılmayanların oranı % 17,1'dir. Yerleşim yeri ve bu ifadeye katıldığını belirten bireylerin oranı arasında istatistikî olarak anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur

($p=0,000$). Yerleşim yerine göre bu oranlar farklılık göstermektedir. Bu farklı grupları Tukey HSD testi göstermektedir. Örneğin; birinci grubu oluşturan Gülağaç ve Güzelyurt ilçelerinde bu ifadeye verilen cevapların oranı birbirine daha yakın ve düşük

seviyededir. İkinci grupta Güzelyurt, Merkez ve Eskiil yer almaktadır. Yani bu yerleşim yerlerinde oranlar birbirine daha yakın ve orta düzeydedir. Üçüncü grup olan Ortaköy ilçesi ise diğerlerinden oldukça farklı ve yüksek düzeyde bir orana sahiptir.

Tablo 5: Tukey HSD

Yerleşim Yeri	Örneklem Sayısı	Alfa alt değeri=0,05 (Subset for alpha=0,05)		
		1	2	3
Gülağaç	74	2,9054		
Güzelyurt	62	3,1774	3,1774	
Merkez	662		3,4290	
Eskiil	81		3,4938	
Ortaköy	121			4,1938

Kaynak: Yazarların hesaplamaları.

Uluslararası yazında yaşadığımız dönem bilgi ve iletişim çağı olarak nitelendirilmektedir. Sosyal sermayenin önemli göstergelerinden biri de bilgi paylaşımı ve iletişimdir. Bu sebeple dördüncü bölümde genel olarak bireylerin bilgi ve iletişime ne kadar önem verdikleri, bilgi ve iletişim kaynağı olarak hangi imkânları kullandıkları ölçülmüştür. Yerleşim yeri ve bilgi-iletişim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0,000$).

Hükümetin neler yaptığı hakkında (tarımsal büyüme, çalışma refahı, aile planlaması, vb) ya da dünyadaki gelişmeleri takip ettikleri en önemli bilgi kaynaklarını sorguladığımızda, bireylerin temel bilgi kaynağı % 60,5 ile televizyondur. Daha sonra % 57,3 ile internetten bilgi edindiklerine ulaşılmıştır. Akraba, arkadaş ya da komşulardan haber alanların oranı ise % 49,9'dur. Gülağaç ilçesinde bireylerin en temel bilgi kaynağı akraba, arkadaş ya da komşularıdır. Sivil Toplum Kuruluşları'nı ve ulusal gazeteleri haber kaynağı olarak tercih edenlerin oranı en fazla merkezdedir. İnternet ağının daha fazla geliştiği Aksaray merkez, Gülağaç ve Güzelyurt'ta yaşayan bireylerin Türkiye ve dünyadaki gelişmeleri takip ettikleri en temel haber kaynağı internettir. Televizyon izleme oranları düşük olmasına rağmen merkez ve Gülağaç ilçesindeki bireyler gündemi televizyondan takip etmektedir.

Beşinci bölümde bireylerin çevreleri ile uyumu, sosyal anlamda hayatın içinde olma düzeyleri ve yaşadıkları yerin kültürel yapısını, adet ve geleneklerini kendileri ile ne derece bütünleştirdikleri tespit edilmiştir. Yerleşim yeri ve sosyal uyum düzeyi ile

ilgili sorular arasında istatistikî olarak anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur ($p=0,000$). Yaşadığı yeri seven ve kendini oraya ait hissedenden bireyler toplumsal anlamda diğerlerine oranla daha fazla verimlidir. Ankete katılan bireylerin % 55'i kendini bu şehre ait hissederken, % 19,5'i bu şehirde yaşamayı tercih etmemektedir. Ortaköy ve Eskiil ilçelerinde ikamet edenler bireylerin kendilerini Aksaray'a ve yaşadıkları yere ait hissetme oranları oldukça yüksektir. Buna rağmen Gülağaç ilçesindeki bireyler daha düşük düzeyde kendilerini bu şehrin bir parçası olarak görmektedir. Ankete katılan bireylerin yaşam alanlarını güzelleştirmek ya da iyileştirmek anlamında toplumsal etkinliklerde rol almayı önemseyenlerin oranı % 22 iken yaşanan şehrin sosyal, ekonomik, kültürel, yaşam boyutları anlamında bir parçası olmanın önemli olmadığını düşünenlerin oranı % 50'dir. Merkez ve Gülağaç ilçesindeki bireyler yaşadıkları yerin toplumsal anlamda bir parçası olmanın çok önemli olduğunu belirtmiştir.

Anketin son bölümünde siyasi bilinç ve siyasi etkinlikler ile Aksaray Belediyesi'nin sunduğu hizmetlerin değerlendirilmesi yapılmıştır. "Aksaray Belediyesi'nin çalışmalarından memnunum." ifadesine katılan bireylerin oranı % 22,4 iken belediyenin çalışmalarından memnun olmayan bireylerin oranı % 64,8'dir. Yerleşim yeri ve Aksaray Belediyesi ile ilgili sorulara verilen cevapların oranı arasında istatistikî olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p=0,000$). Ankete katılan bireylerin son 3 yıl içerisinde yaptıkları siyasi etkinliklere baktığımızda; Aksaray'da siyasal katılımın düşük olduğu ve % 90 ile oy vermek haricindeki en yaygın siyasal katılımın % 24,6 ile kişisel sorunlarla

İlgili dilekçe yazmak olduğu görülmektedir. İnternet eylemine katılan bireylerin oranı % 24,1'dir. Siyasi etkinliklere katılım düzeyi ile yerleşim yeri arasındaki ilişkinin istatistikî olarak anlamlı olduğu bulunmuştur ($p=0,000$). Merkezde yaşayan bireylerin ilçelere oranla internet eylemine daha fazla katıldığı tespit edilmiştir.

Ortaköy ve Eskiil ilçesindeki bireylerin mahalledeki sorunlarla ilgili dilekçe yazma oranı oldukça düşüktür. Siyasi parti gençlik kollarına üye olan ve toplu yürüyüşe katılan bireylerin oranı Ortaköy ilçesinde daha fazladır.

Tablo 6: Yerleşim Yerine Göre Sosyal Sermaye Düzeyi (%)

Yerleşim Yeri	Sosyal Sermaye Endeksleri	Düzye	Sıklık Sayısı	Oran (%)
Merkez	Güven	Düşük	47	7,1
		Orta	603	91,1
		Yüksek	12	1,8
	Network	Düşük	656	99,1
		Orta	6	0,9
		Yüksek	0	0
	Karşılıklı yardımlaşma ve ortak işbirliği	Düşük	22	3,3
		Orta	420	63,5
		Yüksek	220	33,2
Gülağaç	Güven	Düşük	25	33,8
		Orta	48	64,8
		Yüksek	1	1,4
	Network	Düşük	73	98,6
		Orta	1	1,4
		Yüksek	0	0
	Karşılıklı yardımlaşma ve ortak işbirliği	Düşük	1	1,3
		Orta	47	63,5
		Yüksek	26	35,2
Güzelyurt	Güven	Düşük	3	4,8
		Orta	59	95,2
		Yüksek	0	0
	Network	Düşük	61	98,4
		Orta	1	1,6
		Yüksek	0	0
	Karşılıklı yardımlaşma ve ortak işbirliği	Düşük	1	1,6
		Orta	34	54,8
		Yüksek	27	43,6
Ortaköy	Güven	Düşük	0	0
		Orta	119	98,4
		Yüksek	2	1,6
	Network	Düşük	119	98,4
		Orta	2	1,6
		Yüksek	0	0
	Karşılıklı yardımlaşma ve ortak işbirliği	Düşük	0	0
		Orta	45	37,2
		Yüksek	76	62,8
Eskiil	Güven	Düşük	3	3,7
		Orta	76	93,9
		Yüksek	2	2,4
	Network	Düşük	81	100,0
		Orta	0	0
		Yüksek	0	0
	Karşılıklı yardımlaşma ve ortak işbirliği	Düşük	0	0
		Orta	56	69,1
		Yüksek	25	30,9

Kaynak: Yazarların hesaplamaları.

Aksaray ili ve ilçelerine ilişkin sosyo-ekonomik gelişmişlik farklarını gösteren araştırmaya göre sosyo-ekonomik olarak ilçelerin gelişmişlik sıralaması en gelişmişten en az gelişmişe göre şöyledir: Aksaray Merkez, Ortaköy, Eski, Güzelyurt ve Gülağaç (Ahiler Kalkınma Ajansı, 2013: 22-23).

Tablo 7: Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi

Gelişmişlik Sıralaması	İlçe	Gelişmişlik Endeksi
1	Aksaray Merkez	2,09756
2	Ortaköy	0,20321
3	Eski	-0,3558
4	Güzelyurt	-0,82941
5	Gülağaç	-1,03007

Kaynak: Ahiler Kalkınma Ajansı 2013: 22-23.

Çalışmamızda yaptığımız sosyal sermaye analiz sonuçları ile sosyo-ekonomik gelişmişlik çalışması sonuçları karşılaştırıldığında aşağıdaki bulgulara ulaşmak mümkündür:

- Aksaray Merkez hem sosyal sermaye stoku hem de sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi bakımından en yüksek değerlere sahiptir. Sosyal sermayenin önemli göstergelerinden olan güven ve network endeksi Aksaray merkezde diğer ilçelere göre daha yüksek düzeydedir. Karşılıklı yardımlaşma ve ortak işbirliği endeksinin ise merkezde orta düzeyde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda sosyal sermaye stoğunun fazla olduğu merkezde sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesinin ve kalkınmanın da yüksek olduğunu söyleyebiliriz.
- Sosyo-ekonomik gelişmişlik çalışmasına göre ikinci sırada yer alan Ortaköy ilçesi sosyal sermaye stoku açısından güven endeksinin orta düzeyde, network endeksinin ise düşük seviyede olduğu görülmektedir. Sosyal sermayenin önemli göstergelerinden olan karşılıklı yardımlaşma ve ortak işbirliği endeksi ise merkez ve diğer ilçelere oranla yüksek düzeydedir. Ortaköy ilçesinde sosyal ağlara katılım düzeyinin düşük olması sosyal sermaye stokunu olumsuz etkilemektedir. İlçedeki sivil örgütlenmenin ve ağ bağlantılarının artırılması durumunda sosyal sermaye düzeyi de artacaktır. Bunun sonucunda da sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi zaten yüksek olan ilçenin kalkınma düzeyi de artacaktır.

- Aksaray merkeze en uzak olan ve sosyo-ekonomik gelişmişlik çalışması sonucuna göre üçüncü sırada yer alan Eski ilçesinde beşeri sermaye kalitesi daha yüksek iken bölgenin sosyal sermaye stoğu oldukça düşük düzeydedir. Sosyal sermaye endeksleri açısından ilçede; güven ve karşılıklı yardımlaşma endeksi orta düzeyde iken network endeksi oldukça düşük seviyededir. İlçenin Aksaray merkeze uzak olması, ilçede yaşayan bireylerin merkez ile olan ağ bağlantılarında kopukluğa neden olmakta ve daha muhafazakâr bir toplum oluşmasına neden olmaktadır. Bu da ilçedeki sosyal gelişmişliği olumsuz etkilemektedir. Eski ilçesinde beşeri sermaye ile birlikte sosyal sermaye stokunun eşanlı artırılması sonucunda bölgenin kalkınma düzeyi de artacaktır.

- Aksaray merkeze yakın olan Gülağaç ve Güzelyurt ilçeleri sosyal sermaye stoku açısından diğer ilçelere oranla daha yüksek seviyededir. Gülağaç ilçesinde güven endeksi yüksek düzeyde, network endeksi orta düzeyde ve karşılıklı yardımlaşma endeksi ise düşük düzeydedir. Güzelyurt ilçesinde ise güven endeksi düşük seviyede, network endeksi ve karşılıklı yardımlaşma endeksi orta seviyededir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik çalışmasına göre Güzelyurt ve Gülağaç ilçeleri düşük oranlara sahiptir. Sosyal sermaye stoku açısından avantajlı konumda olan ilçelerin eğitim, sağlık gibi yaşam standartlarının daha da iyileştirilmesi durumunda bölgesel kalkınma potansiyellerinin artacağını ve bölgesel kalkınma oranları açısından Aksaray merkeze rakip olabileceklerini söylemek mümkündür.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Sosyal sermaye konusunda yapılan çalışmalar ve sosyal sermaye düzeyini ölçmeye yönelik uygulamalı araştırmaların birçoğu sosyal sermayenin toplumsal düzen ve ekonomik kalkınma üzerinde pozitif katkısının olduğunu göstermektedir. Ülkeler açısından baktığımızda; sosyal sermayesi yüksek olan toplumların daha kolay kalkındığı, kamu bürokrasisinin daha iyi çalıştığı, demokrasinin daha fazla yerleştiği ve insanların yaşam standartlarının daha iyi olduğu görülmektedir.

Bölgesel kalkınma açısından sosyal sermaye stoku ve sosyo-ekonomik gelişmişlik arasında pozitif bir ilişki vardır. Sosyal sermayenin önemli göstergelerinden olan güven, network ve karşılıklı

yardımlaşma düzeyi ile birlikte sağlık, eğitim gibi yaşam standartlarının da iyileştirilmesi bölgenin kalkınma düzeyini artırmaktadır. Aile içi dayanışmanın çok güçlü, buna karşılık sivil örgütlenmenin ve ağ bağlantılarının zayıf olduğu Aksaray merkez ve ilçelerinde yeniliklerin kabul edilmesi, benimsenmesi ve toplum içinde yayılması zor olmaktadır. Bu durum yeniliğe dayalı bölgesel kalkınma stratejilerinin işleyebilmesini engellemektedir. Sosyal sermaye ve yenilikler arasındaki pozitif ilişkinin sonucu olarak sosyal sermaye bakımından zengin olan bölgenin diğerlerine oranla daha hızlı ve daha yüksek ölçekte bir teknolojik ilerleme yaşaması imkânına sahip olması anlamına gelmektedir. Aksaray Merkez hem sosyal sermaye stoku hem de sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi bakımından en yüksek değerlere sahiptir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından ikinci sırada yer alan Ortaköy ilçesinde sosyal sermaye düzeyinin de yüksek olduğu görülmektedir. Aksaray merkeze en uzak olan ve sosyo-ekonomik gelişmişlik çalışması sonucuna göre üçüncü sırada yer alan Eskişehir ilçesinde beşeri sermaye kalitesi daha yüksek iken bölgenin sosyal sermaye stoku oldukça düşük düzeydedir. Beşeri sermaye ile birlikte sosyal sermaye

stokunun eşanlı artırılması sonucunda bölgenin kalkınma düzeyi de artacaktır. Sosyal sermaye stoku açısından daha iyi konumda olan Gülağaç ve Güzelyurt ilçelerinin eğitim, sağlık gibi yaşam standartlarının daha da iyileştirilmesi durumunda Aksaray merkeze rakip bir bölgesel kalkınma potansiyeli sergileyeceklerini söylemek mümkündür.

Genel olarak değerlendirildiğinde, sosyal sermaye ve bölgesel kalkınma arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Sosyal sermaye bölgesel kalkınmayı; bilginin daha kolay yayılması, zor zamanlarda karşılıklı yardımlaşma ve gayri resmi sigorta işlevi görme, toplumda suç oranlarının azalması, işsizliğin ve yolsuzluğun azalması, resmi ve gayri resmi ağlara üyeliklerin artması, politik katılım, ortak işbirliği gibi sonuçlarla etkilemektedir. Dolayısıyla bölgesel kalkınmanın sağlanması için, bölgesel bir stratejiyi içselleştirmek ve yerel kimliği canlandırmak; işbirliği, katılım ve karşılıklı ilişkileri güçlendirme kapasitesini kurmak ve insan sermayesini güçlendirmeyi, bilgiye ve yenilikçiliğe yatırım yapmayı öncelikli hale getiren bir kültürü kabullenmek anlamındaki sosyal sermayenin kurulması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- AHİLER KALKINMA AJANSI (2013) "TR71 Bölgesi İlçeleri Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Analizi" ss. 8-106.
- ARI HAREKETİ (2005) "Türk toplumu ve Sosyal Sermaye", [http://www.ari.org.tr/index_tr.asp], Erişim: (04/03/2015).
- CALLOIS, J. M. ve AUBERT F. "Towards indicators of social capital for regional development issues". 2005.
- COLEMAN, J. S. (1988) "Social Capital in The Creation of Human Capital", *American Journal of Sociology*, Vol. 94, No: 94, pp.95-120.
- EŞKİ, H. (2009) "Sosyal Sermaye –Önemi, Üretimi ve Ölçümü Üzerine Bir Alan Araştırması" Doktora Tezi, Konya.
- FLORIDA, R. (2005) *Cities and the Creative Class*, Routledge, New York, USA.
- FUKUYAMA, F. (2000) "Social Capital and Civil Society", IMF Working Paper, WP/00/74.
- FUKUYAMA, F. (2005) "Güven, Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması" İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- GRANOVETTER, M. S. (2005) "The Impact of Social Structure on Economic Outcomes", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 19, No: 1, pp. 33-50.
- GREEN, W. H. (2003) *Econometric Analysis, 5th Edition*, Prentice Hall, New York, USA.
- HANIFAN, Lyda J. (1916) "The Rural School Community Center", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 67, pp.130-138.
- IYER, S.; M. KITSON; B. TOH (2005) "Social Capital, Economic Growth and Regional Development", *Regional Studies*, Vol.39, No: 8, pp.1015-1040.
- KAYIŞ, A. (2005), "Güvenilirlik Analizi", SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Ed: Şeref Kalaycı, Asil Yayınları, Ankara.
- KESKİN, M. (2008), "Sosyal Sermaye ve Bölgesel Kalkınma: Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Üyelerinde Sosyal Sermaye Düzeyi ve Belirleyicilerinin Analizi", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Erzurum.
- KNOWLES, S. (2005) "The Future of Social Capital in Development Economics Research", A Paper Prepared for the WIDER Jubilee Conference: Thinking Ahead: The Future of Development Economics, Helsinki, (Çevrimiçi) http://www.business.otago.ac.nz/econ/Personal/SK/soccap_05.pdf,

ÖZCAN, B. (2011) "Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma" Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

PORTES, A. ve LANDOLT P. (2000), "Social Capital: Promise and Pitfalls of Its Role in Development", *Journal of Latin American Studies*, Vol. 32, No. 2, May, pp. 529-547.

PUTNAM, R. D. (1995a) "Bowling Alone: America's Declining Social Capital", (Çevrimiçi) <http://www.eaglenet.lambuth.edu/.../Bowling.pdf>,

PUTNAM, R. D. (1995b) "Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America", *Political Science and Politics*, Vol. 28, No: 4, pp. 664-683.

PUTNAM, R. D. (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon & Schuster, New York.

SCHAIK, V. T. (2002) "Social Capital in the European Values Study Surveys", Paper for OECD-ONS International Conference Social Capital Measurement in London, (Çevrimiçi) <http://www.oecd.org/innovation/research/2381883.pdf>

The World Bank Social Capital/Masurement Tools. [web.worldbank.org/.../EXTSOCIALDEVE)], Erişim: (29/11/2011).

TONTA, Y. (2008) "Varyans Analizi (ANOVA) ve Faktöriyel ANOVA" (Çevrimiçi) <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/courses/fall2007/sb5002/sb5002-10-varyansanalizi.pdf>

TÜYSÜZ, N. (2011) "Sosyal Sermayenin Ekonomik Gelişme Açısından Önemi ve Sosyal Sermaye Endeksinin Hesaplanması" Uzmanlık Tezi, Kalkınma Bakanlığı, Ankara.

VELİBEYOĞLU, K. (2009), "Bardağın Yarısı Dolu: Yerel Kalkınmada Varlık Temelli Yaklaşım", *Ege Mimarlık*, 71/4, ss. 42-44.

WOODHOUSE, A. (2006) "Social capital and economic development in regional Australia: A case study". *Journal of Rural Studies*, 22.

WOOLCOCK, M. 2001. The place of social capital in understanding social and economic outcomes. The contribution of Human and Social Capital to Sustained Economic Growth and Well-Being. International Symposium Report. Human Resources Development Canada (HRDC) and OECD.

EK – 1: Sosyal Sermaye ve Kalkınmaya İlişkin Literatür Taraması

Araştırmayı Yapanlar	Araştırmanın Yapıldığı Ülke/Yıl	Araştırmanın Yöntemi ve Bulguları
DÜNYA BANKASI	47 Ülke (1995)	Korelasyon Yöntemi. Gelişmişlik düzeyi yüksek olan ülkelerin sosyal sermaye düzeyinin de yüksek olduğu, dolayısıyla sosyo-ekonomik kalkınma göstergeleri ile sosyal sermaye düzeyi arasında da güçlü bir korelasyon olduğu tespit edilmiştir.
Paul WHITELEY	34 Ülke (2000)	Temel Bileşenler Analizi yöntemi. Ekonomik performans ve sosyal sermaye arasındaki ilişkiye bakıldığında; sosyal sermayenin ekonomik büyümeyi artırdığı, bununla birlikte beşeri ve fiziki yatırımı teşvik ettiği tespit edilmiştir.
Reino HJERPPE	27 Ülke (1998)	Güvenin büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu ve yüksek güven düzeyinin, ekonominin yatırım iklimini de olumlu yönde etkilediği saptanmıştır.
Sjoerd BEUGELSDIJK ve Ton Van SCHAİK	7 Avrupa Bölgesi (2003)	Regresyon yöntemi. Güven ile büyüme arasında güçlü bir korelasyon bulunmazken, aktif grup üyeliği ve yatay ağlar ile büyüme arasındaki korelasyonun güçlü olduğu tespit edilmiştir.
Jan FIDRMUC ve Klarita GERXHANI	15 AB Ülkesi ve 13 AB Adayı Ülke (2004)	Logit Model. Gençlerin ve kırsalda ikamet edenlerin sosyal ağlara daha fazla katıldığı tespit edilmiştir.
Helje KALDARU ve Eve PARTS	34 Avrupa Ülkesi (2005)	Temel Bileşenler Analizi. İnsan sermayesi, sosyal sermaye, gelir eşitsizliği, kişi başı GSYİH, insani kalkınma indeksi ve net tasarrufların; insani kalkınma indeksindeki değişimin 86,1%'ini açıkladığı ve insan sermayesi ile sosyal sermayenin bu değişkenler arasından kalkınma üzerinde en fazla etkiye sahip değişkenler olduğu tespit edilmiştir.
Asimina CHRISTOFOROU	32 Avrupa Ülkesi (2006)	Yatay Kesit Ülke Analizi. Sosyal sermayenin ekonomik büyümeye oranla, insani kalkınma ile daha güçlü ve pozitif bir ilişki içerisinde olduğu sonucuna varılmıştır.
1. Paul J. ZAK ve Stephen KNACK	37 Ülke (2001)	Yatay Kesit Ülke Analizi. Yüksek güven düzeyine sahip toplumların daha yüksek yatırım ve büyüme oranlarına sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Isabel NEIRA, Marta PORTELA ve Elvira VIEIRA	14 OECD Ülkesi (2009)	Sabit etkiler panel veri modeli. Çalışma, sosyal sermaye ile insan sermayesi arasında pozitif bir etkileşimin varlığıyla beraber, her iki değişkenin de kalkınmayı olumlu etkilediğini ortaya koymuştur.
Mehmet KARAGÜL ve Selçuk AKÇAY	36 Ülke (2002)	Yatay Kesit Ülke Analizi. Yüksek sosyal güven düzeyine sahip ülkelerin, aynı zamanda ekonomik büyüme açısından da ileride oldukları tespit edilmiştir.
Terrence CASEY	İngiltere (1999)	Korelasyon yöntemi. Araştırma sonucunda ekonomik performans ile güven düzeyi arasında güçlü bir korelasyon bulunmuştur. Kuzeye gittikçe güven düzeyinin güney bölgelere göre azaldığı tespit edilmiştir.
Fabio SABATINI	İtalya (2005)	Temel Bileşenler Analizi. Eğitime ilgi, sağlık sistemi, refahı artırıcı çalışmalar ve çevreyi koruma ile hem sosyal sermaye hem de kalkınma göstergeleri arasında güçlü korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Bağlayıcı sosyal sermayenin (güçlü aile bağları) kalkınma ile negatif, birleştirici (gönüllü organizasyonlar) ve köprü (zayıf gayri resmi bağlar) kuran sosyal sermayenin ise pozitif ilişkili olduğunu tespit etmiştir
Sriya IYER, Michael KITSON ve Bernard TOH	ABD (2000)	Logit model. Araştırma sonucunda; eğitimin, istihdamın, aynı yerde uzun süre ikamet etmenin sosyal sermayeyi artırdığı görülmüştür. Sosyal sermayenin tüm göstergeleri için anlamlı olmamasına rağmen kırsal alanlarda kentsel alanlara göre daha fazla sosyal sermaye olduğu sonucuna ulaşılmıştır
Jean Marc CALLOIS ve Francis AUBERT	Fransa (2005)	Temel Bileşenler Analizi. Bölgesel kalkınma açısından, köprü kuran sosyal sermayenin yani dış bağlantıların, bağlayıcı ve birleştirici sosyal sermayeden daha önemli bir unsur olduğu kanıtlanmıştır.
Andrew WOODHOUSE	Avustralya (2001-2002)	Temel Bileşenler Analizi. Ekonomik kalkınma düzeyi yüksek olan kesimin sosyal sermaye seviyesinin de yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca araştırmada sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma arasında pozitif bir ilişki olduğu kanıtlanmıştır.

Anil RUPASINGHA, Stephan J. GOETZ ve David FRESHWATER	ABD (2002)	Baro Tipi Büyüme Modeli. Sosyal sermaye ve büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucunu ortaya koyarken insan sermayesi yatırımlarının, kentsel alanlara yakınlık ve erişilebilirliğin de ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkilere yol açtığını saptamıştır.
Giovanni PERİ	İtalya (2004)	Kamusal katılım gibi sosyal içerikli değişkenlerin ekonomik performansı arttırdığına pek fazla kanıt sunmamakla beraber, bu değişkenlerin yüksek düzeylerinin organize suçları azalttığını tespit etmiştir.
Ron A. BOSCHMA	İtalya (2005)	Korelasyon yöntemi. Sosyo-kültürel alt yapı açısından daha gelişmiş olan bölgenin diğer bölgelere göre daha iyi ekonomik performans sergilediği tespit edilmiştir.
Deepa NARAYAN ve Lant PRITCHETT	Tanzanya (1995)	Regresyon yöntemi. Daha fazla sosyal sermayeye sahip hane halklarının daha fazla kamu hizmetinden faydalandığı, gelişmiş tarımsal yöntemleri kullandığı, toplumsal aktivitelere katıldığı ve tarımsal gelişme için kredi kullandıkları, bu sayede de sosyal sermayenin gelir artışında rol oynadığı sonucuna varmışlardır
Mina N. BALIAMOUNE	39 Afrika Ülkesi (2005)	Sabit etkiler panel veri modeli. Sosyal sermayenin kurumsal kalite ve insan sermayesi ile etkileşiminin de ekonomik kalkınma üzerinde pozitif etkiye yol açtığını tespit edilmiştir.
Anirudh KRISHNA	Hindistan/ Rajasthan (1998- 2000)	Regresyon yöntemi. Sosyal sermaye ve kalkınma arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Christian GROOTAERT	Endonezya (1999)	Yapısal denklem modeli. İnsan sermayesinin ve sosyal sermayenin hane halkı refahı üzerinde pozitif ve anlamlı etkilere sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır.
Arı Hareketi	15 il (2005)	Anket cevaplarının yüzdeleri. Türk toplumunun sosyal sermaye düzeyi düşük çıkmıştır.
TESEV	17 il (2000) 12 il (2003) 20 il (2004)	Anket cevaplarının yüzdeleri Türkiye’de en güvenli kurumun Türk silahlı kuvvetleri olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan ankette “insanların çoğuna güvenilmez” cevabı yüksek oranda çıkmıştır.
Feray ERSELCAN	Sivas, Kayseri, Yozgat (2009)	Korelasyon yöntemi. Sosyal ilişkilerine yaptıkları yatırım sayesinde, daha yüksek ortak eylem düzeyine ve daha düşük işlem maliyetlerine sahip firmaların daha iyi performans gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır.
Alpay FİLİZTEKİN	Türkiye Geneli (2009)	Temel Bileşenler Analizi. Sosyal sermaye endeksi açısından Ankara ve İstanbul ilk iki sırada yer alırken, üçüncü sırada Muğla almaktadır. Endeks sıralamasının sonunda ise Mardin, Ağrı ve Muş illeri yer almıştır.

EK – 2: Çalışmada Uygulanan Anket

A. Cevaplayıcıya Dair Bilgiler

1) Cinsiyetiniz: Kadın () Erkek ()

2) Yaşınız: 18-25 () 25-30 () 30-40 () 40-50 () 50 yaş ve üzeri ()

3) Eğitim düzeyiniz: İlkokul() Ortaokul() Lise() Üniversite() Yüksek Lisans/Doktora()

4) Mesleğiniz: Memur () İşçi () Emekli () Serbest Meslek () Öğrenci () Çalışmıyor () Diğer ()

5) Gelir Düzeyiniz (Aylık): 0-500 TL () 500-1000 TL () 1000-1800 TL () 1800-2500 TL () 2500 TL ve üzeri ()

6) Doğduğunuz yer aşağıdakilerden hangisine uygundur?

1.Köy () 2.Kasaba () 3.İlçe () 4. İl () 5.Büyükşehir ()

B. Gruplar, Ağlar ve Sivil Katılım

7) Gönüllü olarak üyesi olduğunuz kuruluşları/grupları işaretleyiniz?

1. Sendikalar ()

12. Sivil Toplum Kuruluşları ()

2. Çiftçi Toplulukları ()

13. Okul Komitesi ()

3. Ticari Kurumlar ()

14. Sağlık Komitesi ()

4. Kooperatifler ()

15. Geri Dönüşüm Toplulukları ()

5. Kadın Toplulukları ()

16. Spor Kulüpleri ()

6. Dini Topluluklar ()

17. Mesleki Topluluklar ()

7. Komşuluk / Hemşeri Toplulukları ()

18. Ticaret / Sanayi Odası ()

8. Aile Toplulukları ()

19. Politik Topluluklar / Partiler ()

9. İzciler, Yavru Kurtlar Gibi

20. İnsan Hakları ile İlgilenen Gençlik Örgütleri () Örgütleri ()

10. Kültürel Topluluklar (Resim,
İçin Görev Yapan Kuruluşlar ()

21. Yaşlılar, Engelliler ve Yoksullar Müzik, Tiyatro vb.) ()

11. Çevreyi ve Hayvan Haklarını

22. Diğer ().....Korumayı Hedefleyen Örgütleri ()

8) Kuruluşun/Grubun karar alma süreçlerinde ne kadar etkilisiniz?

1.Oldukça az () 2.Az () 3.Ne az ne fazla () 4.Fazla () 5.Oldukça fazla ()

9) Son bir ay içinde aşağıdaki boş vakit etkinliklerine kaç defa katıldınız?

1.Evde misafir ağırlamak ()

7. Dışarıda akşam yemeği yemek ()

2.Başkalarına misafirliğe gitmek ()

8. Sinemaya gitmek ()

3.Arkadaşlarla buluşmak ()

9. Maça gitmek ()

4.Siyaset tartışmak ()

10. İnternette vakit geçirmek ()

5.Herhangi bir hobiyile ilgilenmek ()

11. Kitap okumak ()

6.Konser, konferans, seminer vb. katılmak ()

12. Seyahat etmek ()

C. Güven ve Dayanışma

10) Genel olarak insanların çoğunun güvenilir olduğunu mu düşünürsünüz, yoksa ilişkilerinizde çok dikkatli olmayı mı tercih edersiniz?

1.Birçok insan güvenilirdir ()

3.Bilmiyorum ()

2. Bazı insanlar güvenilirdir ()

4.Çok dikkatli olmak gerekir ()

11. - 14. arasındaki ifadelere katılıp/katılmadığınızı belirtiniz.

		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
11)	Son 1 yıl içerisinde il / ilçede güven seviyesi arttı.					
12)	Hastalandığınız zaman komşularınız size yardım eder.					
13)	Maddi anlamda sıkıntı çeken herhangi bir komşunuza yardım edersiniz.					
14)	Siz maddi anlamda sıkıntı çektiğinizde çevrenizdeki insanlardan yardım alabilirsiniz.					

15)Sizin en çok güvendiğiniz kişiler kimlerdir?

		Çok Fazla (1)	Oldukça Fazla (2)	Kararsızım (3)	Güvenmem (4)	Hiç Güvenmem (5)
1	Aileniz					
2	Komşularınız					
3	Tanıdığınız İnsanlar					
4	Hemşerileriniz					
5	Başka Dinden İnsanlar					
6	Başka Milletten İnsanlar					
7	İlk Defa Tanıştığınız İnsanlar					

16) Aşağıdaki kurumlardan hangilerine ne kadar güvenirsiniz?

	Kurum	Çok Fazla (1)	Oldukça Fazla (2)	Kararsızım (3)	Güvenmem (4)	Hiç Güvenmem (5)
1	Hükümet					
2	Dini Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı				
		Cemaatler / Tarikatlar				
3	Silahlı Kuvvetler					
4	Sivil Toplum Örgütleri					
5	Adalet Kurumları					
6	Eğitim Kurumları					
7	Sosyal Güvenlik Kurumları					
8	Sağlık Kurumları					
9	Meslek Odası					
10	Basın Yayın Kurumları					
11	Millet Meclisi					
12	Polis					
13	Avrupa Birliği					

D. Kolektif Eylem ve İşbirliği

17) Son bir yılda içinde toplumsal fayda olan herhangi bir aktiviteye katılıp diğer insanlarla birlikte çalıştınız mı? (Telefon ve internet yardımları hariç).

1. Evet () 2. Hayır ()

18. - 21. arasındaki ifadelere katılıp/katılmadığınızı belirtiniz.

		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
18)	Toplumunuzdaki/çevrenizdeki insanlar toplumsal aktivitelere gönüllü bir biçimde katılır veya yardımını esirgemez.					
19)	Eğer yaşadığınız yerde bir okul sorunu olsaydı, topluluktaki insanlar çözüm için birlikte hareket ederlerdi.					
20)	İl/ilçedeki insanların yüzde 50'den fazlası ortak kalkınma hedefleri doğrultusunda para ya da zaman katkısında bulunabilirler.					
21)	İnsanlar cezalandırılma ya da eleştirilme kaygısı olduğu için toplumsal aktivitelere gönüllü olarak katılır.					

E. Bilgi ve İletişim

22) Hangi sıklıkta radyo dinlersiniz?

1. Her gün () 2. Haftada birkaç kez () 3. Haftada bir kez () 4. Ayda birkaç kez () 5. Hiç ()

23) Hangi sıklıkta televizyon izlersiniz?

1. Her gün () 2. Haftada birkaç kez () 3. Haftada bir kez () 4. Ayda birkaç kez () 5. Hiç ()

24) Hangi sıklıkla gazete okuyorsunuz?(İnternet dâhil)

1. Her gün () 2. Haftada birkaç kez () 3. Haftada bir kez () 4. Ayda birkaç kez () 5. Hiç ()

25) En yakın postaneye varmak kaç dakikanızı alır?

- 1.15 dakikadan az () 2. 15-30 dakika () 3. 30-60 dakika () 4. Bir saatten fazla ()

26) En yakın internete ulaşmanız ne kadar sürenizi alır?

- 1.15 dakikadan az () 2. 15-30 dakika () 3. 30-60 dakika () 4. Bir saatten fazla ()

27) Sizce son 3 yıl içerisinde yaşadığınız il/ilçede "bilgiye ulaşım" nasıl gelişti?

- 1.Gelişti () 2.Geriledi () 3.Değişmedi ()

28) Hükümetin neler yaptığı hakkında(tarımsal büyüme, çalışma refahı, aile planlaması, vb) üç temel bilgi kaynağınız nelerdir?(Lütfen en önemli 1 olacak şekilde üç tanesini numaralandırınız).

1.Akrabalar, arkadaşlar, komşular ()	6.Gruplar ya da dernekler()
2.Sivil toplum kuruluşları ()	7.İş ortağı ya da iş arkadaşlarından()
3.Ulusal gazeteler ()	8.Siyasi arkadaşlar ()
4.Topluluk ya da yerel gazete ()	9. Radyo()
5.İnternet ()	10. Televizyon()

F. Sosyal Uyum ve Güdülenme**29) Kendinizi ne kadar yaşadığınız şehrin bir parçası olarak görüyorsunuz?**

- 1.Tamamen () 2.Oldukça () 3.Kısmen () 4.Çok Az () 5.Hiç Görmüyorum ()

30) Sizin için yaşadığınız şehrin sosyal, ekonomik, kültürel, yaşam boyutları anlamında bir parçası olmak ne kadar önemlidir?

1. Çok önemlidir () 2. Oldukça önemlidir () 3. Kısmen önemlidir ()
4. Fazla önemli değil () 5. Hiç önemi yoktur ()

31) Aynı muhitte yaşayan insanlar arasında gelir durumu, statü, etnik durum, din, politik inanç gibi nedenlerden kaynaklanan farklılıklar bulunabilir. Bu farklılıkları göz önünde bulundurduğunuzda yaşadığınız yerin farklılık düzeyi aşağıdakilerden hangisidir?

1. Büyük ölçüde farklı () 2. Oldukça farklı () 3. Ne farklı ne de benzer ()
4. Benzer () 5. Oldukça benzer ()

32) Bu farklılaşmanın herhangi bir probleme neden olabileceğini düşünüyor musunuz?

1. Evet () 2. Hayır () (34. soruya gidiniz)

33) Sizce aşağıdaki farklılaşmalardan hangi üçü problem yaratabilir? (Lütfen en önemli 1 olacak şekilde üç tanesini numaralandırınız).

- 1.Sosyal statü() 6.Genç ve yaşlı kuşaklar arasındaki yaş farkı ()
 2.Eğitim() 7.Cinsiyet()
 3.Mülk sahipliği() 8.Maddi kaynaklara sahiplik()
 4.Dini inançlar() 9.Etnik ya da dilsel farklılıklar()
 5.Politik görüşler() 10.Diğer farklılıklar()

34) Çeşitliliğe (farklılığa) tolerans gösterme açısından, aşağıdaki kişilere olan hoşgörünüzün boyutu nedir?

		Hoşgörülüyüm	Kararsızım	Hoşgörülü Değilim
1	Sabıkalı insanlar			
2	Uyuşturucu bağımlıları			
3	Çok alkol kullananlar			
4	AİDS hastası olanlar			
5	Eşcinseller			
6	Göçmenler			
7	Farklı ırktan insanlar			
8	Farklı mezhepten insanlar			
9	Farklı dinden insanlar			

G. Güçlendirme ve Siyasi Eylem**35. - 42. arasındaki ifadelere katılıp/katılmadığınızı belirtiniz.**

		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
35	Aksaray Belediyesi'nin çalışmalarından memnunum.					
36	Aksaray'da hizmet veren kamu kurumlarının kalitesinden memnunum.					
37	Aksaray Belediyesi hükümetten bağımsız hizmet getirebiliyor.					

38	Aksaray Belediyesi iktidar partisinden başka partide olsa yine hizmet getirebilir.					
39	Aksaray Belediyesi sunduğu hizmetler için sizden ilave ücretler (katkı payı, rüşvet vb.) alır.					
40	Aksaray kamu kurumlarında çalışan memurlar sundukları hizmetler için sizden ilave ücretler (katkı payı, rüşvet vb.) alır.					
41	Gereken ilave ücreti verdiğiniz zaman belediye/memurlar hizmeti sağlar ya da sorun ortadan kalkar.					
42	Aksaray Adliyesi'nde görülen davalarda tanıdık/akraba kayırmacılığı olur.					

43) Geçen 3 yıl içerisinde aşağıdaki siyasi etkinliklerden hangilerine katıldınız?

	Siyasi Etkinlik	Evet	Hayır
1	Seçimlere Katılmak		
2	Kişisel Sorunlarla İlgili Dilekçe Yazmak		
3	Bir Politikacıya Mail Atmak/Mektup Yazmak		
4	Mahalledeki Sorunlarla İlgili Dilekçe Yazmak		
5	Siyasi Parti Gençlik Kollarına Üye Olmak		
6	Siyasi Parti Kadın Kollarına Üye Olmak		
7	Toplu Yürüyüşe Katılmak		
8	Siyasi Partiye Üye Olmak		
9	Sivil Toplum Örgütüne Üye Olmak		
10	Boykot Eylemine Katılmak		
11	İnternet Eylemine Katılmak		
12	Ev Ev Tanıtım Yapmak		
13	Broşür Dağıtmak		

Ek – 3: ANOVA ve TUKEY Test Sonuçları**ANOVA Test Sonucu**

	Kareler Toplamı (Sum of squares)	Serbestlik Derecesi (df)	Ortalama Kare (Mean Square)	F Testi	Anlamlılık Düzeyi (Sig.)
Gruplar Arası	18,717	4	4,679	5,687	,000
Gruplar İçi	818,722	995	,823		
Toplam	837,439	999			

Kaynak: Yazarların hesaplamaları.**TUKEY HSD Test Sonucu**

Yerleşim Yeri	Örneklem Sayısı (N)	Alfa alt değeri=0,05 (Subset for alpha=0,05)	
		1	2
Güzelyurt	62		
Ortaköy	121	1,2903	
Eskil	81	1,3802	
Merkez	662	1,4198	
Gülağaç	74	1,6375	1,6375 1,8243

Kaynak: Yazarların hesaplamaları.

1960'lardan 2000'lere Türk Sinemasında Değişen Patron Temsilleri: Tüketim ve Yönetim Göstergeleri Üzerinden Bir Analiz

Changing Representations Of Bosses In Turkish Cinema From 1960's To 2000's: An Analysis Through Consumption And Management Indicators

Ayşe KARAÇİZMELİ¹, Jülide KESKEN²

ÖZET

Bu çalışma, patron karakterinin Türk Sineması'na yansıtılış şeklindeki değişimi, ülkede yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümler üzerinden incelemektedir. Çalışmada 1960'lı yıllardan 2000'li yıllara kadar olan dönemde patron karakterinin sinemadaki inşasının, bu dönemlere denk düşen yapı ile ilişkisi incelenmiş, liderlik tarzlarının ve tüketim kalıplarının dönemin iş yaşamının ve patron simgesinin inşasında nasıl kullanıldıkları ortaya koyulmuştur. Sinemanın toplum dinamiklerinden etkilenme ve onu etkileme gücünden hareketle çalışmada patron karakteri ve iş yaşamının, değişen yönetim anlayışları bağlamında Türk Sineması'na nasıl aktarıldığına bakılmış, 1980 öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönem çerçevesinde ele alınan filmler içerik analizine tabi tutulmuştur.

Anahtar Sözcükler: *Tüketim kültürü, yönetim paradigmaları, liderlik tarzları, sinema.*

ABSTRACT

This study investigates the changing representations of "bosses" in Turkish Cinema through socio-economic changes in Turkey. Within the study, the relation between the construction of the boss as a character in cinema from 1960's to 2000's and socio-economic structure has been examined. As a result of this examination, it is shown how leadership styles and consumption patterns are affecting that era's work life and image of bosses. With reference to cinema's response to social dynamics and influence over social dynamics, in this research how boss as a character and work life has been transferred over Turkish Cinema in the context of changing management perceptions has been examined. The movies which have been analyzed were divided into two periods as before 1980 and later and a content analysis is conducted to these to distinct theories.

Key Words: *Consumption culture, management paradigms, leadership styles, cinema.*

GİRİŞ

Sinema kurguya dayalı bir sanattır ve bir filmin kurgusu, içinde bulunduğu bağlam hakkında önemli göstergeler barındırır. Bir kurgunun ortaya koyulması ve karakterlerin meşru kılınması için kurguyu yapanların o karakterlere atfettikleri rollerin seyirciye aktarılmasında tüketim pratikleri önemli rol oynar. Bu bağlamda Türk Sineması'ndaki patron karakterlerine hangi tüketim pratiklerinin "uygun görüldüğü" bu karakterin aslında Türkiye toplumunda dönemler itibarıyla nasıl algılandığının da bir göstergesidir. Ancak bu tarzda bir okumanın yapılabilmesi için ele alınan dönemde ortaya çıkan önemli ekonomik ve kültürel olayların da göz önünde bulundurulması

gerekmektedir. Liberal ekonomik politikalara geçişle birlikte toplumsal alanda ortaya çıkan dönüşümler Türk Sineması'ndaki karakterlerin inşasında önemli rol oynamıştır. Türkiye'nin modernleşme serüvenindeki gelişmeler sinemadaki patron karakterinin de bu yönde bir değişim göstermesine neden olmuştur.

Bu çalışma, Türk Sineması'ndan gelip geçen patron karakterlerinin nasıl bir dönüşüm gösterdiğini hem tüketime dayalı göstergelerde, hem de Türkiye'nin yaşamış olduğu önemli sosyo-ekonomik gelişmeler doğrultusunda değişen yönetim anlayışlarında arayan bir çözümleme ortaya koyma amacındadır. Sinema her ne kadar kurguya dayalı bir sanat olsa da, toplumsal gerçeklikle daima sıkı bir

¹Araştırma Görevlisi, Ege Üniversitesi İİBF, aysekaracizmeli@gmail.com

²Prof. Dr., Ege Üniversitesi İİBF., julide.kesken@ege.edu.tr

ilişki içerisinde olmuş bir sanat dalıdır. Bu bakımdan önemli toplumsal dönüşümlerin okunmasında ve yorumlanmasında sinema zengin bir veri kaynağıdır. Yönetim alanının filmler üzerinden analiz edildiği çalışmalar ülkemizde sadece işçi-işveren ilişkileri üzerine, daha dar bir odakta ilerlemiştir. Ancak makro sosyo-ekonomik dönüşümlerin yöneticinin yönetim ve tüketim pratikleri bağlamında ele alındığı çalışmalar literatürde mevcut değildir. Bu yüzden Türkiye’de yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümlerin yönetim alanına nasıl yansıdığını ilgili dönemlerde çekilen filmler üzerinden analiz eden bu çalışmanın yönetim ve tüketim alanına ilişkin önemli katkılarda bulunacağı düşünülmektedir.

1. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR ve TEORİK ÇERÇEVE

Film, 19. yüzyılın sonlarında bir teknolojik yenilik olarak ortaya çıkmış olsa da filmin ortaya koyduğu şeyin aslında içerik ve işlev anlamında çok da yeni olmadığı ileri sürülebilir. Film popüler tüketim için eğlence, hikâye anlatma, müzik, drama, gösteri ve mizahın eski geleneklerinin sunum ve dağıtımındaki bir tür teknik dönüşümü temsil eder. Filmin kültür aktarımında sosyal amaçlar doğrultusunda kullanımı özellikle yayılımının ve kitlelere erişiminin kolay olması, varsayılmış realizmi (Metz 1986), duygusal etkisi ve popülaritesi bağlamında görmezden gelinemez (McQualiy 2010). Diğer sanat dallarına nazaran çok daha fazla ticarileşmiş bir sanat dalı olmasından ötürü sinema alanında verilen herhangi bir eserin mutlaka izleyicisiyle buluşması gerekliliği de sinemanın toplumu etkilemedeki ve kültürü aktarmadaki rolünü pekiştirmektedir.

Sinemanın geniş kitlelere doğru yayılmasıyla birlikte elde edilen gişe hasılatları bu sanat dalının ticarileşmesine ve odağını sanatseverlerden halk yığınlarına doğru kaydırmasına neden olmuştur. Bunun bir sonucu olarak sinema zaman içerisinde bu yığınları etkileyebilecek politik bir araç haline de gelerek kitleleri belirli görüşler çevresinde şekillendirebilecek bir güce de kavuşmuştur. Maktav (2013), Türk Sineması’nın tarihini, bu sinemanın içine gömülmüş olan siyaset odağından incelediği çalışmada önemli siyasal hareketlerin sinema tarihinde hep bir kırılma noktasına denk gelmesinin tesadüf olmadığını belirtir. Örneğin Yeşilçam sinemasının, Demokrat Parti’nin iktidara gelme süreciyle örtüştüğü söylenebilir. Demokrat Parti’nin iktidarıyla birlikte sosyal, kültürel ve ekonomik alanda

vuku bulmaya başlayan kırsal kesimden kentlere göç ve kentleşme olguları Yeşilçam sinemasını da beslemiştir (Ayça, 1993, aktaran: Çelik, 2010). Ayrıca 1919’da tanınmış tiyatro oyuncusu ve yönetmen Ali Fehim Efendi’nin, İstanbul’da varlıklı ailelerin evlerinde mürebbiyelik yapan bir Fransız kadının çalıştığı evlerdeki erkekleri baştan çıkarmasını işleyen filminin halk tarafından bir Fransız olumsuzlaması olarak görülmesinin ve filmin sonunda mürebbiyenin niyetinin anlaşılıp evden kovulmasının ise işgalci Fransızların da bir gün ülkeden aynı şekilde kovulacağı şeklinde yorumlanmasının filmin coşkuyula izlenmesini sağlaması ve bu tepkiler sonucunda işgalci kuvvetlerin Anadolu’da filmin gösterimini yasaklamış olmaları (Kuyucak Esen, 2010) toplumsal temsilinde ve kültürün aktarımında sinemanın önemli bir rol oynadığının bir başka göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun başka bir örneğini 1980 sonrasında uygulanmaya başlanan liberal politikaların toplumda meydana getirdiği ekonomik dönüşümlerin Türk Sineması’na yansımalarında da görmek mümkündür. Faize Hücum (1983), Namuslu (1984), Orta Direk Şaban (1984), Banker Bilo (1985), Yoksul (1986), Milyarder (1986), Koltuk Belası (1990) gibi eleştirel komedi filmlerinin (Yaylagül 2014:38) tam da bu döneme denk gelmesi tesadüf değildir. Bu yönüyle sinema, konusunu toplumsal hayatın gerçekliklerinden alan, bu gerçekliklere kendi yorumunu katan ve onları sosyo-kültürel alanda yeniden dolaşıma sunan bir sanat dalıdır. Bu bakımdan özellikle de uzun dönemdeki geçişlerin izlenmesinde sinema oldukça verimli bir alan sunmaktadır.

Genel olarak Türkiye’deki sinema araştırmalarına bakıldığında yönetmenler çerçevesinde yapılan incelemelerin Scognamillo (1973), Kayalı (1994), Onaran (1990,1997), Özgüç (1988) ve Kuyucak Esen (2010) tarafından yapıldığı görülmüştür. Türk Sineması’na ilişkin kronolojik çalışmalara ise Scognamillo (1987, 1988, 2014), Özön(1968), Kuyucak Esen (2000, 2010) ve Maktav (2013) gibi yazarların öncülük ettiği söylenebilir.

Sinemanın yönetim dünyasıyla olan ilişkisi ise yerli ve yabancı yazında üzerinde çok fazla çalışılmış bir alan olmamakla birlikte, Clemens ve Wolff’un (2001) klasikleşmiş filmlerdeki diyalog ve karar alma süreçlerinden yöneticilerin çıkarabilecekleri mesajları ele aldıkları kitapları, sinemanın yönetim bilimi ile ilişkisini ortaya koyan en önemli eserlerden biridir. Türkiye’de ise sinema çalışmalarında yönetim dünyasına ya hiç değinilmediği ya da işçi filmlerine

yönelik incelemelerde işçi-işveren ilişkisinin taraflarından biri olarak (Maktav 2013) veyahut da zenginlik- yoksulluk ikiliğinde zenginliğin temsil edildiği bir şablon olarak (Maktav 2001) ele alındığı görülmüştür.

Çalışmada sinemadaki yönetici karakterlerinin yaşadığı dönüşüm yönetim alanı ve bu alanı etkileyen büyük sosyo-ekonomik değişimler bağlamında incelenmiş değişen yönetim anlayışları, güç kavramı, çalışan motivasyonu ve liderlik teorilerinden biri olan Likert'in Sistem 1-Sistem 4 Modeli üzerinden bir çözümlenmeye gidilmiştir.

Rensis Likert'in (1967) Sistem 1- Sistem 4 modelinin bu çalışmadaki içerik analizinin temel referans noktası olarak alınmasının nedeni öncelikle bu modelin davranışsal liderlik teorileri içerisinde yer almasıdır. Çünkü sinemadaki patron karakterinin çalışanlarla olan ilişkisi üzerinden inşasının önemli bir yere sahip olduğu bu çalışma, patrona ilişkin davranışsal verilerin analizini gerektirmektedir.

Davranışsal modeller içerisinde Likert'in modelinin seçilmesinin nedeni ise, davranışsal teori altında yer alan Ohio State Üniversitesi Liderlik Çalışmaları, Michigan Üniversitesi Liderlik Çalışmaları, Blake ve Mouton'un Yönetim Tarzı Matriksi Modeli ve Mc Gregor'un X ve Y Teorileri, yöneticinin işle ve iş süreçleriyle olan ilişkisi üzerinden ortaya koyulmuş teorilerken, bu modelin yöneticinin çalışanlarla olan ilişkisi üzerinden inşa edilmiş olmasıdır.

Tablo-1'den görüleceği üzere Likert'in teorisine göre Sistem-1 örgütleri daha rijit, geleneksel ve bürokratik örgütlerken Sistem-4 örgütler daha esnekler. Sistem-1 örgütlerin amacı liderlik gerektiren Sistem-4 örgütlerine doğru evrilmek olmalıdır. Ancak daha çok emir vermeyi kapsayan Sistem-1'den en çok çalışan tatmininin sağlandığı Sistem-4'e geçmek; öncesinde liderin satış teknikleri kullanarak çalışanları bağladığı Sistem 2 ve liderin çalışanlarla görüş alışverişinde bulunduğu Sistem 3'e uğramayı gerektirir (Fisher, 2009:359).

Tablo-1: Likert'in Sistem 1-Sistem 4 Modeli

Liderlik Değişkeni	Sistem-1 (İstismarcı Otokratik)	Sistem-2 (Yardımsaver Otokratik)	Sistem-3 (Katılımcı)	Sistem-4 (Demokratik)
1. Astlara olan güven	Astlara güvenmez	Hizmetçi ile efendisi arasındaki gibi bir güven anlayışına sahiptir.	Kısmen güvenilir fakat kararlarla ilgili kontrole sahip olmak ister.	Bütün konularda tam olarak güvenir.
2. Astların algıladığı serbesti	Astlar iş ile ilgili konuları tartışmak konusunda kendilerini hiç serbest hissetmezler	Astlar kendilerini fazla serbest hissetmez	Astlar kendilerini oldukça serbest hisseder	Astlar kendilerini tamamı ile serbest hisseder
3. Üstün astlarla olan ilişkisi	İşle ilgili sorunların çözümünde astların fikrini nadiren alır	Bazen astların fikrini sorar	Genel olarak astların fikrini alır ve onları kullanmaya çalışır	Daima astların fikrini alır, onları kullanır

Kaynak: Koçel, 2010:582

Serbest Piyasaya geçiş dönemi olan 1980 öncesi ve sonrasında toplumsal alanda yaşanan dönüşümün iş dünyasına yansımalarının tüketici ve tüketim unsurlarından bağımsız ele alınamayacağından hareketle çalışmada yöneticiler aynı zamanda tüketim pratikleri çerçevesinde de incelenmiştir. Yönetici sınıfının film içerisinde meşrulaştırılmasında ve karakterin seyirciye "patron" olarak kavratılmasında mutlaka başvurulmuş olan tüketim pratikleri önemli bir yere sahiptir.

Dışa kapalı ekonomik modelin uygulandığı süreçlerden tüketim toplumunun postmodern bireylerine geçişte elbette sinemadaki patron tiplmesi de dönüşen bu alana ayak uydurmak için gerekli ince ayarları yapmak zorundadır. Bu bakımdan yönetim paradigmalarındaki değişimi de büyük ölçüde şekillendirmiş olan tüketim alanındaki dönüşüm; çalışmada değişen zevk ve tercihlerle birlikte yaşam tarzlarını da içeren bir bakışla ele alınmıştır.

2. TÜRKİYE SINEMASINA İLİŞKİN TARİHSEL BİR İNCELEME

2.1. 1980 Öncesi Türk Sineması

Nijat Özön'ün (1968) klasik sınıflandırmasına göre Türkiye'de 1914'te "Ayastefanos'taki Rus Abidesi'nin Yıkılışı" isimli belgesel türündeki ilk filmin ardından 1920'lere kadar çeşitli belgesel ve konulu film denemesiyle süren yıllar, 1922-1937 arasında Muhsin Ertuğrul'un "tek adam" olduğu "Tiyatrocular Dönemi" ile devam etmiş, 1937-1949 arasına denk gelen ve "geçiş dönemi" olarak adlandırılan dönemde beyaz perdede Muhsin Ertuğrul sinemasıyla eş anlı olarak yeni isimler boy göstermeye başlamıştır. 1950'li yıllara kadar Türk Sineması'nda toplumsal konuların egemen ideoloji tarafından belirlenen bir biçimde ele alındığı ve gerçekleştirilen çalışmaların toplumla ilişki kurulması bağlamında eksik kaldıkları söylenebilir (Ayça 1993'ten aktaran: Çelik 2010). "Tiyatrocular Dönemi" olarak da bilinen bu dönemden 1950'li yıllara gelindiğinde ise Türk Sineması artık tiyatronun gölgesinden çıkmış ve "Sinemacılar Dönemi" namı diğer "Yeşilçam Dönemi" adı verilen ve 1980'lere kadar varlığını devam ettiren yeni bir dönem başlamış, Ömer Lütfi Akad'ın 1952 yılında yapmış olduğu "Kanun Namına" adlı film ise bu dönemin başlangıcı olarak kabul edilmiştir (Çelik, 2010). Dorsay (1989), Özön'ün sinema kronolojisine, 1968'lerden itibaren Yılmaz Güney sinemasının etkisiyle doğan ve 70'ler boyunca hüküm süren "Yeni Türk Sineması"nı da eklemiştir.

1960'lı yıllardan 1970'lere dek, yaşanan hızlı sanayileşmenin kaçınılmaz bir sonucu olan köyden kente göç, gecekondulaşma ve işçi sınıfının doğuşu, sendikalaşma, grev, toprak, mülkiyet, köy, kentleşme gibi toplumsal olguların ve modernleşme dinamiklerinin yarattığı gerilimlerin dışı vurulduğu, "Toplumsal Gerçekçilik Dönemi" olarak adlandırılan döneme girilmiştir. Daldal (2005:58) bu dönemin özellikle ilk yarısını ilerici yeni orta sınıf ruhunun modernlik ve geleneksellik arasında gidip gelen ulusal kimlik arayışının bir yansıması olarak değerlendirir ve toplumsal gerçekçi sinemanın; birincisi mevcut sosyal düzeni objektif ve yenilikçi bir bakış açısıyla perdeye yansıtmak, ikincisi ise orijinal ve modern bir sinema dili oluşturmak olan iki önemli misyonu olduğunu belirtir. Bu döneme damgasını vuran diğer sinema akımları Ulusal, Millî ve Devrimci Sinema Akımları olarak karşımıza çıkmaktadır.

1970'li yıllara gelindiğinde ise bir yandan Yılmaz Güney ve O'nun izindeki genç sinemacılar tarafından toplumsal gerçekçi filmler çekilirken, diğer yandan ise 1970'lerde ulusal alanda yayına başlayan televizyon nedeniyle kadın ve çocuk izleyicisini kaybeden sinemanın, erkekleri hedef alması sonucunda sömürü çarkına alet olmayı kabullenmiş bir anlayışın ürünü olarak seks filmleri üretilmiştir (Kuyucak Esen, 2010:133-135).

2.2. 1980 Sonrası Türk Sineması

1980 sonrasında küreselleşmenin de etkisiyle birlikte Yeşilçam'ın kalıplaşmış anlatıları yeni yönetmenlerce sorgulanmaya başlamış, kamera hareketleri ve mizansende farklılaştırmalara gidilmiş, melodram yerini dramatik olana bırakmıştır. "Post-Yeşilçam" olarak adlandırılan bu dönemde kitlesel bir seyirci topluluğu hedeflenmemiş, bireysel hikayeler ve farklı öyküleme yöntemleri üzerine kurulan filmler üretilmeye başlanmış ve filmlerde neyin anlatılacağından çok nasıl anlatılacağına üzerinde durulmuştur (Sözen, 2014:3-6). Özal'lı yıllarda inşa edilen kitle toplumunda kültür daha fazla görselleşmiş ve magazinleşmiştir. 1980 darbesi sonrasında eleştirel filmler yok olmaya yüz tutarken, sinemada aslına uygun edebiyat uyarlamaları furyası başlamıştır. Darbeyle birlikte gelen sansür nedeniyle, 3257 sayılı "Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanunu" ile birlikte sansürün kısmen hafifletildiği 1986 yılına kadar neo-liberal politikalarla birlikte toplumsal alanda yaşanan dönüşümün eleştirisinin mizah yoluyla gerçekleştirildiği görülmüştür (Yaylagül, 2014:38).

1980 sonrasında liberal politikalar sonucunda ekonomik alanda yaşanan tüketim çılgınlığı sosyal alanda çeşitli kırılmalara neden olmuş, serbest piyasa ekonomisinin etkileri 90'lı yıllarda daha da hissedilir bir hal almış ve sosyal sınıflar tüketim pratikleri üzerinden inşa edilmeye başlamıştır. Bu dönemde popüler kültürün de toplumsal hayata hızla nüfuz etmesiyle birlikte ortaya çıkan melez bir kültürel ortamdan söz etmek mümkündür. Bu ortamda zevkler kaygan bir zemin üzerinde geçişken bir görünümde ve kültürel tercihlerde geniş bir alandaki çok sayıda pratik içerisinden seçilerek yapıldığına ve bu seçimleri tek bir kültüre indirgemenin imkansızlığına işaret eden bir kavram olan "kültürel hepçilik" (Warde vd. 2007, Gans 2007) söz konusudur. Bununla birlikte 12 Eylül Darbesi'nin toplumsal bilinçte açtığı yaralar nedeniyle bu dönem de toplumu ilgilendiren olgulardan ziyade

bireysel söylemlere yer verildiği, film boyunca tek tek bireylerin iç dünyalarına inilmeye çalışılan, yavaş ilerleyen filmler yapıldığını görülmektedir.

2000'li yıllar Türk Sineması'nda ise bir yanda sanat değeri yüksek olan ancak az sayıda izleyiciyle buluşabilen, diğer yanda ise sanatsal önemi olmayan ancak milyonlara ulaşabilen filmler göze çarpar. Bu dönem için, sanatsal kaygılarla çekilen filmlerin yanında zaman zaman da düşünmeden güldürmenin egemen olduğu bir sinema anlayışından söz edilebilir.

3. METODOLOJİ

Pozitivist paradigmanın bilimsel bilgiye getirmiş olduğu "genellenebilirlik" ve "nesnellik" ilkeleri (Craib ve Benton, 2011) nedeniyle yönetim ve pazarlama literatürlerinde nitel araştırmaların kabul görmeye başladığı yakın zamana kadar incelenmeye değer pek çok olgu bilimsel olarak çalışılmamış veya bu tür çalışmalar bilim çevrelerinde kabul görmemişlerdir. Bu bakış açısı sanat eserlerinin veri olarak alındığı çalışmaları da bilimsel bilgi dünyasından dışlama yoluna gitmiştir. Sosyal bilimlere dair tartışmaları geniş bir çerçevede ele alan teorik yaklaşımlar şüphesiz bu alanın temel kaynağı niteliğindedir. Ancak bu tartışmalara konu olan olguların teorik bir evrenden kurtulup toplumsal etkileşimlerde görünür kılınması için bu alandaki gündelik hayata dair göstergelerin bir incelemesinin yapılması gerekmektedir. Tüm sanatların belli bir dünya görüşünün ve yaşama biçiminin birer temsilcisi olduğunu söylemek mümkün olsa da sinema nesnel ve somut yanı aracılığıyla toplumsal gerçekliğin tam olarak içinde yer almaktadır (Adanır 1989'dan aktaran: Makal 1994:10). Sinema bu açıdan toplumu temsil ettiği kadar aynı zamanda ona etkiyen bir sanat dalı olarak kültürel alan'ın (Bourdieu 1984) inşasında önemli bir yer tutar.

Araştırma nesnesinde sadece benzerliklerin üzerinden gitmek, incelenen metinlerin soyut ve yoksullaşmış tek bir metine indirgenmesine sebep olur. Bu yüzden araştırma metodolojisinde kullanılan yapısalci yaklaşım hem analiz hem de sentezi kapsamak zorundadır. Aksi takdirde yöntem yapısalci olacağına benzerliklerin ve tekrarların algılanışı olarak kalan biçimci bir yöntem dönüşür, farklılıklar ve karşıtlıklar sistemini kapsayamaz. Dolayısıyla metinler yalnız evrensellikleri aracılığıyla değil, aynı zamanda

benzeşmeyen yanları temelinde de incelenebilirler (Wollen 1989:95-96)

Türk Sineması'na dair araştırmaların birçoğunda rastlanan temel sorun, bu araştırmaların bir yönetmenin benzer bütün filmlerinin sıralandığı ortodoks bir listeden ibaret olmalarıdır. Oysa Türk Sineması külliyyatının kültürel bilincimize dair taşıdığı değer nedeniyle daha derinlere inen araştırmalara ihtiyacı vardır.

Toplumsal değişimin izlenmesinde giysilerden dile, geleneklerden kullanılan eşyalara ve mekanlara kadar geniş kategorilerden yararlanılabilir. Sinema da bu kategorilerin hepsini içeren ve hepsini aynı anda izleyicisine sunan bir sanat dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal değişimi ortaya koymada oynadığı bu rolüyle sinema diğer sanat dalları ve kitle iletişim araçlarına göre daha ayrıcalıklı bir konuma yükselmektedir (Güçhan, 1992:4). Bu bakımdan sinemada herhangi bir sosyal olgunun ele alınış biçimi, hatta ele alınıp alınmaması bile toplumsal alanda yaşanan gerçeklikler hakkında önemli ipuçları verebilmektedir. Bu açıdan Türkiye'de iş dünyası ve patron karakterine atfedilen anlamların dönemsel olarak nasıl bir çözülmeye gittiğinin, bu konunun sinemadaki yansımaları üzerinden yorumlanmasının yönetim ve tüketim araştırmaları literatürüne önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada açık ekonomik sisteme geçiş Türkiye için önemli bir sosyo-ekonomik dönüşüm olarak kabul edilmiş ve analiz 1980 öncesi ve sonrası durumun bir kıyaslaması temeline oturtulmuş ve Türk Sineması'ndaki patron karakterinin dönüşümü üzerinden gerçekleştirilmiştir. Analizin başlangıç noktasını 1960'lı yıllar oluşturmaktadır. Bu dönem, Türkiye'de hızlı sanayileşmeyle birlikte kırsal kesimden kentlere göçün görülmeye başladığı ve bunun sonucunda da işçi ve işveren sınıfının doğduğu dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmanın amacı incelenen filmlerde "iş yaşamı" ve "patron karakteri"ne ilişkin mesajların ortaya koyulması olduğundan, bu mesajları oluşturmada kullanılan biçimsel değişimler kapsam dışı bırakılmıştır ve sinemasal hikayelemenin kurgu ya da ışık gibi biçimsel öğeleri incelemeye dahil edilmemiştir.

Kültür endüstrisinin ilk gerçek ürünleri olan, kısa sürede milyonlarca insan tarafından benimsenen sıradan, yaşanan, yaşanabilecek olan gündelik konulara bağlantılarını kurmuş gangster, western, bilim kurgu filmleri gibi "tür filmleri" yinelemelere

dayanır ve kolay anlaşılabilir, soyut kavramlara ve hakikatin sorgulanmasına yer vermezler (Abisel, 1999:13). Bu bakımdan tür filmleri de içerik analizine dahil edilmemiştir.

Araştırma Türkiye’de yaşanan sosyo-ekonomik değişimlerle birlikte değişen patron imajının Türk Sineması’ndaki karakterlere nasıl yansıtıldığına odaklanmaktadır ve bu nedenle araştırma evrenini senaryosunda patron karakteri bulunduran tüm Türk filmleri oluşturmaktadır. Araştırma örnekleminin belirlenmesinde ise ilk aşamada Giovanni Scognamiglio’nun (2014) “Türk Sinema Tarihi” ve Nijat Özön’ün (1968) “1895-1966 Türk Sineması Kronolojisi”, isimli eserlerindeki film künyelerine ilişkin bir araştırma yapılması ve Agah Özgüç’ün görüşlerinden faydalanılması sonucunda kırk iki film incelenmiştir (Tablo-2). Ardından izlenen bu filmlerden araştırma sorusuna en iyi yanıtları verecek olan filmler seçilerek

örneklem daraltılmış ve 1980 öncesi ve sonrası için araştırma konusunu en iyi temsil ettiği düşünülen filmler çözümlenmeye dahil edilmiştir. İncelenen diğer filmlerin çözümlenmenin dışında bırakılma nedeni; bu filmlerde yer alan patron karakterinin dönemin yönetim anlayışına ilişkin veri sağlamada çözümlenmeye dahil edilen filmlerde olduğu kadar baskın bir patron tipi olmamasıdır. Ardından izlenen bu filmlerden araştırma sorusuna en iyi yanıtları verecek olan filmler seçilerek örneklem daraltılmış ve 1980 öncesi ve sonrası için araştırma konusunu en iyi temsil ettiği düşünülen filmler çözümlenmeye dahil edilmiştir. Örneklemini oluşturan bu filmler 1980 öncesi dönem için Karanlıkta Uyananlar (1962), Suçlular Aramızda (1964), Ne Şeker Şey (1969) ve Maden (1978) filmleri iken; 1980 sonrası dönem için ise Patron Duymasın (1985), Medcezir Manzaraları (1989), Mustafa Hakkında Her Şey (2003) ve İssız Adam (2008) olarak belirlenmiştir.

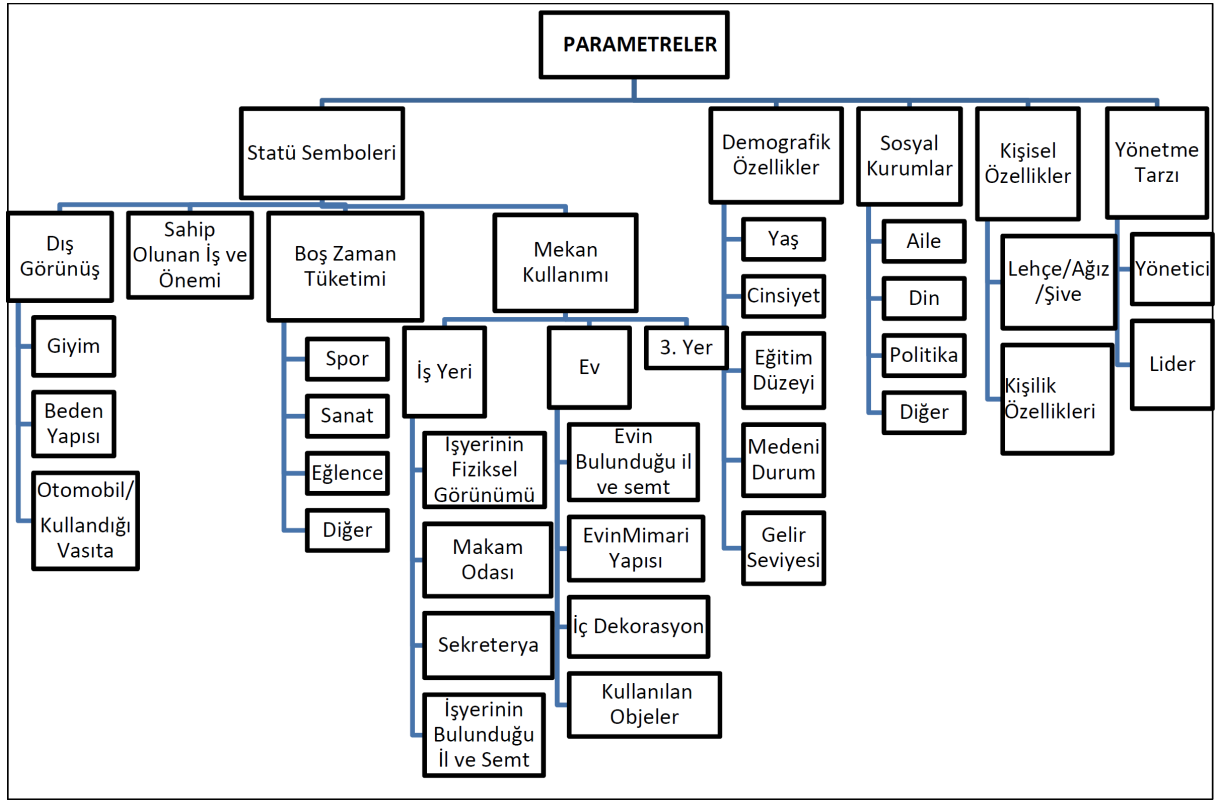
Tablo-2: Örneklemin Belirlenmesi İçin İncelenen Filmler:

1980 ÖNCESİ DÖNEM		1980 SONRASI DÖNEM	
Kırık Çanaklar	1961	Banker Bilo	1980
Mahalleye Gelen Gelin	1961	Alev Alev	1984
Acı Hayat	1962	Karanfilli Naciye	1984
Karanlıkta Uyananlar	1962	Sekreter	1985
Ölüm Bizi Ayıramaz	1963	Paramparça	1985
Gecelerin Ötesi	1963	Tapılacak Kadın	1985
Suçlular Aramızda	1964	Patron Duymasın	1985
Bitmeyen Yol	1965	İhanetin Darbesi	1986
Ne Şeker Şey	1969	Medcezir Manzaraları	1989
Kırık Hayat	1972	Talih Kuşu	1989
Acı Hayat	1973	Mağrurlar: Yaralı Kalp	1990
Oh Olsun	1973	Karanlık Sular	1994
Bitirimler Sosyete	1973	Ekmek	1996
Patron	1973	Mustafa Hakkında Her Şey	2003
Diyet	1974	Anlat İstanbul	2004
Mağlup Edilemeyenler	1974	Organize İşler	2005
Bizim Aile	1975	Kabadayı	2007
En Büyük Patron	1975	İssız Adam	2008
Aile Şerefi	1976	Recep İvedik (2)	2008
Mağlup Edilemeyenler	1976	Karanlıktakiler	2009
Maden	1978	Av Mevsimi	2010

Türk Sineması'nda toplumsal temaların ya da sorunların ele alınışı, 1960'lı yıllardan itibaren görülmeye başlanmış, özellikle 27 Mayıs 1960 ihtilali ile sosyal hayattaki değişim ve 1961 Anayasası'yla gelen özgürlük rüzgarları Türk Sineması'nın o güne dek sırtını döndüğü toplumsal gerçekleri ele almasıyla sonuçlanmıştır (Güçhan, 1992:9,37,82). 1960 yılı ve sonrasında yapılan filmler bazı olumsuzlukları dile getirme amacındadırlar ve belli açılardan topluma yönelttikleri bazı eleştiriler mevcuttur (Coşkun, 2009:35). Bu bakımdan örneklem oluşturulurken

incelenecek olan dönemin başlangıcı 60'lı yıllar olarak belirlenmiştir ve Tablo- 2'deki filmlerin incelenmesinin ardından araştırma için en iyi temsil özelliğine sahip olduğu düşünülen filmler içerik analizine tabi tutulmuştur.

Araştırmanın analiz safhasında patron karakterinin gündelik yaşamı ve iş yaşamına ilişkin bir takım kategoriler belirlenmiştir (Şekil-1). Bu kategoriler analiz için sınırlayıcı olmamakla birlikte, çözümlemenin tutarlı ve sistematik olmasını sağladığından tercih edilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. 1980 Öncesinde Türk Sineması'nda Patron Temsilleri

1950-1960 dönemi, iktidarda bulunan Demokrat Parti'yle birlikte liberal ekonomi uygulamaları ve girişimciyi destekleme siyasetine sahne olmuştur ancak serbest piyasa ekonomisine geçişte İnönü hükümetinin 1947'de aldığı kararların da etkisi olmuştur. (Zürcher 2000:327). Bu dönem aynı zamanda Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu'nun (1951) da kabul edildiği dönemdir (Boratav, 2005:100). 1950'lerde çok partili hayata

geçilmesiyle birlikte başlayan demokratikleşme hareketleri ve bunu takip eden toplumsal krizler sonucunda 1961 Anayasası'yla birlikte Türkiye'de ekonomik ve sosyal açıdan yeni bir dönemin başlangıcı olma özelliğinde olan 1960'lı yıllar (Pösteki 2012: 22-23), ülkedeki toplumsal sınıfların geçirdikleri dönüşüm açısından da önemli gelişmelerin ortaya çıktığı bir dönemi temsil etmektedir (Atılğan 2012:344).

1960 yılında gerçekleştirilen siyasi darbe ile parti iktidarını kaybetmiş olsa bile ekonomik model olarak kapitalizmi seçen ve Türkiye siyasi ve ekonomik alanında önemli dönüşümler gerçekleştiren bu

partinin yarattığı ortam sinema üzerindeki etkisini 1960 yılı sonrasında da sürdürmeye devam etmiştir. Bu yüzden ağır darbe koşulları içerisinde geçen ve tüketimin oldukça kısıtlı olduğu bu dönemin sinemadaki tasavvurunda, özel girişimi tatmış ve Amerikan kültürünü yavaş yavaş tanımaya başlamış olan kitlelerin varlığı nedeniyle hala darbe öncesi dönemin ruhuna ilişkin unsurlara da geniş yer verilmiştir.

1961 yılında uygulamaya koyulan Anayasa ordunun siyasete müdahalesini meşrulaştırmış, bu dönemde ithal ikameci bir sanayileşme modeli yürütülmeye çalışılmıştır ve kapitalistler de işçi sendikaları da ekonomik alanda önem kazanan aktörler durumuna gelmişlerdir (Zürcher, 2000:17). 70'li yılların ikinci yarısına damgasını vuran ekonomik bunalım, dönemin iktisat politikası modelinin ana çerçevesi içinde geçiştirilmeye çalışılmış ve bu döneme daha içe dönük, dışa bağımlı, müdahaleci ve ithal ikameci ekonomi politikalarıyla yön verilmiştir. Söz konusu ekonomik bunalımın sonuçları, 1980'li yıllara dek uzamıştır (Boratav:2005:139-140).

Altmışlı yıllar, hakim belirsizlik ortamına rağmen özel sektörün geliştiği ve yapıcı daha büyük işletmelerin kurulduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde aile şirketleri piyasadaki hakim şirket tipi olurken, profesyonellerin yönetim kademelerinde pozisyon alabilmeleri çok sınırlı oranda gerçekleşmiştir (Buğra, 1994). Türkiye'nin sanayileşmesinin hızlandığı bu dönem, sinemadaki karşılığını da bulmuş; bu filmlerde yoğun fabrika içi sahnelerine, Fordist üretim tarzına ilişkin otomasyon, fabrika akışı gibi görüntülere sıkça yer verilmiş, neredeyse fabrikadaki tüm makineler tek tek görüntülenmiştir.

4.1.1. Patronun Yan Karakter Olarak Temsilinde İstanbullu Patron, Hacı Ağa ve Gerçek Kötüler: Ne Şeker Şey (1969) ve Suçlular Aramızda (1964)

Türk Sineması'nda yıldız oyuncuların birçok açıdan toplumun seçimi olmaları, toplumla özdeşleşmeleri ve ideolojinin merkezinde bulunmaları nedeniyle, onlar üzerine yapılacak analizler toplumsal kimliğe dair önemli bulgular içerebilir. Ancak yan karakterlerin özdeşleşmeden farklı olarak toplumsal kimliği oluşturan zincirdeki farklılaşmış güç ve taleplerin ifadesi olarak izleyici karşısına çıktığı görülür. Bu bakımdan yan karakterlerin ihtiva ettiği anlamlar, toplumsal kimliğe dair önemli bir kavrayış imkanı sunar (Bostan, 2015).

Bu dönem sinemasındaki patron karakterleri film içerisinde iş yaşamından ziyade, gündelik yaşam içerisinde konumlandırılmış ve genellikle sınıf farklılıklarını konu alan filmlerde bir "zenginliğin temsili" olarak yer almışlardır. Ölüm Bizi Ayıramaz (1960), Bitmeyen Yol (1965), Acı Hayat (1962), Cumbadan Rumbaya (1960), Mahalleye Gelen Gelin (1961), Kırık Çanaklar (1961), gibi sınıf farklılıkları, zengin olma hayalleri ve imkansız aşklar üzerine kurulu birçok filmde patron karakteri zengin yaşama dair bir tamamlayıcı unsur olarak kullanılmıştır. 1960-70 dönemindeki filmlerde zengin yaşamın temsili olarak inşa edilen bu patron karakterlerinde göze çarpan bazı ortak özellikler vardır. Yönetimin en üst kademelerinde bulunan ve çoğunlukla Vahi Öz, Hulusi Kentmen, Ali Şen ve Atif Kaptan gibi oyuncular tarafından canlandırılmış olan bu karakterlerin günümüz normlarında bir estetik ve beden algısına ve genellikle takım elbise giyen bir eliti temsil etmek dışında bedenlerine yönelik bir refleksif tasarım (Giddens, 2010) kaygısına sahip olmadıkları söylenebilir. 60'lı yıllar, Türk Sineması'nda popülizm ve modern kapitalist tüketim anlayışının toplumsal alana günümüzdeki kadar hızlı nüfuz etmediği bir döneme denk geldiğinden modernitenin bedeni şekillendirme ve onu tahakküm altına alma düsturlarının da dönem sinemasında bugünkü kadar baskın konumda olmadığı görülmektedir.

1960'lı yıllarda özellikle ekonomik arenada etkin rol oynamış olan Demokrat Parti'nin en önemli destekçileri arasında ağalar, köylüler, yeni ticari sınıf ve eski dini sınıf bulunuyordu (Lewis, 1993:316). Bali (2011:24) Demokrat Parti iktidarıyla birlikte dönüşmeye başlayan tüketim alanında türeyen yeni zenginlerin daha çok Anadolu kökenli tüccar ve esnaf sınıfını oluşturdukları ve kentli elitlere oranla daha düşük bir eğitim düzeyine sahip olduklarından, bu elitlerce "Hacı Ağa" olarak anıldıklarını ve bu "hacı ağa" karakterinin dönemin popüler kültüründe önemli bir malzeme olduğunu belirtmiştir.

Türk Sineması'nda 1960 sonrasında dahi bu "Hacı Ağa" karakterinin patron temsillerinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Anadolu'daki sermaye sahiplerinin tüketim alanında baskın hale gelmesinden dolayı taşralı ve kentli yöneticiler arasındaki tezatlık sinemaya da yansıtılmıştır.

İçerik analizine dahil edilen Ne Şeker Şey (1969) filminde bu yıllarda iş ve yönetim alanında önemli bir konuma sahip olan her iki patron tipine de, hem kent eliti patrona hem de hacı ağaya yer verilmiştir. Bu

film, patronların iş yaşamındaki tüketim pratikleri ve çalışanlarıyla olan ilişkileri hakkında olmaktan ziyade, makalenin temel ilgilerinden biri olan, yönetici sınıfın gündelik yaşam pratiklerini gözler önüne sermektedir. Film ayrıca savaş sonrası ekonomisinden çıkıp tüketim odaklı bir toplumsal alanın inşa edilmiş olduğu dönemleri deneyimleyen, yönetim alanında söz sahibi olan iki farklı patron tiplemesini içermesi açısından da önemli bir veri kaynağıdır.

Filmin başında, filmdeki iş insanlarından kentli elit olan Zeynel Abidin Bey'i canlandıran Hulusi Kentmen, anlatıcı olarak yer almakta ve tek tek filmdeki karakterleri tanıtırken, öteki iş insanı ve ailesini "Çukurova'nın en zengin fabrikatörlerinden Hacı Mansur Ağa ve Ailesi" olarak tanımlamaktadır. Vahi Öz'ün canlandırdığı Mansur Ağa bu filmde öncelikle sosyal kurumlarla olan ilişkisi içerisinde "Ağa" diye nitelendirilerek feodaliteyle, "Hacı" ön ekiyle de din kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Türk modernleşmesinin kentli elitlerinin en önemli karakteristiklerinden biri toplumsal hayatta dinin yaşanış şeklindeki değişimdir. Filmde kentli elit olan Zeynel Abidin'e göre daha az eğitilmiş ve "taşralı" olan Hacı Mansur Ağa ve O'nun dinle devam eden ilişkisi, kentli elitin karşısında konumlandırılmış; modernleşmiş olanla henüz modernleşmemiş olanın tezatlığı dinsel yatkinlikler yoluyla ortaya koyulmuştur. Yine Zeynel Abidin Bey sigara içerken Hacı Mansur Ağa'nın nargileyi tercih etmesi, bu iki iş insanının tüketim kalıpları açısından ayrışmasında gelenek ve modernite ikiliğinden yola çıktığının bir göstergesidir. Ayrıca Hacı Mansur Ağa'nın kullandığı Adana ağzı yoluyla daha da taşralılaştırılması, bu ayrımın Batı modernitesi anlayışı üzerinden pekiştirilmesinin önemli bir göstergesidir.

Dış görünüş açısından iki karakter arasındaki farklılıklar, 1960-70 döneminde tüketim alanında söz sahibi olmaya başlayan Anadolu kökenli yeni zengin sınıf ile kentli elit arasındaki ayrımı gözler önüne sermekte; Zeynel Abidin Bey evinde dahi traşlı, takım elbiseli ve kravatlıyken Hacı Mansur Ağa günlük hayatında kravat takmaksızın yelek-cekete giymeyi tercih etmekte ve tespah kullanmaktadır. Zeynel Abidin Bey ise evin içerisinde bazı sahnelerde tırmanan materyal kültürü ve gelişmekte olan modern estetik tarzlarıyla olan ilişkisi gereği 19.yy. Fransız kültürel üretiminde önemli bir aksesuar olan (Schreier 2010: 279) robdöşambri ile gazete okurken seyircinin karşısına çıkmaktadır. Kent eliti yöneticinin materyal kültüre daha yakın resmedilişinin ülkede

1950'li dönemde dönüşen tüketim alanındaki yeni tüketicinin ideallerini yansıttığı söylenebilir.

Filmde taşralı yönetici olan Hacı Mansur Ağa yeni zenginlere özgü bir "sonradan görmelik" ile ilişkilendirilmiştir. Filmde Hacı Mansur Ağa'nın Adana'dan gelişinin anlatıldığı "Zeliha Hanım Yengemiz teyyareyle geldi İstanbul'a" ifadesi ile Hacı Mansur'un, şoförünün "Cadillac'ı hazırladık Aşam" demesi üzerine verdiği "Cadillac'tan bıktık artık, dün aldığım Chevrolet'yi hazırla" cevabı bu patron tipinin materyal kültürle olan ilişkisinde "taşradan gelen yeni zengin" nitelemesinin öne çıkarıldığı ve bu yeni iş insanı tipinin kent eliti yöneticinin karşısında konumlandırıldığı görülmektedir. Filmde yönetici karakterinin inşası resmiyet ve otorite üzerinden gerçekleşmektedir. Hacı Mansur Ağa'nın Plaj Sahnesi'de taşralı yönetici tipinin inşasıyla ilgili önemli ipuçları barındırmaktadır. Plajda kafasında resmi şapkayla dolaşan Hacı Mansur Ağa "Oldum olası denizden hoşlaşmam. Toprak adamıyım" diyerek bir yandan İstanbullu kimliği ile kendi taşralı kimliği arasına sınır koyarken bir yandan da "O şapka ne başınızda?" sorusuna "Ben resmi adamım, elalemin içinde başım açık dolaşmam" diye cevap vererek yönetici sınıflara ve resmiyete ilişkin giysi kodlarını aktarmaktadır.

Dönemin sinemadaki patron temsiliinde patronun evi de önemli rol oynamaktadır. Her iki yöneticinin de oturdukları bahçeli, villa tipi müstakil evler Erken Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edilmeye başlanan ve modernleşmekte olan elitlerin hakir gördükleri yüksek apartmanların ontolojik "ötekisi" olarak (Bozdoğan, 2010: 405) toplumsal hayattaki yerlerini almışlardır. Yine her iki yöneticinin de salonunda duran büyük yeşil bitkiler, şamdanlı avize ve aplikler dönemin "zengin tabakası'nın temsiliinde kullanılırken; Zeynel Abidin Bey'in evinde Hacı Mansur Ağa'dan farklı olarak jaluzi, bahçe ve ev içinde heykeller, piyano ve şömine bulunmakta ve böylelikle kentli-taşralı ikiliği tüketim nesnelere üzerinden de temsil edilmektedir. Hacı Mansur Ağa'nın evindeki varaklı mobilyalara karşın Zeynel Abidin Bey'in evindeki klasik kadife mobilyalarla oryantalist zevklerin karşısına batı modernitesinin dekorasyon zevklerine özgü bir "sadelik" koyulmasıyla, beğeniler üzerinden bir sınıfsal ayrışmanın (Bourdieu, 1984) da temsili gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte filmdeki patron karakterlerinin bir ikilik üzerinden konumlandırılmış olmalarına karşın her ikisinin de boş zaman tüketimlerinde ve eğlence hayatlarında pavyon

kültürünün önemli yer tutması dönemin iş insanının maskülen değerler üzerinden inşa olduğunu da göstermektedir.

Suçlular Aramızda (1964) filmi ise patronun belirgin bir “kötü” karakter üzerinden inşa edildiği bir film olarak içerik analizine tabi tutulmuştur. Cemiyette babasının illegal yollarla zenginleştiği konuşulan, babası ve eşiyle birlikte bir konakta yaşayan Mümtaz’a fabrikanın yönetiminin devredilmesiyle başlayan film, aile şirketlerine özgü tahsili zayıf girişimci baba (Atıf Kaptan) ile okumuş tahsilli çocuk (Ekrem Bora) gerilimi (Baykal,2002) üzerinden işler. Konağın bütün katlarında Mümtaz’ın babası olan büyük patronun devasa portreleri, Mümtaz’ın üzerindeki disipline edici panoptik bakışın (Foucault, 2007) iyi düşünülmüş birer temsilleridir. Yönetimin kendisine devredilmesinin çalışanlar tarafından “babasını aratacak” diye yorumlandığı Mümtaz, yönetim kurulu toplantılarında yasal olmadığı halde tröst kurmaya ilişkin görüşlerini üyelere zorla kabul ettirirken “Bana sendika ve iş kanunlarından sözaçmaya kalkışmazsınız herhalde” demektedir. YFilmde olabildiğince kötü resmedilen; hırsızlık, usulsüzlük ve cinayet gibi suçlar işleyen yeni patron Mümtaz, toplantı odasında ayakta durarak, masanın üzerindeki dünya küresini kızgın ve düşünceli bir şekilde döndürmektedir. Başlarını kaldıramayan kurul üyeleri korku ve sessizlik içinde masaya bakmaktadırlar. Kamera uzaklaştıkça toplantı masasında kürenin hemen önünde görülen bir kuru kafa heykeli, filmde patron karakteriyle ilişkilendirilmek istenen kötü olma durumunu abartılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Çok sert bir üslupla ve yüksek sesle konuşmaya başlayan Mümtaz: “Muhalefet istemem! İstemem! İstemem! İstemem! Ne dersem kesin olarak o yapılacaktır! Babam sizi fena alıştırılmış. Muhalefet kelimesini bir daha duymak istemiyorum! İster kanunlu, ister kanunsuz her iş benim dediğim şekilde yapılacaktır! Bir gün mühlet size... Ya benim dediğimi kabul edersiniz, ya da gelir istifalarınızı verirsiniz. Hadi şimdi gidin!” diyerek üyeleri dışarı çıkarır. Bu sahne, filmdeki patronun kötüyle olan ilişkisinin en üst seviyeye ulaştığı sahnedir. “Babam sizi kötü alıştırılmış, muhalefet istemem” repliği, geçmiş dönemdeki sendikal gücün iş yaşamındaki etkisinin ortadan kaldırılmaya çalışıldığı bir yönetim modelinin işlemekte olduğu yeni döneme geçişi simgelemekte ve patron karakteri burada zorlayıcı güç (Koçel 2010:556) kullanan bir yöneticiyi temsil etmiştir. Bununla birlikte karakter, Likert’in Sistem 1-Sistem 4 davranışsal modelindeki astlarına güvenmeyen, onlara işle ilgili fikirlerini ifade

etme konusunda serbesti sağlamayan, ve astların fikirlerini almayan (Koçel, 2010:582) Sistem 1 tipi istismarcı otokratik yönetici modeline benzer şekilde ele alınmıştır.

Bu patronun gündelik yaşamındaki tüketim pratiklerine bakıldığında da batıdan devşirme bir lüks tüketim anlayışından söz etmek mümkündür. Yemeğin hazır olduğunu haber vermek için beyaz eldivenleriyle tuttuğu zili çalan siyahi uşak ile temsil olunan lüks hayat, boş zaman aktiviteleri olarak tekne gezileri, dalgalık ve striptiz kulüplerine gitme, bu tarz bir tüketim modelinin göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.1.2. Sanayileşen Türkiye’de Babacan Patrondan Gerçek Patronlara: Hulusi Kentmen Filmleri, Karanlıkta Uyananlar (1964) ve Maden (1978)

1960’lı yıllar, Türkiye’de Devlet Planlama Teşkilatı’nın kurulduğu (1960) ve ithal ikameci sanayileşme döneminin başladığı bir dönemdir. Yine bu döneme dair önemli bir gelişme ise hak ve özgürlükleri genişletip, çalışanların siyasi ve ekonomik örgütlenmelerini destekleyen 1961 Anayasası’dır (Bahçe ve Eres, 2012:39-40). Dönemin ruhunu başarılı bir şekilde yansıtan Karanlıkta Uyananlar (1964) filminde patron karakteri olarak seyirci karşısına çıkan Turgut (Fikret Hakan) ölen babasının yerine geçen; önceleri işçilerle yakın arkadaşlığı olan, kendini onlardan biri olarak gören, patron olduktan sonra ise yönetim kademelerinde kendisinin altında çalışan akıl hocalarının da etkisiyle istemeyerek de olsa işçileri karşısına alan bir karakterdir. Film patron karakterini, yönetim süreçlerine dahil olma ve yönetsel kararlar alma noktasında iç dünyasında yaşadığı çalkantılar ve ikilemler üzerinden vermesi açısından, dönem filmleri arasında özel bir yere sahiptir. Çünkü 60’lı yıllar sinemasında patron karakterinin inşasıyla ilgili genel eğilim, patronun bir yan karakter olarak inşa edilmesi, ya da patron karakterinin filmin ana karakterlerinden biri olduğu filmlerde dahi patron kavramıyla yönetim kavramı arasındaki ilişkinin gerçekçi bir şekilde kurgulanmamasıdır.

Yabancı sermayenin önemli bir tehdit olarak aktarıldığı filmde öncelikle işine dört elle sarılmış ancak sendikalarla arası iyi olmayan bir patron olarak Turgut’un babası Şeref Bey resmedilmiştir. İşçileri nedensiz işten çıkararak ve yevmiyelerini zamanında ödemeyen Şeref Bey, sahip olduğu boya fabrikasında

Amerika'nın ürettiklerini üretebileceklerine duyduğu inanç ve heyecanı yansıttığı sahnelerde izleyici karşısına çıkar. Şeref Bey, işçilerin grev hazırlığı içerisinde olduğunu öğrendiğinde "Benim elime ne geçiyor ki size ne vereyim?" , "Tembeller, serseriler düşmanım benim [...] Çalışanın dostuyum ben çalışanın... Hakkı yenen varsa gelsin bana söylesin. Vız gelir bana sendikanız da!" replikleriyle dönemin yönetsel ve siyasi arenasını ekrana yansıtan "gerçekçi" bir patronu karakterize etmiştir. Şeref Bey'den sonra fabrika yönetimine geçen Turgut ise filmde yaşadığı ikilemler ve bunalımlarla yansıtılır.

Yönetime geçtiğinde işçi arkadaşlarına coşkuyla: "Sizin arkadaşım! Sizin bu fabrika!" demektedir. Ancak yönetici olmak, O'na düşündüğünden çok daha ağır yükler yükleyecektir. Bireyin yönetim kademesine geçmesiyle birlikte yaşadığı dönüşüm, filmde muazzam bir şekilde ele alınmıştır. Bir yandan işçi arkadaşları için iyi bir şeyler yapmak isteyen Turgut, diğer yandan beyaz yakalılar tarafından önüne konan defterler, borç senetleri, hammadde darboğazlarını gösterir rakamlar, muhasebe kayıtları ve diğer şirketlerce çekilmiş protestolar karşısında kendini bilgisiz hisseder, kravatını gevşetip, "bunları sonraya bıraksak" diyerek bürokratik süreçler karşısındaki çaresizliğini ortaya koyar. Filmde şirkete dair bürokratik süreçler Turgut'a beyaz yaka çalışanlarca abartılı bir anlatım biçimiyle aktarılmakta, Turgut'un dünyasına yabancı olan terimler onu etkilemek için sanki özellikle seçilmektedir. Bu noktada Turgut, bir yanda emeğin, diğer yanda sermayenin olduğu bir gerilimin içinde, yardımsever otokratik lider tipi ile katılımcı lider tipi (Likert, 1967) arasında gidip gelmektedir.

Dönemin sosyo-ekonomik durumunun ve bu döneme dair sermayedarın sosyal kurumlarla ilişkisinin gerçekçi bir şekilde ele alındığı filmde Turgut'un yabancı olduğu bir diğer alan da entelektüel alan olacaktır. Bir ressam olan Nevin'e aşık olan Turgut, ressam, şair, dansçı ve heykeltıraşlardan oluşan ve Fransız kültürüne duydukları hayranlığı abartılı bir şekilde aksettiren ve ağdalı bir dille konuşan sanatçıların oluşturduğu bu yeni alanda ikinci bir yabancılık hissetmekte, "patron" karakteri olarak hem işçi sınıfıyla hem de aydınlarla kopuk bir ilişki içerisinde sunulmaktadır.

Filmin sonunda Turgut'u kandırarak iflasa sürükleyen ve gizlice kurdukları şirketin bu durumdan istifade etmesini sağlayan beyaz yaka çalışanlarının da katkılarıyla fabrika yabancı yatırımcılara satılır.

Bu sırada işçiler fabrikada greve başlamışlardır. Arkasından dönen dolapları anlayan Turgut kendisine bunu yapan çalışanları döverek fabrikadan gönderir. Dışarı çıkıp işçilerle konuşur, onlara haklarını asla ödeyemeyeceğini, amacının onlara kötülük etmek olmadığını söyler ve "Daha yirmi gün kimse giremez bu fabrikadan içeri. Kanun benim sayıyor. Babama çalıştınız, bana çalıştınız, yirmi gün de kendinize çalışın, alın hakkınızı!" diyerek fabrikayı terk eder. Turgut fabrikadan çıkarken, lüks bir otomobilin içinde, işçilerin güçlü direnişiyle karşılaşacak olan ve işçiler tarafından "memleketi sömüren kökü dışarıda sülükler" olarak adlandırılan yeni yöneticiler bulunmaktadır.

Türkiye'de ideolojik çatışmaların oldukça şiddetli olduğu yetmişli yıllarda işçilerin ve işçi sendikalarının sermaye sahiplerine karşı güçlü bir muhalefet içinde oldukları, iş insanları ve sanayicilerin ise bu koşullar altında görünürde olmaktan kaçınan bir profil sergiledikleri söylenebilir (Bali, 2011:18). Türk Sineması açısından ise melodramların yavaş yavaş kayboldukları bu yıllarda ideolojik çatışmalar ve 12 Mart Muhtırası ile birlikte oluşan siyasi karmaşa ortamının dönem sinemasına da yansıdığı görülür. 70'li yıllar Türk Sineması bu karmaşadan öyle nasiplenmiştir ki bir yandan modernleşmenin yarattığı çöküşten çıkmak için din ve ahlaka sığınmayı yücelten Milli Sinema Hareketi, bir yandan hızlı sanayileşmenin neden olduğu köyden kente göç ve gecekondulaşma etkisiyle çekilen arabesk filmler; bir yandan toplumsal alandaki ideolojik çatışmaların bir yansıması olarak ortaya çıkan toplumsal gerçekçi filmler, bir yandan da seks filmleri furyası bu dönem sinemasında bir arada görülmüştür. Bu nedenle bu döneme ilişkin patron karakterinin analizinde bir tek tipleştirilmeye gitmek pek mümkün değildir (Turan 2016).

Dönemin toplumsal gerçekçi filmlerinde patron karakterinin tüketim tercihleri veya yaşam tarzı gibi unsurlara dayalı olarak betimlenmediğini, bunun yerine sınıf mücadelesindeki bir taraf olarak konumlandırıldığını söylemek yanlış olmaz. Örneğin Maden (1978) filminde, patronun özel yaşamı, evi veya boş zaman tüketimi konu edilmemekte, karakter daha çok iş yaşamındaki yönetim tarzı ve söylemleriyle filmdeki yerini bulmaktadır. Burada patron, tıpkı Karanlıkta Uyananlar (1964) filmindeki Şeref Bey gibi çalışanların haklarını önemsemeyen, bu kez hak talep edenleri sindirmek için her yolu da denemekte, iş güvenliği taleplerini göz ardı etmektedir.

Film, bir yandan iş güvenliği açıkları nedeniyle hayatları pamuk ipliğine bağlı olan maden işçilerinin dramını ve bu işçilerden biri olan İlyas'ın (Cüneyt Arkın) işverene karşı verdiği mücadeleyi anlatırken, bir yandan da kasabaya gelen gösteri çadırı, kahvehanede oynanan kumar ve televizyonun etkisiyle uyutulmuş bir kitlenin iş kazalarında ölen arkadaşları ya da kendileri için bir hak arayışı içine girmemeleri konusunu işlemiştir. Filmde patronun, tüketim pratikleri üzerinden karakterize edilmesinde kullanılan işyeri alanında, klasik Yeşilçam patron odası tasvirinin vazgeçilmez unsurları olan deri koltuk, koltuğun arkasındaki büyük pano, imza kalemleri, evraklar, masanın üzerinde duran küllük ve yüksek müdür koltuğu gibi nesnelerin karakterin güçle olan ilişkisini pekiştirmede kullanıldığı gözlenir. Filmde kötünün temsili olarak İlyas karakteri ve İlyas'ın temsil ettiği ideolojiye karşı savaş açan patron, kendi pratiklerini meşrulaştırmak için her yolu deneyen, fabrikaya müfettiş çağırılması için imza toplayan, İlyas'ı vurması için adam tutan, açılan ateş sırasında İlyas ve beraberindeki arkadaşlarının yaralanmalarına sebebiyet veren bir karakter olarak kurgulanmıştır.

Maden (1978) filminde patron üretim odaklı, işin yürümesinden başka bir şey düşünmeyen bir karakter olarak resmedilmiştir. Yaralanan işçiler için iş yavaşlatma eylemi yapılması karşısında panik ve çaresizlik içerisinde fabrikada koşturan bu karakter; madenin göçük yaşanma ihtimali yüksek olan koridorlarında çalışmak istemeyen işçilerden üretimin durmaması için bir yandan bakım yapılırken bir yandan çalışmalarını ister ve İlyas'ı tehlikeli koşullardan birine bilerek yollayarak O'nun göçük altında kalıp hayatını kaybetmesine neden olur. İlyas'ın cansız bedenini madenden çıkararak işçiler filmin sonunda kol kola girerek birlikte yürümeye başlarlar. Görüldüğü üzere, gerçekçi sinema döneminde patron; 1960'lı yıllar filmlerindeki tüketim pratikleri odağında sunulan fabrikatörlerde olduğu gibi bir birey olarak "kötü" olan bir patron ya da zengin bir hayat standardının temsili olarak sunulan bir gösterge olmanın ötesinde; bir ideolojinin temsildir. Maden(1978) filminde de istismarcı otokratik yönetici tipi (Likert, 1967) kategorisine dahil edilebilecek olan patron karakteri film boyunca bir bireyden ziyade bir "taraf" olarak inşa edilmiştir.

Toplumsal alan üzerinde sadece dönem filmlerinin değil, aynı zamanda Yeşilçam döneminde belirli bir rolle özdeşleştirilen "tip"lerin de nasıl ve neden kurgulandığı önemlidir. Bu yüzden Hulusi Kentmen

örneğini spesifik bir filmde çözümlenmek yerine O'nun temsil ettiği "babacan patron tipi" üzerinden de tartışmak gerekecektir.

Hulusi Kentmen, bir yan karakter olarak sinemamızda Zorlu Damat (1962), Ne Şeker Şey (1962), Külhan Aşk (1962), Ağaçlar Ayakta Ölür (1964), Kezban Roma'da (1970), Oh Olsun (1973), Gel Barışalım (1976), Berduşlar Sosyete'de (1984) ve daha birçok film ile "babacan patron" figürüyle özdeşleşmiş bir oyuncudur. Bu figürün doğduğu dönemler, sanayileşmenin ivme kazandığı, köyden kente yoğun göçlerin yaşandığı 60'lı ve 70'li yıllardır. Kırsal kesimden gelip hiç bilmedikleri bir dünyaya adım atan, bir yandan fabrikadaki çalışma koşullarının beraberinde getirdiği yabancılaşmayı tecrübe ederken bir yandan kente tutunma savaşı veren, bir yandan da dönüşen tüketim alanındaki burjuvazi ve kentlilik olgularına şüphe içinde bakan kitlelerin o dönemde ihtiyacı olan şeyi Yeşilçam çok iyi kavrar ve onlara sırtlarını yaslayacak "baba" figürünü verir. Bunun sonucunda sinema alanında uzun yıllar "babacan patron" karakteriyle özdeşleştirilecek olan Hulusi Kentmen doğar. Hulusi Kentmen'le özdeşleşmiş olan "babacan patron" karakteri, Likert'in (1967) lider tipleri ölçeğinde yardımsever otokratik yönetici tipiyle bağdaştırılabilir. Çünkü Kentmen'in canlandırdığı babacan patron tiplemesi, bir yandan astlarıyla olan ilişkilerinde yumuşak kalpliliğiyle göz doldururken bir yandan da sesini yükseltip bıyıklarını buran, zaman zaman bağırıp çağırabilen bir karakterdir.

Baba figürünün hem sığınılacak bir liman hem de gerektiğinde döven bir otorite olarak görüldüğü ataerkil toplumun burjuvazi ile olan imtihanında halka toplumsal alanı en hızlı ve derinden etkileyen bir sanat dalı olan sinemada burjuva bir baba figürü vermek, halk üzerinde hem burjuvaziye karşı güven tesis edip onu sevdiren, hem de yeri geldiğinde ondan korkması gerektiğini belleten bir işlevi yerine getirir. Hulusi Kentmen'in "babacan patron" olarak sinemadaki yerini aldığı dönemler olan 60'lı yıllar, köylerini bırakıp kentteki fabrikalarda çalışmaya giden ve büyük kentlerdeki işçi sınıfını oluşturan bireylerin iş yerine ve kente tutunmasını kolaylaştıracak bir babaya duyulan ihtiyacın sonucu olarak yorumlanabilir. Sinemanın toplumsal alanı dönüştürme gücü göz önünde bulundurulduğunda, fabrikadaki bu babacan figüre karşın, köy yerindeki ağanın sinemada hiç de "babacan" bir karakter olarak kurgulanmayışı, kente göçün ve fabrika

işçiliğinin topluma benimsetilmesi yönündeki bir anlayışın sonucu olarak yorumlanabilir.

Dönem filmlerinin en temel klişesi olan zengin-fakir ikiliğinde yoksulun tarafında olma popülizmine rağmen zengin figürünü olumlayan bir karakter olarak ortaya çıkan Hulusi Kentmen, aldığı rollerde üzerindeki ropdöşambır ve elindeki viskisi ile burjuva etiğine ilişkin tüketim alışkanlıklarını yansıtmıştır. Fabrikasının üretim süreçleriyle ilgilenirken görülmeyen bu karakter, sermaye biriktirmeye yönelik burjuva etiğini de içselleştirmemiştir ve sahip olduğu "patron baba" rolü, otoritesinin kaynağını modernlikten çok geleneksellikten almaktadır (Bostan, 2015).

4.2. 1980 Sonrasında Türk Sineması'nda Patron Temsilleri

80'li yıllarda Türkiye hayal bile edemediği bir şekilde dış dünyaya açılmış, serbest piyasa ekonomisine geçilmesiyle birlikte Amerikan pop kültürü ülkeyi etkisi altına almıştır. Bu piyasa koşulları altında gelirlerinde de önemli artışlar olan iş insanları ve yönetici sınıfı, bir önceki on yıllık dönemde oldukça güçlü olan sendikaların bu dönemde neredeyse mevcut olmaması nedeniyle, üzerlerindeki tedirginliği atıp kamuoyunda fazlaca görünür hale gelmişlerdir. Bu dönemin yeni koşullarından güç alan yönetici sınıfı, iş insanı dendiğinde akla "saygınlık" nosyonunu getirecek olan davranış kodlarını benimsemiş, medya ile kurdukları iyi ilişkiler sayesinde birçok konuda bilgilerine danışılan birer toplumsal referans haline gelmişlerdir. Ayrıca genç iş insanlarının yönetim kademelerindeki görünürlükleri de bu dönemde artmıştır (Bali, 2011:19-20).

Yetmişli yılların grevlerle ve direnişlerle geçen günlerinde kamuoyunda görünür olmak için ellerinden geleni yapan iş insanları, 12 Eylül Askeri Darbesi'nden sonra rafine zevklerini teşhir etmekte bir sakınca görmemişler, silinen toplumsal muhalefetle birlikte özel sektöre siyasi iktidarca tam destek verildiği bu dönemde artık verdikleri demeçlerin içeriğini iş dünyasıyla sınırlandırmamışlar, popülerlik adına her konuda görüş bildirmiş ve reklamlarda yer almışlardır (Bali, 2011:35-36). 1980 döneminde izlenen liberal ekonomi politikaları sonucunda kültürün metalaşmasıyla hızlı bir değişim sürecine girmiş olan bir toplumdan söz etmek mümkündür. Bu dönemde tüketim toplumu olgusunun ülkeye yerleşmeye başlaması üretilenlere talep yaratarak tüketimi uyarma çabalarını da beraberinde getirmiş, kentler ve

kasabalarda radikal dönüşümler yaşanmaya başlamış, ekonominin dengeleri piyasa güçlerine bırakılmıştır.

4.2.1. Bürokrasiden Esnek Süreçlere, Değişen Yönetim Paradigmaları: Patron Duymasın (1985)

Etkinlik ve verimliliğe odaklanan, kapalı sistem örgüt modeline dayalı olan ve örgütlerde insan unsuruna gerektiği kadar eğilmeyen klasik yönetim anlayışının son aşaması olan bürokrasi anlayışı; düzen, rasyonellik ve istikrar üzerine kuruludur. Bu anlayışta fonksiyonel uzmanlaşmaya dayanan işbölümü, açık ve seçik belirlenmiş bir hiyerarşik yapı, her kademedeki işlerin kimler tarafından ve nasıl yapılacağına ilişkin önceden belirlenmiş ilke ve yöntemler söz konusudur (Koçel 2010: 211,225). 20. yüzyılın başlarında Türkiye'de hakim olan geleneksel yönetim, 70'li yıllara gelindiğinde yerini merkeziyetçiliğin ve katı bir hiyerarşik yapılanmanın hakim olduğu, kurallara aşırı bağlı kalınan iş süreçleri ve bunun sonucu olarak da ağır işleyen bir bürokrasinin hüküm sürdüğü geleneksel bürokrasi anlayışına bırakmıştır. Bu yönetim anlayışı birçok yönden eleştirilmiş ve yönetim alanında yeni arayışlar başlamıştır (Kalağan, 2009:273). Tam bu döneme denk düşen Patron Duymasın (1985) filmi, ağır yürütülen iş süreçleri ve sıkı sıkıya uygulanan kurallar nedeniyle demotive olmuş çalışanların yöneticilerini devirmelerini ve yeni yönetim anlayışının iş yerinde hüküm sürmeye başlamasını işlemektedir. Bir yangın tatbikatıyla başlayan filmde, iş yerinin neredeyse tüm duvarlarında tabela ve yönergeler bulunduğu görülür. Müdür karakteri olan Galip Bey (Cihat Tamer) yangın tatbikatında itfaiyeci kostümü giyerek tatbikata verdiği önemi göstermek ister, ancak o esnada işe yeni başlayacak olan Şakir (Zeki Alasya) ve Erol (Metin Akpınar) tatbikatı sakarlıkları nedeniyle sabote ederek ilk günden işten atılma durumuyla karşı karşıya kalırlar. Bu noktada patronun, Erol'un yüksek mevkilerdeki tanıdıkları aracılığıyla işe alındığını hatırlatması üzerine işe devam edebilmeleri iş yerindeki hakim iş etiğini sembolize eden sahnelerden biridir. Yine benzer şekilde Şakir'den işe başlama için getirmesi gereken bir evrakın Erol'dan istenmeme sebebinin, Erol'un dosyasında yönetim kurulu üyesi Nurettin Bey'in kartının bulunması olduğunun açık açık söylenmesi de aynı anlayışa gönderme yapmaktadır.

1980'li yıllar iş yaşamındaki en önemli dönüşüm, "yuppiler" diye adlandırılan genç iş insanlarının çalışma alanında görülmeye başlaması ve giderek

baskın bir konuma gelmesidir. "Daha önce emsaline hiç rastlanmayan değişik bir yönetici sınıfını temsil eden" bu grup, klasik patron tipinin hızla değişen iş dünyasında yeterlilik gösteremediği bu dönemde "modern profesyonel yöneticiler" olarak iş piyasasında tırmanmıştır (Bali, 2011: 40-41).

Bu dönem filmlerinden olan Patron Duymasın (1985)'da da patron Galip Bey, 60'lar ve 70'ler döneminin yaşını başını almış yöneticilerinden farklı olarak bir "genç iş insanı" görüntüsüyle yer almıştır.

Filmde işyeri; ağır kuralların işlediği, kasvetli bir yer olarak resmedilmiş, yönetim kademesindeki çalışanlardan biri, masasının üzerine çiçek koyduğunu gördüğü çalışana, "Yenisiniz herhalde... Yenisiniz diye yönetmeliklere karşı mı gelmek gerek? Bakın, hangi masada çiçek var?" diye çıkışıp, vazodan aldığı çiçeklere iğrenerek bakıp onları çöpe atar. Filmdeki iş ortamının aktarımında yüzü asık çalışanların masa başında hiç durmadan çalıştığını gösteren sekanslara yer verilir. Galip Bey'in yönetim tarzından rahatsız olan Erol ve Şakir müdür Galip'i kaçırap, onun iş yerinde bulunmadığı süre zarfında, kendilerine yakın hissettikleri müdür yardımcısı Seyfi Bey (Selim Naşit) ile iş yerini Galip adına yönetmeye başlarlar. Bu yeni yönetim sürecinde bir dizi değişiklikler yapan Erol ve Şakir, yeni kuraları patron Galip Bey'in ağzından yazarak uygulamaya koyarlar. "Sevgili arkadaşlar, şirketimizin iş verimini arttırabilmek ve değişen dünya şartlarına uyabilmek için" diye başlayan yeni yönergede artık isteyenlerin masalarının üzerine çiçek ve sevdiklerinin resmini koyabileceklerinin bildirilmesi, filmin başında da önemli bir metafor olarak kullanılan çiçeklerin bu yönetsel paradigma değişikliğinde ciddiyet, resmiyet ve katı iş süreçleriyle temsil olunan maskülen iş yerinin daha feminen unsurlarla insan doğasına yakın hale getirilmesi sürecinde de kullanıldığını göstermektedir. Bir diğer serbestlik ise işyeri giyim prosedürleri için getirilirken, bununla ilgili kuralın sekreter tarafından okunduğu sahnelerde iş yerinde resmi ve erkeksi bir giyim tarzı yerine dönemin modasına uygun, renkli giysiler giyen, gülümseyen kadın çalışanların gösterildiği sahnelerde bu yeni yönetsel süreçte duvarlardaki takvimler çalışanlarca sökülüp, yerlerine manzara resimleri asılmakta, çocuklu çalışanların çocukları iş saatlerinde annelerini görmeye gelmektedir. Yeni yönetim anlayışıyla birlikte öğle yemeklerinde de zengin çeşitler verilmeye başlandığı ve çalışanların bu durumdan duydukları memnuniyeti gösteren

yemekhane sahnelerine yer verildiği filmde çalışan motivasyonunun önemi ve yönetim anlayışındaki paradigmal değişim ortaya koyulmuştur.

Patron Duymasın (1985) filmi sonuç olarak davranışsal yaklaşıma geçişin resmedildiği bir yapımla olarak sinemadaki yerini almıştır. Davranışsal yaklaşım ise çalışanlara emirlerin yukarıdan iletildiği, baskı ile çalışanların disipline edildiği ve kontrolün merkezi önemde olduğu modellerin yerine verimliliğin insani dayanışma ve işbirliğiyle ilişkilendirildiği ve "yöneticilerin esasında kişilerarası ilişkilerden oluşan bir sistemi yönettiklerini ve kendilerinin de bu sistemin parçası olduklarının ileri sürüldüğü" (Koçel, 2010: 237) bir anlayışa karşılık gelmektedir. Bu paradigmal değişimde filmdeki klasik yönetim anlayışını benimseyen yöneticinin ise aynı zamanda hayali ihracat yapan, "kötü adam" olarak sunulması ve çalışanların çabalarıyla büyük patron tarafından Ağrı'ya görevlendirilmesi, "kötü" karakterin cezasını çekmesi ve madara edilmesiyle sonuçlanan bir klişe ile seyirciye sunulmuştur.

Patron Duymasın (1982) filminde 60'lar ve 70'ler Türk Sineması'nın boş zaman tüketimi ve eğlence sahnelerine ayrılan kısımlarında "üçüncü yer" (Oldenburg, 1989) olarak kullanılan pavyon ve gazinoların etkilerinin 80'lerde de devam ettiği görülmektedir. Bununla birlikte yönetim anlayışının yanında çalışanların hayat tarzlarının da değiştiğini gösterme kaygısında olan filmde, bu mekanlar için dönüşen tüketim alanına ve hızlı batılılaşma eğilimlerine cevap veren bir uyarlamaya gidildiği de görülür: Gazinodaki şarkıcı artık Sezen Aksu şarkılarına pleybek yapmakta, sahne fonunda ise bas gitar ve saksafon çalan müzisyenler görülmektedir.

Filmde Galip Bey'in çalışanlarla ilişkisi kurallarla bağlanmış ve bu kez patronun gücü 1980 öncesi dönem Türk Sineması patronundaki zorlayıcı güçten ziyade çalışanların kendilerini yönetim kademelerindeki üstlerinin isteklerini yerine getirmek zorunda hissetmeleriyle ilişkili olan yasal güç (Raven vd. 2016) olarak kendini göstermiştir.

4.2.2. Postmodern Patron Kendini Keşfediyor: Medcezir Manzaraları (1989), Mustafa Hakkında Her Şey (2003) ve Issız Adam (2008)

1980 sonrası dönemde Türkiye'de yönetim alanında modern hiyerarşik modellerin yerini girift yapılar almış, dikey örgüt modelleri yatay örgüt

modellerine doğru genişlemiştir. Aile tipi şirketlerden profesyonel şirketlere geçişlerin de başladığı bu dönemde artık şirketi yöneten patron değil, şirket içinde işleyen sistem olmuştur. Bu dönemde ayrıca saydamlık, esnek örgüt yapıları, performans dayalı yönetim gibi ilkelerin öne çıktığı politikalar izlenmiştir (Kalağan, 2009:274). Dışa bağımlı yapay büyüme stratejisi, çarpık bölüşüm ve toplumdaki hızlı değişim, bu dönemin belirgin özellikleri olmuştur (Pösteği 2012: 22-23). 1970'lerde ihtiyaç maddelerinin bulunamadığı, temel gıda maddeleri için kuyruklara girilen bir toplumun 80'lerde dışa açılma ve serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte maruz kaldığı yeni tüketim toplumu düzeni sosyo-ekonomik bir kaosa neden olmuş; en az ekonomi politikaları kadar Amerikan kültürünün Hollywood ile toplumsal bilince nüfuz etmesinin de etkisiyle bireycilik ve hedonik tüketim üzerine kurulmuş olan bu yeni dünyada bireysel ve toplumsal temelde olduğu kadar sinemada da bir kendini arayış durumu ortaya çıkmıştır. Reklam sektöründeki yükselişin de etkisiyle değişen tüketim alışkanlıkları metalar üzerinden kimlik inşasında kendine yer bulurken, bu yolla sınıflar arasındaki ayrım daha da hissedilir olmuştur.

1990'lı yıllar sineması Türkiye'de hem sinema sektörünün içinde bulunduğu durum hem de filmlerde ortaya koyulan konular ve bu konuların işlenişleri bakımından "bunalım yılları" olarak değerlendirilir. Bu dönemde toplumsal alanda yaşanan karmaşa ve "tüm bu karmaşanın şizofrenik ruh halinden beslenen, gerçeklerden kaçan, ideolojinin ve tarihin sonunu gören, bol cinsellik, garip, tuhaf, anlaşılmaz, sözde mistik, sözde psikolojik, birer imge çöplüğüne dönüşen bunalım filmleri, bir bütünün parçasıdır" (Bostan, 2013:98).

Sosyo-ekonomik alanda yaşanan dönüşümlerle beraber artan tüketim odaklılık ve Amerikan kültürünün toplumsal alana hızlı nüfuzuyla birlikte Türk Sineması'nda ele alınan yönetici tiplerine dair tüketim pratiklerinde, karakterin repliklerinde ve sahne arka planında gözle görülür değişimleri de beraberinde getirmiş; yeni yönetici arabada karton bardakta kahvesini yudumlayan, plazalarda çalışan, rezidansta oturan ve ekstrem boş zaman aktivitelerine yönelmiş, kafası karışık tipler olarak kurgulanmıştır.

80'lerin ikinci yarısından itibaren Türkiye'de iş yaşamına giren Amerikan tarzı girişimci kültür ve serbest piyasa ekonomisiyle birlikte artan özel sektör iş hacmiyle ortaya çıkan, hayattan tat almaya çalışan, iyi yaşayan ve estetik arayışında olan yeni çalışan

tipi (Bali, 2001'den aktaran Pösteği, 2012: 27), Dünya Bankası'nda stajını tamamlayarak Türkiye'ye dönen Zeynep (Zuhal Olcay) ile patronu Erol (Kadir İnanır) arasındaki ilişkiyi konu alan Medcezir Manzaraları (1989) filminin temel karakterlerini temsil etmektedir. Bu bakımdan film, dönemin iş yaşamı ve yönetici tipi hakkında verdiği mesajlar bağlamında dikkate değerdir.

Yine bu dönemde üretim yönetimi alanında "verimlilik" temelinde türetilmiş söylemler bireysel bazda özümsemeye başlamış ve bu dönemlerde başlayan "modern birey" söylemi çeşitli aşamalardan geçerek ilerlemiştir. Çok uluslu şirketlerin teşvik edildiği, İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri'nin kurulduğu dönemler olan 1990'lı yıllarda iş yaşamına dair hırslar, rekabet ve başarı odaklılık gibi konular gündeme gelmiş ve bu dönemin orta sınıfı beyaz yakalı çalışan olmaya özendirilmiştir.

Medcezir Manzaraları (1989) filmi de çalışanların bilgisayar ekranlarından dünya borsasını izleyerek yatırım kararları aldıkları bir bankanın genel müdürlüğünde yaşanan yönetici- çalışan arasındaki aşk ilişkisi üzerine kurulmuştur. 80 sonrası dönem, bankacılığın en revaçta olan meslek olarak ortaya çıktığı, ofis ortamının "nescafe" içilen ve İngilizce konuşulan mekanlar haline geldiği, çalışanların da batının iş dünyasına dair tüketim pratikleriyle bu dünyayı içselleştirip hayat tarzlarını Batı'daki beyaz yakalılarla eşitleme uğraşı verdikleri (Bali,2011:42) bir dönemdir. Filmde, iş yerinde de dönemin Amerikan ofis tipinden devşirme cam seperatörle ofisin kalanından ayrılan patron odası iş yaşamının batı dünyasına entegre oluşunun mekânsal temsiline karşılık gelmektedir. Ayrıca Zeynep'in ofisteki oryantasyonuna yardımcı olan bir çalışanın ona "bizde kahve çok, iç içebildiğin kadar" demesi, bir yandan Amerikan filmlerindeki iş yaşamının ele alınışında kullanılan vazgeçilmez çalışan-kahve-ofis üçlemesini akla getirirken, bir yandan da serbest piyasa ekonomisiyle tüketim alanında hissedilen bolluk duygusuna da gönderme yapmaktadır.

80'li yıllarda modernite bağlamında pompalanan daha hedonist ve daha bireyci olma durumu 90'lı yıllar sinemasında kendini göstermeye başlamıştır. Sinemadaki yönetici tipinin, içsel çalkantıları ve cinsel yaşamıyla birlikte filme konu edildiği bu yeni dönemde, başroldeki patronun evli olmaması ya da filmin sonunda bir yuva kurmaması Yeşilçam Dönemi filmleriyle kıyaslandığında önemli bir farktır. Yine bu dönemde nargile ya da pipo içen patronun yerini esrar

içen patronun aldığı da görülür. Dönüşen tüketim alanında, sinemadaki yönetici karakterinin 70'li yıllar sinemasında tüccar iken seksenler sinemasında "fabrikatör"e dönüştüğü, seksen sonrası dönemde ise yavaş yavaş "holding sahibi" ile temsil edildiği de görülür.

Doksanlı yıllarda özellikle yöneticinin çalışmakta olduğu sektörlerin ağırlıklı olarak tekstil ve reklamcılık olduğu da görülür (Capital Dergisi, 2003) 2000'li yıllarda ise yönetici sınıf genellikle reklam ajansı sahipleri veya yetenek ve hobileri doğrultusunda kendi işini kurmuş, rafine beğenilere hitap eden küçük işletmelerin sahipleridir.

2000'li yıllara gelindiğinde belli bir iyi, belli bir çıkış ve belli bir ideal tipin aksine yeni sinemada hiçbir ideal tip ve modelin bulunmadığı, yönetmenin kendini özgürce ifade edebildiği, eski kalıp ifade ve temalardan uzak bir yönetmen sinemasının oluştuğu söylenebilir (Sevinç,2014:98). Bu dönem filmlerinde tüketim olgusu ve Batılı yaşam tarzına öykünme pratikleri tüm hızıyla devam etmiştir. Yönetici karakterin inşasında yüksek öğrenim görmüş ve batı kültürüyle yoğurulmuş elit burjuva karakterlere özgü pratikler sıkça kullanılmıştır. Bu durumun en iyi örneklerinden biri olan Mustafa Hakkında Her Şey (2003) filminde de patron karakterinin kurgulanışında kente tutunabilmiş ve burjuvaziyle sınavını başarıyla vermiş, kentli genç elit tasavvuru kullanılmıştır.

Filmdeki patron karakteri olan Mustafa (Fikret Kuşkan) "Art House" isimli bir reklam ajansının sahibidir. Her ne kadar film Mustafa'nın ölen eşinin kaza geçirdiği arabada yalnız olmadığını öğrenmesi ve eşinin sevgilisini kaçırap onunla kent dışındaki evinde günlerce konuşarak kendini ve evliliğini, eşinin gizli ilişkisi üzerinden sorgulayıp anlamaya çalıştığı bir senaryo üzerine kurulu olsa da, filmde Mustafa karakterinin ortaya koyuluşunda çalışanlarla olan ilişkisinde önemli bir tamamlayıcı unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Filmin iş yeriyle ilgili olan bölümü, Mustafa'nın hesaplarda bir usulsüzlük yapıldığını düşünmesi üzerine gerçekleştirdiği bir toplantı sahnesiyle başlamaktadır. Modern mimarisıyla göze çarpan Art House'daki dinamizmin taşınan dekorlar, hızlı yürüyen ve bir yandan da telefonla konuşan çalışanlar ve koşuşturmaca sahneleriyle izleyiciye aktarıldığı filmde, toplantı odasının da geçmiş dönem filmlerine göre büyük bir dönüşüm geçirdiği görülmüştür. Toplantı sırasında masanın üzerinde duran çeşitli içecekler, renkli dosyalar, geçmiş dönem Türk Sineması'ndaki emsallerinden büyük ölçüde

ayrışan beyaz bir toplantı masası ve beyaz, modern tarzda mobilyalar dönüşen toplumsal alanın etkisine girerek ona uyum sağlayan yeni iş yeri ortamının sinyallerini vermektedir. Filmde patron kravattakmazken, diğer çalışanların da yine 1980 öncesi sinemasına göre daha serbest kıyafet içerisinde oldukları gözlemlenir. Bu durum, Türk Sineması'nda yönetim alanının katı bir hiyerarşinin egemen olduğu fabrikalardan daha esnek yapıda olan reklam ajansları gibi kurumlara kaymasıyla da ilişkilidir. Filmde, bu nispeten esnek çalışma ortamında usulsüzlükle suçlanan çalışanın patronuna ismiyle hitap etmesi, yönetim paradigmasındaki değişiminin sinemaya yansıtıldığı önemli bir sahnedir.

Toplantı sahnesinde Mustafa usulsüzlük yaptığını düşündüğü çalışana suçlarken; "Memleketimin küçük, iğrenç, devlet memuru kılıklı adamları geçiyor gözümün önünden... Hani 3 kuruşluk, 5 kuruşluk küçük usulsüzlüklerle kağıt üzerinde küçük oyunlar oynayan zavallı yaratıklar... Kağıtları kemiren fareler" şeklindeki replikleriyle kendini hem sektör hem de sınıfsal olarak memleketinin çalışanlarından ayırmakta, yaşadığı sınıfsal kaygıyı iş yaşamındaki ilişkilerinde yansıtmaktadır. İş yerindeki halleriyle Mustafa, Likert'in (1967) yönetici modellerinden "yardımsever-otokratik" kategorisine denk düşmektedir. Jeep'e binen, tenis oynayan, çağrı cihazına sahip olan, sık sık ağız spreyi kullanan, klasik müzik dinleyen, modern tarzda döşenmiş bahçeli bir evde oturan bu yeni yönetici tipi gittiği restoranda içinde bir türlü yenemediği sınıfsal kaygıları öfkeyle dışa vurmuş, baştan uyarmasına rağmen makarnasına kapari koydurduğu için "zavallı küçük insanlar"dan biri olarak gördüğü garsonu aşağılayarak azarlamıştır.

Salt iyi ya da salt kötü olmaktan öte, karakterin iyi ve kötü yanlarıyla birlikte tasarlanması, yeni dönem Türk Sineması'ndaki ayırt edici bir bakış açısidir ve yönetici karakterinin de bu durumdan nasibini aldığı söylenebilir. 1980 öncesi dönemde iyinin ya da kötünün temsili olan yönetici karakterleri, 2000'li yıllarda yaşanan postmodern paradigmaya göre yeniden şekillenerek ne iyi ne kötü olan, izleyiciye kendini bir yandan sevdiren bir yandan içindeki karanlık bir tarafı da gösterebilen temsillere yerlerini bırakmıştır. Mustafa Hakkında Her Şey (2003)'deki Mustafa da geçmişte hastalığından utandığı ve bu hastalığının babasının evi terk etmesine neden olduğunu düşündüğü ağabeyini öldürmüştür. Eşyle ilişkisi olduğunu öğrendiği adamı ise kaçırap alıkoymuş ve öldürme planları yapmıştır.

Yöneticinin ana akımdan farklı bir şekilde kurgulandığı filmlerden bir diğeri olan İssız Adam'da ise patron karakteri (Alper) bu kez bir restoran sahibi olarak izleyicilere sunulmuştur. Filmin iş yerinde geçen ilk sahnelerinde, yönetici "mutfak"tır ve çalışanlarıyla uyum içerisinde, onlarla birlikte çalışmaktadır. Restorana gelen yemek eleştirmenine karşı lezzet sınavının verildiği sahnelerde patronun çalışanlarla ilişkisi oldukça esnek bir düzeydedir ve çalışanların da bu ilişki biçiminden hoşnut bir halleri vardır. Eleştirmenin yemeği tattığı sahnede, çalışanların Alper'i arkalarına sakladıkları ve uzaktan eleştirmenin tepkilerini anlamaya çalıştıkları kısım, yönetici-çalışan ilişkilerini yeni çağın gereklerine göre idealize etmektedir. Motivasyonu oldukça yüksek görülen çalışanlarla takım çalışması halinde ortaya koyulan ürünün beğenildiğini gören Alper ve iki çalışanı mutfak kapısının önünde gülümsemektedirler.

Bu filmde de patron Medcezir Manzaraları (1989) ve Mustafa Hakkında Her Şey (2003) filmlerinde olduğu gibi içsel bunalımlarıyla birlikte resmedilmiştir. Yönetici karakteri bu kez biseksüel, gece kulüplerinde tek gecelik ilişki arayan, uzun süreli duygusal ilişkilerde tutunamayan, bunalımlı, melankolik bir şekilde kurgulanmıştır ve özel yaşamını çalışanlarıyla paylaşması da işveren-çalışan ilişkileri açısından Türk Sineması'nın o döneme değin yabancı olduğu bir durumdur. Patronlarının hızlı aşk hayatından haberdar olan çalışanlar, Alper'in restorana geldiğinde üzerinde bulunan, üzerine kahve dökülmüş gömleğinden yola çıkarak patronlarının yine bir aşk macerası içerisinde olduğuna dair kendi aralarında çıkarımlar yaparlar. Restorana gelen yemek eleştirmeninin ise yemekler hakkında yazdığı övgü dolu gazete yazısını bir yandan yemek hazırlarken bir yandan da hep birlikte dinleyen çalışanlar, zafer çiğlıkları atıp patronlarını alkışlamaktadırlar. Bu bağlamda sinemadaki iş yeri temsillerine göre daha küçük bir ölçekte olan restoran ve özellikle de filmdeki iş yeri temsiline çekirdeğini oluşturan mutfak, yeni dönemin işveren-çalışan ilişkileri ve iş süreçlerinin bir mikro-kozmu olarak konumlanmıştır. Filmin sonunda, acı bir aşk hikayesinin son perdesinde Alper'in, çalışanı ve onun oğluyla birlikte sinemada film için beklerken eski sevgilisi Ada'ya (Melis Birkan) rastlaması ise esnek yönetici-çalışan ilişkisinin iş yeri dışında da arkadaşlık olarak devam ettiğini göstermektedir. Bahsedilen tüm bu özellikleriyle Alper karakterinin, Likert'in astlarıyla arasında tam bir güvenin olduğu, astların kendilerini

serbest hissettikleri Sistem-4 tipi demokratik yönetici davranışını benimsediğini söylemek mümkündür.

Yeni çağın iş dünyasında tıpkı Mustafa Hakkında Her Şey (2003) filmindeki patron karakteri gibi, Alper de taşra ile batı tarzı kent yaşamı arasındaki yabancılaşmayı deneyimleyen, mecburiyetten katıldığı köy düğününde bunalan, yorucu bir iş gününün ardından şarap içerek dinlenen, iç dekorasyonu modern mimariye göre yapılmış olan eski Cihangir evlerinden birinde yaşayan, taş plak dinleyen, özetle elit yaşam tarzlarına dair rafine beğeniler geliştirmiş olan bir karakter olarak inşa olmuştur.

SONUÇ

Türk Sineması filmlerine bakıldığında genel olarak iş insanı tiplemesinin odakta olduğu filmlerde bile iş dünyasının teğet geçildiği, iş insanı karakterinin ise tıpkı "kötü adam" gibi bir şablon olduğu söylenebilir. Patronun iş dünyasıyla ilişkisi ve derinlerdeki duyguları çok az filme konu olmuştur (Scognamillo, 2014). Ancak özellikle sinemanın kitleleri etkileme gücü düşünüldüğünde Türk Sineması'ndaki patron temsilleri üzerinden ülkedeki yönetim dünyasına ilişkin algılara dair sağlam çıkarımlara gidilebilir. Bu çalışma, Türkiye'de yaşanan önemli sosyal ve kültürel olaylarla ekonomi politikalarının iş dünyası ve yönetici sınıfında yarattığı değişimlerin sinema üzerinden bir okumasıdır. Türk Sineması'nın ilk yıllarındaki dikey örgüt modellerinde konumlanmış olan ve geleneksel özellikler taşıyan tüccar ve fabrikatörler, 80li yıllarda tüketim toplumunun kurallarının işlemeye başlaması ile birlikte statü sembollerine patronluğunu meşru kılan, öz-düşünümselliği yüksek, güçlü yöneticilere, 2000'li yıllara gelindiğinde ise post-modern paradigmanın etkisiyle bir güç ve otorite kaynağından ziyade bireysel özellikleri, zevkleri, hobileri, içsel hesaplaşmaları ve sıkıntılarıyla gün yüzüne çıkan duygusal bireylere dönüşürler. Ayrıca değişen örgüt modellerinin bir sonucu olarak, önceleri katı bir hiyerarşi içerisinde konumlanmış olan bu karakterler çalışanlarıyla yakın ilişkiler kurabilen entelektüel liderlere dönüşmeye başlamışlardır.

Çalışmada Türkiye'deki önemli sosyo-ekonomik değişimlere karşı iş dünyasının yönetici sınıfı üzerinden verdiği tepkilerin sinemadaki karşılıkları incelenmiştir. Bu yönüyle çalışma, sinemanın bir yandan bu sürekli dönüşüm içerisindeki alanda yaşananları yansıttığını, bir yandan da yapıtlarıyla bu alana nasıl etki ettiğini ve onu nasıl dönüştürdüğünü de ortaya koymaktadır.

Modern zamanların "kitleliliğine" karşın postmodern dönemdeki deneyim odaklı bireysel eğilimlerinin ve "butikleşmiş" tüketim kalıplarının yönetici tipi ve örgüt yapısındaki etkisi de çalışmada ortaya koyulmuştur. Buna göre sinemadaki 1980 öncesi ve sonrası yönetici sınıf temsilleri toplumsal alanda yaşanan gerçekliklerle büyük ölçüde paralel gitmiş;

patron karakterleri de 80 öncesi dönemden 80 sonrası döneme gelindikçe hiyerarşik dikey yapılardan daha esnek ve yatay yapılara doğru evrilen bir yönetim alanında çalışanlarla ilişkileri, sahip oldukları güç kaynakları, ortaya koydukları yöneticilik modelleri ve tüketim pratikleri açısından bir dönüşüm yaşamışlardır.

KAYNAKÇA

Abisel, Nilgün (1999) Popüler Sinema ve Türler. Alan Yayıncılık-151 İkinci Baskı: Ekim 1999. İsn: 975-7414-32-8 İstanbul, s.13.

Adanır, Oğuz, (2012) İlkel Toplumdan Melodramlar Evrenine. Hayalperest Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul.

Atılğan, Gökhan (2012) "Türkiye'de Toplumsal Sınıflar: 1923-2010", Faruk Alpkaya ve Bülent Duru (der.) 1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim", 2.Baskı, Phoenix Yayınları, Ankara.

Ayça, Engin (1993) "Türk Sineması Seyirci İlişkileri" Görüntü, Sayı:1, (44-79), s.53.

Bahçe, Serdal ve Benan Eres (2012), "İktisadi Yapılar, Türkiye ve Değişim", Faruk Alpkaya ve Bülent Duru (der.) 1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim", 2.Baskı, Phoenix Yayınları, Ankara.

Bali, Rıfat (2001) "Ertuğrul Özkök; Yeni Türk İnsanının Heykeltraşı", Birikim, Sayı:144, Nisan 2001.

Bali, Rıfat N., (2011) Tarz-ı Hayattan Life Style'a Yeni Seçkinler, Yeni Mekanlar, Yeni Yaşamlar. İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul.

Baykal, Adnan Nur (2002) Mektuplarla Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma/Babalar, Oğullar ve Kızlar. Sistem Yayıncılık, 2. Baskı.

Boratav, Korkut (2005) Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002. 9. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara.

Bostan, Erman (2013). Yeni Türk Sineması (2000'li Yıllar) Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bostan, Mesut (2015) "Patron Babamız ve Tatlı Sert Halleri: Hulusi Kentmen", Türk Sineması Araştırmaları, <http://www.tsa.org.tr/yazi/yazidetay/181/patron-babamiz-ve-tatli-sert-halleri--hulusi-kentmen>, Erişim: Mart 2016.

Bourdieu, Pierre (1984) Distinction. Routledge.

Bozdoğan, Sibel (2010) "From 'Cubic Houses' to Suburban Villas: Residential Architecture and the Elites in Turkey", Celia Kerslake, Kerem Öktem ve Philip Robins (der.) Turkey's Engagement with Modernity Conflict and Change in the Twentieth

Century", Palgrave Macmillan.

Buğra, Ayşe (1994) State and Business in Modern Turkey. Albany, NY: State University of New York Press.

Clemens, John K. ve Melora Wolff (2001) Büyük Filmlerden Liderlik Dersleri. Çev:Fulya Yavuz, Mediat Yayınları.

Coşkun, Esin (2009) Türk Sinemasında Akım Araştırması. Phoenix Yayınevi, Ankara.

Craib, Ian ve Benton, Ted (2011) Sosyal Bilim Felsefesi(Toplumsal Düşüncenin Felsefi Temelleri. Sentez Yayıncılık, İstanbul.

Çelik, Filiz (2010), "Modernleşme Serüvenimiz ve Yeşilçam", Sanat, Sayı:2010) 17) , ss.160-148.

Daldal, Aslı (2005) 1960 Darbesi ve Türk Sinemasında Toplumsal Gerçekçilik. İstanbul: Homer Kitabevi.

Dorsay, Atilla (1989) Sinemamızın Umut Yılları 1970-80 arası Türk Sineması'na Bakışlar. Birinci Basım, İnkılap Yayınevi.

Fisher, Elizabeth A. (2009) "Motivation and Leadership in Social Work Management: A

Review of Theories and Related Studies", Administration in Social Work, 33:4,347-367, DOI:

10.1080/03643100902769160.

Gans, Herbert J. (2007) Popüler Kültür ve Yüksek Kültür. 2. Baskı, çev: Emine O. İncirlioğlu, İstanbul: YKY.

Giddens, Anthony (2010) Modernite ve Bireysel Kimlik- Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum. Say Yayınları, İstanbul.

Güçhan, Gülseren (1992) Toplumsal Değişim ve Türk Sineması. İmge Kitabevi, Ankara.

Capital Dergisi(2003) <http://www.capital.com.tr/is-dunyasi/sirketler-ve-yoneticiler/meshur-tuccardan-holding-sahibine-haberdetay-1411>, Erişim: Mart 2016.

Kalağan, Gökhan (2009) "Türkiye'de 1980 Sonrası Bürokratik Dönüşüm: Sosyal Yardımlaşma ve

- Dayanışma Genel Müdürlüğü (Sydgm) Örneği" Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Kayalı, Kurtuluş (1994) Yönetmenler Çerçevesinde Türk Sineması. Ayyıldız Yayınları, Ankara.
- Koçel, Tamer (2010) İşletme Yöneticiliği. Genişletilmiş 12. Baskı, Yayın No: 2323, Beta Yayınevi, İstanbul.
- Kuyucak Esen, Şükran (2000) Seksenler Türkiye'sinde Sinema. 2. Basım, Beta Yayınları, İstanbul.
- Kuyucak Esen, Şükran, (2010) Türk Sineması'nın Kilometre Taşları. Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Lewis, Bernard (1993) Modern Türkiye'nin Doğuşu. 5. Baskı, çev: Metin Kıratlı, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Basımevi, Ankara.
- Likert, R. (1967).The Human Organization: Its Management and Value. New York:McGraw-Hill.
- Makal, Oğuz (1994) Sinemada Yedinci Adam. Ege Yayıncılık, İzmir,
- Maktav, Hilmi (2001) Türk Sinemasında Yoksulluk ve Yoksul Kahramanlar. Birikim, Yaz 2001, Sayı:89.
- Maktav, Hilmi (2013) Türk Sineması'nda Tarih ve Siyaset. Agora Kitaplığı, 425, İstanbul.
- McQualiy, Denis (2010) McQuail's Mass Communication Theory. Sage.
- Metz, Christian (1986) Sinemada Anlam Üstüne Denemeler.çev.Oğuz Adanır, İzmir, Tümer Reklamevi.
- Michel Foucault (2007) İktidarın Gözü Seçme Yazılar 4. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Oldenburg, Ray (1989) The Great Good Place. New York: Marlowe & Company.
- Onaran, Alim Şerif (1990) Lütfi Ö. Akad. Alfa Yayınları, İstanbul.
- Onaran, Alim Şerif (1997) Lütfi Ömer Akad'ın Sineması. Ege Üniversitesi GSF Yayınları, İzmir.
- Özgüç, Agah (1988) Bütün Filmleriyle Yılmaz Güney. Alfa Yayınları, İstanbul.
- Özön, Nijat,(1968) 1895-1966 Türk Sineması Kronolojisi. 1.Basım, Bilgi Yayınevi.
- Pösteki, Nigar (2012) 1990 Sonrası Türk Sineması (1990-2011). Umudere Yayınları, 3. Baskı, Kocaeli, 2012.
- Raven, Bertram H., John R. P. French and Jr. (2016) "Legitimate Power, Coercive Power, and Observability in Social Influence" Sociometry, Vol. 21, No. 2 (Jun., 1958),
- Schreier, Lise, "Portrait de l'artiste en Robe de Chambre, 1830-1870", Romance Studies, Vol.28 No. 4, November, 2010, 279-95.
- Scognamillo, Giovanni (1973) Türk Sinemasında 6 Yönetmen. Türk Film Arşivi Yayınları, İstanbul.
- Scognamillo, Giovanni (1987) Türk Sinema Tarihi(1896-1959), I. Cilt, Metis Yayınları, İstanbul.
- Scognamillo, Giovanni (1988) Türk Sinema Tarihi (1960-1986), II. Cilt, Metis Yayınları, İstanbul.
- Scognamillo, Giovanni (2014) Türk Sinema Tarihi. Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- Sevinç, Zeynep (2014) "2000 Sonrası Yeni Türk Sineması Üzerine Yapısal Bir İnceleme" Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 40.
- Sözen, Mustafa, (2014), "100 Yaşındaki Sinemamızın Rengi ve Tınısı" Modern Zamanlar, Yaz 2014, sayı:33, ss.2-9.ISSN: 1307-8763.
- Turan, Hilal (2016), "Namuslu Anne'den 'Cinsel Özgürlükçü Birey'e: Türk Sinemasında Değişen Kadın İmgesi - 1" Türk Sineması Araştırmaları, <http://www.tsa.org.tr/yazi/yazidetay/210/>. Erişim: Mart 2016
- Warde, Alan; Wright, David and Gayo-Cal, Modesto Gayo-Cal (2007) "Understanding Cultural Omnivorosity: Or, the Myth of the Cultural Omnivore" Cultural Sociology, Volume 1(2): 143-164, [DOI: 10.1177/1749975507078185], SAGE Publications.
- Wollen, Peter (1989) Sinemada Göstergeler ve Anlam. Metis yayınları, 1. Basım, Şubat 1989. çev: Zafer Aracagök, ss. 95-96.
- Yaylagül, Levent (2014) "Türkiye'de Sinema, Toplum ve Siyaset" Modern Zamanlar, Yaz 2014, Sayı:33, ss.32-41.ISSN: 1307-8763.
- Zürcher, Eric Jan (2000) Modernleşene Türkiye'nin Tarihi. 7. Baskı, çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul.

Terörizmin Türkiye Finansal Piyasaları Üzerine Etkisi: Ampirik Bir Çalışma¹

Impact of Terrorism on Financial Markets of Turkey: An Empirical Study

Neşe ALGAN¹, Mehmet BALCILAR², Harun BAL³, Müge MANGA⁴

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye'deki terör eylemlerinin finansal piyasalar üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. 4 Ocak 1988-24 Mayıs 2016 tarihleri arasındaki günlük veriler ile 16 sektör endeksi kullanılarak yapılan analizde Balcılar vd. (2016) tarafından geliştirilen Parametrik olmayan kantil nedensellik testi kullanılmaktadır. Yapılan analiz sonucunda, terör eylemleri ile finansal piyasalar arasında ortalama getiri bakımından nedensellik ilişkisinin mevcut olmadığı ancak terör eylemlerinin Türkiye'deki turizm, gıda, temel materyaller gibi sektörlerde getiri oynaklığını arttırarak belirsizliğe yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal piyasalar, Terörizm, Parametrik olmayan kantil nedensellik testi, Türkiye

ABSTRACT

The purpose of the study is to investigate the impact of terrorism on the Turkish financial market. We test for causality from terrorism index to returns and volatilities of 16 sector level stock indices using daily data from Jan 4, 1988 to May 24, 2016 and a recently developed nonparametric causality-in-test test of Balcilar et al. (2016). The results show that there is no causality from terrorist activities to stock market returns. However, we find significant causality at various quantiles from terrorist activities to volatility of tourism, food and basic materials sectors.

Keywords: Financial markets, Terrorism, Nonparametric causality-in-quantiles test, Turkey

1. GİRİŞ

Finansal piyasalar, ülkelerin ekonomik, sosyal ve politik alanlarında yaşanan gelişmelerinden hızlı bir şekilde etkilenen piyasalardır. Finansal piyasaların mevcut durumdan etkilenme derecesini belirleyen önemli bir faktör belirsizlik olup belirsizliği yaratan ve arttıran önemli olgulardan birisi de terörizmdir. Terör ve terörizm ile ilgili olarak çok sayıda tanımlama yapılmış olup, her devletin uluslar arası kuruluşlar çerçevesinde yasalarında farklı tanımlamaları bulunmaktadır, Hardman (1937) terörü, önceden belirlenmiş bir hedefi elde etmek için gerekli şiddeti kullanan grubun kullandığı metod şeklinde, Alexander (1982), belirlenmiş hedeflere ulaşabilmek için tabana yayılmış korku dolu bir ortam yaratmak amacıyla organize olmuş bir grubun şiddet kullanması, Johnson (1980), her çeşit siyasi eyleme karşı bilinçli bir şekilde şiddet kullanılması şeklinde tanımlamışlardır (Yayla, 1980). Ulusal, uluslararası,

devlet destekli, transnasyonel, siber ve modern terörizm olmak üzere birçok çeşidi bulunan terör faaliyetlerinin çeşitli özellikleri (Gürel, 2008 ve Alkan, 2002) de bulunmaktadır (Şimşek, 2016).

Terörün niteliğinin ve etkilerinin doğru bir şekilde analiz edilmesi, terörle mücadele politikasının oluşturulmasında büyük bir önem taşımaktadır. Terör eylemleri toplumda sosyal, psikolojik, siyasi ve ekonomik sonuçlar doğurur. Bu sonuçların bir kısmı dolaylı bir kısmı ise dolaysız etkilerdir. Terörün ekonomik sonuçları, terör eyleminin olmasından hemen sonra ortaya çıkarak etkisini çok kısa vadede gösterirken, orta ve uzun vadede de ekonomi üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Terör eylemlerinin ekonomik etkilerinin incelendiği çalışmaların birçoğunda, terörün doğrudan ekonomik maliyetlerinin (can kayıpları, zarar gören altyapı tesislerinin onarımı ve yapımı vb.) terör eylemini takip eden süreçte ortaya çıktığı, dolaylı

¹Bu çalışmanın ilk versiyonu 29-31 Ağustos 2016 tarihlerinde Macaristan Koposvar'da düzenlenen 7. Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansında sunulmuştur.

¹Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, nalgan@cu.edu.tr

²Prof. Dr., Doğu Akdeniz Üniversitesi, İşletme Fakültesi, mehmet@mbalcilar.net

³Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, harunbal@cu.edu.tr

⁴Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mmanga@cu.edu.tr

ekonomik maliyetlerinin (tüketici ve yatırımcılar üzerinde yarattığı güvensizlik) ise ülkelere, sektörler ve zamana göre farklılık gösterdiği ifade edilmektedir.

Abadie ve Gardeazabal (2005)'e göre, uluslararası ekonomi açısından terörizm, fiziksel ve beşeri sermaye stokunda azalışa, yüksek oranda belirsizliğe, üretken olan sektörler yerine güvenlik harcamalarında artışa, turizm, ticaret sektörleri gibi spesifik sektörlerin olumsuz yönde etkilenmesine neden olmaktadır. Frey vd. (2007)'e göre terör eylemleri sonucu piyasalarda: terör eylemlerini önlemeye yönelik artan

harcamalar üretim maliyetlerinde artışa, havacılık ve hizmet sektörleri talebinde artışa neden olmakta ve artan belirsizlik düzeyi, risk primini yükseltmektedir. Artan risk primi ile birlikte piyasalarda yatırımların azalması, kamu harcamalarının, güvenlik önlemleri kontrollerin, askeri harcamaların vb. artması, istihdam olanaklarının kısıtlanması, tasarruf eğiliminin artması, ülkeden sermaye çıkışlarının artış göstermesi durumları ile karşılaşmaktadır. Literatürde terör eylemlerinin finansal piyasalar üzerine etkisini inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların bazıları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Terör Eylemlerinin Finansal Piyasalara Olan Etkisini İnceleyen Çalışmalar

Yazar/lar	Terör Eylemleri	Etkilenen piyasalar	Ekonometrik Yöntem	Bulgular
Chen ve Siems (2004)	1995 sonrasında oluşan 14 terör, 1990 Kuveyt İşgali ve 11 Eylül 2001 terör eylemi	Seçilmiş ülkelerin finansal piyasaları	Olay etüd yöntemi	ABD finans piyasasının herhangi bir terör eylemi sonucu eski haline dönmesi için gerekli olan sürenin 40 gün gibi kısa bir süre iken birçok finansal piyasada bu sürenin çok daha uzun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Hon vd. (2004)	11 Eylül 2001 terör eylemi	25 ülkenin finansal piyasası	GARCH	11 Eylül terör eylemlerinin hisse senedi piyasalarına etkilerini incelemiş ve Avrupa piyasalarına göre ABD piyasalarında çok daha kısa zamanda terör eylemlerinin etkilerinin ortadan kalktığı sonucuna ulaşılmıştır.
Eldor ve Melnick (2004)	1990-2003 Filistin terör eylemleri	İsrail finansal piyasası	Granger-Nedensellik Testi	27 Eylül 2000 tarihi sonrası yaşanan Filistin'in terör eylemlerinden İsrail menkul kıymetler ve sermaye piyasasının kalıcı olarak olumsuz yönde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.
Karolyi ve Martell (2005)	1995-2002 yılları arasındaki terör eylemleri	ABD finansal piyasaları	Olay etüd yöntemi	Gelişmiş ve demokratik bir ülkedeki terör eylemlerinin firmaları daha fazla etkilediği ve bir firma yöneticisinin zor kullanılarak kaçırılmasının herhangi bir bina veya tesislere gerçekleştirilen bombalı eylemlerden daha büyük çaplı olumsuz etki yaratacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Chulia vd. (2007)	11 Eylül 2001 Newyork-11 Mart 2004 Madrid-7 Temmuz 2005 Londra terör eylemleri	ABD ve Avrupa finansal piyasaları	Multivariate GARCH	11 Eylül 2001'de meydana gelen terör eyleminin Avrupa borsasında dalgalanmaya neden olduğu, 11 Mart 2004 Madrid ve 7 Temmuz 2005'te Londra'da meydana gelen terör eylemlerinin ise ABD borsasının volatilitisini etkilemediği yönünde sonuçlar elde etmişlerdir.
Arin vd. (2008)	2002.01-2006.12 zaman aralığındaki terör eylemleri	Endonezya, İsrail, İspanya, Tayland Türkiye borsası	GARCH	Terör endeksi volatilitésinin borsa getirilerini etkilediğini, İspanya ve İngiltere borsasının, diğer ülkelere kıyasla cabuk toparlandığı sonucuna ulaşmışlardır.
Cam (2008)	11 Eylül Bali ve Madrid'teki terör eylemleri	ABD finansal piyasalar	GARCH	Çalışmada, havayolları, otelcilik ve eğlence sektörlerinin yapılan terör eylemlerinden olumsuz etkilendiği telekomünikasyon ve savunma sanayisinin olumlu yönde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.
Nikkinen vd. (2008)	11 Eylül terör eylemlerinin etkilerini ölçmek amacıyla 10 Mart 2001- 12 Mart 2002 zaman aralığı kullanılmıştır.	Gelişmiş ülke (10), Avrupa ülkeleri (11), Asya ve Pasifik Bölgesi (10), Geçiş eko. (5), Latin Amerika (7) ve MENA ülkeleri (10) grubunun finansal piyasaları	GARCH	Elde edilen sonuçlara göre terör eylemleri, finansal piyasaların global ekonomiyle olan ilişkisi düzeyinde, kısa dönemde negatif yönde etkilemektedir.
Christofis vd. (2010)	15.03.1999-20.11.2003-27.7.2008 yıllarında yaşanan terör eylemleri	Türkiye finansal piyasaları	Olay etüd yöntemi	Bu eylemlerden borsa piyasasındaki volatilitenin kısa dönemde anlamlı olarak negatif yönde etkilendiği ancak piyasaların hızla toparlandığı ve terör olaylarının turizm şirket hisseleri üzerinde etkileri olduğu ifade edilmiştir.
Drakos (2010)	1994-2004 yılları arasındaki terör eylemleri	Seçilmiş 22 ülkenin finansal piyasası	Panel Veri Analiz Yöntemi ARC(1)-ARC(2)	Terör eylemleri ile borsa getirileri arasındaki ilişkinin negatif yönde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Fathi ve Shahraki (2011)	29 Haziran 1992-30 Aralık 2008 arasındaki 56 terör eylemleri	İran finansal piyasaları	Paired Sample T Test	Yapılan analizde yaşanan terör eylemlerinin Tahran borsası üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Kollias vd. (2011)	11 Mart 2004 yılında Madrid- Temmuz 2005 yılında Londra'da meydana gelen terör eylemleri	Petrol fiyatları ve American S&P500-European DAX, CAC40 ve FTSE100 firmaları	non-linear BEKK-GARCH	Elde edilen sonuçlara göre, oluşan terör eylemleri karşısında sadece CAC40, DAX hisse senetleri ile petrol fiyatlarının aynı yönlü değişim gösterdiği, S&P500, FTSE100 ile petrol fiyatları arasında herhangi bir etkileşim oluşmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Chesnesy vd. (2011)	4 Ocak 1994 ile 16 Eylül 2005 arasındaki 77 terör eylemi	25 seçilmiş ülkenin finansal piyasaları	GARCH-EVT	Elde edilen sonuçlarda her ülkenin finans piyasasının terör eylemlerinden farklı boyutta etkilendiğini, en çok etkilenen borsanın İsviçre iken en az etkilenenin ise ABD olduğu ifade edilmiştir.
Graham ve Ramiah (2012)	11 Eylül Londra, Bali, Ombay'da oluşan terör eylemleri	Japonya finansal piyasası	Olay etüd yöntemi	Yapılan çalışmada terör eylemlerinin bir gün sonrasında Japon piyasasının negatif yönde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.
Suleman (2012)	11 Eylül ABD, 2002'de Bali(2002), 2004'te Madrid(2004), Londra'da(2005) yaşanan terör eylemleri	Pakistan Karaçi Menkul Kıymetler Borsası	EGARCH modeli	Terör eylemlerinin sektör getirileri üzerinde negatif etki yarattığı ve finansal sektör endeksleri üzerindeki volatilitiyi arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır
Yıldırım (2012)	2001 Şubat- 2010 Ocak döneminde oluşan terör eylemleri	Türkiye finansal piyasalar	Zaman serisi ve Olay etüd yöntemi	Olay çalışması kısmında sivilere yönelik terör eylemleri ile finansal piyasalar arasında negatif zaman serisi analizinde ise altyapı/ tesislere yönelik gerçekleşen terör eylemlerinin pozitif yönde etkiliği olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Eldor vd. (2012)	2000-2003 arasındaki 280 terör eylemi	İsrail ve Filistin finansal piyasaları	GARCH	İsrail ve Filistin arasında yaşanan çatışmalar sonucunda İsrail hisse senetlerinde ortalama %0,43, Filistin hisse senetlerinde ise %0,23 değer kaybı yaşandığı sonucuna ulaşılmıştır.
Bashir vd. (2013)	01.2005-12.2010 dönemindeki terör eylemleri	Pakistan Karaçi Menkul Kıymetler Borsası	GARCH ve GARCH-EVT	Çalışmada terör eylemlerinin finansal piyasalar üzerinde olumsuz etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.
Aksoy (2014)	1996-2007 arasında Türkiye- 11 Eylül 2011 tarihinde ABD'de gerçekleşen terör eylemleri	Türkiye finansal piyasaları	Zaman serisi ve olay etüd yöntemi	Olay etüd yöntemi kısmında hisse senedi piyasasının terör eylemlerini takip eden günlerde düşmeye devam ettiği, zaman serisi analizinde ise Türk Hisse Senedi Piyasasının terör eylemlerine duyarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Ağırman vd. (2014)	2003-2011 yılları arasındaki terör eylemleri	Seçilmiş 35 ülkenin finansal piyasaları	Panel Veri Analiz Yöntemi	Terör eylemlerinin hisse senedi piyasaları üzerindeki kısa vadeli olumsuz etkilerinin, uzun dönemde piyasa mekanizması tarafından düzeltildiği sonucuna ulaşılmıştır.
Balcılar vd. (2016)	Her ülke için farklı zaman aralığındaki terör eylemleri	G7 ülkelerinin finansal piyasaları	Parametrik Olmayan Kantil nedensellik testi	G7 ülkelerinden sadece Japonya ve belirli ölçüde Birleşik Krallık'taki hisse senedi piyasası kendi ülkesi veya ABD'den kaynaklı oluşan terör faaliyetlerinden etkilenmektedir.

Türkiye’de yaşanan terör eylemlerinin birçoğunun eylem stratejilerinde ekonomik hedeflerin bulunması bu eylemleri daha çok dikkat çeker hale getirmektedir. Türkiye’de terör eylemleri, birçok etnik örgüt tarafından gerçekleştirilmektedir. Son dönemlerde artan ve El-Kaide, DHKP/C, PKK, KCK, ISID gibi birçok örgüt tarafından Türkiye’de gerçekleştirilen terör eylemleri ile ekonomik yapı arasındaki ilişkinin incelenmesi gereğini ortaya çıkarmaktadır.

Terör eylemleri ve teröre hizmet amaçlı atılmış her türlü adım, piyasalarda risk ve belirsizlik unsuru yaratarak finansal piyasaları olumsuz yönde etkilemektedir. Terör eylemlerindeki artış, bilginin de hızlı yayılımı, belirsizliği artırarak risk primlerini yükseltmekte ve beklenen getirilerin azalmasına neden olmaktadır. Ancak finans piyasaları bu tür eylemlerin olumsuz etkilerinden kısa sürede arınabilmektedir. Dalgalanma ve oynaklığın en çok yaşandığı finansal piyasaların terör eylemlerinden nasıl etkilendiği bu aşamada özellikle dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de yaşanan terör eylemlerinin finansal piyasalar üzerine olan etkisi incelenmektedir.

Terör eylemleri ile finansal piyasalar arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalar, üç farklı soru üzerine odaklanmaktadır. Bunlar; terör eylemlerinin borsa getirilerini nasıl etkilediği, menkul kıymetler borsası oynaklığının terör eylemlerine nasıl tepki gösterdiği ve terör eylemleri nedeniyle meydana gelen şokların nasıl uluslararası boyutta yayıldığı

şeklinde sıralanabilir. Türkiye üzerine yapılan bu çalışmada, diğer çalışmalardan farklı olarak, Balcılar vd. (2016) tarafından son dönemlerde geliştirilen yeni “Parametrik Olmayan Kantil Nedensellik Testi” ile yukarıda bahsedilen üç farklı soru ele alınmıştır.

Bu çalışmanın giriş bölümünde terör ve finansal piyasalar üzerine etkisi incelenmiş, terör ve menkul kıymetler borsası üzerine yapılmış bazı çalışmalar ve detayları üzerine değerlendirilmeler yapılmıştır. İkinci bölümde çalışmada kullanılacak olan ekonometrik yöntemin teorik yapısı ve BIST (Borsa İstanbul) içerisinde yer alan günlük hisse senetleri getirileri verilmektedir. Üçüncü bölümde yapılan analiz sonucu elde edilen bulgular ve sonuç bölümünde ise çalışmanın analiz kısmında Türkiye üzerine elde edilen sonuçlar doğrultusunda çeşitli değerlendirilmeler yapılmaktadır.

2. PARAMETRİK OLMAYAN KANTİL NEDENSELLİK TESTİ

Bu çalışmada kullanılan test, Nishiyama vd. (2011), ve Jeong vd. (2012), çalışmalarında yer alan yöntemlerin genelleştirilmesiyle oluşturulmuş ve Balcılar vd. (2016), tarafından ortaya atılmış yeni bir Parametrik olmayan kantil nedensellik testidir. Jeong vd. (2012)’de x_t (terör eylemleri endeksi) θ ’ıncı kantilde gecikme vektörü $\{y_{t-1}, \dots, y_{t-p}, x_{t-1}, \dots, x_{t-p}\}$ ’ne göre y_t ’nin (hisse senedi getirilerinin) Granger nedeni olmaması için,

$$Q_{\theta}(y_t | y_{t-1}, \dots, y_{t-p}, x_{t-1}, \dots, x_{t-p}) = Q_{\theta}(y_t | y_{t-1}, \dots, y_{t-p}) \quad (1)$$

olması gerekir. Benzer şekilde θ ’ıncı kantilde $\{y_{t-1}, \dots, y_{t-p}, x_{t-1}, \dots, x_{t-p}\}$ ’e göre, x_t, y_t , değişkeninin eğer,

$$Q_{\theta}(y_t | y_{t-1}, \dots, y_{t-p}, x_{t-1}, \dots, x_{t-p}) \neq Q_{\theta}(y_t | y_{t-1}, \dots, y_{t-p}) \quad (2)$$

ise Granger nedenidir. (2) numaralı denklemde yer alan $Q_{\theta}(y_t | \cdot)$, 0 ile 1 arasında yer alır t değerine bağlıdır ve y_t değişkeninin θ ’ıncı kantilini ifade etmektedir. Burada, $Y_{t-1} \equiv (y_{t-1}, \dots, y_{t-p})$, $X_{t-1} \equiv (x_{t-1}, \dots, x_{t-p})$ ve $Z_t = (X_t, Y_t)$ şeklinde tanımlanmış olup, $F_{y_t | Z_{t-1}}(y_t | Z_{t-1})$ ve $F_{y_t | Y_{t-1}}(y_t | Y_{t-1})$ eşitlikleri sırasıyla y_t değişkeninin Z_{t-1} ve Y_{t-1} ’e dayalı koşullu dağılımına ifade etmektedir. $F_{y_t | Z_{t-1}}(y_t | Z_{t-1})$ ’in tüm Z_{t-1} için y_{t-1} ’de mutlak olarak sürekli olduğu varsayılır. Eğer $Q_{\theta}(Z_{t-1}) \equiv Q_{\theta}(y_t | Z_{t-1})$ ve $Q_{\theta}(Y_{t-1}) \equiv Q_{\theta}(y_t | Y_{t-1})$ eşitlikleri tanımlanırsa, $F_{y_t | Z_{t-1}}\{Q_{\theta}(Z_{t-1}) | Z_{t-1}\} = \theta$ bir olasılık ile doğrudur. Sonuç olarak hipotez, 1. ve 2. denklemlere yer alan tanımlamalar

$$H_0: P\{F_{y_t | Z_{t-1}}\{Q_{\theta}(Y_{t-1}) | Z_{t-1}\} = \theta\} = 1 \quad (3)$$

$$H_1: P\{F_{y_t|Z_{t-1}}\{Q_\theta(Y_{t-1})|Z_{t-1}\} = \theta\} < 1 \quad (4)$$

şeklinde ifade edilen hipotezler dahilinde sınanmaktadır.

Jeong vd. (2012) çalışmasında $J = \{\varepsilon_t E(\varepsilon_t | Z_{t-1}) f_Z(Z_{t-1})\}$ mesafe ölçütünü kullanılmıştır. Eşitlikte yer alan ε_t regresyondan elde edilen hata terimini, $f_Z(Z_{t-1})$ ise Z_{t-1} değişkeninin marjinal olasılık yoğunluk fonksiyonunu ifade etmektedir. Regresyon hatası 3. Denklemde dayalı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu denklemde $\mathbf{1}\{\cdot\}$ gösterge fonksiyonu olarak ifade edildiğinde $E[\mathbf{1}\{y_t \leq Q_\theta(Y_{t-1})|Z_{t-1}\}] = \theta$ veya, eş değer bir şekilde, $\mathbf{1}\{y_t \leq Q_\theta(Y_{t-1})\} = \theta + \varepsilon_t$ olacaktır. Jeong vd. (2012), $J \geq 0$ varsayımı altında mesafe ölçütü için

$$J = E \left[\left\{ F_{y_t|Z_{t-1}}\{Q_\theta(Y_{t-1})|Z_{t-1}\} - \theta \right\}^2 f_Z(Z_{t-1}) \right] \quad (5)$$

olduğunu ifade etmektedir. $J = 0$ eşitliği söz konusu olduğunda, değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olmadığını ifade eden H_0 hipotezi, $J > 0$ olması durumunda geçerli olan H_1 hipotezine karşı sınanmaktadır. Jeong vd. (2012), J için

$$\hat{J}_T = \frac{1}{T(T-1)h^{2p}} \sum_{t=p+1}^T \sum_{s=p+1, s \neq t}^T K \left(\frac{Z_{t-1} - Z_{s-1}}{h} \right) \hat{\varepsilon}_t \hat{\varepsilon}_s \quad (6)$$

çekirdek yoğunluk tahmincisini kullanmaktadır. Bu denklemde yer alan $K(\cdot)$, h genişliğinde çekirdek fonksiyonunu, T , örneklem boyutunu, p , gecikme uzunluğunu, ε_t tahmin edilen regresyon hatasını ifade eder ve

$$\hat{\varepsilon}_t = \mathbf{1}\{y_t \leq \hat{Q}_\theta(Y_{t-1})\} - \theta \quad (7)$$

olarak tanımlanır.

Çalışmada kullanılan y_t için θ 'ncü kantile bağlı parametrik olmayan çekirdek tahmincisini elde etmek için Y_{t-1} bağlı olarak $\hat{Q}_\theta(Y_{t-1}) = \hat{F}_{y_t|Y_{t-1}}^{-1}(\theta|Y_{t-1})$ eşitliği kullanılmaktadır. Eşitlikte yer alan $\hat{F}_{y_t|Y_{t-1}}(y_t|Y_{t-1})$ Nadarya-Watson çekirdek tahmin edicisi olup

$$\hat{F}_{y_t|Y_{t-1}}(y_t|Y_{t-1}) = \frac{\sum_{s=p+1, s \neq t}^T L \left(\frac{Y_{t-1} - Y_{s-1}}{h} \right) \mathbf{1}(y_s \leq y_t)}{\sum_{s=p+1, s \neq t}^T L \left(\frac{Y_{t-1} - Y_{s-1}}{h} \right)} \quad (8)$$

şeklinde elde edilir. Burada $L(\cdot)$ kernel çekirdek tahmincisi ve h ise bant genişliğidir.

Jeong vd. (2012), çalışmasında yer alan ekonometrik yapı, bu çalışmada 2. moment için genelleştirilmiştir. Bu amaçla Nishiyama vd. (2011) tarafından geliştirilen Parametrik olmayan kantil nedensellik testine benzer bir yöntem izlenmiştir. Daha yüksek düzeydeki momentler için nedenselliği göstermek amacıyla

$$y_t = g(Y_{t-1}) + \sigma(X_{t-1})\varepsilon_t \quad (9)$$

denklemini ele alalım. Denklemde yer alan ε_t beyaz gürültü sürecini, $g(\cdot)$ ve $\sigma(\cdot)$ fonksiyonları, durağanlık için belirli şartları sağlayan bilinmeyen fonksiyonları ifade etmektedir. Bu formülasyon X_{t-1} 'den y_t 'ye doğru Granger nedenselliğe izin vermemektedir. Fakat, $\sigma(\cdot)$ 'nin doğrusal olmayan genel bir fonksiyonu olması durumunda X_{t-1} 'den y_t^2 'ye nedenselliğe izin vermektedir. Bu yüzden, varyansta (oyunlukta) Granger nedensellik için X_{t-1} 'in karesinin alınmasına gerek yoktur. Burada, (9) nolu denklemde yer alan varyans nedenselliği için sıfır ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibi tekrar formüle edilmiştir:

$$H_0: P \left\{ F_{y_t^2|Z_{t-1}} \{Q_\theta(Y_{t-1})|Z_{t-1}\} = \theta \right\} = 1, \quad (10)$$

$$H_1: P \left\{ F_{y_t^2|Z_{t-1}} \{Q_\theta(Y_{t-1})|Z_{t-1}\} = \theta \right\} < 1 \quad (11)$$

Sıfır hipotezi için ulaşılabılır test istatistiği 10. denklemden ifade edilmiştir ve 6 ve 8. denklemden yer alan Y_t değişkeni yerine y_t^2 (hisse senedi getirisinin karesi ya da oynaklık) değişkenine yer verilmiştir.

Jeong vd. (2012) ifade edildiği gibi genel olarak koşullu birinci moment (ortalama) nedensellik ikinci momentte (varyans) nedenselliğin ima eder. Bu sorunu gösterebilmek için

$$y_t = g(X_{t-1}, Y_{t-1}) + \epsilon_t. \quad (12)$$

denklemini ele alabiliriz. Burada 1. momentte nedenselliğin 2. momentte nedensellik anlamına geldiği açıktır.

Böylece, daha yüksek mertebeden nedensellik aşağıdaki şekilde test edilebilir:

$$H_0 = P \left\{ F_{y_t^k|Z_{t-1}} \{Q_\theta(Y_{t-1})|Z_{t-1}\} = \theta \right\} = 1 \quad k = 1, 2, \dots, K, \quad (13)$$

$$H_1 = P \left\{ F_{y_t^k|Z_{t-1}} \{Q_\theta(Y_{t-1})|Z_{t-1}\} = \theta \right\} < 1 \quad k = 1, 2, \dots, K. \quad (14)$$

(13) nolu denklemden faydalanarak oluşturulan “ x_t , K 'inci kantile kadar y_t 'nin nedenidir” tanımlaması, (6) nolu denklemden her k için hesaplanan test istatistiğinden dayandırılabilir. Ancak her $k = 1, 2, \dots, K$ değerinin 13. denkleme farklı sıfır hipotezleri ile ele alınması dolayısıyla birlikte değerlendirilmesi oldukça zordur. Çünkü bu hipotezler karşılıklı olarak birbirleriyle ilişkilidir (Nishiyama vd., 2011). Bu sorunu tatmin edici bir şekilde gidermek için Nishiyama vd. (2011) çalışmasında yer alan ardışık test yöntemi bazı değişikliklerle uyarlanmıştır. İlk olarak birinci momentteki ($k=1$) düzeyinde nedenselliğin varlığını ifade eden sıfır hipotezinin reddedilmesi, 2. düzeyden de nedenselliğin olmadığını göstermemektedir bundan dolayı $k=2$ düzeyi (2. moment) için test yeniden ardışık olarak yapılır. Sonuç olarak, ortalama nedenselliği veya varyansta nedensellik veya ortalama ve varyansın her ikisinde de nedenselliği ardışık olarak sınavabiliriz.

Kantil nedensellik testi için yapılan ampirik uygulamada 6. ve 8. denklemlerde yer alan parametrelerden h , bant genişliğini, p , gecikme uzunluğunu, $K(\cdot)$ ve $L(\cdot)$ ise çekirdek tipini seçmek gerekmektedir. Çalışmada belirlenen gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine (SIC) göre belirlenmiştir. SIC kriteri gecikme uzunluğunun belirlenmesinde tutumlu bir kriter olarak bilinir ve bu yüzden parametrik olmayan yaklaşımlar ile ilgili aşırı parametreleşme problemine karşı dirençlidir.

Bant genişliği için en küçük kareler çapraz doğrulama yöntemi kullanılmıştır. $K(\cdot)$ ve $L(\cdot)$, için ise Gaussçu çekirdeği kullanılmıştır.

3. VERİ ve BULGULAR

Bu çalışmada yapılan ortalama ve oynaklıkta (varyansta) nedensellik analizi BIST içerisinde yer alan günlük hisse senedi getirileri için yapılmıştır. Spesifik olarak terör endeksinin günlük hisse senedi getirileri ve/veya oynaklığı üzerinde Granger nedenselliğe sahip olup olmadığı incelenmiştir. İncelenen BIST getirileri arasında Toplam Piyasa, BIST-100 ve BIST-30 olarak 3 adet genel endeks ve ayrıca Bankacılık, Toplam Piyasa, Havayolları, Temel Materyal, İnşaat, Tüketim Malları, Finans, Kamu Hizmetleri, Finansal Hizmetler, Endüstri, Teknoloji, Gıda, Tüketici Hizmetleri, Seyahat, Perakendecilik, Telekomünikasyon, ve Turizm olmak üzere 16 sektör endeksi yer almaktadır. Çalışmada kullanılan günlük veriler 4 Ocak 1988-24 Mayıs 2016 dönemini kapsamaktadır. Getirileri Thomson Reuters Datastream veritabanından elde edilmiş olup logaritmik yüzde getiri olarak hesaplanmıştır. Eckstein ve Tsiddon (2004) ve Arin vd. (2008) çalışmalarını izleyerek terör endeksi $\ln(e + \text{ölü sayısı} + \text{yaralı sayısı} + \text{terör eylemleri sayısı})$ formülü ile yazarlarca hesaplanmıştır. Bu endekse temel olan terör eylemlerine ilişkin veriler Dünya Terörizm Olayları RAND Veritabanı (RDWTI) ve Küresel Terörizm veri tabanlarından elde edilmiş olup eksik olan kısımlar

yazarlarca internet kaynaklarından tamamlanmıştır. Bu çalışmada kullanılan veriler hem alt sektörel düzeyde olması hem de yüksek frekanslı olması nedeniyle diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.

Tablo 2'de getiri serileri için hesaplanan tanımlayıcı istatistikler verilmektedir. 4 Ocak 1988- 24 Mayıs 2016 günlük getiri serilerinin ortalamalarına bakıldığında en yüksek getirinin Finansal hizmetler ve Endüstri sektörlerinde olduğu görülmektedir. Bu iki sektörü, Teknoloji, Gıda, Bankacılık, Toplam Piyasalar, Temel Materyal, Tüketim Malları ve Kamu hizmetleri takip etmektedir. Standart sapma değerleri incelendiğinde, Seyahat ve Havayolları sektörlerindeki serilerinin göreceli olarak Toplam piyasa ve İnşaat sektörlerine göre daha fazla oynaklık sergilediği görülmektedir. Ayrıca çalışmada, serilerin normal dağılıma sahip olup olmadığının test edilmesinde JB (Jarque- Bera) istatistiğinden yararlanılmıştır. Boş hipotezi "değişken normal dağılıma sahiptir" şeklinde olan JB istatistiği

sonuçlarına göre, %1-%5 anlamlılık düzeyinde boş hipotez red edilmektedir. Dolayısıyla Tablo 2'ye göre sektörlerin hisse senedi getirileri normal dağılıma sahip değildir. Tanımlayıcı istatistiklerden bir diğeri serilerin beyaz gürültü (ortalaması sıfır, varyansı sabit, ardışık bağımlı olmayan, olasılıklı hata terimi) sürecinden gelip gelmediğinin test edilmesinde kullanılan Ljung- Box testidir. Elde edilen sonuçlar serilerin beyaz gürültü sürecinden gelmediği ifade etmektedir. Tablo 2'de yer alan sonuçlara göre, hisse senedi getiri serilerinde (Hizmetler sektörü haricinde) ARCH etkisinin varlığına ilişkin yüksek kanıtlar tespit edilmiştir. Ayrıca seriler için uygulanan Dickey-Fuller (ADF; 1979) ve Phillips-Perron (PP; 1988), Kwiatkowski, Phillips-Schmidt-Shin (KPSS; 1992) birim kök testleri sonucunda serilerin durağan çıktığı görülmüştür. Aksi takdirde sonuçların güvenilirliğinden şüphe duyulabilecektir.

Table 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	N	Mean	S.D.	Min	Max	Skewness	Kurtosis	JB	Q(1)	Q(5)	ARCH(1)	ARCH(5)
BIST-100	7409	0,13	2,57	-19,98	17,77	-0,04	4,59	6498,74 ^{***}	69,62 ^{***}	76,62 ^{***}	517,73 ^{***}	925,94 ^{***}
BIST-30	5061	0,09	2,53	-20,07	17,65	0,08	5,94	7458,08 ^{***}	0,98	17,32 ^{***}	389,79 ^{***}	584,50 ^{***}
Bankacılık	7405	0,13	3	-36,77	17,43	-0,31	8,33	21531,19 ^{***}	22,45 ^{***}	33,51 ^{***}	126,82 ^{***}	241,12 ^{***}
Toplam Piyasa	7409	0,13	2,44	-19,46	17,03	0	4,88	7343,92 ^{***}	46,29 ^{***}	57,81 ^{***}	506,43 ^{***}	828,86 ^{***}
Havayolları	6636	0,12	4,03	-26,25	42,12	0,42	5	7123,64 ^{***}	14,91 ^{***}	22,50 ^{***}	275,32 ^{***}	505,25 ^{***}
Temel Materyal	7409	0,13	2,71	-19,11	18,39	0,16	4,12	5266,95 ^{***}	50,19 ^{***}	62,68 ^{***}	597,19 ^{***}	948,55 ^{***}
İnşaat	7409	0,11	2,26	-16,74	18,75	0,06	6,13	11630,48 ^{***}	28,94 ^{***}	38,61 ^{***}	921,19 ^{***}	1235,33 ^{***}
Tüketim Malları	7409	0,13	2,65	-25,4	24,69	-0,17	7,11	15668,90 ^{***}	68,54 ^{***}	76,32 ^{***}	314,83 ^{***}	565,16 ^{***}
Finans	7409	0,13	2,85	-30,11	17,38	-0,14	6,03	11242,74 ^{***}	32,08 ^{***}	44,66 ^{***}	217,32 ^{***}	390,52 ^{***}
Kamu Hizmetleri	7409	0,13	2,94	-19,83	22,55	0,06	4,2	5445,42 ^{***}	59,45 ^{***}	68,83 ^{***}	246,64 ^{***}	679,15 ^{***}
Finansal Hizmetler	7409	0,15	3,4	-69,01	69,31	0,21	48,43	724642,62 ^{***}	37,81 ^{***}	65,69 ^{***}	2,69	9,13
Endüstri	7409	0,15	3,25	-64,47	66,67	0,33	48,19	717465,93 ^{***}	35,64 ^{***}	59,10 ^{***}	3,66 [*]	13,41 ^{**}
Teknoloji	6737	0,14	3,73	-24,69	19,19	0,2	3,61	3698,23 ^{***}	16,46 ^{***}	17,55 ^{***}	391,60 ^{***}	703,96 ^{***}
Gıda	6669	0,14	3,33	-21,95	52,61	1,17	16,89	80878,34 ^{***}	39,23 ^{***}	51,55 ^{***}	262,44 ^{***}	425,29 ^{***}
Tüketici Hizmetleri	6636	0,12	3,55	-26,23	42,12	0,47	7,19	14535,41 ^{***}	22,61 ^{***}	31,38 ^{***}	269,99 ^{***}	518,84 ^{***}
Seyahat	6636	0,11	3,99	-26,23	42,12	0,42	5,26	7850,39 ^{***}	14,68 ^{***}	22,63 ^{***}	283,93 ^{***}	520,07 ^{***}
Perakendecilik	6587	0,2	3,32	-20,07	127,89	8,9	333,97	30716953,61 ^{***}	0,19	2,43	12,49 ^{***}	781,51 ^{***}
Telekomünikasyon	6054	0,12	3,78	-81,51	85,99	0,52	82,13	1702929,68 ^{***}	1,92	5,19	1419,53 ^{***}	2101,77 ^{***}
Turizm	5061	0,04	3,14	-19,5	36,15	0,43	9,86	20683,52 ^{***}	17,34 ^{***}	36,50 ^{***}	496,67 ^{***}	613,55 ^{***}
Terör İndeksi	7770	1,23	0,57	1	6,42	3,06	10,96	51076,72 ^{***}	439,09 ^{***}	2653,32 ^{***}	49,27 ^{***}	562,69 ^{***}

Not: Her biri seri için 4 Ocak 1988-24 Mayıs 2016 tarihleri arasındaki günlük veriler kullanılmaktadır. Buna ek olarak, tabloda, ortalama, standart sapma (S.D), minimum (min), maksimum (max), skewness ve kurtosis istatistikleri, Jarque-Bera normallik testi (JB), birinci [Q(1)] ve beşinci [Q(5)] dereceden Ljung-Box otokorelasyon testi, birinci [ARCH(1)] ve beşinci dereceden [ARCH(5)] otoregresif koşullu değişen varyans (ARCH) Lagrange çarpanı (LM) testleri de yer almaktadır. ^{***}, ^{**}, ^{*} sırasıyla %1, %5, %10 düzeylerinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Parametrik olmayan kantil nedensellik testlerine geçmeden önce değişkenler arasındaki ilişki doğrusal Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. Uygulanan Doğrusal Granger nedensellik testi sonuçları ek Tablo 1'de yer almaktadır.

Doğrusal Granger nedensellik testinin geçerli olup olmadığının belirlenmesi serilerde doğrusal

olmayan bir yapının bulunup bulunmadığının incelenmesi ile olasıdır. Bu amaçla çalışmada BDS (Brock, Dechert, Scheinkman ve Le Baron, 1996) testi kullanılmıştır. Tablo 4'te yer alan sonuçlara göre serilerin tamamında doğrusal olmayan bir yapının söz konusu olduğu açıkça görülmektedir. Buda, doğrusal Granger nedensellik testlerinin geçerli olmadığını göstermektedir.

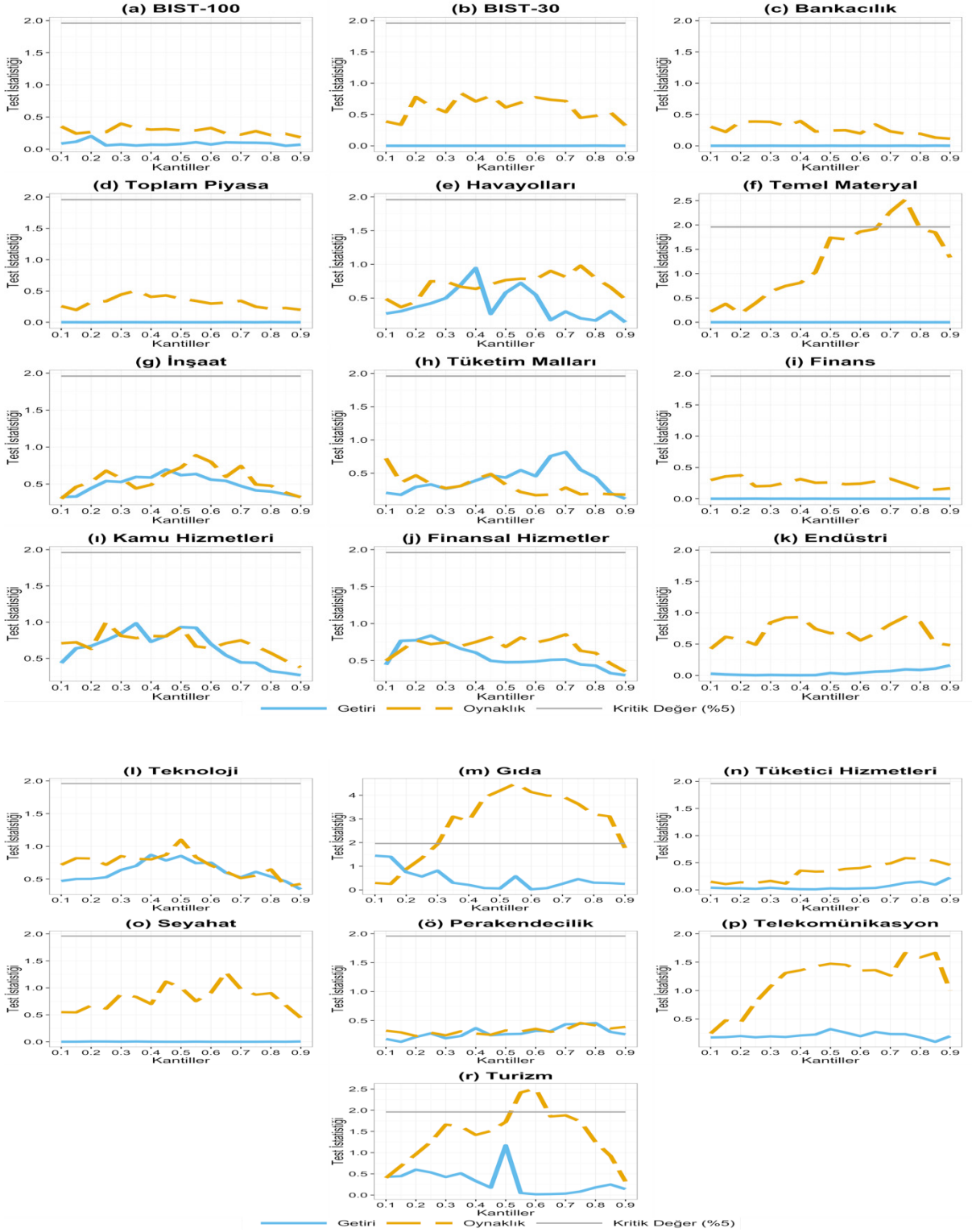
Table 4: BDS Testi

	<i>m=2</i>	<i>m=3</i>	<i>m=4</i>	<i>m=5</i>	<i>m=6</i>
BIST-100	22.6715***	31.3560***	38.7464***	47.1968***	57.7689***
BIST-30	13.9916***	20.1147***	24.4565***	29.0053***	34.0266***
Bankacılık	20.6428***	28.6381***	37.0649***	46.8805***	59.8055***
Toplam Piyasa	21.8461***	32.4070***	42.1177***	54.4296***	70.9008***
Havayolları	24.5049***	31.6335***	38.2695***	46.2281***	56.9612***
Temel Materyal	26.9507***	38.0062***	50.1333***	66.6858***	89.7675***
İnşaat	28.4967***	40.3959***	55.7840***	78.9469***	119.4231***
Tüketim Malları	29.8639***	40.9752***	53.2788***	69.3127***	90.8345***
Finans	18.9468***	25.5358***	31.5176***	37.6347***	44.6387***
Kamu Hizmetleri	26.1147***	35.6220***	44.7309***	56.4563***	72.1818***
Finansal Hizmetler	23.1686***	31.6522***	38.3837***	45.6551***	54.5558***
Endüstri	29.1841***	39.9786***	50.1871***	62.3630***	78.8783***
Teknoloji	27.9151***	37.2457***	47.1624***	60.2392***	78.6562***
Gıda	29.5761***	39.7230***	50.5224***	65.7058***	86.5211***
Tüketici Hizmetleri	30.7813***	41.6167***	52.5191***	67.0972***	86.9332***
Seyahat	25.2578***	32.5278***	39.5140***	47.5950***	58.4782***
Perakendecilik	23.4579***	30.2490***	36.3530***	43.6406***	52.8834***
Telekomünikasyon	24.8147***	34.0489***	42.6672***	53.0183***	66.9126***
Turizm	23.2018***	29.6954***	36.4242***	45.8691***	58.3722***

Not: Burada boş hipotez doğrusal, alternatif hipotezi ise doğrusal olmayan bir yapı olduğunu ileri sürmektedir. Bu test VAR modelinden elde edilen kalıntılar üzerine uygulanmıştır. Burada *m*: korelasyon boyutunu göstermektedir. ***, **, * sırasıyla %1, %5, %10 düzeylerinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Hem ortalamada (getiri) hem de varyansta (oynaklık) nedensellik testleri için kullanılan Parametrik olmayan kantil nedensellik testleri seçilen kantil değerlerinde uygulanabilmektedir. Bu amaçla tüm testler 0.10, 0.15,... 0.85, 0.90 şeklinde 17 kantil değerinde hesaplanmıştır. Kantil testleri uçlarda yere alan kantillerde duyarlılık göstereceğinden 0.10'dan daha küçük ve 0.90'dan daha büyük kantiller için test yapılmamıştır.

Grafik 1 seçilen kantil değerlerinde hesaplanan parametrik olmayan getiri ve oynaklık kantil test sonuçlarını göstermektedir. Grafik 1 her bir getiri serisi için hesaplanan getiri (ortalama) Granger nedensellik testini kalın düz çizgi ile, oynaklık (varyans) nedensellik testini kalın kesikli çizgi ile, yüzde 5 önem seviyesindeki kritik değeri de ince düz çizgi ile ayrı ayrı panellerde göstermektedir

Grafik 1: Parametrik olmayan kantil nedensellik testleri

Grafik 1 incelendiğinde ortaya çıkan en önemli bulgu hiçbir getiri serisi terör endeksinin getiriye (ortalama ya da 1.momentte) Granger neden olmamasıdır. Yüksek frekanslı veri kullanılmasına

rağmen Türkiye'de terör eylemleri hisse senetlerinin ortalama getirilerini etkilediğini gösteren bir bulgu elde edilememiştir. Bu durum Turizm, Gıda ve Ulaştırma gibi terör eylemlerine daha duyarlı

sektörler içinde geçerlidir. Çalışmada elde edilen bulgular, terör eylemlerinin hisse senedi piyasası üzerine negatif yönlü etkisi olduğu sonucuna ulaşan Nikkinen vd. (2008), Drakos (2010), Graham ve Ramiah (2012), Suleman (2012), Yıldırım (2012) çalışmalarıyla farklılık gösterirken, Chulia vd. (2007), Cam (2008), Christofis vd. (2010), Balcılar vd. (2016) çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir. Grafik 1'de yer alan test sonuçları incelendiğinde, terör eylemlerinin Temel Materyal, Gıda ve Turizm sektörü hisse senetlerinin oynaklığına bazı kantillerde Granger neden olduğu görülmektedir. Spesifik olarak Temel Materyaller için 0.65-0.80, Gıda için 0.30-0.90, Turizm 0.50-0.65 kantil aralıklarında terör eylemleri oynaklığına Granger neden olmaktadır. Bu sektörlerden Gıda ve Turizm sektörlerinin özellikle turist/ziyaretçi sayısına bağlı sektörler olması dikkat çekicidir. Sonuç olarak, terör eylemleri Türkiye'de menkul kıymetleri piyasalarında ortalama getiriye etkilememektedir, ancak turizme bağlı getiriye sahip sektörlerde varlık getirilerinin oynaklığı terör eylemlerinden etkilenmektedir.

4. SONUÇ

Belirsizlik finansal piyasaların mevcut durumdan etkilenme derecesini belirleyen önemli bir faktördür ve belirsizliği yaratan önemli olgulardan birisi de terörizmdir. Terör eylemleri, belirsizlik ve güvensizliği önemli ölçüde artırmakta, toplumda davranış ve beklentilerde değişikliklere neden olarak ülkelerin makroekonomik yapıları üzerinde olumsuzluklar yaratmaktadır. Terör saldırıları, ülke risk düzeyinin yükselmesine neden olarak turizm ve turizme bağlı

sektörleri olumsuz yönde etkilemekte aynı zamanda menkul kıymetler piyasasını da etkileyerek yerli ve yabancı yatırımcıların davranışlarında da değişiklik yaratmaktadır. Özellikle iyi yada kötü haberlere duyarlılığın fazla olduğu sektörlerde oynaklık yüksek olmakta, kötü haberlerin oynaklığı artırmasına karşılık, iyi olayların her zaman oynaklık üzerinde fazla etkisi olmadığı yapılan çalışmalarda vurgulanmaktadır. Bu aşamada ülkelerin terör gibi kötü haberlerden etkilenme derecesi önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye menkul kıymetler piyasasının terör eylemlerine olan tepkisi incelenmektedir. Parametrik olmayan kantil nedensellik testi kullanılan çalışmada Türkiye'deki terör eylemlerinin finansal piyasalar üzerindeki etkileri incelenmektedir. Elde edilen bulgulara göre terör eylemlerinin finansal piyasalar arasında ortalama getiri bakımından nedensellik ilişkisinin olmadığı, ancak gerçekleşen terör faaliyetlerinin finans turizm gibi teröre hassas sektörlerde getiri oynaklığını etkilediği bulunmuştur. Sonuç olarak, terör eylemlerinin ortaya çıkardığı sosyal, ekonomik ve siyasi sorunlar, küresel piyasalardaki güvensizliğin, Türkiye'de turizm, gıda, temel materyaller gibi sektörlerde oynaklığı artırmak suretiyle belirsizliğe neden olduğu söylenilebilir. Elde edilen bu sonucun gereği olarak, ülke k terör eylemlerinden kaynaklı oynaklığın hakim olduğu turizm, gıda ve temel materyaller gibi sektörlerde finansal derinliği arttıracak adımların atılması gerektiği ve finansal piyasalardaki aracı kurumların işlevselliğini arttırması gerektiği ifade edilebilir.

Ek Tablo 1: Doğrusal Granger Nedensellik Testi (P*: VAR modeli gecikme uzunluğu)

	H_0 : Terör eylemleri hisse senedi getirilerine neden olmaz	p
BIST-100	1.8226*	10
BIST-30	0,7353	5
Bankacılık	1,2744	10
Toplam Piyasa	1.7840*	10
Havayolları	1,1822	10
Temel Materyal	1,4601	10
İnşaat	1,2178	10
Tüketim Malları	1,5366	10
Finans	1,5024	10
Kamu Hizmetleri	2.1538**	10
Finansal Hizmetler	1,4081	10
Endüstri	1.6623*	10
Teknoloji	1.6304*	10
Gıda	0,3418	10
Tüketici Hizmetleri	1,4101	10
Seyahat	1,3115	10
Perakendecilik	1.7205*	10
Telekomünikasyon	2.0959*	5
Turizm	0,9167	5

Not: p Bayesci bilgi kriterine göre seçilen vektör otoregresif modelinin gecikme uzunluğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abadie, A. ve Gardeazabal, J. (2005). "Terrorism and the World Economy". *European Economic Review*, 52(1):1-27
- Ağırman, E., Özcan, M. ve Yılmaz, Ö. (2014). "Terörizmin Finansal Piyasalara Etkisi: Ampirik Bir Çalışma". *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 8(2):99-117
- Aksoy, M. (2014). "The Effects of Terrorism on Turkish Stock Market". *Ege Akademik Bakış*, 14(1):31-41
- Arin, K.P., Ciferri, D. ve Spagnolo, N. (2008) "The Price of Terror: The Effects of Terrorism on Stock Market Returns and Volatility". *Economics Letters*, 101:164-167.
- Alexande, Y. ve Charles, K.E (ed). (1982), *Political Terrorism and Energy: The Threat and Response*, Praeger Publishers
- Alkan, N. 2002, *Gençlik ve Terörizm*, Ankara, Temüh Yayınları
- Balcılar, M., Bekiros, S. ve Gupta, R. (2016). "The Role of News-Based Uncertainty Indices in Predicting Oil Markets: A Hybrid Nonparametric Quantile Causality Method", *Department of Economics Working Paper Series*.1-17
- Balcılar, M., Gupta, R., Pierdzioch, C., & Wohar, M. (2016). Terror Attacks and Stock-Market Fluctuations: Evidence Based on a Nonparametric Causality-in-Quantiles Test for the G7 Countries (No. 201608).
- Bashir, U, Gillani, A H, & Muhammad, S. 2013. "Influence of Terrorist Activities on Financial Markets: Evidence from KSE". *Financial Assets and Investing*, (2), p. 5-13
- Brock W.A., Dechert D, Lebaron B. ve Scheinkman J. (1996) "A test for independence based on a correlation dimension", *Econometric Review*, 15:197-235
- Cam, M. A. (2008) "The impact of terrorism on United States industries". *Economic Papers: A journal of applied economics and policy*, 27(2):115-134.
- Chen, A.H. ve Siems, T.F. (2004) "The Effects of Terrorism on Global Capital Markets". *European Journal of Political Economy*, 20:349-366.
- Chesney, M. Reshetar, G. ve Karaman, M. (2011) "The Impact of Terrorism on Financial Markets: An

- Empirical Study". *Journal of Banking and Finance*, 35 (2):253- 267.
- Christofis, N. Kollias, C., Papadamou, S. ve Stagiannis, A. (2010) "Terrorism and Capital Markets: The Effects of the Istanbul Bombings". *Economics of Security Working Paper* 31
- Chuliá, H., Climent, F.J., Soriano, P. ve Torró, H. (2009) "Volatility transmission patterns and terrorist attacks" *Quantitative Finance*, 9 (5), p. 607-619.
- Drakos, K. (2010) "Terrorism Activity, Investor Sentiment and Stock Returns". *Review of Financial Economics*, 19 (3):128-135.
- Eckstein, Z. ve Tsiddon, D. (2004) "Macroeconomic Consequences of Terror: Theory and the Case of Israel". *Journal of Monetary Economics*, 51 (5):971-1002.
- Eldor, R. R., Hauser, S., Kroll, Y. ve Shoukair, S. (2012) "Financial Markets and Terrorism: The Perspective of The Two Sides of The Conflict". *Journal of Business Administration Research*, 1:18-29.
- Eldor, R., ve Melnick, R. (2004). "Financial Markets and Terrorism". *European Journal of Political Economy*, 20:367-386.
- Fathi, S. ve Sahahraki, K. (2011) "Effect of Terrorism on Financial Markets", *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 3 (5): 249–255
- Frey, B., Luechinger, S., ve Stutzer, A. (2007) "Calculating Tragedy: Assessing the Costs of Terrorism", *Journal of Economic Surveys*, (21):1-24
- Global Terrorism Database, (2016). Global Terrorism Index. <https://www.start.umd.edu/gtd/> (20.03.2016)
- Graham, M. A. ve Ramiah, V. B. (2012). "Global Terrorism and Adaptive Expectations in Financial Markets: Evidence from Japanese Equity Market". *Research in International Business and Finance*, 26(1):97-119.
- Gürel, M. M. (2008). "Küreselleşen Dünya ve Terörizm", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- J.B.S. Hardman: "Terrorism", *Encyclopedia of the Social Sciences* (yön. E.R. Seligman; New York: Macmillan, 1936), 578.s. Ayrıca: R. Gaucher, *Les Terroristes* (Paris: Albin Michel, 1965), s. 24
- Hon, M.T., Strauss, J., ve Yong, S.Y. (2004) "Contagion in Financial Markets After September 11: Myth or Reality?", *Journal of Financial Research*, 27:95-114.
- Johnson, P. (1980) "The Seven Deadly Sins Of Terrorism, International Terrorism: challenge and Response" ed. Benjamin Netanyahu, Jerusalem: The Jonathan Institute, 15
- Jeong, K., Härdle, W. K. ve Song, S. (2012). "A Consistent Nonparametric Test for Causality in Quantile". *Econometric Theory*, 28:861-887.
- Karolyi, A., ve Martell, R., (2010). "Terrorism and The Stock Market". *International Review of Applied Financial Issues and Economics*, 2,:285-314.
- Kollias, C., Papadamou, S. ve Stagiannis, A. (2011). "Terrorism and Capital Markets: The Effects of The Madrid and London Bomb Attacks". *International Review of Economics & Finance*, 20(4):532-541.
- Nikkinen, J., Omran, M., Sahlstrom, P., ve Aijo, J. (2008). "Stock Returns and Volatility Following The September 11 Attacks: Evidence from 53 Equity Markets". *International Review of Financial Analysis*, 17 (1):27-46
- Nishiyama, Y., Hitomi, K., Kawasak, Y., ve Jeong, K., (2011). "A Consistent Nonparametric Test for Nonlinear Causality - Specification in Time Series Regression". *Journal of Econometrics*, 165:112-127.
- RAND Database (2016) Worldwide Terrorism Incidents, <http://www.rand.org/nsrd/projects/terrorism-incidents.html>, (Erişim tarihi: 03.06.2016)
- Şimşek, M. (2016). "Terörizm: Kavramsal Bir Çalışma", *Akademik Bakış Dergisi*, 54:319-335
- Suleman T. M. (2012). "Stock market reaction to terrorist attacks: Empirical evidence from a front line state". *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 6(1):97-110.
- Thomson Reuters Datastream (2016) <http://financial.thomsonreuters.com/en/products/data-analytics/financial-news-feed.html> (Erişim tarihi: 01.06.2016)
- Yayla, A. (1980), "Terörizm: Kavramsal Bir Çerçeve" *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 45(1):335-385. <http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/45/1/atillayayla.pdf>. (25.05.2016)
- [http://www3.weforum.org/docs/TT15/WEF_Global_Travel&Tourism_Report_2015.pdf\(04/11/2016](http://www3.weforum.org/docs/TT15/WEF_Global_Travel&Tourism_Report_2015.pdf(04/11/2016)
- Yıldırım M. (2012), "The Effect of Terrorism on Stock Market: Turkish Experience", http://www.academia.edu/7904736/_The_Effect_of_Terrorism_on_Stock_Market_Turkish_Experience_ (25.05.2016)

MAKALE GÖNDERME VE YAZIM KURALLARI

Dergide yayınlanmak üzere gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olması gerekir. Daha önce konferanslarda sunulmuş ve özetі yayınlanmış çalışmalar, bu durum belirtilmek üzere kabul edilebilir. Yayın için gönderilmiş çalışmalarını gecikme veya diğer bir nedenle dergiden çekmek isteyenlerin bir yazı ile başvurmaları gerekir. Yayın kurulu Ege Akademik Bakış Dergisi için gönderilmiş yazılarda makale sahiplerinin bu koşullara uymayı kabul ettiklerini varsayar. Dergiye gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez.

Yayın kurulu, yayın koşullarına uymayan yazıları yayınlamamak, düzeltmek üzere yazarına geri vermek, biçimce düzenlemek yetkisine sahiptir. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, yayın kurulunun uygun gördüğü en az iki hakem tarafından değerlendirildikten sonra yayınlanması uygun görülürse dergide basılır.

Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Yazarın Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü'ne ve Yeni Yazım Kılavuzu'na uyması gerekir.

Yazışma Adresi: Prof. Dr. A. Özlem Önder, Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ege Akademik Bakış Dergisi Editörü, e-posta: eab@mail.ege.edu.tr

Elektronik (Online) Makale Başvurusu

Ege Akademik Bakış dergisine makale başvuruları www.onlinedergi.com/eab adresinden ulaşabileceğiniz çevrimiçi makale gönderme sistemi üzerinden yapılır. Elektronik ("online") başvuru sırasında karşılaşıcağınız herhangi bir soruna ilgili olarak dergi sekreteryası ile iletişime geçebilirsiniz.

Makalenin editör kurulu tarafından yapılacak ön değerlendirmede reddedilmesi durumunda yazarlardan başvuru ücreti alınmamaktadır. Makale, editör kurulu tarafından yapılacak ön değerlendirmeye geçtiği takdirde dergiye yönelik maliyetlerin karşılanması amacıyla 140 TL tutarındaki değerlendirme ücreti dergi sekreteryası tarafından bildirilecek banka hesabına yatırılmalıdır. Ödemenin yapıldığına dair banka dekontunun dergi sekreteryasına e-mail ile (eab@mail.ege.edu.tr) ulaştırılması durumunda makale hakem sürecine sokulacaktır.

İletişim:

Burcu Şentürk
Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bornova, 35100 İzmir, Türkiye
Tele-Faks: +90 232 342 38 21
E-posta: eab@mail.ege.edu.tr

Yazım Kuralları

Lütfen makalenizi dergi yazımı ile ilgili kuralları ve aşağıdaki örnek makaleyi dikkate alarak dergimize gönderiniz.

1. Özet

Özet 250 kelimedenden az olmalı çalışmanın kapsamını ve temel bulguları içermelidir. Özeten sonra en az 3 anahtar sözcüğe yer verilmelidir. Anahtar sözcük listesinden sonra, varsa en az 3 JEL kodu eklenmelidir.

2. Ana Metin

Ana metin tablo, şekil ve referanslar dahil 25 sayfayı aşmamalıdır. Makaleler çift satır aralıklı ve A4 boyutunda yazılmalıdır. Makale gönderiminden önce yazı ve referanslarda hata olup olmadığı kontrol edilmelidir.

3. Tablo ve Şekiller

Tablo ve şekiller metnin uygun yerlerinde ardışık numaralandırılmış bir şekilde gösterilmelidir. Her şekil ve tabloya bir başlık verilmelidir. Tablo ve şekillere başka bir yerden alındığı takdirde kaynak gösterilmelidir.

4. Kaynaklar

4.1. Kaynaklar metin içinde şöyle gösterilmelidir: Arellano ve Bond (1991), kaynak gösterilen makale birden fazla yazara aitse Arreallano ve diğerleri (1995). Eğer bir yazarın aynı yıla ait birden fazla çalışması var ise Arellano (1997a) ve Arellano (1997b) gibi her yıl için alfabetik olarak sıralanmalıdır.

4.2. Kaynaklar makalenin sonunda yer almalıdır ve aşağıdaki örneklerde de gösterildiği gibi yazarın soyadına göre sıralanmalıdır.

Dergiler

İki yazar için:
Arellano, M. ve Bond, S. (1991) "Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations" *Review of Economic Studies*, 58: 277-297.

İlkiden fazla yazar için:

Arellano, M., Bover, O. ve McLaugh, D. (1995) "Another Look at the Instrumental Variable Estimation of Error-Component Models" *Journal of Econometrics*, 68(1): 29-52.

Kitaplar

İki yazar için:
Cooke, P. (2004) "Regional Innovation Systems – An Evolutionary Approach" Cooke et al. (eds.) *Regional Innovation Systems*, 2nd Edition, London, Routledge.

İlkiden fazla yazar için:

Cooke, P., Stephen, R. ve Wylie, P. (2003) *Northern Ireland's Evolving Regional Innovation System*, 3rd Edition, London, Routledge

İnternet Kaynakları

TÜBİTAK (2006), http://www.tubitak.gov.tr/hakkimizda/2004/ek7/EK_7.pdf, (05.05.2006) (Kaynağa ulaşım tarihi parantez içinde verilmelidir.)

SON NOTLAR

Lütfen dipnot yerine son notları kullanınız. Son notlar metnin ilgili yerinde üst simgeler kullanılarak verilmeli ve makalenin sonunda yer almalıdır.

SUBMISSION GUIDELINES

All submitted works must be original, must not have appeared elsewhere, and must not be submitted for publication elsewhere while under consideration by Ege Academic Review. Those works which have been presented in conferences and whose abstracts have already been published can be accepted for consideration on the condition that the presentation and publication dates and places are stated to the editor. Authors who wish to withdraw their submitted works for delays or any other reason should write to the editor. Submission of a manuscript for review is assumed by the editorial board the acceptance of these conditions by the authors. There will be no royalty payment to the authors.

The editorial board reserves the right not to accept manuscripts for consideration if they do not follow submission guidelines, to return them for revisions, or to organize them in the house style. All submitted works for publication undergo peer review, based on initial screening by editors and subsequent double-blind refereeing by at least two reviewers. They are published only if they are found proper for publication.

The working languages of Ege Academic Review are Turkish and English. Articles in Turkish should follow the Dictionary and Spelling Guide of the Turkish Linguistic Society (<http://www.tdk.org.tr>).

Manuscripts and all other correspondence should be addressed to: The Editor, Prof. Dr. Özlem Önder, Ege University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, The Journal of Ege Academic Review, e-mail: eab@mail.ege.edu.tr.

Online Manuscript Submission

Manuscript submissions to the Journal of Ege Academic Review must be made using the online manuscript submission system at www.onlinedergi.com/eab. Users should register when accessing the online system for the first time. If you experience any problem with the online submission please contact with the journal secretariat.

If the paper is rejected by the Editorial board, authors do not have to pay a fee. If the paper passes the preliminary assessment process by the Editorial board, of \$50 should be paid to the bank account provided by the Journal Secretariat as the submission fee to cover processing costs. The manuscript will be sent to referees when the scanned copy of the bank receipt of payment is e-mailed to the Journal Secretariat.

Contact

Burcu Şentürk
Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bornova, 35100 İzmir,
Türkiye Tele-Fax: +90 232 342 38 21
E-mail: eab@mail.ege.edu.tr

The Journal Writing Style

Please submit your papers to our journal by considering the style guidelines and the sample paper given below.

1. Abstract

The abstract should be fewer than 250 words and should cover the scope of the work and summarize the main findings. At least 3 keywords should be listed below the abstract. If available, at least 3 Journal of Economic Literature (JEL) classification codes should be added after the keywords list.

2. The manuscript

Manuscripts should not exceed 25 pages of text including tables, figures and references. Manuscripts should be typed with a double spacing on one side of A4 paper only. The text and references should be checked for the errors before submission.

3. Tables and Figures

Tables and Figures should be embedded in the convenient place of the text and numbered consecutively in Arabic numerals. Each figure and table should have a caption. The source of tables and figures should be given if they are taken from elsewhere.

4. References

4.1. References should be cited in the text as follows: Arellano and Bond (1991), if the paper is written by more than two authors Arellano et al., (1995). If there is more than one work by an author in a given year, they should be labeled alphabetically within each year, such as Arellano (1997a) Arellano (1997b).

4.2. The references should be placed at the end of the paper and arranged in alphabetical order by authors' last names, as shown in examples below.

Periodicals / Journals

For two authors:

Arellano, M. ve Bond, S. (1991) "Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations" *Review of Economic Studies*, 58: 277-297.

More than two authors:

Arellano, M., Bover, O. ve McLaugh, D. (1995) "Another Look at the Instrumental Variable Estimation of Error-Component Models" *Journal of Econometrics*, 68(1): 29-52.

Books

Cooke, P. (2004) "Regional Innovation Systems – An Evolutionary Approach" Cooke et al. (eds.) *Regional Innovation Systems*, 2nd Edition, London, Routledge.

More than two authors:

Cooke, P., Stephen, R. ve Wylie, P. (2003) *Northern Ireland's Evolving Regional Innovation System*, 3rd Edition, London, Routledge

Internet sources:

TÜBİTAK (2006), http://www.tubitak.gov.tr/hakkimizda/2004/ek7/EK_7.pdf, (05.05.2006) (Access date should be written in parenthesis)

END NOTES

Please use endnotes rather than footnotes. Endnotes should be marked by consecutive superscript numbers in the related part of the text, and listed at the end of the article.